

AZƏRBAYCAN UĞRUNDA!

HƏRBİ BİLİK

№ 02 / MART-APREL 2018-ci il

HƏRBİ BİLİK / MART-APREL 2018

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi

HƏRBİ BİLİK

hərbi elmi-nəzəri, publisistik jurnal

№2 (mart-aprel) 2018-ci il

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ REDAKSIYA KOLLEGIYASI:

– general-leytenant Nizam Osmanov	– general-mayor Ənvər Əfəndiyev
– general-leytenant Heydər Piriyeu	– general-mayor İkrəm Əliyev
– general-mayor Ayaz Həsənov	– polkovnik Sarı Xəlilov
– general-mayor Hilal Nəcəfov	– polkovnik Məmməd Eminov
– general-mayor Natiq Əliyev	– polkovnik Elman Səmədov
– general-mayor Rasim Əliyev	– polkovnik Vasif Ələkbərov
– general-mayor Zahid Hüseynov	– polkovnik Nəsif Ramazanov

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. “Hərbi bilik” jurnalında verilmiş materiallardan istifadə zamanı mütləq jurnala istinad edilməlidir.

“Hərbi bilik” jurnalı elmi tədqiqatların əsas müddəalarının nəşr edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir.

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi.

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri, akademik Şəfaət Mehdiyev küçəsi 136, “Qırmızı Şərq” hərbi şəhəri, Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası.

MÜNDƏRİCAT

TAKTİKA

Yaşayış məntəqəsində motoatıcı briqadanın müdafiəsinin təşkili <i>Etibar Mustafayev</i>	3
Qoşunların döyüş hazırlığının təşkilinin xüsusiyyətləri <i>Pünhan Məmmədov</i>	9
Hücumda tabor (bölük) taktiki qrupları tətbiq etmək üçün təşkilatlanma və silahlanma üsulları <i>Xəyyam Məmişov</i>	14
Hissə və bölmələrin döyüş hazırlığı prosesində düşməni aldatmanın (hərbi hiylənin) öyrənilməsi <i>Hikmət Hacıyev</i>	22
Zabitlərin komandir hazırlığının təşkili <i>Ehtiram Məmmədov</i>	27
Əlahiddə əməliyyat taborunun yaradılması, təyinatı və ştat quruluşu <i>Vüsal Bayramov</i>	34
Mühasirədən çıxma döyüşünün xüsusiyyətləri <i>Ağabala Manafov</i>	38
AVIASİYA VƏ HHM	
Lokal müharibələrdə ordu aviasiyası vertolyotlarının tətbiqi təcrübəsi <i>Reyhun Fərmanov</i>	43
Hava hücumundan müdafiə sistemində qarşılıqlı fəaliyyət <i>Ruslan Ələkbərov</i>	48
Zenit-raket divizionunun manevretmə imkanlarının nəzəri təhlili <i>İlkin İskəndərov</i>	52
Motoatıcı briqadanın hücumu zamanı hava hücumundan müdafiənin təşkili xüsusiyyətləri <i>Hikmət Əliyev</i>	58
Motoatıcı briqadanın müdafiə döyüşündə HHM bölmələrinin döyüş tətbiqinin xüsusiyyətləri <i>Əzim Allahyarov</i>	63
Radiolokasiya kəşfiyyatı və onun aparılması üsullarının tədqiqi <i>Elşad Höccətov</i>	70
Quru qoşunlarının HHM bölmələrinin arsenalında olan ZQ-23-2 zenit-artilleriya qurğusunun modernləşdirilməsi prinsipləri <i>Zamir Məmmədov</i>	77
ARTİLLERİYA	
Düşməne atəşlə zərərvermanın sadələşdirilmiş üsulunun tətbiqi xüsusiyyətləri <i>Vasif Həsənov</i>	81
Hazırlıqlı müdafiənin yarılmaya tələb olunan artilleriya vasitələrinin hesablanması metodikası <i>Nicat Məhərrəmov</i>	88
KƏŞFİYYAT	
Kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənləşdirilməsinin xüsusiyyətləri <i>Nəsimi Şıxəliyev</i>	96
Taktiki fəaliyyət rayonunun fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin təhlili <i>Faiq Mikayılov</i>	102
Pilotsuz uçuş aparatlarının hərbi sahədə tətbiqi <i>Bəxtiyar Məlikov</i>	109
MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ TƏMİNAT	
Daxili silahlı münaqişələrdə mənəvi-psixoloji təminatın tədqiqi <i>Fariz Məmmədov</i>	116
MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT	
Motoatıcı briqadanın raket və döyüş sursatı ilə təminatının təşkili <i>Aydın Nəcəfov, Azər Hacıyev</i>	123
MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK	
Daxili təhlükəsizliyin bəzi məsələləri haqqında <i>Sahib Mürsəlov</i>	129
HƏRB TARİXİ	
Şah Səfi (1629-1642) zamanında ordu təşkilatı <i>Şahin Ağayev</i>	135

UOT 355/359

YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏSİNDƏ MOTOATICI BRİQADANIN MÜDAFİƏSİNİN TƏŞKİLİ

polkovnik-leytenant Etibar Mustafayev

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə motoaticı briqadanın yaşayış məntəqəsində (iri şəhərlərdə) müdafiəsinin xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar yer alır. Yaşayış məntəqəsində müdafiənin təşkili zamanı komandirin və qərargahın hansı xüsusiyyətlərə diqqət yetirmələri vurğulanır.

Açar sözlər: müdafiə, yaşayış məntəqəsi, müdafiənin təşkili, şəhərdə müdafiənin təşkili.

Çoxsaylı möhkəm binaları və nəhəng sənaye müəssisələri olan şəhər (sənaye rayonu) qısa müddətdə güclü müdafiə qovşağına çevrilə bilər. Möhkəm daş və dəmir-beton bina və tikililərin, geniş şaxələnmiş yeraltı qurğular sisteminin, müxtəlif maneələrin (əngəllərin) və çətin keçilən sahələrin mövcudluğu çöl şəraitlərinə nisbətən daha dayanıqlı müdafiənin yaradılmasına imkan verir. Hər bir şəhər briqadanın qüvvələri ilə qısa müddətdə, düşmənin hücumunu dayandırmağı bacaran və mühasirədə də uzun müddət sərbəst şəkildə müdafiə olunmaqla qalaya çevrilə bilər. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, şəhərdə düşməyə atəş və kimyəvi zərblər endirilərkən böyük dağıntılar yaranır, kütləvi yanğınlar, həmçinin havada radioaktiv və zəhərləyici maddələrin durğunluğu baş verir.

Şəhərdə uğurlu müdafiəyə nail olmaq üçün onun bütün hissələrində dairəvi müdafiə zolağı yaratmaq, cinahların və arxanın etibarlı təminatı, müşahidə və kəşfiyyat işlərini dəqiq təşkil etmək, həmçinin düşmənin manevrinə mane olmaq lazımdır. Hər bir kiçik yaşayış məntəqəsi, bir qayda olaraq, briqadanın müdafiə mövqeləri və rayonları sisteminə daxil edilməlidir.

Bütövlükdə, şəhərdə müdafiə, qoşunların dərindən eşelonlaşdırılmış düzülüşü, cəbhə və dərinlik boyu döyüşün qeyri-bərabər inkişafı, hər bina (obyekt) uğrunda, hətta tam mühasirə şəraitlərində amansız mübarizə ilə xarakterizə olunur.

Yaşayış məntəqəsi döyüş meydanında hücum edən tərəfin yerdəyişmə və toplanmasında az da olsa, örtü və gizlənmə imkanını qismən itirməsi, müdafiə olunan tərəfin isə yolların məhdud və daha diqqətəçarpan olması hədəf aşkaretmə və müşahidəetmə qabiliyyətini artırdığından yaxınlaşma və qüvvələrin toplanmasını koordinasiya etmək üçün daha çox xəbərləşmə məcburiyyətindədir ki, bu da basqın imkanını azaldır [1, s.5-1].

Müdafiə olunan tərəf döyüş sahəsini düşməndən daha diqqətlə araşdırmaq, basqın ehtimalını qabaqlamaq və manevr qüvvələrinin cavabvermə müddətini artırmaq üçün ərazi və düşmən haqqındakı məlumatlardan faydalanmalıdır.

Şəhərdə müdafiə, adətən, ona yaxınlaşma yollarında və daxilində yaradılır. Şəhərə yaxınlaşma yollarında o, adi şəraitlərdə olduğu kimi qurulur. Bilavasitə şəhərdə isə onun bütün dərinliyi boyu yaradılır. Bu zaman mövqelərin sayı və forması şəhərin ölçülərindən, onun planından, əsas tikililərin və magistral küçələrin yerləşməsindən asılıdır. Çox böyük şəhərdə altı-səkkiz, kiçik dərinliyi olan şəhərdə isə, adətən, üç-dörd mövqe yaradıla bilər [2, s.159].

Müdafiənin birinci mövqeyinin ön xətti bitişik ərazinin, tikililərin xarakteri və keyfiyyətindən asılı olaraq şəhərin kənarı ilə, ya da onun qabağından keçə bilər. Əgər şəhərin qabağında əlverişli təbii maneə və hakim yüksəkliklər varsa, onda ön xətt 3-5 km-dən uzaq olmamaq şərti ilə bir qədər qabağa çəkilə bilər [2, s.160].

İkinci mövqe, adi şəraitlərə nisbətən birinci mövqedən daha az məsafədə yaradılır. Bu, həmin mövqələrdə müdafiə olunan bölmələr arasında möhkəm qarşılıqlı atəş əlaqəsinə nail olmaq üçün vacibdir. Elə bu prinsiplərlə də sonrakı mövqelərin uzaqlığı və hər birinin dərinliyi müəyyən edilir.

Mövqələr yaradılarkən ən möhkəm, taktiki baxımdan əlverişli yerdə yerləşmiş (yol kəsişmələrinə, meydanlarda, körpülərə çıxışlarda, əsas magistral küçələr boyu) binalar müdafiəyə hazırlanır. Mü-

dafiə üçün istifadəsi nəzərdə tutulmayan bina və qurğular, həmçinin görünüş sahəsinə və atəşə tutmağa mane olan, yangın baxımından təhlükəli və zərbə dalğasının təsirinə qarşı ən az dayanıqlı olan tikililər qabaqcadan məhv edilir (partladılır, yandırılır), ya da partladılmağa hazırlanır.

Briqadaya müdafiə üçün, adətən, bütün şəhərin, ya da böyük şəhərin bir hissəsinin daxil olduğu müdafiə zolağı təyin edilir. Motoatıcı tabor, adətən, bir neçə dayaq məntəqəsindən ibarət olan müdafiə rayonunu müdafiə edir. Taborun müdafiə rayonu – adətən bir və ya iki məhəlləni, bölüyün dayaq məntəqəsi – məhəlləni və ya bir neçə binanı, taqımın dayaq məntəqəsi isə bir-iki binanı müdafiə edir. İstisna hal deyil ki, bəzi hallarda tabor xüsusilə möhkəm və böyük binanı müdafiə edə bilər. Bölük isə dairəvi müdafiə üçün uyğunlaşdırılmış bir, ya da bir neçə binadan ibarət dayaq məntəqəsini müdafiə edir.

Tikinti obyektlərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bölmələr tərəfindən müdafiə olunan obyektlərin sayı dəyişə bilər. Müdafiə üçün taboru kiçik yaşayış məntəqəsi təyin edilə bilər. Motoatıcı manqa isə binanın mərtəbəsini müdafiə edir. Binanın müdafiəsi üçün bəzi hallarda gücləndirilmiş motoatıcı manqanın təyin edilməsi mümkündür [2, s.160].

Bölük dayaq məntəqələri arasındakı aralıqların ölçüsü, başlıca olaraq, tikililərin sıxlığından və qonşu dayaq məntəqələri ilə sıx atəş əlaqəsi saxlamaq imkanlarından asılıdır. Böyük Vətən müharibəsinin təcrübəsi göstərir ki, sıx tikililərin olduğu şəraitlərdə 150–300 m aralığı olan qonşu dayaq məntəqələrindən etibarlı atəş himayəsi mümkündür, daha geniş açıq sahələr olan yerlərdə qonşu dayaq məntəqələri arasındakı aralıqlar daha böyük ola bilər. Bu və döyüş düzülüşünün eşelonlaşdırılma zərurəti nəzərə alınmaqla motoatıcı taborun müdafiə rayonunun eninin adı şəraitə nisbətən daha az olması məqsədəuyğundur. Öz növbəsində, briqadanın zolağı və korpusun müdafiə zolağının ölçüləri tabor rayonlarının cəbhəsi boyu və briqadanın müdafiə zolağının ölçülərinə müvafiq olaraq, həmçinin onların arasındakı aralıqlarla və birinci eşelonda yerləşən qüvvələrin sayı ilə müəyyən edilir.

Briqadanın müdafiə zolağının dərinliyi görünüşü, atəşlərlə himayəetməni, idarəetməni, ehtiyatların tətbiqini nəzərə alaraq adı şəraitlərə nisbətən daha az olur.

Şəhərin müdafiəsi zamanı briqadanın döyüş düzülüşü bir sıra xüsusiyyətlərə malik olur: daha çox artilleriya qruplarının tərkibi adı şəraitlərə nisbətən az olacaq; korpusda iki tank əleyhinə ehtiyat və iki səyyar maneəqurma dəstəsi yaradıla bilər.

Korpusun tank briqadası, bir qayda olaraq, ikinci eşelonu təşkil edir, şəhəri yandan keçən düşməni və onun hava desantını şəhərdən kənar da darmadağın etmək üçün istifadə edilir. Zərurət olduqda, xüsusən də mühasirəyə alınmış şəhəri müdafiə etdikdə, o, korpusun ümumqoşun ehtiyatı qismində şəhərin ən mühüm magistrallarını bağlayaraq dərinlikdə cəmləşmə rayonlarını taborlarla tutur.

Motoatıcı briqadanın tank taboru, bir qayda olaraq, ikinci eşelonda istifadə olunur. Bundan əlavə, tankların bir hissəsi rayonların müdafiə dərinliyində pusqudan və mövqelərarası boşluqlarda, həmçinin dayaq məntəqələrini müdafiə edən motoatıcı bölmələrin tərkibində fəaliyyət göstərmək üçün tətbiq edilir.

Briqadanın artilleriyasının əhəmiyyətli hissəsi, o cümlədən verilmiş artilleriya yenidən motoatıcı bölmələrə tabe etdirilir və düzünə tuşlama atışı aparır. Briqada artilleriya qrupu düşmənin başlıca zərbəsi gözlənilən istiqamətdə yaradıla bilər. Əgər belə qruplar yaradılmırsa, onda briqada komandirlərinin bilavasitə hər birinin tabeliyində, adətən, bir, ən çox da reaktiv və haubitsa artilleriya divizionu saxlanılır.

Hava hücumundan müdafiə vasitələrinin böyük hissəsi, adı şəraitlərdə olduğu kimi, mərkəzləşdirilmiş şəkildə istifadə edilir. Onlar start və atəş mövqelərini şəhərin kənarlarında, parklarda, meydanlarda, küçə kəsişmələrində, əkilməmiş sahələrdə, enli sahilboyu yerlərdə və bulvarlarda, zavodların ərazisində, böyük həyətlərdə və geniş küçələrdə tuturlar. Düşmənin aşağıdan uçan hava hədəfləri ilə, xüsusən də vertolyotlarla mübarizə aparmaq üçün atıcı silahların, həmçinin daşınan zenit-raket kompleksləri kimi binaların damında quraşdırıla bilən pulemyotların atəşindən geniş istifadə olunur.

Briqadada tank əleyhinə ehtiyatlar adı şəraitlərə nisbətən az tərkibdə yaradılır. Bu, onunla şərtlənir ki, düşməni şəhərdə aparılan döyüşlərdə tanklardan kütləvi şəkildə istifadə edə bilmir. Belə ehtiyatlar kənarlarda, zərurət olduqda isə şəhərin dərinliyində küçə kəsişmələrinin yaxınlığında həm küçələr boyu, həm də döngə və həyətlərdə manevrə hazır vəziyyətdə yerləşdirilir [3, s.88].

Aviasiya daha çox düşmənin şəhərdən kənarında yerləşən mühüm obyektlərini tələfata uğratmaq üçün istifadə olunur. Şəhərə girmiş düşmən qırıcı-bombardmançıların və döyüş vertolyotlarının o qədər də böyük olmayan qrupları ilə tələfata məruz qoyulur.

Şəhərdə atəş sistemi atıcı silahların, düzünə tuşlama atışı üçün ayrılmış tank və digər atəş vasitələrinin cinah və çarpaz atəşlərinin, həmçinin örtülü atəş mövqelərindən artilleriya atəşi ilə odsaçanların, aviasiya zərbələrinin və bütün növ maneələrin uyğunlaşdırılması ilə qurulur. Bu zaman küçələr boyu yol kəsişmələrinə, körpülərin və yol kəsişmələri üzərindəki körpülərin girişlərinə, su maneələrinə yaxınlaşma yollarına, meydanlara çıxışlara, binalar arasındakı aralıqlara bütün vasitə və növlərin atəşinə xüsusi diqqət verilir.

Atəş vasitələri ən möhkəm, ilk növbədə tinlərdəki bina və tikililərdə, daha çox yarımzircəmi otaqlarda və aşağı mərtəbələrdə, həmçinin yol kəsişmələrində, parklarda və tikinti olmayan digər yerlərdə qurulmuş uzunmüddətli atəş qurğularında yayılmış halda və gizli yerləşdirilir; atəş vasitələrinin bir hissəsi bina və tikililərin orta və yuxarı mərtəbələrində yerləşdirilir. Tank əleyhinə və düzünə tuşlama atışı üçün ayrılmış digər vasitələr küçələrin uzunluğu boyu və bulvarlarda dərinliyə eşelənəşdirilir. Bu zaman atəş vasitələrinin böyük əksəriyyətinin atəş mövqeləri bilavasitə dayaq məntəqələrində yerləşir. Motoatıcı bölmələrin tank əleyhinə imkanlarının artırılması üçün hər bölük, adətən, tank və artilleriya taqımları, həmçinin iki-üç cüt odsaçanla gücləndirilir; tabor güclənmə üçün taqımdan bölüyə qədər tanklar, iki-üç artilleriya batareyası, əlahiddə odsaçanlar, həmçinin tank əleyhinə maneələr yaratmaq üçün mühəndis vasitələri alır.

Döngələrdə, yol kəsişmələri üzərindəki körpülərin və mühüm yol kəsişmələrinin yanında, həmçinin şəhər ərazisinin dolanbaclarında qurulan tank əleyhinə puskuların atəşi atəş sistemində böyük əhəmiyyətə malik olur.

Gecə və digər məhdudgörmə şəraitlərində düşmən həmləsinin təhlükəsinin artması ilə əlaqədar bütün növ silahların bu şəraitlərdə atışının hazırlanmasına, həmçinin işıq təminatına xüsusi diqqət verilir.

Briqada tərəfindən şəhərin müdafiəsinin mühəndis təminatının xüsusiyyətləri bunlardır: ayrı-ayrı binaların, məhəllələrin, nəhəng sənaye obyektlərinin və bütövlükdə şəhərin bütün növ tələfat vasitələrindən qorunması nəzərə alınmaqla müdafiə üçün uyğunlaşdırılması; şəhərə yaxınlaşma yollarında və şəhərin özündə qalaqların və maneələrin qurulması; yeraltı tikililərin və zirzəmilərin sığınacaq kimi təchizatının tamamlanması; gizli yolların, o cümlədən yeraltı keçidlərin və binalararası qalaqlarda və maneələrdə yolların, qoşunların manevrini təmin etmək üçün körpü qurğularının və çaylardan, kanallardan keçidlərin hazırlanması və təchiz edilməsi; şəhər su kəməri ilə əlaqəsi olmayan su mənbələrində su təchizatı məntəqələrinin, o cümlədən şəhər su kəmərləri şəbəkəsindən istifadə etməklə supaylayıcı məntəqələrinin qurulması.

Daş binaların və müxtəlif şəhər tikililərinin müdafiəyə uyğunlaşdırılma imkanları (mümkünlüyü) müdafiə zolağının təchizatına dair mühəndis tədbirlərinin həcmi xeyli azaldır. Binaların müdafiəyə uyğunlaşdırılmasına, adətən, daxildir: lazım olmayan pəncərə və qapı yerlərinin möhkəm qapanması, atəş üçün mazgalların açılması, mərtəbələrarası taxtapuşların möhkəmləndirilməsi, binaların divarında və daş hasarlarda gizli hərəkət etmək üçün dəliklərin açılması, o cümlədən binaların zirzəmisindən müxtəlif tərəflərə çıxmaq üçün iki-üç çıxışın hazırlanması. Binalarda zirzəmi və yarımzirzəmi otaqlar, o cümlədən aşağı mərtəbələr müdafiəyə daha mükəmməl hazırlanır. Pülləkən qəfəslərində barrikada qurulur, onlar minalanır, ya da partladılır. Mərtəbələrarası əlaqə üçün tavanlarda lüklər açılır və söykəmə nərdivanlar hazırlanır. Daxili qapıların əksəriyyəti tutulur və minalanır.

Məhəllədaxili manevrlər üçün keçidlər və yollar qurulur, yeraltı qurğular (tikililər) uyğunlaşdırılır. Bina və qurğular minalananda müxtəlif mina-sürprizlərdən geniş istifadə olunur.

Şəhərdə müdafiənin təşkil edilməsi üzrə briqada komandirinin işlərinin xarakteri şəhər ərazisinin şəraitləri, müdafiə mövqelərinin və atəş vasitələrinin yerləşmə rayonlarının seçilməsini çətinləşdirən çoxsaylı gizli yaxınlaşma yollarının və ölü sahələrin olması ilə müəyyən olunur. Bu, ərazidə işləmək və mümkün qədər böyük sayda müşahidə məntəqələrindən vizual öyrənmə üçün adi şəraitlərə nisbətən çox vaxt sərf etməyi tələb edir.

Briqada komandiri düşməni qiymətləndirərkən şəhərdə döyüş aparmaq, o cümlədən şəhəri yandan keçmək üçün düşmən qruplaşmalarının tərkibinin və hazırlıq dərəcəsinin, başlıca və köməkçi zərbələrinin istiqamətlərinin öyrənilməsi və müəyyənləşdirilməsinə xüsusi diqqət verir.

Şəhərə yaxınlaşma yollarında ərazi öyrənilərkən ona ən münasib girişlər, düşmən qoşunlarının açılmasının ehtimal olunan hüdudları, müdafiə üçün əlverişli təbii hüdudlar və müxtəlif möhkəm tikililər (qurğular), onlara gizli yaxınlaşma yollarının mövcudluğu, həmçinin maneələrin qurulma yeri müəyyən olunur.

Şəhər qiymətləndirilərkən onun planı və tikililərin xarakteri, həmçinin yaradılacaq müdafiə mövqelərinə onların göstərdiyi təsirlər, müdafiəni gücləndirmək və idarəetmə məntəqələrini, rabitə qovşaqlarını və tibb məntəqələrini yerləşdirmək yeraltı tikililərin mövcudluğu və imkanları müfəssəl şəkildə öyrənilir; manevr etmək və daşımını, təxliyəni həyata keçirmək üçün ən münasib, əlverişli yollar (o cümlədən yeraltı kommunikasiyalar) aşkar olunur; şəhərdə olan rabitə vasitələrinin, müxtəlif maddi vəsaitlərin, tikinti materiallarının vəziyyəti və müdafiənin maraqlarında onlardan istifadə imkanları, həmçinin mühüm körpülər, yol kəsişmələri, küçələr, meydanlar və onların üzərində “hakim olan” möhkəm binalar və digər şəhər tikililəri müəyyən edilir; barrikada və digər maneələrin qurulma yerləri, həmçinin sökülməli, dağıdılmalı, partladılmalı, ya da yandırılmalı olan bina və məhəllələr göstərilir (qeyd olunur) [2, 162].

Briqadada yeraltı kommunikasiyadan istifadə planı işlənilib hazırlanır və düşmənin onlardan istifadəsinə etməsinə imkan verilməməsinə dair tədbirlər nəzərdə tutulur.

Vəziyyətin qiymətləndirilməsi gedişində, həmçinin şəhərin sanitar-epidemioloji vəziyyəti və su təchizatı şəraiti, əhalinin mövcudluğu və sosial tərkibi, tibb müəssisələrinin, həmçinin yanğın əleyhinə müxtəlif vasitələrin mövcudluğu və istifadə olunma imkanları müəyyənləşdirilir.

Briqada komandiri müdafiə qərarında adi məsələlərdən əlavə müəyyən edir: şəhərin hansı “hakim obyektləri”nə əsas gücün cəmləşdirilməsinin vacib olduğunu; düşmənin tutma (ələ keçirmə) və yandan keçmə fəaliyyətinə qarşı mübarizə tədbirlərini; dağıntılar yaratmaq və qalaqlar düzəltmək lazım gələn sahələri; aralıqların himayəsi qaydalarını; yanğınlarla mübarizə, idarəetmə məntəqələrinin, rabitə qovşaqlarının və arxa bölmələrinin mühafizə və müdafiəsinə dair tədbirləri.

Şəhərdə “hakim rayonlar” (obyektlər), adətən, nəhəng sənaye müəssisələri, vağzallar, körpülər, şəhərin əsas magistralları, ən böyük inzibati binalar, rabitə qovşaqları, elektrik stansiyaları, metro stansiyaları, həmçinin bu obyektlərə yaxınlaşma yollarını örtən tikililərdir. Bu zaman nəzərə alınır ki, bilavasitə şəhərdə müdafiə zamanı əsas gücü düşmənin yarım mərkəzə keçə biləcəyi açıq və tikililəri olmayan rayonların müdafiəsinə cəmləşdirmək vacibdir.

Briqada komandiri qarşılıqlı fəaliyyətin əsas məsələlərini müəyyən edərək, əks-həmlələrdə iştirak edən müxtəlif qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinin uyğunlaşdırılmasına (razılaşdırılmasına) xüsusi diqqət yetirir. Bu, ikinci eşelon və ehtiyatların kiçik hissələrlə yayılmış şəkildə yerləşdirilməsi və onlara daxil olan bölmələrin müxtəlif istiqamətlərdən əks-həmlə endirməsi ilə şərtlənən (səciyyəlonən) əks-həmlələrin şəhərdə keçirilmə mürəkkəbliyindən irəli gəlir [2, s.163].

İdarəetmənin təşkili əsasları müəyyən olunarkən qoşunların fasiləsiz idarə edilməsinin təminatı üçün idarəetmə məntəqələrinin hissə və bölmələrə maksimal yaxınlığı, onların möhkəm sığınacaq və zirzəmilərdə yerləşdirilməsi, rabitənin müxtəlif növ və vasitələri hesabına rabitənin təkrarlanmasının, həmçinin müşahidə məntəqəsi və postlarının geniş şəbəkəsinin yaradılması, bütün idarəetmə məntəqələri üçün ehtiyat yerlərin seçilməsi və hazırlanması vacibdir. Bütün idarəetmə məntəqələrinin həm də dayaq məntəqələri kimi təchiz olunması, onların mühafizə və müdafiəsi üçün əlavə qüvvə və vasitələrin ayrılmasının qabaqcadan nəzərdə tutulması zərurəti hesaba alınır.

İdarəetmənin etibarlılığı məqsədilə qərarqahlar və komandirlər (taqım komandirləri də daxil olmaqla) plan və böyükmiqyaslı xəritələrlə təmin olunurlar. Bütün məhəllələr və ən mühüm obyektlər onlarda nömrələnir. Küçə, vağzal, metro stansiyası və meydanların adı kodlaşdırılır.

Briqada komandiri və qərarqahı kəşfiyyat işlərini təşkil edərkən şəhərə yaxınlaşma yollarında düşmənin şəhəri yandan keçməklə zərbə endirmək üçün hazırlanmış cinah qruplaşmalarının aşkarlanmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Şəhərin özündə müşahidə ilə kəşfiyyat aparmaq çətin olur. Bu da

əlavə müşahidə postlarının (məntəqələrinin) yaradılmasını və onlardan bəzilərini hündür binaların yuxarı mərtəbələrində, evlərin və müxtəlif hündür tikililərin dam və çardaqlarında yerləşdirilməsini, həmçinin müşahidə üçün vertolyotlardan geniş istifadə olunmasını tələb edir. Şəhər tikintiləri radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatının aparılmasını çətinləşdirir. Radio və radiotexniki kəşfiyyatın effektivliyini artırmaq üçün radiopelenqləmə və radiotexniki postları magistral küçələr boyunca, parklarda və şəhər bağçalarında, radiotutma postlarını isə binaların yuxarı mərtəbələrində və çardaqlarında yerləşdirmək lazımdır.

Kütləvi qırğın silahlarından qorunma işi təşkil edilərkən, briqadada yanğınlı mübarizə dəstələrinin (komandalarının) yaradılmasını, nəticələrinin ləğv etmə dəstələrinin tərkibində isə müdafiə olunan yarızırzəmi otaqlardan çıxışların (girişlərin) təmizlənməsi üçün maneə-təmizləmə vasitələrinin olmasını qabaqcadan nəzərdə tutmaq lazımdır.

Düşmənin bölmə və qruplarının bizim qoşunların yerləşmə yerlərinə girməsinə yol verməmək üçün bütün qoşun növlərinin bölmələrində və idarəetmə məntəqələrində bilavasitə etibarlı mühafizənin təşkili vacibdir. Yeraltı tikililərin istifadə edilməyən giriş və çıxışları nəinki minalanır və doldurulur, həm də müşahidə altına alınır.

Mühəndis təminatı işi təşkil edilərkən, zərurət olduqda, daşınma və təxliyə işləri yerinə yetirilən küçələrin keçilmə vəziyyətində saxlanması, ikinci eşelon (ehtiyat) bölmələrinin əks-həmlə üçün açılma hüduduna çıxışını, yanğın və dağıntı rayonlarından qoşunların çıxmasını təmin etmək üçün briqadanın maddi-texniki təminat bölmələri bilavasitə şəhərdə ikinci eşelonun arxasında yerləşir və başlıca olaraq cəbhə boyu yayılır. Belə bölmələr, adətən, aşağı mərtəbələrdə, zirzəmilərdə və yaxınlığında daşıma və təxliyə yolları olan müxtəlif sığınacaqlarda yerləşir.

Şəhərdə böyük dağıntıların olduğu və geniş sahələri əhatə edən yanğınlıların baş verdiyi hallarda maddi vəsaitlərin çatdırılmasının və yaralılardan daşınmasının vertolyotlarla, həmçinin mövcud yeraltı kommunikasiyalarla əllə yerinə yetirilməsi qabaqcadan nəzərdə tutulur.

Müdafiə edilən binalarda, dayaq məntəqələrində və bütövlükdə bölmələrdə, briqadada döyüş sursatlarının, partlatma atımlarının, partladıcı maddələrin, işıqlandırıcı, tüstü və siqnal vasitələrinin, ərzaq, su və tibbi əmlakın artırılmış ehtiyatları yaradılır [1, s.5-16].

Bütün su mənbələri qeydiyyata alınır və onların mühafizəsi təşkil olunur.

Tibb məntəqələri və təmir vasitələri birinci eşelon bölmələrinin döyüş düzlüşünə yaxınlaşdırılır. Yaralı və xəstələrin hərəkət edə bilməsini təmin edən dəstələrin yaradılması qabaqcadan nəzərdə tutulur.

Kimya təminatının təşkili gedişində komandir və qərargahlar əsas magistralların, parkların, metroların, şəhər kollektorlarının, zirzəmilərin radiasiya kimyəvi və bakterioloji (bioloji) kəşfiyyatına, şəxsi heyətin radioaktiv, zəhərləyici maddələrdən və bakterioloji (bioloji) vasitələrdən mühafizəsi üçün ən möhkəm tikililərin (bina zirzəmilərinin) uyğunlaşdırılmasına, həmçinin qoşunların xüsusi işlənməsi üçün şəhər kommunal vasitələrinin istifadə olunmasına xüsusi diqqət yetirirlər.

Briqada komandiri maddi-texniki təminatı təşkil edərək şəhərdə müdafiənin aparılma şəraitini, həmçinin onun ölçülərini və tikililərin xarakterini nəzərə alır.

Əgər cəbhə xətti şəhərin bir kənarı boyunca keçirsə, maddi-texniki təminat bölmələri müdafiənin ön xəttindən adi uzaqlıqda olacaq. Bu zaman onların əhəmiyyətli (xeyli) hissəsi şəhərdən arxada yerləşəcək. Əgər şəhər mühasirəyə alınarsa, yaralılardan axtarılmasına və onlara tibbi yardım göstərilməsinə xüsusi diqqət verilir. Blokada edilmiş rayon və binalardan onların təxliyəsi üçün tank və PDM (ZTR)-lərdən istifadə edilə bilər.

Nəticə

Bugünkü asimmetrik döyüşlərdə şəhərin müdafiəsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün dünyadakı yaşayış mərkəzlərinin sürətlə böyüməsi, hərbi əməliyyatlar aparan qüvvələrin yaşayış məntəqələrini yandan keçməsinə az qala qeyri-mümkün edir. Müxtəlif səbəblərdən bu yerlər, bəzi yaşayış məntəqələri, strateji əhəmiyyətli sənaye obyektləri, paytaxtlar və mədəni mərkəzlər taktiki üstünlüklərə malik olmasalar belə, psixoloji və milli əhvalı yüksək tutmaq üçün müdafiə olunmalıdır. Odur ki, yaşa-

уш məntəqəsinin müdafiəsinin düzgün təşkil edilməsi komandirlərdən və qərarqahlardan yüksək bacarıq və səriştəlilik tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Məskûn mahallerde muharebe. КК Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 2006. s. 5.1-15
2. «Общая тактика. Оборона дивизии (полка)» (часть I), 329 с.
3. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimati. 1-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, 2015. 406 s.

Аннотация

Организация защиты пехотной бригады в городских районах Этибар Мустафаев

В статье представлена информация об организации и особенности защиты мотострелковой бригады в населенных пунктах (крупных городах). Отмечено на какие особенности должны обратить внимание командиры и штабы при организации обороны в населенных пунктах.

Ключевые слова: оборона, населённый пункт, организация обороны, организация обороны в городе.

Abstract

The organization of the infantry brigade's defense in urban areas Etibar Mustafayev

The article provides information on the organization of infantry brigade's defense in urban areas (large cities). The features that the commanders and the HQs should consider during infantry brigade's defense in urban areas have been emphasized.

Keywords: defense, settlement, forming of the defense, forming of the defense in the city.

UOT 355/359

QOŞUNLARIN DÖYÜŞ HAZIRLIĞININ TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

mayor Pünhan Məmmədov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının

Xülasə. Məqalədə döyüş hazırlığının əsasları, məqsədi, əsas tapşırıqları onun qarşısında qoyulan əsas tələblər və onların xarakterik xüsusiyyətləri təhlil edilir, döyüş hazırlığının təşkilində istifadə olunan təlim-məşq bazaları, təlim metodları və öyrətmə üsullarının problemləri araşdırılır, həmçinin döyüş hazırlığı məşğələlərinin keçirilməsi üsullarının yoxlanılması və köməkliyin göstərilməsi istiqamətində yolların və imkanların artırılmasının zəruriliyindən bəhs olunur.

Açar sözlər: döyüş hazırlığı, təlim-material baza, məşq bazaları, səhra təlim bazası, informasiya-texniki vasitələri və bazası, məşğələlər, təlimlər.

Tarixin həlledici dövrlərindən birini yaşayan Azərbaycan xalqının öz müstəqilliyini qoruyub möhkəmləndirməsi üçün, dövlətin bütün sahələrində olduğu kimi, ordu quruculuğunda da xüsusi aktualıq və strateji əhəmiyyət kəsb edən işlərin görülməsi tələb olunur.

Hazırda Silahlı Qüvvələrin əsas vəzifəsi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoymaq, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad və didərgin düşmüş vətəndaşlarımızın öz yurdlarına qayıtmasını təmin etməkdir. Bütün bunların öhdəsindən gəlmək üçün Silahlı Qüvvələrin yeganə yolu döyüşdən keçir. Döyüşdə isə, ancaq yüksək döyüş hazırlığı ilə müvəffəqiyyət qazanmaq olar.

Silahlı Qüvvələrdə qoşun növlərinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq keçirilən döyüş hazırlığının yüksək səviyyədə təşkili təlim rəhbərinin metodiki hazırlığından, öyrətmənin forma və metodlarını düzgün tətbiq etmə bacarığından asılıdır. Hər bir komandir öyrətmənin forma və metodlarını bilməli, döyüş hazırlığı məşğələləri zamanı onları düzgün və effektiv tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Döyüş hazırlığı – hərbi qulluqçuların, bölmələrin, birləşmələrin (hissələrin), birliklərin və onların idarəetmə orqanlarının təyinatlarına uyğun döyüş (xüsusi) fəaliyyətlərini (tapşırıqlarını) müvəffəqiyyətlə icra edə bilmələri məqsədilə proqramlaşdırılmış (sistemləşdirilmiş) qaydada öyrədilməsidir (təlimdir) [1].

Döyüş hazırlığı – qoşunların hazırlığının əsas növlərindən biri olaraq aşağıdakı məqsədyönlü və mütəşəkkil prosesləri özündə birləşdirir:

– şəxsi heyətin hərbi təlim və tərbiyəsi;

– bölmələrin, hərbi hissələrin, birləşmələrin və onların idarəetmə orqanlarının (qərargahlarının) təyinatlarına uyğun olaraq döyüş və digər tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün hazırlığı [1].

Döyüş hazırlığının məqsədi – şəxsi heyətin hərbi-peşəkar hazırlığının və fiziki dözümlülüyünün, həmçinin heyətlərin, bölmələrin, hissələrin, birləşmələrin, birliklərin və onların idarəetmə orqanlarının (qərargahlarının) hazırlığının onların təyinatlarına uyğun olaraq döyüş və digər tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan səviyyəyə çatdırılması, saxlanması və təkmilləşdirilməsidir.

Döyüş hazırlığına qoyulan əsas tələblər:

– təlim və tədrisdə tələb olunan nəticənin (səviyyənin) əldə olunması – komandirlər (komandanlar, rəislər) tərəfindən döyüş hazırlığının məqsəd və tapşırıqlarının dəqiq müəyyən edilməsi və bütün hazırlıq mərhələlərində hərbi qulluqçuların, bölmələrin, qoşunların (qüvvələrin) və idarəetmə orqanlarının (qərargahların) hazırlığı üzrə tələb olunan nəticələrə nail olunması;

– bütün kateqoriya öyrənənlərin hazırlığının uzlaşdırılması – hərbi qulluqçuların, bölmələrin, qoşunların (qüvvələrin) və idarəetmə orqanlarının (qərargahların) hazırlıqlarının tədrisinin məqsədi, tapşırıqları, məzmunu, keçirilmə yeri və vaxtına görə uzlaşdırılması, həmçinin qoşun növlərinin və xüsusi qoşunların birgə hazırlığının təmin edilməsi;

– təlim maddi-texniki bazadan rəşional istifadə edilməsi və döyüş hazırlığı tədbirlərinin keçirilməsində qənaətcillik – döyüş hazırlığı obyektlərinin maksimum yüklənmə ilə istifadəsi, tədris ili (dövrü, silsiləsi) ərzində onların bərabər bölüşdürülməsi, təkmilləşdirilməsi və onlara vaxtında qulluq edilməsi, təlim maddi-texniki bazanın obyektlərində döyüş hazırlığı tədbirlərinin keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu və zəruriliyinin iqtisadi əsaslandırılması;

– döyüş hazırlığı prosesində qabaqcıl, elmi cəhətdən əsaslandırılmış tədris metodlarına geniş yer verilməsi – yeni, effektiv üsulların, metodların və tədris vasitələrinin aktiv və məqsədyönlü tətbiqi, döyüş hazırlığı metodikasının daim təkmilləşdirilməsi [1].

Döyüş hazırlığının təşkili üçün həyata keçirilən tədbirlər

Keçirilən döyüş hazırlığı məşğələləri və təlimlər zamanı öyrədilənlərin yüksək səviyyədə mənimsənilməsi məşğələ (təlim) rəhbərinin metodiki hazırlığından, öyrətmənin forma və metodlarını düzgün tətbiq etmə bacarığından asılıdır. Hər bir komandir öyrətmənin forma və metodlarını bilməli, döyüş hazırlığı məşğələlərinin keçirilməsində onları düzgün və effektiv tətbiq etməyi bacarmalıdır [2].

Döyüş hazırlığı üzrə tədbirlərin təşkili və keçirilməsi zamanı təlim prinsiplərinə mütləq əməl edilməlidir, bunlardan biri də təlimin həqiqi döyüş şəraitinə maksimal dərəcədə oxşarlığı və inandırıcılığıdır. Bu prinsip təlim prosesində müasir ümumqoşun döyüş şəraitlərinin canlandırılmasını təsəvvür etməyə imkan yaradır. Bu şəraitlər maksimal dərəcədə məlumat mühitinə və psixoloji gərginliyə uyğun olmalıdır [3].

Eyni zamanda, döyüş hazırlığı üzrə tədbirlərin təşkili üçün irəli sürülən tələblərdən biri də onların hərtərəfli, iqtisadi, məqsədyönlü əsaslandırılması və təlim maddi-texniki bazanın obyektlərində aparılmasıdır.

Döyüş hazırlığının təşkili zamanı yaranan problemlərdən biri, döyüş hazırlığı vasitələrindən qənaətlə və səmərəli istifadəni təlimin “həqiqi döyüş şəraitinə maksimal dərəcədə oxşarlığı və inandırıcılığı”nı təmin etmək prinsipi ilə necə uzlaşdırmaq bacarığından asılıdır [3].

Müasir döyüş əməliyyatlarının nəticələrini öncədən görmək mümkün deyil. Hazırkı dövrdə müasir ümumqoşun döyüşünün xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- döyüş fəaliyyətlərinin yüksək gərginliyi;
- sürəkliliyi (davam etmə müddətinin bilinməməsi);
- davamlılığı;
- yerüstü-hava xüsusiyyətləri;
- tərəflərin düzülüşünün bütün dərinliyə eyni anda atəş və radioelektron təsiri;
- döyüş tapşırıqlarının müxtəlif üsullarla yerinə yetirilməsi;
- döyüş fəaliyyətinin bir növündən digər növünə sürətli keçid;
- çətin operativ-taktiki şərait.

Reallığa maksimal oxşar döyüş şəraitinin yaradılması olduqca çox xərc tələb edir. Bunu mövcud maddi-texniki bazanın köməyi ilə yaratmaq praktiki olaraq mümkün deyil. Buradan belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, tədrisətmənin yüksək səviyyəsinə və şəxsi heyətin öyrədilməsinə ən az maddi xərclərlə şərait yaratmaqla nail olunmalıdır [5].

Yüksək döyüş hazırlığı səviyyəsinə nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

– komandirlər (rəislər) tərəfindən qoşunların (bölmələrin) real bacarıq və imkanlarına uyğun olaraq vaxtında və konkret tapşırıqların qoyulması, döyüş hazırlığı tədbirlərinin keyfiyyətli və məqsədyönlü planlaşdırılması, ona fasiləsiz və operativ rəhbərlik, döyüş hazırlığının planlaşdırılmasında və tabelikdə olanların öyrədilməsində (təlimində) komandirlərin şəxsi iştirakının təmin edilməsi;

– günün nizam qaydalarına, döyüş hazırlığı planlarına və məşğələ cədvəllərinə ciddi şəkildə əməl edilməsi, məşğələlərin keçirilməməsi və vaxtının dəyişilməsinə, şəxsi heyətin döyüş təlimindən yayınmasına yol verilməməsi;

– məşğələlərin vaxtında hazırlanması və hərtərəfli təminatı, tədrisin forma və metodlarının düz-

gün seçilməsi, hərbi pedaqogika və psixologiyanın tövsiyələrindən faydalanmaq;

- hərbi qulluqçuların öyrədilməsi üçün onların tətbiqetməyə və praktikaya yönləndirilməsi;
- təlim maddi-texniki bazasından effektiv istifadə olunması, onun inkişaf etdirilməsi, təkmilləşdirilməsi, texnika və avadanlıqların daim saz vəziyyətdə saxlanılması;
- bacarıqlı təşkilatçılıq və hərbi hissədə (birləşmədə) metodiki işin aparılması, hərbi qulluqçuların öyrədilməsinin yeni forma və metodlarının daim axtarılıb tapılması, məşğələ rəhbərlərinin metodiki ustalıqlarının təkmilləşdirilməsi, hərbi qulluqçuların öyrədilməsində qabaqcıl təcrübənin ümumiləşdirilməsi və mübadiləsi;
- məqsədyönlü və davamlı tərbiyəvi işin aparılması, məşğələlərin keçirilməsi zamanı yarışma üsullarından bacarıqla istifadə edilməsi;
- qoşunların (bölmələrin) hazırlığının gedişatına daimi nəzarət və idarəetmə orqanlarının (qərargahların) tabelikdə olanlara köməklik göstərməsi;
- əldə edilmiş nəticələrin təhlili;
- döyüş hazırlığının hərtərəfli maddi-texniki təminatı, hərbi qulluqçuların təyin edilmiş normalara uyğun tam təmin edilməsi [1].

Hərbi hissə ilə hərbi təhsil müəssisələrinin təlim maddi-texniki bazaları bir-birinə uyğun olmalıdır.

Təlim maddi-texniki bazanı təşkil edərkən, komandir (ali təhsil müəssisəsinin müəllimi) öz fəaliyyətində onun imkanlarından istifadə etməklə hər bir məşğələnin aparılması üçün zəruri şərait və mühit yaratmalıdır. Bundan ötrü ərəzi, lazımı tədris etmə səviyyəsinin əldə olunmasına yönəlmiş əlavə bilik və bacarıq tələb edilir. Eyni zamanda, döyüş hazırlığının yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün aşağıdakılar zəruridir:

1. Komandirlər tərəfindən bölmələrin təlimlərinin real döyüş vəziyyətinə uyğunlaşdırılması, tapşırıqların vaxtılı-vaxtında və dəqiq qoyulması, döyüş hazırlığı üzrə tədbirlərin keyfiyyətli və məqsədyönlü planlanması, döyüş təliminin çevik və operativ idarə olunması, tabelikdəkilərin öyrədilməsi və döyüş hazırlığının planlanmasında komandir heyətinin şəxsi iştirakı;
2. Məşğələlərin cədvəl və planlara, günün nizam qaydasına uyğun keçirilməsi;
3. Məşğələlərin dayandırılmaması və digər vaxtlara keçirilməməsi;
4. Şəxsi heyətin hər hansı səbəbdən döyüş təlimindən ayrılmaması;
5. Məşğələlərə vaxtılı-vaxtında hazırlıq, məşğələlərin hərtərəfli təmini, digər təlimin keçirilmə üsul və növ sxemi, hərbi psixoloji və pedaqoji rəy;
6. Hərbi qulluqçuların təlim keçmələrinin tabeolma xüsusiyyətləri, praktikliyi;
7. Təlim maddi-texniki bazanın effektiv istifadəsi, onun inkişafı, təkmilləşdirilməsi və işlək vəziyyətdə saxlanması;
8. Hərbi hissə, gəmi və digər birləşmələrdə metodiki işlərin bacarıqla təşkil olunması və aparılması, hərbi qulluqçuların yeni təhsiləmə üsul və formaları, mütərəqqi təcrübələrin ümumiləşdirilməsi və yayılması;
9. Məqsədyönlü və fasiləsiz tərbiyəvi iş, məşğələnin aparılmasında rəqabətin bacarıqla təşkil olunması;
10. Qoşunların döyüş hazırlığının gedişatına daimi nəzarət və tabe olanlara kömək göstərmək üzrə hissə komandanlığının və qərargahın effektiv işi;
11. Əldə olunmuş nəticələrin təhlili və öyrənənlərin hər birinin bilik səviyyəsi ilə yekun vurulması;
12. Döyüş hazırlığının hərtərəfli maddi-texniki təminatı, hərbi qulluqçulara təyin olunmuş təminat normalarının çatdırılması [1].

Döyüş hazırlığının təlim-tərbiyə prosesində texniki tədris vasitələri

Texniki tədris vasitələri – təlim-tərbiyə prosesində onun optimallaşdırılması məqsədilə informasiyanın verilməsi və işlənilməsi üçün tətbiq edilən didaktiv təminatlı texniki qurğular toplusudur. O, özündə iki anlayışı birləşdirir:

1. Texniki qurğular;
2. Bu qurğularla səsələnən didaktiv tədris vasitələri.

Texniki tədris vasitələrini aşağıdakı əsaslar üzrə təsnifatlandırmaq olar:

- funksional təyinatına (həll olunan təlim-tərbiyə tapşırıqlarının xarakteri);
- qurğu və iş prinsipinə;
- tədris növünə;
- iş məntiqinə;
- hissiyyat orqanlarına təsiretmə xüsusiyyətinə;
- verilən informasiya xüsusiyyətinə görə.

Texniki tədris vasitələri funksional təyinatına görə bölünür:

- tədris informasiyasının texniki ötürmə vasitələri;
- biliyə nəzarət texniki vasitələri;
- trenajorlar;
- təhsil və şəxsi təhsilalma texniki vasitələri;
- yardımçı;
- qarışıq – müxtəlif təyinatlı fəaliyyətləri cəmləşdirilmiş texniki vasitələr.

İnformasiyaötürmə texniki vasitələri – diapazonlar, qrafoprojektor, epiprojektor, maqnitofonlar, radioqurğular, musiqi mərkəzləri, radioşəbəkə, kinoprojektor, kinoqurğu, televizor, videomaqnitofon və s.. Bütün bu qurğular fərqləndirici xüsusiyyəti, bu və ya digər daşıyıcıda yazılmış informasiyanın rahat səsələnməsi üçün digərinə köçürülməsi funksiyalarını yerinə yetirir.

Nəzarət texniki vasitələri, tədris materialının səviyyəsini müəyyən proqram və lazımi meyarlar üzrə qiymətləndirməyə imkan verən bütün texniki qurğu və komplekslərdir.

Nəzarət texniki tədris vasitələri fərdi və qrup şəklində olur. Onlar təhsil proqramı növü və təhsil alanların cavab verməsi üsulu ilə seçilir. Mürəkkəbli dərəcəsinə görə biliyə nəzarət texniki tədris vasitələri xəritə, kaset, билет və xüsusi kompüter proqramları arasında dəyişir. Lakin təcrübə göstərir ki, bu qurğulardan istifadə ancaq az sayda öyrənənlər arasında məqsədəuyğundur. Onlar təhsil zamanı öyrənənlər və pedaqoqlar (komandirlər) arasında bilavasitə əlaqəni əvəz edə bilməz [8].

Trenajorlar – ilkin bacarıq və vərdişlərin formalaşması üçün təyin olunan xüsusişəkilmiş təlim-tədris qurğularıdır.

Tədris trenajorları, öyrənilən fəaliyyətin modelləşdirilməsi əsasında tərtib olunmuş xüsusi fəaliyyət proqramı üzrə istifadə edilir. Ən çox da texniki ixtisaslara yiyələnmə prosesi zamanı tətbiq olunur.

Təhsil və şəxsi təhsil texniki vasitələri, texniki vasitələrə yüklənmiş müəyyən proqramlar üzrə təhsilalanlara tədris informasiyasının çatdırılmasını, biliyin mənimsənilməsinə şəxsi nəzarəti təmin edir. Bu proqramlar kiçikhəcmli dərslər materialıdır və hər birindən sonra yoxlama sualı verilir. Materialın mənimsənilmə sürəti təhsilalanın fərdi bacarıq və səviyyəsindən asılıdır. Öyrənilən proqramlar bir-istiqamətli, şəxəli və qarışıq olur [9].

Nəticə

Müasir döyüşlərin nəticələri göstərir ki, bölmələrin döyüş hazırlığı və idarə edilməsi onun əsas göstəricisidir. Döyüş hazırlığı yüksək olan bölmələr daim qələbəyə nail olurlar.

Döyüş hazırlığı məşğələlərinin keçirilməsinin əsasını maddi-tədris bazalarının mövcudluğu təşkil edir. Maddi-tədris bazaları şəxsi heyətin öyrədilməsində və praktiki vərdişlərinin artırılmasında əsas rol oynayır. Komandir (müəllim) heyətinin əsas vəzifəsi, keçiriləcək praktiki məşğələlərə uyğun maddi-tədris bazanın məşğələ yerlərinə çıxarılması və məşğələlərin gedişində onlardan səmərəli istifadə edilməsinə nail olmaqdır. Məhz bu amil bölmələrin döyüş qalibiyyətinin əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 2 noyabr 2015-ci il tarixli 47 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Quru Qoşunlarının Döyüş Hazırlığının təşkili üzrə Təlimat”.
2. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 2 noyabr 2015-ci il tarixli 48 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Döyüş Hazırlığının metodikası üzrə Təlimat”.
3. Теория и методика систем интенсивного обучения. Часть I. под редакцией А. А. Золотарева. М.МГТУ ГА, 1994.
4. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж. ВГУ, 1977.
5. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. СПб. Питер, 2001.
6. Золотарев А.А. Современные образовательные технологии в контексте интенсивного информатизированного обучения (Книга первая. Анализ технологии В. Ф. Шаталова). М. Ассоциация “Кадры”, 2000.
7. Новосельцева О.Н. Возможности применения современных средств мультимедиа в образовательном процессе // Педагогическая наука и образование в России и за рубежом. Таганрог ГОУ НПО ПУ, 2006, N 2.
8. Носкова Т.Н. Аудиовизуальные технологии в образовании. СПб. СПбГУ-КиТ, 2004.
9. Туманов Р.В. Использование компьютерных технологий и телекоммуникационных систем в учебном процессе: проблемы и перспективы. Петрозаводск ПГУ, 2005.
10. <https://dlib.eastview.com/browse/doc/48384307>.

Аннотация

**Организация боевой подготовки войск
Пунхан Мамедов**

В статье анализируются основы, цель, важные задачи боевой подготовки, основные требования к боевой подготовке и их характерные черты. Исследуются проблемы учебной базы, учебно-тренировочной базы и методы обучения, применяемые в организации боевой подготовки. Указывается важность по улучшению возможностей и путей в направлении оказания помощи и проверки методов проведения занятий по боевой подготовке.

Ключевые слова: боевая подготовка, учебно-материальная база, учебная база, полевая учебная база, информационно-технические средства и базы, занятия, учения.

Abstract

**Organization of combat readiness of troops
Punhan Mammadov**

The article deal ith the issues of organization of combat readiness and analyzes the characteristic features of the training used in the combat training. Attention is paid to the methods of combat training, emphasizes the need to increase the capabilities.

Keywords: military training, training-material base, training bases, field training base, information facilities and bases, classes, exercises.

UOT 355/359

HÜCUMDA TABOR (BÖLÜK) TAKTİKİ QRUPLARI TƏTBİQ ETMƏK ÜÇÜN TƏŞKİLATLANMA VƏ SİLAHLANMA ÜSULLARI

mayor Xəyyam Məmişov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə bir nümunə üzərində gücləndirilmiş tabor, onun əmrinə və ya dəstəyinə verilmiş əlavə bölmələr, taborun atəş tezliyi və atəş sıxlığının hesablanması, tank əleyhinə vasitələrin imkanlarının müəyyən edilməsi və artilleriyanın atəş dəstəyi nəzərə alınaraq tabor taktiki qrupuna lazım olan atəş vasitələri müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: təşkilatlanma, gücləndirilmiş tabor, taktiki qrup, atəş tezliyi, atəş sıxlığı, atəş dəstəyi.

Son zamanlar hərbi texnologiyanın inkişafı ilə bağlı baş verən dəyişikliklər müasir döyüşlərdə silahlı mübarizənin yeni formalarının yaranmasını tələb edir. Qoşunların dəqiq təyin olunmuş təmas xəttinin olmaması səbəbindən düşmənin əməliyyat düzülüşünün bütün dərinliyinə eyni zamanda atəşlə təsiretmə və onun arxa cəbhəsinin bütün dərinliyinə uzaq məsafədən zərər vurulmasını nəzərdə tutur.

Motoatıcı (mexanikləşdirilmiş) briqadaların ştatında olan taborlar əsas inzibati-ümumqoşun taktiki vahidi hesab olunur. Nəzərə alaq ki, tabor taktiki tapşırıqları kifayət qədər geniş cəbhədə yerinə yetirmə və operativ şəkildə həllətmə imkanına malik olan müstəqil taktiki vahid kimi fəaliyyət göstərə bilər. Lakin atəş gücü çox məhdud olduğundan taborun mövcud ştat-strukturu döyüş fəaliyyətlərinin icrasına imkan vermir.

Beləliklə, tabor, bir qayda olaraq, istənilən bir birləşmənin tərkibində fəaliyyət göstərir və daim birləşmə komandirinin tabeliyində olan qüvvə və vasitələrilə dəstəklənir. İnkişaf etmiş ölkələrin ordularında, o cümlədən son vaxtlar Azərbaycan Ordusunda *ştatda olmayan müvəqqəti taktiki birləşmələr – gücləndirilmiş tabor* – yəni *tabor taktiki qrupları* döyüş fəaliyyəti rayonunda konkret müddətdə tapşırıqların *müstəqil* yerinə yetirilməsi üçün təyin edilir. Bu qruplar taborun bazasında tərkibinə müxtəlif gücləndirmə vasitələrinin, eləcə də artilleriya bölmələrinin verilməsi ilə yaradılır.

Müasir döyüşlərin və keçirilən təlimlərin təcrübəsi onu göstərir ki, taktiki səviyyədə icra edilən döyüş fəaliyyətlərinin yeni üsullarının əsas prinsiplərinə *tabor taktiki qruplarında* (TTQ) ümumqoşun bölmələrinin tətbiqi ilə nail olunur. Komandirlər düşmənin mövcud qüvvə və vasitələrini məhv etmək və tam uğur qazanmaq məqsədilə hücum döyüşünü təşkil edən zaman tətbiq olunan bölməni (yandan keçən dəstəni) formalaşdırarkən döyüş tapşırığını nəzərə almalıdır. O, həmçinin, ilk növbədə düşmənin döyüş texnikasını, atəş vasitələrini və şəxsi heyətini məhv etmək üçün nə qədər atəş vasitəsi, canlı qüvvə lazım olduğunu müəyyənləşdirməli və ona uyğun gücləndirmə vasitələrini təyin etməlidir.

Yuxarıda qeyd edilənləri əsas götürərək, gələcək döyüş fəaliyyətlərində tabor taktiki qruplarının imkanlarından geniş istifadə edilməsini nəzərə almaqla onun təşkilatlanma və silahlanmasının mümkün variantlarından birini nəzərdən keçirək.

Artilleriya divizionu (batareyası), tank əleyhinə bölmələr, mühəndis və kimya bölmələri, əsas qüvvələrdən ayrı fəaliyyət göstərən zaman isə, həm də zenit-raket (raket-artilleriya, artilleriya) bölmələri ümumqoşun döyüşü zamanı motoatıcı taborun əmrinə verilə bilər. Tabor döyüşdə, bundan başqa, artilleriyanın atəşləri, cəbhə və ordu aviasiyasının zərbələri və yuxarı komandanlığın digər zərərvurma vasitələri ilə də dəstəklənə bilər.

Döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi məqsədilə tapşırığı, ərazini, düşməni, öz bölmələrimizi və vaxt amillərini nəzərə almaqla, yuxarı komandanlıq tərəfindən münasib bilinən mexanikləşdirilmiş (motoatıcı) və tank bölmələrinin döyüş imkan və qabiliyyətləri bir-birinin tabeliyinə verilməklə TTQ-lər şəklində təşkilatlanaraq artırıla bilər. TTQ-nin tərkibinə artilleriya, kəşfiyyat, mühəndis bölmələri, tank əleyhinə vasitələr, rabitə, digər təminat qüvvə növləri və vasitələri də verilə bilər.

lər. Konkret vəziyyətdən və döyüş tapşırığından asılı olaraq TTQ-nin tərkibi müxtəlif ola bilər [1, s.131]:

- **tank əleyhinə təqim:** TTQ-nin birbaşa dəstəyinə və ya tabeliyinə verilə bilər. Bu təqimlər TTQ-nin ştatında olan digər tank əleyhinə vasitələrlə qarşılıqlı fəaliyyətdə tətbiq oluna bilər;
- **artilleriya batareyası** (divizion): tabor taktiki qrupunun dəstəyinə və ya əmrinə verilə bilər;
- briqadanın tərkibində olan **zenit-raket artilleriya batareyasının** (ZRAB) bir təqimni tabor taktiki qrupunun komandirinin dəstəyinə və ya əmrinə verilə bilər;
- **mühəndis-istehkam təqimi:** briqadaların tərkibində olan mühəndis-istehkam bölmələrindən bir mühəndis-istehkam təqimni tabor taktiki qrupunun dəstəyinə və ya əmrinə verilə bilər.

TTQ-yə verilən tapşırıqdan asılı olaraq, onu **divizion qədər artilleriya və təqima qədər zenit qurğuları, həmçinin ordu aviasiyası dəstəkləyə** bilər. Tabor taktiki qrupunun tərkibinə daxil olan müxtəlif qoşun növlərinin qüvvə və vasitələrinin vahid idarəetmə sistemində optimal birləşdirilməsi, onların yüksək manevretmə (mobillilik) qabiliyyətinə malik olmaları, yeni silah sistemləri və döyüş texnikası tətbiqinin effektivliyinin artırılmasına və konkret döyüş fəaliyyəti rayonlarında tapşırığın yerinə yetirilməsinə imkan verməlidir. Tabor taktiki qruplarının fəaliyyətlərinin əsas fərqli xüsusiyyətləri – təşəbbüskarlıq, çeviklik, səylərin cəmləşdirilməsi amilləri hesab olunur. Bunlara taktiki səviyyədə ümumqoşun bölmələrinin və digər qoşun növləri bölmələrinin döyüş uzlaşdırılmasının düzgün tətbiqi nəticəsində nail olunur [1, s.173].

TTQ-nin tərkibini bir nümunə əsasında müəyyən edək:

- düşmənin bir gücləndirilmiş motoatıcı bölüyü hakim yüksəkliyi müdafiə edir. Bölüyün müdafiəsi qabaqcadan hazırlanıb və mühəndis-istehkam işləri tələblərinə uyğun qurulub. Ərazi orta keçiləndir. Düşmənin motoatıcı bölüyünün dayaq məntəqəsini cinahlardan və ya arxadan hücumla ələ keçirmək nəzərdə tutulub. Fəaliyyət gündüz vaxtı icra ediləcək və hava şəraiti normaldır. Düşmən qüvvələrinin strukturu, silah təminatı və onun döyüş imkanları da bizə əvvəlcədən məlumdur. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, düşmən üzərində üstünlük əldə etmək üçün taktiki qrupun (yandan keçən dəstənin) tərkibini müəyyən etmək mümkündür.

TTQ-nin tərkibi məsələnin həlli zamanı daha dəqiq müəyyən olunacaq.

Tabor taktiki qrupunun tərkibini müəyyən etmək üçün bizə təklif olunan qüvvə və vasitələrin tətbiqini nəzərdən keçirək. Təsəvvür edək ki, düşmənin gücləndirilmiş bir bölüyünü məhv etmək üçün briqadanın istənilən bir taboruna verilən qüvvə və vasitələrə heç bir məhdudiyət yoxdur (tank, PDM-2, top və minaatan, atıcı silahlar və s. tətbiq etməklə).

İlk növbədə, müdafiə olunan düşmənin bizə vura biləcəyi zərəri müəyyən edək. Bu nümunəyə görə düşmənin gücləndirilmiş bölüyünün tərkibini nəzərdən keçirək:

Cədvəl 1

Düşmənin gücləndirilmiş bölüyünün tərkibi

Sıra №-si	Vasitənin adı	Vasitənin sayı
1.	T-72	3
2.	PDM-2	10
3.	AK-74	46
4.	RPK-74	3
5.	PKM	1
6.	SVD	3
7.	RPQ-7	9

İndi isə müdafiə olunan mexanikləşdirilmiş bölüyün atıcı silahlarının atışı ilə qarşı tərəfin zərbə-sini dəfətmə imkanlarının hesablanma metodikasını nəzərdən keçirək:

Atıcı silahların atəşi ilə qarşı tərəfin zərbəsini dəfətmə üzrə bölüyün imkanlarının əsas göstəriciləri qarşı tərəfin canlı qüvvəsinə vurulan ziyanın riyazi göstəricisidir. Hesablama metodikası bir dəqiqə müddətində atəş aparılan sektorda cəbhənin bir metrinə (1 m-nə) düşən güllə sayı ilə ifadə olunan tərəflərin atıcı silahlarının atəşinin sıxlığına əsaslanır. *Atəşin sıxlığı* silahın sayından, növündən, atəş tezliyi imkanlarından və atəş aparılan sahənin genişliyindən asılıdır.

1. Beləliklə, atıcı silahların atəşi ilə hücum edən bölmənin məhv edilməsi üzrə düşmən bölüyünün imkanlarını hesablama metodikasını nəzərdən keçirək:

1.1. Bölüyün ümumi atəş tezliyi imkanları hesablanır [2, s.198]:

$$TQ_b = M_a \times TQ_a + M_{p1} \times TQ_{p1} + M_{p2} \times TQ_{p2} + M_{p3} \times TQ_{p3} + M_{svd} \times TQ_{svd}. \quad (1)$$

Burada:

- TQ_b – bölüyün ümumi atəş tezliyinin imkanı;
- M_a – bölükdə olan avtomatların sayı;
- M_{p1} – bölükdə olan RPK-74 pulemyotlarının sayı;
- M_{p2} – bölükdə olan PKT pulemyotlarının sayı;
- M_{p3} – bölükdə olan PKM pulemyotlarının sayı;
- M_{svd} – bölükdə olan SVD tüfənglərinin sayı;
- TQ_a – bölükdə olan avtomatların atəş tezliyinin imkanları;
- TQ_{p1} – bölükdə olan RPK-74 pulemyotlarının atəş tezliyinin imkanları;
- TQ_{p2} – bölükdə olan PKT pulemyotlarının atəş tezliyinin imkanları;
- TQ_{p3} – bölükdə olan PKM pulemyotlarının atəş tezliyinin imkanları;
- TQ_{svd} – bölükdə olan SVD tüfənglərinin atəş tezliyinin imkanları.

$$TQ_b = 46 AK \times 100 a/d + 3 RPK \times 150 a/d + 13 PKT \times 250 a/d + 1 PKM \times 250 a/d + 3SVD \times 30 a/d = 8730 \text{ atış/dəqiqədə} \quad (2)$$

1.2. Hücumun atəş hazırlığı dövründə müdafiə olunan düşmən bölüyünün şəxsi heyət və silahlarının itkisini (30%-ə qədər) nəzərə alaraq bölüyün atəş tezliyi imkanları müəyyən edilir [3, s.17]:

$$TQ_{bP} = TQ_b \times 0,7$$

$$TQ_{bP} = 8730 \times 0,7 = 6111 \text{ atış/dəqiqədə}. \quad (3)$$

1.3. Müdafiə olunan bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi müəyyən edilir:

$$C_g = C + 0,5 (A_1 + A_2). \quad (4)$$

Burada:

- C_g – bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi;
 - C – bölüyün dayaq məntəqəsinin cəbhəsi, m;
 - A_1 və A_2 – qonşular arasında olan məsafələr, m.
- $$C_g = 1000 + 0,5 (500 + 500) = 1500 \text{ m}$$

1.4. İtkilər nəzərə alınaraq (30%-ə qədər) dəqiqədə cəbhənin 1 m-nə atıcı silahlardan aparılan atəşlərin sıxlığı (A_{AS}) hesablanır:

$$S_{AAS} = TQ_{bP} / C_g. \quad (5)$$

Burada:

- S_{AAS} – bölüyün atəş sıxlığı;

- TQ₆P – itki nəzərə alınmaqla bölüyün atəş tezliyinin imkanları;
- C_g – bölüyün atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi, m.

$$S_{AAS} = 6111 / 1500 = 4,07$$

30%-ə qədər itkini nəzərə alaraq bölüyün atəş sıxlığı cəbhənin 1 m-nə 1 dəqiqədə 4 güllə təşkil edir.

$$S_{AAS} = 8730 / 1500 = 5,82$$

30%-ə qədər itkini nəzərə almadan bölüyün atəş sıxlığı cəbhənin 1 m-nə 1 dəqiqədə 6 güllə təşkil edir.

2. İndi isə hücum edən bölmənin zirehli texnikaları ilə mübarizədə mexanikləşdirilmiş bölüyün atəş imkanlarını hesablayaq:

- T-72 – 3 ədəd;
- BMP-2 – 10 ədəd;
- RPQ-7 – 9 ədəd.

$$A_i = (3 \times 3 + 10 \times 2 + 9 \times 0,3) = 9 + 20 + 3 = 32 \text{ ədəd}$$

Beləliklə, mexanikləşdirilmiş bölük müdafiədə 22 tank və 10 PDM məhv etmək imkanındadır.

$$A_i = (2 \times 3 + 7 \times 2 + 6 \times 0,2) = 6 + 14 + 2 = 22 \text{ ədəd}$$

Hücumun atəş hazırlığı zamanı 30%-ə qədər itki nəzərə alınsa, mexanikləşdirilmiş bölük müdafiədə 15 tank və 7 PDM məhv etmək imkanında olar.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq düşmənin mexanikləşdirilmiş bölüyünü məhv etmək üçün tələb olunan qüvvə və vasitələrin müəyyən edilməsini nəzərdən keçirək:

1. Zirehli texnikaları məhv etmək üçün tank əleyhinə vasitənin miqdarını müəyyən edək.

Düşməne zərərvermə səviyyəsinin 70%-dən az, öz qoşunlarımızın itkilərinin isə 30%-dən çox olmamasını nəzərə alaraq düşmənin mühəndis-istehkam işləri cəhətdən hazırlanmış müdafiəsi-nə hücum zamanı, onu darmadağın etmə üzrə imkanlarının hesablanması belə xarakterizə olunur:

$$T\Theta V = (X \times 0,7 \times 0,3) : (3 \times 0,7) = X \times 0,21 : 2,1 \quad X = 2,1 : 0,21 = 10 \text{ ədəd}$$

X – tank əleyhinə vasitələrin sayı;

0.7 – tank əleyhinə vasitələrin effektivlik əmsalı;

0.3 – öz atəş vasitələrimizin itki səviyyəsi, 30%-dən çox olmaqla;

3 – düşmənin mexanikləşdirilmiş bölüyündə olan tankların sayı;

0.7 – düşməne zərərvermə səviyyəsi, 70%-dən az olmaqla.

$$T\Theta V = (X \times 0,7 \times 1,5 \times 0,3) : (10 \times 0,7) = X \times 0,315 : 7 \quad X = 7 : 0,315 = 22 \text{ ədəd}$$

X – tank əleyhinə vasitələrin sayı;

0.7 – tank əleyhinə vasitələrin effektivlik əmsalı;

1,5 – PDM-lərin məhv edilməsi üzrə effektivlik əmsalı tankların məhv edilməsinə nisbətən 1,5 dəfə çoxdur.

0.3 – öz atəş vasitələrimizin itki səviyyəsi, 30%-dən çox olmaqla;

10 – düşmənin motoatıcı taborunda olan PDM-lərin sayı;

0.7 – düşməne zərərvermə səviyyəsi, 70%-dən az olmamaqla;

**Tank əleyhinə vasitələrin düşmənin
tank və zirehli texnikasına zərərvermə üzrə imkanları**

Sıra №-si	Tank əleyhinə vasitələr	TƏV miqdarı	Əmsallar	İmkanları
1.	TƏİRK “SPİEK”	4	4.0	16
2.	BMP-2	31	1.2	37
Ümumi				53 ədəd zirehli texnika

Hesablama nəticəsində müəyyən edildi ki, düşmənin mexanikləşdirilmiş bölüyünün atəş imkanlarını nəzərə alsaq, onun 3 ədəd T-72 tankını və 10 ədəd BMP-2-sini məhv edib, sonrakı tapşırığın yerinə yetirilməsinə hazır olmaq üçün bizə 31 ədəd BMP-2 və tank əleyhinə 1 taqım (TƏİRK “SPİEK” - 4 ədəd) lazımdır.

2. Düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçün atıcı silahlardan sayını müəyyən edək:

$$N_a = (X \times 0,7 \times 0,3) : (62 \times 0,7) = X \times 0,21 : 43,4 \quad X = 43,4 : 0,21 = 206. \quad (6)$$

X - atıcı silahların sayı;

0.7 – düşmənin mühəndis-istehkam tələbləri cəhətdən hazırlanmış və möhkəmləndirilmiş müdafiəsinə hücum zamanı canlı qüvvənin məhv edilməsi üzrə atıcı silahların effektivlik əmsalı;

0.3 – öz itkilərimiz (30%-dən çox olmayaraq);

62 – düşmənin mexanikləşdirilmiş bölüyünün bilavasitə döyüşdə iştirak edən şəxsi heyətinin sayı;

0.7 – düşməne zərərvermə dərəcəsi (70%-dən az olmayaraq).

Beləliklə, düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçün bir mexanikləşdirilmiş tabor (216 atıcı silah) lazımdır.

Atıcı silahların atəşi ilə düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmə üzrə taborun ştat imkanlarının hesablanması metodikası:

Taborda mövcuddur:

- kalaşnikov avtomatı – 162 ədəd;
- avtomatik pulemyot – 9 ədəd;
- əl pulemyotu – 18 ədəd;
- snayper tüfəngi – 27 ədəd;
- tank pulemyotu – 31 ədəd.

Taborun ümumi atəş tezliyi qabiliyyəti belə hesablanır:

$$TQ_{tb} = 162 AK \times 100 \text{ a/d} + 18 RPK \times 150 \text{ a/d} + 31 PKT \times 250 \text{ a/d} + 9 PKM \times 250 \text{ a/d} + 27SVD \times 30 \text{ a/d} = 29710 \text{ atış/dəqiqədə}. \quad (7)$$

Hücumun dəf edilməsinin atəş hazırlığı keçirilən dövrdə şəxsi heyətin və silahların itkisini (20%-ə qədər) nəzərə alaraq taborun atəş tezliyi imkanları müəyyən edilir:

$$TQ_{tbP} = TQ_{tb} \times 0,8$$

$$TQ_{tbP} = 29710 \times 0,8 = 23768 \text{ atış/dəqiqədə}. \quad (8)$$

İtkilər nəzərə alınaraq dəqiqədə cəbhənin 1 m-nə atıcı silahlardan aparılan atəşin sıxlığı (AAS) hesablanır:

$$S_{AAS} = TQ_{tbP} / C_g. \quad (9)$$

Burada:

- S_{AAS} – taborun atəş sıxlığı;
- TQ_{tbP} – itkini nəzərə almaqla taborun atəş tezliyi imkanları;
- C_g – taborun atəş təminatı cəbhəsinin genişliyi, m.

$$S_{AAS} = 25768 / 1500 = 15,8$$

20%-ə qədər itki nəzərə alınmaqla taborun atəş sıxlığı cəbhənin 1 metrinə 1 dəqiqədə **16** güllə təşkil edir.

$$S_{AAS} = 29710 / 1500 = 19,8$$

20%-ə qədər itki nəzərə alınmaqla bölüyün atəş sıxlığı cəbhənin 1 metrinə 1 dəqiqədə **20** güllə təşkil edir.

Hesablama nəticəsində müəyyən edildi ki, itkiləri nəzərə almadan hücum edən bölmənin atıcı silahları ilə 1 metrə 1 dəqiqədə 20 güllə, düşməndə isə 6 güllə təşkil etdiyi halda nisbət 3,3:1, itkiləri nəzərə almaqla hücum edən bölmənin atıcı silahları ilə 1 metrə 1 dəqiqədə 16 güllə, düşməndə isə 4 güllə təşkil etdiyi halda, nisbət 4:1 olur.

Qüvvə və vasitələrin nisbətindən asılı olaraq, hücum edən və müdafiə olunan tərəflərin itkilərini nəzərə almaqla bizim təşkilatlandırıdığımız tabor taktiki qrupu düşmən üzərində uğur əldə edə bilər.

Cədvəl 3

Bölmələrin müxtəlif şəraitdə hücum tempinin əmsalları

Günün vaxtı	Hücum tempi, km/saat	Tərəflər	Nisbətə uyğun tərəflərin itkiləri, %					
			1:1	2:1	3:1	4:1	5:1	6:1
Gündüz	5	hücum edən	100	88	49	30	18	10
		müdafiə olunan	20	28	56	84	100	100
	10	hücum edən	100	41	30	20	15	11
		müdafiə olunan	60	20	33	46	60	73
Gecə	5	hücum edən	100	62	37	26	18	13
		müdafiə olunan	30	24	42	60	77	85
	10	hücum edən	70	33	21	15	11	9
		müdafiə olunan	60	15	14	32	41	49

Düşmənin mexanikləşdirilmiş bölüyünü məhv etmək və sonrakı tapşırıqların icrasına hazır olmaq üçün hücumun atəş hazırlığı dövründə müdafiə olunan bölüyün şəxsi heyətinin və silahların itkisi 30%-dən az olmayaraq nəzərdə tutulmalıdır.

Düşmənin döyüş gücünü döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin edən səviyyəyədək zəiflətmək məqsədilə artilleriya vasitəsinin sayını müəyyən edək.

Hesablanmış döyüş sursatı (HDS) – öz atəş effektivliyinə görə gücü artırılmış 152 mm-lik topun təmas partladıcısı olan qəlpəli-fuqas mərmisinə bərabər döyüş sursatıdır. Əməliyyat hesabatlarnı sadələşdirmək üçün ştat atəş vasitələrinin real döyüş sursatlarını əmsalların köməyi ilə hesablanmış döyüş sursatına çevirirlər [3, s.8].

Əməliyyat hesabatlarnı sadələşdirmək üçün ştatda olan artilleriya vasitələrini orta hesabat atəş vasitələrinə çevirirlər [3, s.19].

Məlumdur ki, 1 hektar sahədə müdafiə olunan düşməni susdurmaq üçün 152 mm çapda 120 ədəd mərmə tələb olunur. Deməli, buna uyğun olaraq 300x200 (6 ha) taqımın dayaq məntəqəsində müdafiə

olunan düşməni susdurmaq üçün 720 ədəd 152 mm-lik mərmə lazımdır. Onda üç taqım dayaq məntəqəsinə 2160 ədəd mərmə tələb olunur.

Cədvəl 4

VHM (vahid hesabat mərmisi) hesabı

Cəlb olunan vasitələr	Miqdarı	Bir döyüş dəstəsinin miqdarı	Döyüş dəsti	Briqadada olan mərməin sayı		152mm-ə hesablanmış mərmə sayı
				bir topa	ümumi	
122 mm D-30	18	80	1	80x1=80	18x80=2160	1440x0,5=720
CƏMİ	18	-	-	80	1440	720

Hücumun atəş hazırlığı dövründə müdafiə olunan bölüyün şəxsi heyətinin və silahların itkisinin 30%-dən az olmadığını nəzərdə tutmaqla bizə üç artilleriya divizionu (122 mm-lik D-30) lazımdır.

Nəticədə 1 özüyəriyən artilleriya divizionunu tabor taktiki qrupunun tərkibinə və briqadanın artilleriya qrupunun tərkibindən iki artilleriya divizionunu isə dəstəyinə vermək olar.

Düşmənin ştatda olan gücləndirilmiş bölüyünü məhv etmək üçün bizə lazım olan atəş vasitələrini müəyyən edək:

Cədvəl 5

Sıra №-si	Ehtiyac olan vasitənin adı	Ehtiyac olan vasitənin sayı
1.	122 mm D-30 adn	3
2.	BMP-2	31
3.	TƏİRK "SPIEK"	4
4.	AK-74	162
5.	RPK-74	18
6.	PKM	9
7.	SVD	27

Nəticə

Bu nümunədə qüvvə və vasitələr nisbətindən asılı olaraq hücum edən və müdafiə olunan tərəflərin itkilərini nəzərə alaraq müəyyən etdik ki, bizim təşkilatlandırdığımız tabor taktiki qrupu (TTQ) düşmən üzərində uğurlu qələbə əldə edəcək. Nümunədə göstərilən düşmənin gücləndirilmiş bölüyünü məhv etmək və onun üzərində tam qələbəyə nail olmaq üçün bizə yuxarıda tələb olunan atəş vasitələri, silah və texnikaların sayı müəyyən olundu.

Son onilliklərin müharibələrinin və silahlı münaqişələrin təcrübəsi göstərir ki, yaradılan hər bir taktiki qrup öz tərkibinə, fəaliyyət tərzinə və döyüş imkanlarına görə fərqlidir. Onlar, tapşırıqlarından asılı olaraq döyüş fəaliyyətlərinin aparılması şəraitlərinə görə də fərqlənirlər. Taktiki qrupların döyüş imkanlarının gücləndirilməsi üçün ilk növbədə onların kompleks şəkildə, yəni avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi, kəşfiyyat və REM vasitələrinin düşməne effektiv zərərvermə məqsədilə birgə tətbiqi vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı, I hissə (briqada). Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, Bakı, 2015, 314 s.
2. Тактика мотострелковой, танковой роты и батальона. Москва, 1986, 292 с.
3. Əməliyyatda raket və artilleriya qoşunlarının döyüş tətbiqinə qərarın qəbulu zamanı düşməne atəşlə zərərvermanı planlaşdırarkən əməliyyat-taktiki hesablamaların sadələşdirilmiş metodikası. Bakı, 2015, 61 s.
4. Atış və atəşin idarəetmə qaydaları. Bakı: 2015, 395 s.

Аннотация**Порядок вооружения батальона (роты) тактической группы
Хайям Мамишов**

В статье на основе образца усиленного батальона, был указан порядок расчета дополнительных подразделений, и были определены средства и огневая поддержка артиллерии.

Ключевые слова: организация, усиленный батальон, тактическая группа, скорострельность, плотность огня, огневая поддержка.

Abstract**Organization and methods of arming in order to apply battalion (company)
tactical groups in offence
Khayyam Memishov**

In the article it has been determined the required fire means for battalion tactical group based on a sample of reinforced battalion, additional sections given to its order or support, calculation of fire frequency and density, the capabilities of anti-tank vehicles taking the fire support of artillery into consideration.

Keywords: organization, reinforced battalion, tactical group, fire rate, fire density, fire support.

UOT 355/359

HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ HAZIRLIĞI PROSESİNDƏ DÜŞMƏNİ ALDATMANIN (HƏRBİ HİYLƏNİN) ÖYRƏNİLMƏSİ

mayor Hikmət Hacıyev

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə düşməni aldatmanın forma və üsulları, komandirlərin və şəxsi heyətin döyüş hazırlığı prosesində aldatma bacarığı və vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: hərbi hiyləgərlik, düşməni aldatma məharəti, düşməni aldatmanın forma və üsulları, maskalanma.

Əsrlər boyu müharibələrdə hərbi hiyləgərlikdən istifadə ilə uğurlu nailiyyətlər əldə olunub. Qədim dövrlərdən günümüzdə qədər görkəmli sərkərdələrin ən mühüm keyfiyyəti döyüşdə qəfillik əldə etmək və minimal itkilərlə qarşı tərəfin üstün qüvvələri üzərində qələbə qazanmaq və düşməni aldatma bacarığı hesab olunub. Təsadüfi deyil ki, hərbi məharətinin bu aspekti tarixin bütün dövrlərində düşməni aldatmanın mümkün forma və üsullarını dərk etməyə və ümumiləşdirməyə çalışan hərbi nəzəriyyəçi və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olub. Məsələn, məşhur Çin sərkərdəsi (b.e.ə. VI əsrin sonu – V əsrin əvvəlləri) Sun-szının hərbi məharətindən bəhs edən “Sun-szi” traktatı bu cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sun-szının düşmənin yalanına olan baxışları bütöv sistem şəklində bizə gəlib çatıb. O hesab edirdi ki, “bütün müharibələr hiylələrə əsaslanır”. Sun-szının traktatına əsasən düşməni aldatma anlayışı bu gün də aktual hesab edilə bilər [1, s.18].

Postulatların (sübuta ehtiyacı olmayan həqiqət, mübahisə doğurmayan mühakimə, aksiom), o cümlədən digər tanınmış sərkərdələrin döyüş təcrübəsinin analizi onu göstərir ki, düşməni aldatma operativ (taktiki) maskalanma ilə müqayisədə daha geniş anlam daşıyır. Operativ (taktiki) maskalanma qoşunların gizlədilməsi və dezinformasiya, təqlid və nümayişkarana fəaliyyətlər hesabına düşmənin aldadılması ilə şərh olunur. Döyüş təcrübəsi göstərir ki, düşməni maskalanmaya aid olmayan digər üsullarla da aldatmaq olar [2, s.25]. Məsələn, şəxsi heyətin və hərbi texnikanın mümkün dərəcədə cəld irəliləməsi; qeyri-adi manevr etmək; gözlənilməyən anda və ya fiziki-coğrafi şəraitə görə keçilə bilməyən istiqamətlərdən zərbə endirmək; düşməni məlum olmayan döyüş fəaliyyətlərinin yeni üsullarını tətbiq etmək; mövcud hərbi məharəti qaydalarına zidd olan qeyri-ənənəvi döyüş düzülüşü; düşməni aldatmaqla onu atəş “torbası” və pusquya salmaq; qoşunların düşmənin atəş zərbəsini endirməsi gözlənilən sahələrdən düşünülərək uzaqlaşdırılması və s. [3, s.364-366].

Lakin dərk etmək lazımdır ki, bu kimi hallarda maskalanma təminatı, köməkçi xarakter daşıyır, yəni düşməndən yalanın mahiyyətini gizlətməyə kömək edir. Təsadüfi deyil ki, bu, əməliyyat (döyüş) təminatının bir növüdür. Bununla yanaşı, bir çox hallarda düşməni aldatmanın məqsədi ancaq maskalanma tədbirlərinin keçirilməsi (lakin həmişə yox) ilə əldə oluna bilər. Məsələn, yeganə əlverişli istiqamətdə (dağ aşırımı, göllərə keçidlərdə, meşəlik, bataqlıq ərazilərdən keçən yollarda) hücumu gözlənilən düşməni güclü zərbə endirmək qərarı verilibsə, düşmənin əsas qüvvələrini bu yerlərdən ən kəskin tədbirlərlə belə yayındırmaq mümkün olmayacaq və sadəcə o, buna inanmayacaq. Əksinə, çətinkeçiləbilən istiqamətlərdə əsas zərbə istiqamətini planlaşdırmaqla adi maskalanma tədbirlərinin köməkçisi ilə düşməni çox asan yayındırmaq olar [4, s.44].

Təəssüflər olsun ki, II Dünya müharibəsinin başa çatmasından bir neçə onillik keçməsinə baxmayaraq, düşməni aldatmaq barədə qiymətsiz təcrübələr artıq unudulub. Bizim baxışımıza görə, bunun əsas səbəbi silahlı qüvvələrin nüvə, strateji və yüksək dəqiqliyə malik silahlar, o cümlədən taktiki silahlarla təchiz olunmasıdır. Belə görünür ki, əməliyyat və strateji səviyyəli komandirlərin bir çoxu elə hesab edir ki, bir raket zərbəsi ilə bütün tapşırıqları yerinə yetirmək mümkün olduğu halda, düşmənin aldadılması üçün qüvvə və vasitələrin, əqli enerjinin sərf edilməsinə ehtiyac yoxdur. Daha sonra artıq

taktiki səviyyəli komandirlər də tədricən bu fikri dəstəkləməklə düşməni həqiqi mənada aldatmağı öyrətmirdilər [2, s.8].

Lokal müharibədə silahlı mübarizə zamanı, hətta ən zəif düşməne qarşı hiylə işlətmədən ciddi uğur qazanmağın mümkünsüzlüyü dərk edildi (uğur qazanıldığı təqdirdə belə onu heçə çıxaracaq mənasız itkilərə yol veriləcəyi labüddür). Müvafiq nəticələr, hərbi (döyüş) fəaliyyətlərə dair nəşr olunmuş rəhbəredici sənədlərdə əks edilib. Burada göstərilir ki, əməliyyatın (döyüşün) niyyətinin işlənilməsi zamanı komandanlıq (komandir) düşməni aldatma üzrə tədbirləri müəyyən etməlidir. Konkret tədbirləri göstərmək üçün ilk növbədə hiylənin məqsədi və tətbiqi üsullarını bilmək lazımdır. Lakin tədbirlər nə qədər çox olsa belə, komandanlıq (komandir) onların hamısını öz niyyətində göstərə bilməz və bunun üçün heç bir zərurət də yoxdur [2, s.78].

Artıq yeni rəhbəredici sənədlərdə göstərilir ki, niyyətin işlənilməsi zamanı komandir düşmənin aldatma fikirlərini (ideyasını) müəyyən edir və bunu məhdud şəxslər çərçivəsində çatdırır.

Hazırkı dövrdə düşməni aldatma istiqamətində bacarıq və vərdişlərin işlənməsi üzrə tələblər əməliyyat, səfərbərlik, qoşunların döyüş hazırlığı və hərbi təhsil müəssisələrinin tədris prosesi təcrübəsində hələ də lazımı dərəcədə tətbiq olunmur. Nəticədə, təlimlərin nəticələrinin göstərdiyi kimi, bir çox komandirlər düşməni aldatmanın çox geniş forma və üsullarının tətbiqinə nəinki ötəri yanaşır, hətta çox zaman bundan yan keçirlər. Yaxud ən yaxşı halda hər dəfə eyni, standart aldatma və gizlənmə tədbirlərindən istifadə edirlər. Lakin müharibə və silahlı münaqişələrin təcrübəsi göstərir ki, eyni düşməni iki dəfə eyni üsulla aldatmaq olmaz [4, s.48].

Müasir şəraitdə düşməni aldatmanın rolu və əhəmiyyəti aşağıdakı amillərə görə əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Birinci amil. XXI əsrin müharibələrində silah, hərbi texnika və şəxsi heyət baxımından böyük itkilər vermək tamamilə yolverilməzdir. Belə ki, müasir silah və hərbi texnika nümunələrinin istehsalına və şəxsi heyət tərəfindən mənimsənilməsinə uzun vaxt tələb edildiyindən onları tez bir zamanda əvəz etmək olmur. İtkinin aşağı salınması, yaşama qabiliyyətinin artırılması və qoşunların döyüş qabiliyyətinin saxlanmasının ən mühüm yolu komandanların (komandirlərin) düşməni aldatma bacarığı, onu qəfildən ələ keçirmək və az qan tökməklə qələbə qazanmaqdır.

İkinci amil. İnkişaf etmiş dövlətlərin müasir kəşfiyyat vasitələrinin imkanları informasiya texnologiyalarının kəskin artması, açılma avadanlıqlarının və yeni fiziki prinsipli silahların yaradılması və s. nəticəsində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bundan əlavə, zərərvermə, kəşfiyyat və avtomatlaşdırılmış idarəetmə vasitələrinin yüksək dəqiqliyə malik silahların vahid sistemdə komplektləşdirilməsi real vaxt miqyasında aşkar olunmuş hədəfləri yüksək dəqiqliklə məhv etməyə imkan verir. Müasir kəşfiyyat vasitələrinin qarşısını müvəffəqiyyətlə almaq və düşmənin yüksək dəqiqliyə malik silahlarının tətbiqi şəraitində məğlubiyyətə uğramamaq üçün onu aldatmanın bütün mümkün fənd və üsullarını geniş miqyasda tətbiq etmək və məharətlə maskalanmaq lazımdır.

Üçüncü amil. Dövlətlərin təhlükəsizliyinə ən böyük təhdid, beynəlxalq terror təşkilatları şəbəkəsi və silahlı mübarizənin aparılmasının ənənəvi metodlarından ibarətdir. Burada terror qruplarını öz sığınacaq və bazalarından xüsusi hazırlanmış tələ və maneələrlə aldadıb çıxarmağa, mühasirəyə almağa, təslim və ya məhv etməyə, ancaq düşməni aldatma üsullarının səmərəli şəkildə tətbiqi imkan verir.

Dördüncü amil. Bir çox yerli və xarici hərbi mütəxəssislərin fikrincə, müasir şəraitdə düşməne müvafiq yalan (bəzi vəziyyətlərdə isə həqiqi) informasiyanın çatdırılması yolu ilə qarşı tərəfin qoşunlarının (qüvvələrin) fəaliyyətinə qərar qəbul edən şəxsin reflektiv (qeyri-ixtiyari) idarəetməsinə daha çox önəm verilməlidir. Belə bir yalanın məqsədi, düşmənin bizim qoşunlar üçün əlverişli qərar qəbul etməsidir. Aydınır ki, təkə maskalanma tədbirlərini həyata keçirməklə bu məqsədə çatmaq qeyri-mümkündür. Burada düşmənin əlverişli qərarını əvvəlcədən ehtimal etməklə aldatma tədbirlərinin məqsədyönlü şəkildə planlaşdırılması və həyata keçirilməsi əsasında əməliyyatın niyyəti ilə paralel və sistemli yanaşma olmalıdır.

Beşinci amil. İnformasiya texnologiyaları vasitəsilə düşmənin idarəetmə sisteminin kompüter şəbəkəsinə daxil olmaq, informasiya axınına lazımı kontekstdə seçmək, qanuni istifadəçilərin şəbəkədən istifadəsini əngəlləmək və ya ümumiyyətlə məhdudlaşdırmaq, informasiya pusquları və tələsi ya-

ratmaqla doğru məlumatları dəyişdirməyə çalışmaq lazımdır. Təcrübələrin göstərdiyi kimi, düşməni aldatmaq üçün internet və kütləvi informasiyanın elektron və çap şəklində variantından geniş istifadə etmək olar. Bu yolla həqiqətə uyğun, dəyişdirilmiş informasiya vasitəsilə düşmən ölkənin hərbi-siyasi rəhbərini xalq və silahlı qüvvələrin şəxsi heyəti qarşısında nüfuzdan salmaq, dövlət və hərbi iyerarxiyada mühüm vəzifə tutan bəzi yüksək vəzifəli məmurları satqınlığa təhrik etmək, bununla əlverişli ictimai rəy qazanmaq, əhalinin həmrəyliyini pozmaq və ordunun iradəsini qırmaq olar. Burada Sun-szının yazdığı kimi, “düşmən tərəf mehribandırsa, onu ayır” sitatı yerinə düşər.

Yuxarıda göstərilən amillər döyüş fəaliyyətləri zamanı uğurun əldə olunmasında düşməni aldatmanın nəinki mühüm rolunu təsdiq edir, o cümlədən müasir şəraitdə aldadıcı (məqsəd, tapşırıq, yer və keçirilmə vaxtına görə qarşılıqlı fəaliyyətdə razılaşdırılaraq keçirilən, əməliyyat-strateji səviyyədə yalan (aldadılan) əməliyyatlar adlandırılan) tədbirlərin çətinliklə həyata keçirilməsini sübut edir. Bundan başqa, düşməni aldatmanın forma və üsulları informasiya əməliyyatlarının ən mühüm tərkib hissəsi sayılır [4, s 45-46].

Aydın görünür ki, düşməni aldatma bacarığı komandirin, ancaq intuisiyasına əsaslanma bilməz. Sülh dövründə komandirlərdə təfəkkür-düşüncə tərz, bacarıq və vərdişlər elə formalaşmalıdır ki, müharibə zamanı maneəli və intensiv döyüş fəaliyyətlərinin gedişində nəinki qoşunları məharətlə idarə etsin, eyni zamanda istənilən şəraitdə düşməni aldatsın və onu yanlış qərar qəbul etməyə vadar etsin. Komandirdən ən mürəkkəb informasiya əməliyyatlarını planlaşdırmaq və həyata keçirmək məharəti də tələb olunur. Komandir, idarəetmə orqanları və qoşunlar sadaladığımız keyfiyyətləri düşməni aldatma forma və üsullarını dəqiq öyrənməsi zamanı qazana bilər. Silahlı qüvvələrin bütün yüksəkrütbəli zabit heyətindən tutmuş sıradan əsgər heyətinə kimi hər kəs müxtəlif təlimlər, məşq və manevrlərin gedişində, bütün fənn məşğələlərində düşməni aldatmanın forma və üsullarını öyrənməlidir.

Düşməni aldatmanın forma və üsullarının bütün silahlı qüvvələr, o cümlədən qoşun növləri və qisimlərinin hazırlığı üzrə rəhbəredici və təlim-metodiki sənədlərin işlənilməsi ilə həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. İlk növbədə, düşməni aldatmanın forma və üsullarının zəruriliyi barədə bütün komandir və rəislərin dəqiq tələbləri olmalıdır. Bu tələblər tədris ilinə yekun vurarkən və yeni il üçün tapşırıqlar verilən əmrlərdə, müxtəlif təlim-metodiki göstərişlərdə öz əksini tapmalıdır. Burada məqsəd komandirlərdə və şəxsi heyətdə düşməni aldatma bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasından, o cümlədən əməliyyat (döyüş) zamanı qərar qəbul edilərkən şablon və sxematikliyə yol verilməməsindən ibarətdir [4, s.44].

Düşməni aldatma suallarının öyrənilməsində hərbi qulluqçuların fərdi hazırlığı və bölmələrin döyüş uzlaşmasının keçirilməsi üçün döyüş hazırlığı proqramlarını yoxlamaq lazımdır. Bu proqramın işlənilməsi zamanı atış, sürücülük kurslarına, normativ və digər sənədlər toplusuna müvafiq əlavə və dəyişikliklər tətbiq edilməlidir. Burada məqsəd birdir – hər bir atış və sürücülük məşğələsi zamanı düşməni aldatmanın bu və ya digər formaları işlənilməlidir. Təkcə rəhbəredici sənədlərə əlavə və dəyişikliklər etməklə problemi tam aradan qaldırmaq olmaz. Çünki komandirlərin (rəislərin) əksəriyyəti düşməni aldatmanın forma və üsullarının öyrənilməsi üzrə çox zəif metodiki vərdişlərə malikdir. Odur ki, döyüşdə düşməni aldatmanın bütün forma və üsullarının öyrənilməsi metodikası müxtəlif məşğələlər və təlimlərin gedişində açıqlanmalıdır.

Hər bir məşğələnin məzmununu düşməni aldatma üsullarının işlənməsi ilə təmin edildikdə, bu öyrənilmənin marağına və fəallığına gətirib çıxaracaq, nəticədə planlaşdırılmış mövzuların dərinə və keyfiyyətli mənimsənilməsinə səbəb olacaq. Döyüş hazırlığının planlaşdırılmasına yaradıcı yanaşmaq lazımdır. Məsələn, taktiki hazırlıq üzrə ikitərəfli məşqlərin keçirilməsi məqsədə uyğun olardı; belə ki, bölüyün iki taqımı (taborda iki bölük) üçün hücumun işlənməsi planlaşdırıldıqda, digəri üçün müdafiə planlaşdırılmalıdır. “Real düşmən”in olması tabelikdəkilərə nəinki onu məqsədyönlü şəkildə aldatma vərdişlərini aşılayır, eyni zamanda praktikada onların effektivliyini yoxlamağa və sübut etməyə imkan yaradır.

Bölmə, hissə, birləşmə, birlik və onların idarəetmə orqanlarının yüksək hazırlıq forması maneə, müxtəlif təlimlər, o cümlədən komanda-qərargah hərbi oyunları və digər təlimlərdir. Onların keçirilməsi zamanı qoşunların ancaq səhra vərdişləri, hərbi qurum və qərargahların yüksək uzlaşma səviyyəsi

təkmilləşdirilməli deyil, o cümlədən şəxsi heyətin, bölmələrin və xüsusilə komandirlərin (rəislərin) gündəlik döyüş təlimi gedişində bütün səviyyələrdə düşməni aldatma üzrə bacarıq və vərdişləri inkişaf etdirilməli, möhkəmləndirilməli, döyüş fəaliyyətlərinin düşməne məlum olmayan forma və üsulları axtarılmalı və öyrənilməli, qəfillik əldə edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təlimlərin planlaşdırılması, işlənilməsi, keçirilməsi və qiymətləndirilməsinə olan bəzi yanaşmalar təkmilləşdirilməli, bu tədbirlərin rəhbərlərinin yanaşma üsulu dəyişdirilməlidir [4, s.48-50].

Birincisi, demək olar ki, bütün taktiki təlimləri ikitərəfli etmək, birtərəfli olduqda isə düşməni qoşunlarının (qüvvələrinin) tərkibinə, qoşunların (obyektlərin) aşkar edilməsi üzrə konkret tapşırıq qoyulan kəşfiyyat qüvvə və vasitələrini cəlb etmək lazımdır. Bu, komandirləri nəinki maskalanma tədbirlərinə ciddi riayət etməyə, düşməni aldatmanın yeni üsullarını ortaya çıxarmağa və tətbiq etməyə, o cümlədən onların həyata keçirilməsinin əsaslandırılması və effektivliyinin yoxlanılmasına, bu məsələ üzrə öyrənənlərin konkret nöqsanlarının göstərilməsi və nümayiş etdirilməsinə imkan yaradacaqdır.

İkincisi, təlim niyyətlərinin işlənməsi zamanı təlim məqsədlərindən biri aşağıdakı şəkildə formalaşdırılmalıdır: komandirlərin (rəislərin) və bölmələrin (hissələrin) düşməni aldatmanın effektiv tədbirlərinin, əməliyyat (taktiki) maskalanması tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsində bacarıq və praktiki vərdişlərin təkmilləşdirilməsi, qəfilliyin əldə edilməsinin yeni forma və üsullarının axtarılması və mənimsənilməsi, qoşunların yaşama qabiliyyətinin artırılması və döyüş qabiliyyətinin saxlanmasıdır. Bundan başqa, təlimin niyyətində tərəflərin qüvvə və vasitələrinin nisbəti məqsədyönlü şəkildə elə müəyyən edilməli, tədris məsələləri fonunda əməliyyat-strateji (əməliyyat, taktiki) vəziyyət yaradılmalı, o cümlədən elə əməliyyat direktivləri (döyüş sərəncamı) işlənməlidir ki, düşməni aldatmanın effektiv üsulları planlaşdırılmadan və praktiki həyata keçirilmədən uğur qazanılsın. Strateji və əməliyyat-taktiki miqyaslı təlimlərin mühüm elementi (mərhələsi və ya tədris sualı) xüsusi informasiya əməliyyatının hazırlanması və keçirilməsi olmalıdır. Belə əməliyyatların təşkili və keçirilməsi üzrə, o cümlədən komandir və qərargahların bu suallar üzrə öyrətmə metodikasının olması zəruridir.

Üçüncüsü, öyrənənlərin qərarlarının dinlənməsi zamanı rəhbər ümumi niyyətin elan edilməsi ilə düşməni aldatma barədə məruzəni və bu ideyanın əsaslandırılmasını mütləq qaydada tələb etməlidir. Daha sonra, planlaşdırılan düşməni aldatma tədbirlərinin yeniliyi və orijinallığı, o cümlədən yerinə yetirilmə effektivliyi döyüş fəaliyyətlərinin oynanılması və təlimlərin hər mərhələsində vəziyyətin gərginləşməsi zamanı uğurun qazanılmasında (digər göstəricilərlə) hərtərəfli nəzərə alınmalıdır. Öyrənənlərin fəaliyyəti və qərarı uğura aparmasa da, təşəbbüsləri məhdudlaşdırmaq olmaz, belə ki, mənfi nəticə özü də bir nəticədir və komandirin bu səhvə şəxsən əmin olması daha səmərəli olar.

Və nəhayət dördüncüsü, düşməni aldatma bacarığı, döyüş fəaliyyətləri gedişində qəfilliyi əldə etmə komandirlərin, idarəetmə orqanlarının, bölmə, hissə, birləşmə və ümumilikdə birliklərin təlim nəticələri üzrə ən mühüm qiymətləndirmə meyarı olmalıdır. Məsələn, “əla” qiymətini düşməni aldatmanın yeni, mükəmməl fənd və üsullarını bacarıqla və əsaslı şəkildə planlaşdırma və həyata keçirə bilən; “yaxşı” qiymətini düşməni aldatma üzrə bütün tədbirləri yenilik, mükəmməl şəkildə tam fərqləndirə bilməyən və ya onların həyata keçirilməsi qəfilliyi əldə etməyə, qoşunların döyüş qabiliyyətini saxlamağa, yaşama qabiliyyətini artırmağa imkan yaratmayan; “qənaətbəxş”i, düşməni aldatma tədbirlərini formal, lazımi dərəcədə əsaslandırılmadan planlaşdıran, döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə çox zaman pozitiv təsir göstərə bilməyən; “qeyri-qənaətbəxş”i, düşməni aldatmanın hər hansı forma və üsullarını ümumiyyətlə tətbiq edə bilməyən komandir, idarəetmə orqanı (hərbi qurum) almalıdır.

Bu meyarlar komandir və qərargahlara vahid yanaşmalar əsasında düşməni aldatma üsullarının, maskalanma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə bacarıq və vərdişləri sayəsində qərar və fəaliyyəti analiz etməyə, qiymətləndirməyə imkan verir [4, s.55].

Nəticə

Ən çətin şəraitdə istənilən düşməni aldatma bacarığı qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinin zəmanəti, komandirin isə öz məharətini ən yüksək səviyyədə göstər-

məsidir. Düşməni aldatma forma və üsullarının geniş seçiminə malik olma düşmən tərəfindən aldadılma ehtimalını əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır, onun aldatma fəndlərini əvvəlcədən hiss və ehtimal etməyi asanlaşdırır. Lakin dərk etmək lazımdır ki, komandirlərin belə bir hərbi məharəti səviyyəsinə ancaq hərbi təlim məşğələlərində, komandir hazırlığında, müxtəlif təlim, məşğələ və hərbi oyunlarda, o cümlədən müstəqil hazırlıq yolu ilə öz məharətinin məqsədyönlü şəkildə təkmilləşdirilməsi ilə nail olmaq olar. Düşməni aldatmanın uğurla aparılması düşmən üzərində üstünlüyə nail olmağa, qoşunların qarşısına qoyulmuş tapşırıqları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsinə zəmin yaradar. Bütün bu sadalananlar nəticə etibarilə tabelikdə olan birlik, birləşmə və hissələrin döyüş qabiliyyəti və döyüş imkanları, komandirlərin peşəkar hazırlığı səviyyəsində özünü müsbət şəkildə göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Конрад Н.И. Сунь-Цзы. Трактат о военном искусстве. М.- Л., 1950. 34 с.
2. Лобов В. Н. Военная хитрость. М., Военно-историческое общество; Логос, 2001, 472 с.
3. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. II hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri Bakı, 2015, 475 s.
4. Военная Мысль, 2006, №9.

Аннотация

Обучение Военных частей и подразделений к обману противника (военной хитрости) в процессе боевой подготовки

Хикмет Гаджиев

Формы и способы обмана противника, а также способы усовершенствования умений и навыков личного состава, и командиров по обману противника в ходе боевой подготовки.

Ключевые слова: военная хитрость, обман врага, форма и методы обмана врага, маскировка.

Abstract

The study of enemy deception (military trick) in units and formations during combat readiness process

Hikmat Hajiyev

In the article the forms and methods of enemy deception, the directions of improving deception abilities and habits of the commanders during combat readiness process of the personnel have been mentioned.

Keywords: military cunning, the ability of deceiving the enemy, the forms and methods of deceiving the enemy, disguise.

UOT 355/359

ZABİTLƏRİN KOMANDİR HAZIRLIĞININ TƏŞKİLİ

mayor Ehtiram Məmmədov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Hazırkı dövrdə zabidlərin komandir hazırlığının təşkili olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə zabidlərin komandir hazırlığının təşkili sistemində, onlarla keçirilən taktiki (taktiki-xüsusi) və metodiki hazırlıq məşğələlərinin hazırlanması və keçirilməsi məsələləri nəzəri cəhətdən işıqlandırılıb.

Açar sözlər: zabidlərin komandir hazırlığının təşkili, zabidlərin taktiki (taktiki-xüsusi) və metodiki hazırlığı, vahid kompleks taktiki tapşırığın hazırlanması.

Giriş

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin əsas vəzifəsi Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq və hal-hazırda işğal altında olan torpaqlarımızı azad edərək ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, didərgin düşmüş vətəndaşlarımızı öz doğma torpaqlarına qaytarmaqdır. Silahlı Qüvvələrin bu məqsədə nail olması üçün ordu quruculuğu istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır və məhz bu səbəblə hər bir zabitin qarşısında böyük və məsuliyyətli vəzifələr dayanır. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün zabidlərdən yüksək bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmək tələb olunur. Silahlı Qüvvələrin bölmələrində zabidlərlə komandir hazırlığı sistemində taktiki (taktiki-xüsusi) və metodiki məşğələləri yüksək səviyyədə keçirməklə, onların düzgün qərarlar qəbul edərək tabeliklərində olan şəxsi heyəti (yeni silah və texnikanı mükəmməl idarə etməklə), qərargah və qoşunların fəaliyyətini düzgün idarə etmək bacarığına yiyələndirmək mümkündür. Məhz bu məqsədlə məqalədə ən effektiv vasitənin formalaşdırılması üçün müvafiq tövsiyələr verilir.

Zabidlərin komandir hazırlığı

Qoşunların döyüş qabiliyyətinin və döyüşə hazırlıq səviyyəsinin vacib göstəricilərindən biri, onların döyüş hazırlığının, xüsusilə də çöl vərdislərinin əsasını təşkil edən taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlıqdır.

Taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlıq döyüş şəraitinə maksimal yaxınlaşdırılmış şəraitlərdə döyüş meydanında qətiyyətli, aktiv və yüksəkmanevrli fəaliyyətlərə qoşunların kompleks öyrədilməsini daha dolğun təmin edir:

- aktiv və fasiləsiz kəşfiyyat aparmaq, uzaq məsafələrə və mümkün maksimal sürətlə marş keçirmək;
- hazırlanmış mövqe rayonlarında (atəş mövqeləri rayonunda) hərəkətdən döyüş düzülüşünə açılmaq və dərhal dəqiq raket zərbələri endirmək;
- marş gizli keçirmək;
- ərazidə güclü radioaktiv zəhərlənmə zonalarını, kütləvi dağıntı, yanğın və su basmış rayonları dəf etmək;
- tanklarla, düşmənin digər zirehli maşınları, həmçinin artilleriya ilə mübarizə aparmaq;
- nüvə və yüksək dəqiqliyə malik silahlardan müdafiə və öz döyüş qabiliyyətini bərpa etmək;
- gecə mühafizə vasitələrində, ixtisar edilmiş və yaxud qarşılıqlı əvəzə qaydasında hazırlanmış heyətlərə idarəetməni ötürmək (məsələn, daha mürəkkəb taktiki vəziyyət və düşmənin güclü radioelektron təsiri şəraitlərində divizion komandiri tərəfindən batareyə komandirlərinin birinə tapşırıq vermək).

Taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlıq döyüş hazırlığı sistemində əsas tədris fənni hesab olunur. Başqa fənlərdən fərqli olaraq, onun tədrisinə daha çox vaxt ayrılır.

Silahların və döyüş texnikasının, qoşun qruplaşmalarının döyüş fəaliyyətlərini aparmasının forma və üsullarının inkişafından asılı olaraq taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığın gedişində həll olunan tapşırıqlar dəyişir və mürəkkəbləşir.

Taktiki hazırlıq tapşırıqlarının keyfiyyətli yerinə yetirilməsinə aşağıdakılarla nail olunur:

– komandirlərin, qərargah və qoşunların, taktiki və çöl vərdişlərinin əldə edilmiş səviyyəsini nəzərə alaraq tədris ilinə və tədris dövrünə taktiki hazırlıq tapşırıqlarının dəqiq müəyyənləşdirilməsi;

– tədris ilinə, tədris dövrünə, aya, həftəyə, günə (gecəyə) görə taktiki hazırlığın keyfiyyətli və vaxtında planlaşdırılması;

– taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığın elmi təşkili;

– komandirlər və bütün dərəcəli qərargahlar tərəfindən zabitlərin, qərargah və qoşunların taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığına gündəlik bacarıqla rəhbərlik edilməsi;

– zabitlərin yüksək metodiki hazırlığı;

– taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığın təşkili və keçirilməsinə cavabdeh komandirlərin və bütün dərəcəli qərargahların qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və döyüş tədrisi praktikasına daxil edilməsi;

– zabitlərin, qərargah və qoşunların taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığının keyfiyyət və effektivliyinin daim yüksəldilməsi;

– tədris maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi və öyrətmə prosesinin intensivləşdirilməsi;

– taktiki və çöl vərdişlərinin əldə edilmiş səviyyəsinin obyektiv və prinsiplə qiyətləndirilməsi, öyrətmədə sadəliyə üstünlük verilməsi, zabitlərin, qərargah və qoşunların hazırlığında çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə vaxtında həlledici tədbirlərin görülməsi.

Taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlıq, döyüşçü yetişdirmənin prinsiplərinə müvafiq olaraq planlaşdırılır, təşkil edilir və keçirilir. Hazırlığın gedişində öyrətmənin müxtəlif formaları, metodları və məşğələlərin müvafiq növləri tətbiq olunur.

Taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığın gedişində keçirilən məşğələlərin əsas növləri bunlardır:

– zabitlər üçün mühazirə, seminar, qrup çalışmaları, taktiki fəvriyə, fərdi iş;

– qərargahlar üçün qərargah məşqləri, komanda-qərargah təlimləri;

– qoşunlar üçün taktiki məşğələlər və taktiki (taktiki-xüsusi) təlimlər.

Taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığın suallarının işlənilməsi, xüsusən döyüş atışlı taktiki (taktiki-xüsusi) təlimlərdə daha tam həyata keçirilir. Buna görə onlar komandirlərin, qərargahların, qoşunların çöl vərdişlərinin yüksək formasıdır. Hər öyrətmə formasına bir əsas və ya bir neçə əlavə öyrətmə metodu uyğun gəlir.

Öyrətmənin forma və metodlarının müxtəlifliyi imkan verir:

– şəxsi heyətə taktiki fəaliyyətlərin dərin nəzəri biliklərini aşılamağa;

– döyüş fəaliyyətlərinin hazırlanması zamanı və gedişində onların praktiki tətbiqi üzrə zəruri vərdiş və bacarıqlara yiyələnməyə;

– döyüş şəraitlərinə yaxınlaşdırılmış şəraitlərdə tədris aparmağa.

Hər zabitin öyrətmənin mahiyyətini, prinsiplərini, forma və metodlarını, onların qarşılıqlı əlaqəsini dərinlən başa düşməsi və onları planlaşdırma zamanı bacarıqla istifadə etməsi tabelikdə olanların öyrədilməsində müvəffəqiyyətin vacib şərtlərindəndir [1, s.1-3].

Zabitlərin döyüş hazırlığının yüksək səviyyədə saxlanılması üçün əsas diqqət şəxsi heyət və bölmələrlə məşğələlərin keyfiyyətli keçirilməsi üzrə bilik, bacarıq və praktiki vərdişlərin təkmilləşdirilməsinə yönəldilir.

Zabitlərin hazırlığı hərbi elminin ən son nailiyyətləri, qabaqcıl təlim və tərbiyə metodları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməli, bu zaman hərbi nəzəriyyəsi, taktiki, taktiki-xüsusi, hərbi-texniki və metodiki hazırlıq üzrə suallar öyrənilməlidir.

Zabitlərin hazırlığı komandir hazırlığı sistemində birgə və müstəqil hazırlıq formasında, həmçinin hissə və bölmələrin hazırlığının gedişində həyata keçirilir.

Birgə hazırlıq forması hesab edilir:

- komandir hazırlığı məşğələləri;
- komandir toplanışları;
- təlim-metodiki toplanışlar;
- ixtisas toplanışları;
- təkmilləşdirmə kursları.

Müstəqil hazırlıq forması hesab edilir:

- müstəqil iş;
- hərbi-elmi iş;
- konfranslarda (seminarlarda), yarışlarda və müsabiqələrdə iştirak.

Zabitlərin hazırlığı aşağıda qeyd olunan tədbirlərlə də həyata keçirilir:

- bölmələrlə keçirilən planlı məşğələlərin gedişində;
- təlimat-metodiki məşğələlərdə;
- nümayiş məşğələlərində;
- təlimatlarda;
- metodiki müşavirələrdə (konfranslarda);

– məşğələlərin, yoxlama məşğələlərinin və təlim planlarının (plan-konspektlərinin) yuxarı rəislər tərəfindən təsdiqi zamanı.

Komandir hazırlığı zabitlərin bilik, bacarıq, səriştə və komandir keyfiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə keçirilən kompleks tədbirlərdir və döyüş hazırlığının tərkib hissəsi hesab edilir.

Komandir hazırlığının əsas məqsədi döyüş şəraitində yarana biləcək istənilən vəziyyət şərtləri nəzərə alınmaqla komandirlərin vəzifə borclarını inamla və keyfiyyətlə yerinə yetirmələrini və bir pillə yuxarı vəzifənin icrasına hazır olmalarını təmin etməkdən ibarətdir.

Komandir hazırlığı prosesində zabitlər təlim-tərbiyə işi üzrə zəruri bacarıq və səriştəyə, qanun və rəhbəredici sənədlər üzrə biliklərə və hissənin (bölmənin) gündəlik fəaliyyətini təşkil etmə bacarığına yiyələnmişdirlər.

Bundan başqa, hər bir zabit gündəlik fəaliyyət zamanı və döyüş şəraitində tabeliyində olanları idarə etməyi bacarmalı, bilavasitə tabelikdə olanlar üçün nəzərdə tutulmuş normativləri yerinə yetirməli və həmçinin beynəlxalq hüququn əsas normalarını bilməlidir.

Komandir hazırlığı sistemində komandirlərin (rəislərin) peşəkar hazırlıq səviyyələrinin təkmilləşdirilməsinə, həmçinin qərar qəbuletmə, idarəetmə və şəxsi heyəti öyrətmə bacarığı və səriştəsinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Komandir hazırlığı öyrənənlərin hər kateqoriyası üçün bütün tədris ili müddətində hazırlanan vahid kompleks taktiki tapşırıq çərçivəsində planlaşdırılır və keçirilir. Komandir hazırlığı sistemində məşğələlərin təşkili və keçirilməsi üçün cəlb olunan kateqoriyalar təlim qruplarına, həmin qruplar da, öz növbəsində ixtisas hazırlığı üzrə məşğələlərin keçirilməsi üçün yarımqruplara bölünür. Təlim qrupları “hər bir komandir (rəis) tabelikdə olanları öyrədir” prinsipi gözlənilməklə, təşkilati-ştat təyinatlarına görə formalaşdırılır [2, s.55-56].

Vahid kompleks taktiki tapşırıqın məqsədi, məzmunu və hazırlanan sənədlər

Vahid kompleks taktiki tapşırıqın məqsədi vahid taktiki niyyət üzrə hazırlanan tapşırıqı yerinə yetiriləcək döyüş tapşırıqlarına (gələcək döyüş tapşırıqları) maksimum yaxınlaşdırmaqla istənilən çətin, tezdəyişən döyüş şəraitində güclü düşməyə qarşı döyüşün təşkili, bölmələrin idarə olunması və ümumqoşun döyüşünün hərtərəfli təminatının təşkil edilməsində komandirlərin, qərargahların bilik və praktiki bacarıqlarını təkmilləşdirməkdir.

Vahid kompleks taktiki tapşırıq – ümumi taktiki niyyətin (tapşırıqın) fonunda müəyyən edilmiş ardıcılıqla keçirilən qrup çalışmaları, praktiki məşğələlər, taktiki xüsusi məşğələ və fəvriyə sistemi olaraq, proqramda nəzərdə tutulmuş bütün mövzuların (tədris suallarının) işlənilməsinə imkan yaradır.

Vahid taktiki niyyət birləşmə (hissə) və bölmələrin döyüş tapşırıqlarına uyğun olmalıdır (gələcək döyüş tapşırıqları).

Vahid kompleks taktiki tapşırıq, taktiki hazırlıq proqramı üzrə nəzərdə tutulmuş mövzuların tam həcmdə işlənməsini təmin edən ümumi taktiki niyyət üzrə bir məşğələdən digərinə vəziyyətin mürəkkəbləşdirilməsi ilə keçərək öyrənilənlərin qərarlarının və ümumqoşun döyüşünün hərtərəfli təminat tapşırıqlarının məşq edilməsini təmin edir. Vahid kompleks taktiki tapşırığın niyyətində, yerinə yetiriləcək döyüş tapşırıqlarına (gələcək döyüş tapşırıqları) maksimum yaxınlaşdırılmış vəziyyət öyrəniləri istənilən çətin, tezdəyişən döyüş şəraitdə güclü düşməyə qarşı qətiyyətli, aktiv və yüksəkmanevrlı fəaliyyətlər göstərməyə sövq edir.

Vahid kompleks taktiki tapşırığın məqsədi və məzmunu qoşunlarda döyüş hazırlığının son mərhələsində tapşırıqların yerinə yetirilməsi səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Məhz bu baxımdan vahid kompleks taktiki tapşırığın məqsəd və məzmununun öyrənilməsi komandir heyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kompleks taktiki tapşırığın planı məşğələni keçirən komandir tərəfindən tərtib olunur və imzalanır, yuxarı rəis tərəfindən təsdiq olunur.

Planda əks olunur:

- mövzu, tədrisin məqsədləri və öyrədilənlərin tərkibi;
- hər məşğələnin məzmunu və davamiyyəti;
- düşmənin və öz qoşunlarımızın döyüş fəaliyyətlərinin ümumi xarakteri;
- zəruri arayış məlumatları;
- rəhbərlik.

Plana taktiki şərait çəkilmiş xəritə (kroki) əlavə olunur.

Xəritədə (krokidə) əks olunur:

– taktiki niyyət (ümumi vəziyyət fonunda bütün tədris suallarının işlənməsini, döyüşün əvvəlinə (birinci məşğələyə) olan tərəflərin qoşunlarının tərkibini, vəziyyətini və tərtib olunmasını, döyüş tapşırıqlarını və komandirlərin qərarlarını (iki pillə yuxarı), növbəti mövzuların (müdafiə, hücum, yürüş) işlənilməsi üzrə yeni tapşırıqları və digər zəruri hesabat sənədlərini əksətdirən ümumi şərait);

– düşmənin işarələnməsi və fəaliyyətlərinin təqlid edilməsi qaydası.

Xəritəyə (krokiyə) əlavə olaraq tərtib olunan izahlı yazıda əks olunur:

- mövzu və məşğələlərin siyahısı, ardıcılığı və keçirilmə vaxtları;
- hər məşğələnin tədris suallarının siyahısı, vaxt hesabatı, keçirilmə üsulu və metodu (aidiyyətə təbəqəli öyrədilənlər üçün (hər qrup və yarımqrup üçün) ayrılıqda);
- məşğələ rəhbərinin və məşğələlərin keçirilməsinə cəlb olunan digər vəzifəli şəxslərin hazırlığı üzrə tədbirlər;

– öyrədilənlərin hər bir kateqoriyasının məşğələlərə hazırlığı qaydası.

Qoşunlarda bütün kateqoriyalı komandirlərin hazırlığı nəzəri sualların öyrədilməsi ilə birgə praktiki iş üzrə aparılır. Praktiki məşğələlər komandirlərin peşəkarlıq vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinin əsasını təşkil edir.

Praktiki məşğələlər müxtəlif qrup çalışmaları və fəvri formasında keçirilir. Hərbi hissə və bölmələrin döyüş qabiliyyəti və döyüş hazırlığının vacib göstəricilərindən biri, bütövlükdə çöl vərdişlərinin və onun əsası olan praktiki (taktiki) hazırlığın səviyyəsi ilə qiymətləndirilir.

Praktiki məşğələlərin gedişində əsas öyrətmə metodu çalışmaları (məşqlər) və hərəkətlərin yerinə yetirilməsi zamanı praktiki iş hesab olunur.

Zabitlərin taktiki, taktiki-xüsusi hazırlığında qrup çalışmaları əsas tədris formasıdır. Tədris müddətinin əsas hissəsi onlara sərf olunur.

Taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlıq, öyrədilənlərin hər bir kateqoriyası üçün tədris dövrünə hazırlanmış vahid taktiki kompleks tapşırıq çərçivəsində:

- birlik qərarqahı tərəfindən – birlik qərarqahı zabitləri, birləşmə (hissə) və tabor komandirləri üçün;
- birləşmə qərarqahı tərəfindən – taqım və bölük (batareya) komandirləri üçün;

– tabor (divizion) qərargahı tərəfindən – manqa (heyət) və döyüş maşını komandirləri və taqım komandirlərinin müavirləri üçün planlaşdırılır və həyata keçirilir.

Məşğələlərin başlanması ilə bütün öyrənənlər konkret şəraitdə rəhbərin göstərişi ilə əvvəlcədən müəyyən edilmiş işin həyata keçirilməsi ilə məşğul olurlar.

Düşmənin, yüksək vəzifəli (üst) komandirin (rəisin), onun qərargahının, qonşularının, həmçinin digər vəzifəli şəxslərin fəaliyyətlərini, adətən, rəhbər özü, onun köməkçiləri və ya uyğun vəzifələrə təyinolunan öyrənənlər yerinə yetirir.

Ümumqoşun komandiri yaranmış şəraitlə bağlı sualları həll etdiyi müddətdə, xüsusi qoşun zabitləri rəhbərlərin qərarı ilə onun köməkçisinin (bilavasitə rəisləri, xüsusi qoşun zabitləri) rəhbərliyi altında öz xüsusi suallarını məşq etdirə bilərlər.

Keçirilmə (aparılma) metodikasına və maddi təminatla görə KQT elementli və elementsiz qrup çalışmalarına, eləcə də rabitə vasitələrinin tətbiq olunması, təqlid və bölmələr tərkibində fəaliyyətlərə bölünür.

Qrup çalışmaları, bir qayda olaraq, ərazidə, rabitə vasitələrinin istifadə olunması və düşmənin göstərilməsi ilə keçirilir.

Qrup çalışmalarının müddəti onun tərkibindən asılıdır və 4 saatdan 6 saata kimi davam edə bilər.

Qrup çalışması öyrənənlərin nəzəri biliklərinin möhkəmləndirilməsi, onlara müəyyən vəzifəli şəxs rolunda taktiki fəaliyyətin təşkili və hərtərəfli təminatı üzrə bacarıq və sərişlərin, hissə və bölmələri idarəetmə üzrə vərdislərin aşılması üçün nəzərdə tutulur. Qrup çalışmalarının mövzusu yaranmış vəziyyəti, döyüş şəraitini və onun aparılma şərtlərini özündə əks etdirməklə kifayət qədər konkret olmalıdır [3, s.3-10].

Fövri çalışma öyrənənlərin fərdi qaydada qoşunların idarə olunmasına aid ayrı-ayrı suallar üzrə bilik, bacarıq və sərişlərinin yoxlanılması və təkmilləşdirilməsi, yaranmış vəziyyətin müstəqil və cəld təhlili, qərar qəbul edilməsi, məhdud zaman ərzində tabelikdə olanlara dəqiq və əsaslandırılmış tapşırıqların verilməsi üzrə məşq etdirilməsi, eləcə də onlarda yüksək döyüş və mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması məqsədilə nəzərdə tutulub. Fövri çalışmalar komanda, qərargah, arxa cəbhə və xüsusi növlərə bölünür:

- komanda fəvri çalışmasında öyrənənlər komandir rolunda fəaliyyət göstərirlər;
- qərargah fəvri çalışmasında öyrənənlər əməliyyat-taktiki hesablar aparır və döyüş sənədlərini hazırlayırlar;
- arxa cəbhə fəvri çalışmasında döyüşün maddi-texniki təminatı üzrə qərarlar qəbul edilir;
- xüsusi fəvri çalışmada qoşun növü və xüsusi qoşunların hissə və bölmələrinin tətbiqi üzrə suallar işlənir [4, s.91-105].

Müasir ümumqoşun döyüşü zabitlərdən döyüşün təşkili və bölmələrin idarə edilməsi üzrə bacarıq və sərişlərini mükəmməl səviyyəyə çatdırmağı tələb edir. Bu məsələnin həll edilməsi üçün mütəmadi olaraq məşqlərin keçirilməsi zəruridir.

Məşq, öyrənənlər tərəfindən bu və ya digər fənd və üsulun dəfələrlə təkrar edilməsidir. Məşqlər hissənin (bölmənin) idarə edilməsi üzrə və ixtisas məşqlərinə (atış məşqləri, atəşin idarə olunması, kəşfiyyat məlumatlarının toplanması üzrə, radio məşqlər və s.) bölünür. Bundan başqa, zabitlərin bölmələri və atəşi idarə edə bilməsi üzrə sərişləri taktiki, taktiki-xüsusi, komanda-qərargah təlimlərində (qərargah məşqlərində) və bölmələrlə keçirilən digər məşğələlərdə məşq etdirilir və təkmilləşdirilir.

Metodiki məşğələlər zabitlərin şəxsi heyət və bölmələrlə müxtəlif tədris fənləri üzrə metodiki bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə yönəldilməlidir. Zabitlərin metodiki ustalıqlarının təkmilləşdirilməsi, təlim-metodiki və nümayiş məşğələlərində, həmçinin təlimlərin və məşğələlərin keçirilməsi üçün təlim-metodiki vəsaitlərin müstəqil hazırlanması yolu ilə həyata keçirilir.

Təlim-metodiki və nümayiş məşğələlər (təlimlər) yuxarı rəislər tərəfindən toplanışlarda, həmçinin bütün tədris ili ərzində planlı şəkildə təşkil edilir və keçirilir [2, s.57].

Metodiki hazırlıq

Zabitlərin metodiki hazırlığının əsasını taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlıq təşkil edir. Bu aparıcı fənn olmaqla onların peşə və çöl vərdişlərinin artırılması üçün son dərəcə zəruridir. Zabitlərinin taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığı xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrində, qoşunlarda komandir hazırlığı sistemi üzrə təlim (komandir toplanışları, komandir hazırlığı məşğələləri və fərdi iş) ilə həyata keçirilir.

Təcrübə göstərir ki, hərbi məktəbi və akademiyanı bitirmiş zabitlərin əksər hissəsi ümumi taktika, raket qoşunları və artilleriyanın döyüşdə (əməliyyatda) tətbiqi üzrə dərin və mükəmməl biliklərə malikdirlər. Ancaq müasir döyüşdə bölmələri idarə etmək üçün və xüsusən düşmənin kütləvi qırğın silahı tətbiq etmək təhlükəsi şəraitlərində, zabitlərə möhkəm praktiki səriştə və bacarıq, həmçinin yüksək mənəvi-döyüş keyfiyyətləri lazımdır. Buna görə də hərbi təhsildən asılı olmayaraq xidmət zamanı komandir hazırlığı sistemində zabitlərin taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığı keçirilir, həmçinin qərargah və başqa məşqlərdə, komanda-qərargah və taktiki (taktiki-xüsusi) təlimlərin gedişində onun təkmilləşdirilməsi davam etdirilir. Bundan əlavə, hərbi hissələrdə zabitlərin taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığının təkmilləşdirilməsinin vacib forması taktika və artilleriyanın döyüş tətbiqinin müxtəlif sualları üzrə keçirilən hərbi-elmi konfranslar sayılır.

Zabitlərin taktiki (taktiki-xüsusi) hazırlığı iki əsas tapşırığın həllini təmin etməlidir. Birinci, müasir döyüş fəaliyyətlərinin xarakterini, məzmununu, təşkili metodlarını və aparılma üsullarını mükəmməl bilən, döyüşdə bölmələrə və ya hərbi hissəyə rəhbərlik etmə səriştəsinə malik olan, tutduğu vəzifədən bir, bəzən iki pillə yuxarı vəzifədə qoşunlarda idarəetməni bacaran komandirin hazırlanması. İkinci, tabelikdə olanların öyrədilməsi və tərbiyəsində, bütün məşğələlərin, təlimlərin hazırlanmasında və nümunəvi keçirilməsində metodiki ustalıqın təkmilləşdirilməsi [5, s.6-9].

Nəticə

Qoşunlarda bütün kateqoriyadan olan zabitlərə komandir hazırlığı sistemində taktiki (taktiki-xüsusi) və metodiki hazırlığın öyrədilməsi nəzəri suallarla yanaşı, praktiki iş üzrə aparılır. Yüksək səviyyədə təşkil olunan və keçirilən praktiki məşğələlər zabitlərin peşəkar bacarıq vərdişlərinin təkmilləşdirilməsində əsas rol oynayır. Zabitlərin taktiki (taktiki-xüsusi) və metodiki hazırlığının vacib göstəricilərindən biri də bütövlükdə çöl vərdişlərinin və onun əsası olan praktiki hazırlığın səviyyəsi hesab olunur.

Zabitlərlə praktiki məşğələlər müxtəlif qrup çalışmaları, fəvriyələr və məşqlər formasında keçirilir. Zabitlərlə keçirilən praktiki məşğələlər komandir hazırlığı sisteminin əsasını təşkil edir. Tədris müddətinin böyük hissəsi onlara sərf olunur. Bu məşğələlər hər kateqoriyadan olan öyrənənlər üçün bütün tədris ili müddətində hazırlanmış vahid kompleks taktiki tapşırıqlar çərçivəsində keçirilir.

Vahid kompleks taktiki tapşırıq, taktiki hazırlıq proqramı üzrə nəzərdə tutulmuş mövzuların tam həcmdə işlənməsini təmin edən ümumi taktiki niyyət üzrə bir məşğələdən digərinə vəziyyətin mürəkkəbləşdirilməsi ilə keçərək öyrənənlərin qərarlarının və ümumqoşun döyüşünün hərtərəfli təminat tapşırıqlarının məşq edilməsini təmin edir. Vahid kompleks taktiki tapşırığın niyyəti yerinə yetiriləcək döyüş tapşırıqlarına (gələcək döyüş tapşırıqlarına) maksimum yaxınlaşdırılmış olmalıdır. Bu da, zabitləri döyüş şəraitində yaranmış istənilən çətin, tezdəyişən şəraitdə güclü düşməne qarşı vəzifə borclarını inamla və keyfiyyətlə yerinə yetirmələrini təmin edən səviyyədə saxlanılmasını və bir pillə yuxarı vəzifənin icrasına hazır olmalarını təmin edir. Vahid kompleks taktiki tapşırığın məqsədi və məzmunu qoşunlarda döyüş hazırlığının son mərhələsində tapşırıqların yerinə yetirilmə səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Məhz bu baxımdan da vahid kompleks taktiki tapşırığın məqsəd və məzmununun öyrənilməsi komandir hazırlığı məşğələlərinin keyfiyyətlə hazırlanmasının əsasını təşkil edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, vahid kompleks taktiki tapşırığın keyfiyyətlə hazırlanması keçirilən komandir hazırlığı məşğələlərində zabitlərin idarəçilik qabiliyyətlərini təkmilləşdirərək gələcək fəaliyyətlərində şəraitə uyğun olaraq düzgün qərar qəbul etmələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Qrup çalışmalarının və fəvriyələrin hazırlanması və keçirilməsi metodikası. Bakı, 2014, 46 s.
2. Quru Qoşunlarının Döyüş hazırlığının təşkili üzrə təlimat. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2015-ci il, 159 s.
3. Çöl şəraitində praktiki (kompleks taktiki) məşğələlərin hazırlanması üzrə təlimat. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2016-cı il, 40 s.
4. Организация и методика боевой подготовки войск. Министерство Обороны Азербайджанской Республики, 1999, 442 с.
Методика тактической подготовки офицеров штабов и войск. Москва, 1974, 183 с.

Аннотация**Организация командирской подготовки офицеров
Эхтирам Мамедов**

В настоящее время важное значение имеет организация командирской подготовки офицеров. В связи с этим в данной статье раскрыты теоретические положения системы командирской подготовки офицеров, одной из её основ - методической подготовки и задачи по её качественному выполнению.

Ключевые слова: организация системы командирской подготовки офицеров, тактическая и методическая подготовка офицеров и выполнение тактических задач.

Abstract**The organization of officers' command preparation
Ehtiram Mammadov**

At the present time the organization of the officers' methodical and command training is very important. Therefore, the organization of the officers' preparation, their methodical and command training as well as implementation of the tactical tasks are theoretically described in the article.

Keywords: organization of the officers' preparation, methodical preparation of the officers, command training of the officers, implementation of the tactical tasks.

UOT 355/359

ƏLAHİDDƏ ƏMƏLİYYAT TABORUNUN YARADILMASI, TƏYİNATI VƏ ŞTAT QURULUŞU

mayor Vüsal Bayramov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə əlahiddə əməliyyat taborunun yaradılması, tərkibi və onun gələcəkdə Silahlı Qüvvələrdə tətbiqi yollarının təşkili üzrə fəaliyyətlər və spesifik məqamlara aydınlıq gətirilib.

Açar sözlər: Silahlı Qüvvələr, əməliyyat taboru, əməliyyat dəstəsi, taktiki qruplar, pilotsuz uçuş aparatı.

Taktiki fəaliyyətlərin təkmilləşdirilməsi istər keçmişdə, istərsə də hazırda hücum və mübarizə vasitələri arasında əbədi mübarizə, döyüşün məqsədləri ilə ona çatmaq üçün lazım olan vasitələr arasındakı uyğunsuzluq, real döyüş şəraiti və onun haqqında təsəvvürün natamam olması, döyüşün aparılmasının köhnə və yeni üsulları, manevr və əks-manevr, zərbə və əks-zərbə arasındakı ziddiyyətlər əsasında həll edilir.

Müharibələrin gedişi zamanı subyektiv mühitdə, sənət sahəsində qarşı-qarşıya duran tərəflərin komandirlərinin intellektual keyfiyyətlərinin fasiləsiz “mübarizəsi”, qoşunların döyüş bacarıqlarının “yarışması”, yalnız silahların yox, həm də onların tətbiqi üsullarının, döyüşü idarəetmə sistemlərinin, qarşılıqlı fəaliyyət və təminatın rəqabəti gedir. Bu baxımdan Silahlı Qüvvələrin yeni texnologiyalar əsasında istehsal olunan müasir silah və texnika ilə təchiz edilməsi döyüş sahəsində tərəflərin qarşılıqlı daha da kəskinləşdirir, ümumqoşun döyüşünə yeni xüsusiyyətlər qazandırır və yeni tendensiya-
ların yaranmasına səbəb olur [1].

Hərbi texnologiyaların inkişafı ilə əlaqədar aparıcı dövlətlərin ordularında baş verən dəyişikliklər silahlı mübarizənin yeni formalarını tələb edir. Bu, qoşunların dəqiq təyin olunmuş təmas xəttinin olmaması şəraitində, düşmənin əməliyyat düzülüşünün bütün dərinliyinə eyni vaxtda atəşlə təsir etməyi və onun arxa bölgədəki rayonlarında hərbi əməliyyatların yüksək tempdə həyata keçirilməsini, düşmənin öldürülməsinin və qəfillik faktorunun rolunun yüksəlməsini, həmçinin gecə fəaliyyətlərini və düşmən qüvvələrinin uzaq məsafədən məhv edilməsini nəzərdə tutur [2].

Müasir dövrdə döyüş texnikası və silah sistemlərinin effektivliyinin artması texniki kəşfiyyat vasitələrini (pilotsuz uçuş aparatları və s.), birləşmə və hissələri döyüş sahəsində düşmən atəşinə qarşı həssas edir, döyüş fəaliyyətlərinin bütün cəbhəboyu (bəzən isə bir xətt boyu) məlum taktikaya uyğun şablon şəkildə aparılması itkilərin bir neçə dəfə artmasına səbəb olur. Hərəkətdən birbaşa və ya qabaqcadan hücum üçün başlanğıc mövqenin tutulması məhdudlaşır, bəzi hallarda isə mümkünəz olur [3].

Yuxarıda göstərilənləri və hazırda Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarda düşmən müdafiəsinin (postlar sistemi ilə) quruluşunu nəzərə alaraq, hücum zamanı düşmənin ön xəttində və dərinliyində kiçik tapşırıqların icrası üçün xüsusi hazırlanmış bölmələrin yaradılmasına ehtiyac yaranır. Birləşmə və hissələrin hücum zamanı taktiki fəaliyyətlərini asanlaşdırmaq, ilk zərbə ilə düşmənin müdafiəsinin dayanıqlığını təmin edən əlverişli mövqeləri (postları) və hakim yüksəklikləri ələ keçirməklə onun müdafiəsini zəiflətmək üçün əməliyyat taborlarının yaradılması məqsədəuyğundur [2].

Əlahiddə əməliyyat taborunun yaradılmasının zəruriliyi

Qərbi hərbi mütəxəssislərinin fikirlərinə görə, taktiki səviyyədə döyüş fəaliyyətlərinin yeni konsepsiyasının əsas prinsiplərinin tam həyata keçirilməsinə əməliyyat qruplarında birləşdirilmiş ümumqoşun bölmələrinin tətbiqi yolu ilə nail olunur. Belə hesab edilir ki, məhz əməliyyat dəstələrinin yaradılması ilə müasir silah sistemlərinin, tankların, PDM-lərin, özüyəriyən artilleriya və minaatan sistemlərinin, tank əleyhinə raket komplekslərinin, həmçinin ağır piyada silahlarının döyüş imkanlarından

daha effektiv istifadə etmək mümkündür. Müasir xarici orduların öz quru qoşunlarını vertolyotlarla təchiz etməsi və yerüstü bölmələrin taktiki və strateji (bəzi hallarda) aviasiya ilə bilavasitə dəstəklənməsi əməliyyat qruplarına hücumda, müdafiədə və döyüş fəaliyyətlərinin digər növlərində bütün döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə imkan verir. Məsələ ondan ibarətdir ki, müasir əməliyyat taboru təşkilatlanma cəhətdən müstəqil döyüş vahididir.

Taborlardan başlayaraq, taktiki vahidlərin tərkibinə təşkilatı olaraq öz qərargahı, əsas ümumqoşun, artilleriya və tank əleyhinə bölmələr, həmçinin döyüş, texniki və MTT bölmələri daxildir [3].

Nəticədə, Ordu Korpusunun tərkibində əməliyyat taborunun (dəstə, qrup) tətbiqinin çevikliyi təmin edilir. Onlar Ordu Korpusunun maraqlarında ayrı-ayrı döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə qadirdirlər.

Hələ Əfqanıstanda keçmiş sovet ordusunun qoşunları bir çox gözlənilməz hadisələrlə üzləşdilər. Hər iki dünya müharibəsində olduğu kimi klassik mövqe mübarizə qaydaları ilə fəaliyyət göstərmək deyil, elə döyüşlərin gedişində illərlə yığılmış taktiki stereotipləri qətiyyətlə dəyişdirmək məcburiyyəti yarandı. Bu şəraitdə düşmənlə toqquşma epizodik xarakter daşıyır, gözlənilməz halda başladığı kimi də bitirdi. Bununla, “hər yerdə cəbhə” şəraitində qeyri-stereotip dəstə fəaliyyəti taktikası yaradıldı.

Hər bir konkret taktiki planda döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün fərdi qaydada güc və vasitə qruplaşmaları yaradılmağa başlandı. Bu qruplaşmanın əsasını əksər hallarda tank, artilleriya və istehkamçılarla gücləndirilmiş motoatıcı tabor təşkil edirdi. Bu, əməliyyat, zərbə-həmlə, reydlər və ya yandankeçmə dəstələri kimi hədəf təyinatlı dəstə idi.

Əlahiddə əməliyyat taboru hücumda əsas qüvvələrin taktiki fəaliyyətlərini asanlaşdırmaq, mühüm hədd və obyektlərin (mövqələrin) ələ keçirilməsində düşməni qabaqlamaq və onları əldə saxlamaq, düşmənin hazırlıqlı müdafiəsinin ön xəttində və ya döyüş düzülüşünün dərinliyində uzunmüddətli atəş qurğuları ilə təchiz edilmiş müdafiə mövqələrini təcrid və məhv etmək məqsədilə müstəqil olaraq yüksəkmanevrli və aktiv döyüş fəaliyyətlərinin aparılması üçün nəzərdə tutulub.

Ordu korpusunda əməliyyat taboru (dəstələri və qrupları) mövcuddur ki, onların da özəyini motoatıcı bölmələr, bir qayda olaraq, tabora qədər gücləndirilmiş həmlə dəstəsi təşkil edir. Əməliyyat taborlarının tərkibində tank və BMP-lər, minaatan, TƏİR qurğuları, qumbaraatanlar, snayper qrupu, mühəndis və kimya bölməsi (kürəkdə gəzdirilən odsaçanlar, tüstü və aeroxollar) mütləq olmalıdır. Əməliyyat dəstələri və qruplarının hücumu raket və artilleriya qoşunlarının kütləvi və cəmləşdirilmiş atəşi, həmlə və ordu aviasiyasının zərbələri, düzünə tuşlamaya çıxarılmış top, tank, BMP, həmçinin TƏİR-lərin atəşi ilə himayə olunur. Hücumun gedişində bölmə göstərilmiş hücum obyektlərini (mühüm yüksəklikləri, aşırımları) ardıcıl olaraq ələ keçirmək və onlarda möhkəmlənmək kimi bir sıra xüsusiyyətlərin hücumun planlaşdırılması zamanı da nəzərə alınması zəruridir. Hücumun gedişində əməliyyat qrupları, əsasən, sərbəst fəaliyyət göstərirlər, lakin onların hərəkəti yuxarı komandanın döyüşlə bağlı ümumi niyyəti nəzərə alınaraq razılaşdırılmalıdır. Əməliyyat taborunu, dəstə və qrupları yandan keçən taktiki qruplara ayırmaq tövsiyə olunur. Son döyüşlərin təcrübəsinə əsasən sızıb keçən dəstə və qrupların yarıldılması və geniş istifadə olunması məsləhət görülür.

Əlahiddə əməliyyat taborunun təyinatı və ştat quruluşu

Əlahiddə əməliyyat taboru Ordu Korpusunun birinci eşelon birləşmələrinin döyüş düzülüşündə və ya əsas qüvvələrin həmləsindən bilavasitə öncə fəaliyyət göstərə bilər.

Əməliyyat dəstələrinin taktiki fəaliyyətlərini təşkilə və aparılma xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, əməliyyat taborunun üç əməliyyat böliyi (dəstə), bir tank böliyi, minaatan batareya, kəşfiyyat tapımı, mühəndis istehkam tapımı, qumbaraatan tapımı, rabitə tapımı, tank əleyhinə tapım, MTT tapımı və tibb məntəqəsindən ibarət olması təklif olunur.

Əməliyyat dəstələrindən 1-ci əməliyyat dəstəsi (böliyi) BTR-80, 2-ci əməliyyat dəstəsi BMP-2, 3-cü əməliyyat dəstəsi “Matador” üzərində olacaqdır. Tank böliyünün T-72 tankı üzərində olması təklif olunur. Əlbəttə, verilmiş tapşırıq və ərazinin xüsusiyyətlərinə görə bu texnikalar gələcəkdə daha modern texnikalarla əvəz oluna bilər.

Əməliyyat bölüklərinin şəxsi heyəti AKMS, kəşfiyyat taqımı isə AKS-74, SVD, RPQ-7D silahları ilə silahlanır.

Əməliyyat taboru Ordu korpusunun bir bölməsi olaraq, əsasən, hücum tapşırıqlarını yerinə yetirmək məqsədi ilə təyin olunub. Bəzi hallarda isə əməliyyat taboru Ordu Korpusunun örtmə qüvvəsi və ehtiyatı olaraq da tapşırıqlar yerinə yetirə bilər. Bütün hallarda əməliyyat taborunun şəxsi heyətinin mənəvi-psixoloji vəziyyəti və döyüş ruhu yüksək olmalıdır. Əməliyyat taboru daha müstəqil, qətiyyətli və mobil fəaliyyətlərlə təmin olunur.

Əməliyyat taboru (qrupu) korpusun (briqadanın) birinci və ya ikinci eşelonunun (ehtiyatının) tərkibində ola, desant və diversiya əleyhinə ehtiyatı təşkil edə bilər.

Əməliyyat taborunun tərkibinə döyüş tapşırığından və onun yerinə yetirilmə üsulundan, vəziyyətin şəraitindən (ərazi xüsusiyyətləri və düşmənin ehtimal edilən fəaliyyət xarakterindən) asılı olaraq əlavə özüyəriyən artilleriya divizionu, odsaçan taqımı və digər gücləndirmə vasitələri verilə bilər. Əməliyyat dəstələri onlara təyin olunmuş cavabdehlik rayonlarında, tank təhlükəli istiqamətlərdə isə dayaq məntəqələrində müdafiəni təşkil edir və aparırlar [2].

Hücumda əməliyyat taborunun döyüş düzülüşü, ehtiyat ayırmaqla bir eşelonda ola bilər. Bundan başqa, minaatan bölməsi və verilmiş artilleriya (diviziona qədər), həmçinin tank əleyhinə ehtiyat, mühəndis ehtiyatı, döyüş mühafizə bölməsi, birləşdirici və yandan keçən (manevr) qruplar da döyüş nizamının elementləridir [3].

Əməliyyat taboru hərəkətdən, yaxud da düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumu keçə bilər. Əməliyyat dəstələrinin hücum zamanı fəaliyyətlərinin əsasını müdafiə olunan düşmənin cinahlarında çoxsaylı dövrələmə, yandankeçmə və hücumlarla əlaqələndirilmiş cəbhə fəaliyyəti təşkil etməlidir. Hücum obyektinə olan yüksəkliklərə bitişik olan müqavimət ocaqlarının (mazgal, taxta-torpaq qurğular, uzunmüddətli atəş nöqtələri) susdurulmasına dair tapşırıqları həll etmək üçün atəş dəstəsinin (himayəsinin) döyüş fəaliyyətinin nəzərdə tutulması zəruridir. Bunun üçün əməliyyat qruplarının tərkibində tank əleyhinə toplar, TƏİR qurğuları və tankların olması vacibdir. Yaxşı olar ki, düşmənin obyektlərinə döyüş vertolyotlarının zərbələri hücum edən qrupların cinahlarından, 1000–500 m məsafədən endirilsin [4].

Müdafiə olunanlar dərin eşelonlaşdırılmış (möhkəmləndirilmiş) müdafiəyə malik olduqları şəraitlərdə dövrələmə, yandankeçmə, desantendirmə, təxribat-kəşfiyyat qruplarının qeyri-şablon fəaliyyətlərinə, silah və texnikanın ən effektiv səviyyədə istifadə olunması kimi fəaliyyətə, itkilərin minimum olmasına xüsusi diqqət yetirilir. Hücumda, məsələn, bölmələrin “döyüş qatarı” ilə hərəkəti kimi orijinal fəaliyyət istifadə olunur.

Bu cür fəaliyyətin (“qatarla”) başlıca fərqləndirici əlamətləri aşağıdakılardır:

- vahid, qeyri-şablon taktika;
- bütün bölmələrin (taktiki qrupların) vahid hədəfə istiqamətlənmiş fəaliyyəti;
- bütün tərəflərdən vahid hədəf istiqamətinə koordinasiya olunmuş hücum;
- hücum “cəbhəsi” anlayışının olmaması;
- idarəetmə, kəşfiyyat, pilotsuz uçuş aparatlarından (PUA-dan) informasiya alınmasının davamlılığı;
- düşmənin bütün müdafiə zolağı boyu hücum obyektinə rayonunun (yüksəkliyinin) ələ keçirilməsi üçün gücün cəmləşdirilməsi [5].

Nəzərdə tutulur ki, əməliyyat qrupları hissələrə bölünmüş, lakin hədəfə görə bütün istiqamətlərdən “ani olaraq” cəmləşərək cəld zərbə endirməyə, ardınca da gecikmədən hissələrə bölünməyə hazır olmaq vəziyyətində olmalıdırlar.

İdeyaya görə, belə fəaliyyətlər üçün nisbətən böyük olmayan qoşun vahidləri – tərkibinə (heyətə) görə taqım – bölük lazımdır. Müəyyən sayda olan belə qruplar mobil, qeyri-standart və zərbəendirmələrin gözlənilməzliyinə görə tamamlayıcı, nəticə etibarilə səmərəli fəaliyyət göstərməyə qadir olan “döyüş qatarını” təşkil edir.

Düşmən qoşunlarının post sistemli müdafiəsi şəraitlərində “döyüş qatarı” prinsipi ilə fəaliyyət göstərmək, əməliyyat taborunun döyüş xətti ləng fəaliyyətlərinə nisbətən daha effektiv ola bilər.

Beləliklə, təklif olunur ki, hücum (əks-hücum, həm də müdafiə) əməliyyatları aparılarkən kiçik əməliyyat qrupları yaradılsın, tutduğu post və rayonlarda düşmənin mütəşəkkil fəaliyyətini pozmaq məqsədilə dərin atəş məhvetməsinə, təmas döyüşünə girəndə isə atəş və yaxın döyüşün digər vasitələrinin ("Muxa" RPQ-si, avtomat, qumbaralar) kütləvi istifadəsinə xüsusi fikir verilsin. Əməliyyat qruplarının uğurlu fəaliyyəti, döyüşdə onların nə qədər uzlaşmış, nizamlı hərəkət etmələrindən asılıdır. Əməliyyat qruplarının xüsusi hazırlığına: tək əsgər hazırlığı; yarımqruplarla ayrıca taktiki-sıra məşğələləri, əməliyyat dəstələrinin tərkibinə daxil olan bütün bölmələrin iştirak etdiyi taktiki təlimlər daxil edilməlidir [4].

Nəticə

XXI əsrdə baş verən silahlı münaqişələrin öyrənilməsi yaxın gələcəkdə taktikanın inkişafındakı əsas inkişaf istiqamətlərini təyin etməyə imkan yaradır. Qoşunların müasir döyüş texnikası və silahla təmin olunması, birləşmə və hissələrin təşkilati-ştat quruluşlarının təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, bölmələrin döyüş fəaliyyətləri taktikasının da daha effektiv üsul və metodlarının tətbiq edilməsi zəruridir. Döyüş təlimatlarında və digər rəhbəredici sənədlərdə əməliyyat taborunun (qruplarının) tətbiqi üzrə müvafiq müddəalar yer alana qədər, real şəraitdə (müharibənin gedişində) və taktiki təlimlərin gedişində, əməliyyatların (taktiki fəaliyyətlərin) hazırlanması zamanı və bu araşdırma materialında yer almış müddəalardan istifadə edilməsi tövsiyə olunur. Bu gün əməliyyat taborlarının öyrənilməsi və araşdırılması zamanı lokal münaqişələr, Qarabağ döyüşlərində qazanılan döyüş təcrübələrinə əsaslanmaq və təcrübə nümunələrinin tədqiqatını aparmaq vacib məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat

1. Quru qoşunların taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə. Briqada. Bakı, 2015, 284 s.
2. Воробьев И.Н. Тактика - искусство боя. Москва. 2002 г. 182 с.
3. ККТ 193-2. Tank ve mekanize piyade tabur görev kuvveti. TC KKK. Ankara, 1997. 368 s.
4. ККТ 6-20-20. Tabur görev kuvveti ve daha ast kademelerde ateş desteği. TC KKK. Ankara, 2001, 236 s.
5. Клаузевиц К. О войне. Москва: Воениздат, 1941, т. 1. 158 с.

Аннотация

Создание оперативного батальона, назначение и его структура Вусал Байрамов

В статье представлен обзор создания, составления и организация, а также будущее использование оперативного батальона в вооруженных силах и его специфика.

Ключевые слова: вооруженные силы, оперативный отряд, оперативный батальон, тактические группы, беспилотный летательный аппарат.

Abstract

The establishment of the operational battalion, its task and structure Vusal Bayramov

The article provides an overview of the creation, compilation and organization as well as the future use of the independent operation battalion in the armed forces and its specifics.

Keywords: armed forces, assault batalion, assault squard, unmanned aerial vehicle.

UOT 355/359

MÜHASİRƏDƏN ÇIXMA DÖYÜŞÜNÜN XÜSUSİYYƏTLƏRİ**kapitan Ağabala Manafov***Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası*

Xülasə. Məqalədə mühasirənin yaranma səbəbləri və mühasirə cəbhəsini yarmaqla düşmən mühasirəsindən bölmələrin çıxarılması üçün döyüşün hazırlanması və aparılması, motoatıcı briqadanın yerinə yetirəcəyi əsas taktiki tapşırıqlar, həmçinin qarşıya qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsinə cəlb olunan bölmələrin müxtəlif dəstə və qruplar tərkibində tətbiqi qaydalarının geniş şəkildə izahı verilir.

Açar sözlər: mühasirə, mühasirədə döyüş, mühasirədən çıxma, yarma və mühasirədən çıxmanın taktiki tapşırıqları.

Hazırkı dövrdə mühasirə döyüşü öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Bəllidir ki, mühasirə qəfildən yaranmır. Belə vəziyyətə düşməmək üçün qoşunların müəyyən vaxtları olur. Buna görə də mühasirə təhlükəsi yarandıqda komandir bütün şəraitlərdə, hər şeydən əvvəl, mühasirəyə əks-təsir göstərmək üçün vaxtında ciddi tədbirlər görməlidir. Bu tədbirlər düşmənin döyüş düzülüşünə soxulma, cinahlarında və arxa cəbhəsində peyda olan düşmən qruplaşmalarının darmadağın edilməsindən ibarətdir.

Mühasirə – düşmənin müəyyən qruplaşmasının məhv etmək və ya əsir almaq məqsədilə başqa qoşunlardan izolə edilməsidir. Mühasirə olunan qoşunların tərkibindən və bu məqsədə çatmaq üçün cəlb olunan qüvvə və vasitələrdən asılı olaraq mühasirə həm operativ, həm də taktiki miqyasda keçirilə bilər [1, s.195].

Mühasirənin yaranma səbəbləri: müdafiədə – düşmənin cinahlardan və ya qoşunların müdafiə zolaqlarından (cavabdehlik zonalarından) dövrələmə manevrini həyata keçirdikdə və ya düşmənin hava desantı müdafiə olunan bölmələrin arxa bölgəsinə endirilərkən (atılarkən); hücumda isə – əsas qüvvələrdən ayrı fəaliyyət göstərərkən mümkündür.

Mühasirədən çıxma – hücumun növlərindən biridir və briqadanın mühasirədən çıxarılması və əsas qüvvələrlə birləşməsi məqsədilə xarici cəbhədə fəaliyyət göstərən qüvvə və vasitələrlə qarşılıqlı əlaqədə və ya müstəqil olaraq həyata keçirilir.

Mühasirədən çıxmanın məqsədinə bir sıra **taktiki tapşırıqların** yerinə yetirilməsi ilə nail olunur ki, onlardan da əsasları aşağıdakılardır: təyin edilmiş istiqamətdə atəş üstünlüyünün qazanılması, düşmənin qoşunlarla və silahlarla idarəetmə sisteminin pozulmasında iştirak; düşmənin hava zərbələrinin dəf edilməsi; örtmə bölmələri ilə mühasirə cəbhəsinin əldə saxlanması; əsas zərbənin endirilməsi ilə düşmənin döyüş düzülüşündə boşluğun yaradılması; digər istiqamətlərdə yayındırıcı zərbələrin endirilməsi ilə mühasirə cəbhəsi boyu düşmənin manevrinin məhdudlaşdırılması; əsas qüvvələrin mühasirədən çıxarılması; örtmə qüvvələrinin geri çəkilməsi [3, s.161].

Çıxma – təyin edilmiş sahədə mühasirə halqasının yarıılması və briqada bölmələrinin təzyiqli altında düşmənin azsaylı qüvvələrinin ardıcıl geri çəkilməkləri ilə aparılır.

Yarma – bir qayda olaraq, mühasirə halqasının ən zəif hissəsindən aparılmalıdır. Yarma nə qədər sürətlə aparılırsa, itki bir o qədər az ehtimal olunur. Yarma üçün bütün qüvvələrin ən azı yarı hissəsi, artilleriyanın isə əsas hissəsi ayrılır.

Gecə (məhdudgörmə şəraitində) yarma zamanı – qəfil güclü atəş zərbələri ilə, müəyyənləşdirilmiş qaydada və döyüş düzülüşünə riayət edərək düşməyə qəfil həmlələr həyata keçirilir.

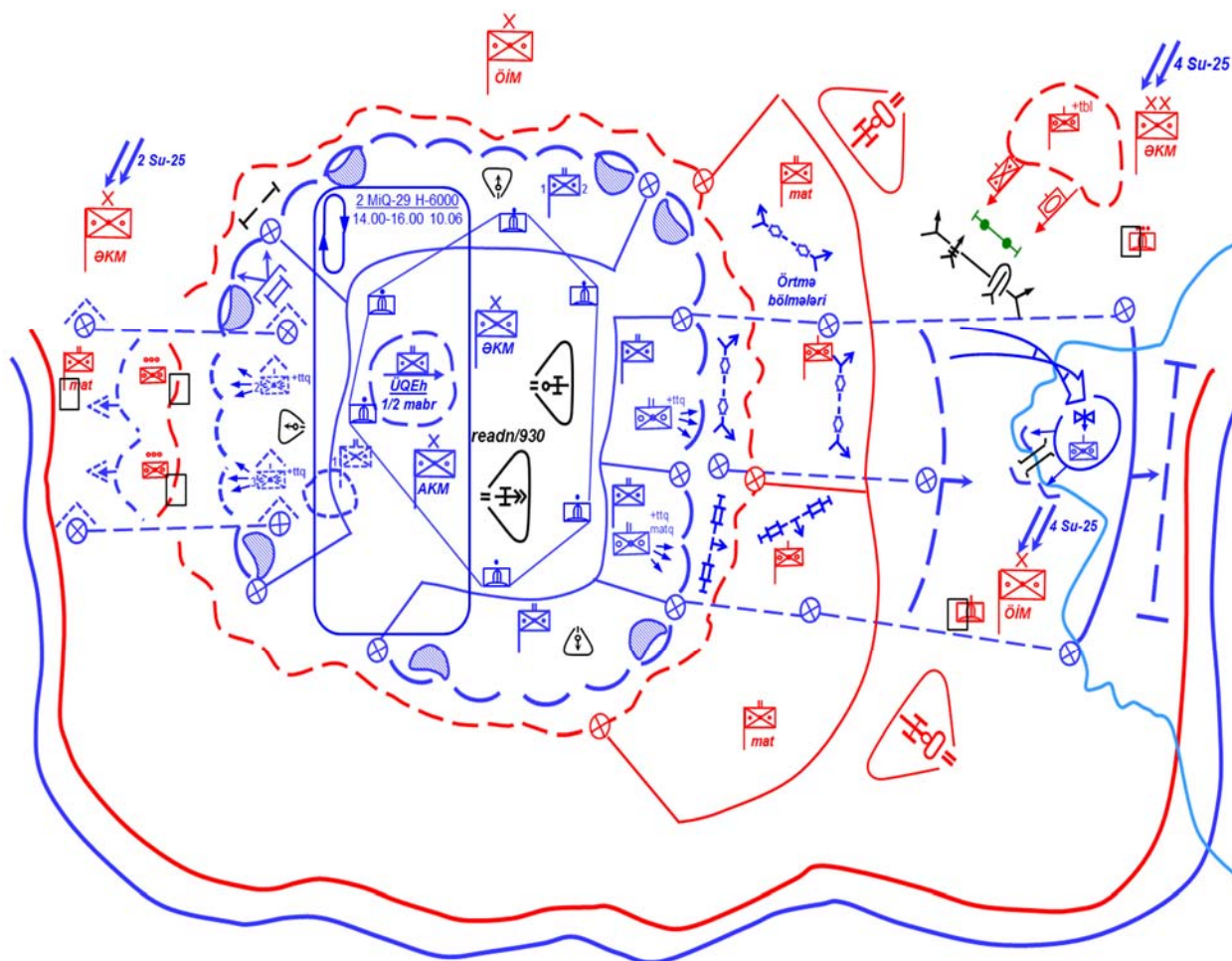
Yarma gecə keçirilərkən döyüş fəaliyyətinin gözlənilməz olması üçün artilleriya həmlənin atəş hazırlığını keçirməyə bilər. Belə halda raket qoşunları yuxarı rəisin komandası ilə zərbələr endirir, artilleriya isə həmlənin başlanması və yaxud həmlə edən birləşmə komandirinin signalı ilə atəş açır. Örtmə bölmələrinin tərkibinə daxil olan artilleriya onların tutduqları mövqeləri əldə saxlamaq və həddən-həddə çəkilməsini örtmək məqsədilə düşməyə atəşlə zərər vururlar [4, s.161].

Gündüz vaxtı yarma zamanı – qəfil güclü atəş zərbələri ilə düşməyə qəfil həmlələr edilir. Halqa yarılan anda yarma cinahlara genişləndirilərək, düşməyə arxadan həmlələr olunmaqla onun əks-həmlə edilən qrupları (ehtiyatı) məhv edilir.

Mühasirədən çıxarkən **бриqadaya zolaq (istişamət)**, yaxın və **sonrakı tapşırıq** göstərilir.

Бриqadanın yaxın tapşırığı – təyin olunmuş zolaqda düşmənin darmadağın edilməsi və mühasirənin daxili cəbhəsində boşluğun yaradılmasından; **sonrakı tapşırıq** – bölmələrin mühasirədən çıxması və qarşıda fəaliyyət göstərən qoşunlarla birləşməsi və ya sonrakı fəaliyyətlər üçün əlverişli şəraiti təmin edən rayonun ələ keçirilməsindən ibarət ola bilər.

Mühasirədən çıxarkən бриqadanın döyüş düzlüyü, bir qayda olaraq, aşağıdakılardan ibarət olur: birinci eşelon, örtmə bölmələri, бриqadanın artilleriya qrupu, HHM bölmələri, ümumqoşun ehtiyatı, tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsi (Şək.1).

Şək. 1. Mühasirədən çıxarkən бриqadanın döyüş düzlüyü

Birinci eşelon təyin olunmuş zolaqda mühasirənin daxili cəbhəsini aşaraq öz qoşunlarımızla birləşənə qədər hücumu inkişaf etdirmək üçün təyin olunmuşdur. Onun tərkibinə бриqadanın güc və vasitələrinin yarısından çoxu daxil edilir, fəaliyyətləri aviasiya və artilleriyanın çox hissəsi ilə dəstəklənir. Birinci eşelonun tərkibindən cinahların bağlanması, əsas qüvvələrin və örtmə bölmələrinin mühasirədən çıxmasını təmin etmək üçün güc və vasitələr ayrılır.

Örtmə bölmələri tutulmuş mövqelərin əldə saxlanılması ilə əsas qüvvələrin mühasirədən çıxmasını təmin etmək üçün təyin olunmuşdur. Düşmənin qüvvələrini yayındırmaq və onu çaşdırmaq məqsədi ilə örtmə bölmələri digər istiqamətlərdə yayındırıcı fəaliyyətlər həyata keçirə bilər.

Ümumqoşun ehtiyatı birinci eşelonun səylərini artırmaq və mühasirədən çıxarkən qəflətən yaranan tapşırıqların icrası üçün təyin olunur.

Tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsi, bir qayda olaraq, cinahların bağlanması, əsas qüvvələrin və örtmə bölmələrinin mühasirədən çıxmasının təmin edilməsi üçün istifadə edilir [3, s.162].

Mühasirədən çıxarkən **düşməne atəşlə zərərvermə** əsas qüvvələrin və yayındırma fəaliyyətləri keçirən bölmələrin istiqamətlərində – adi hücumda olduğu kimi, örtmə bölmələrinin fəaliyyəti istiqamət

mətlərində isə – adi müdafiədə olduğu qaydada keçirilir. Ehtiyac olduqda yuxarı komandanlığın güc və vasitələri ilə düşməne tək atəş zərbələri vurulur [3, s.164].

Artilleriyanın böyük hissəsi qoşunların dairəvi müdafiəsi şəraitində atəş aparmağa hazırlanır. O, istənilən istiqamətlərdə düşmən hücumunu dəf etmək üçün qısa vaxt ərzində manevr etməyə hazır olmalıdır. Artilleriyanın bir hissəsi düzünə atış üçün ayrılır.

Mühasirədə raket, döyüş sursatı, yanacaq və digər maddi vəsaitlərin məsrəfinə ciddi limit təyin edilir.

Raket və artilleriya qoşun birləşmələri vertolyotlarla çatdırılan raketlərin (döyüş sursatının) qəbuluna hazır olmalıdır.

Yuxarı rəislərlə (mühasirədən kənarında olan) və bir-biri ilə rabitə əlaqəsi saxlamaq üçün radioməlumatlarla bütün birləşmə və bölmələr təmin olunmalıdır.

Əgər mühasirə rayonunda raket və artilleriya qoşunları birləşmələrinin bölməsi mövcud olarsa, yuxarı artilleriya rəisi onları özünə tabe etməli və onların bütün fəaliyyətini birləşdirməlidir [4, s.160].

Mühasirədən çıxmağa hazırlıq, bir qayda olaraq, böyük rəisdən döyüş tapşırığı alındıqdan sonra başlayır.

Mühasirədən çıxma məqsədilə aparılan döyüş, adətən, çox uzun sürmür, lakin son dərəcədə şiddətli olur.

Alınmış tapşırıqdan və yaranmış vəziyyətin şərtlərindən, ilk növbədə mühasirədən kənarında olan qoşunların vəziyyəti və fəaliyyət xarakterindən asılı olaraq, mühasirədən çıxma qaydaları müxtəlif ola bilər.

Əlverişli şərait olduqda mühasirədən çıxma yuxarı rəisin qüvvə və vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilə bilər. Bu kömək mühasirədə olan briqadaya qarşı fəaliyyət göstərən düşmən qruplaşmasına nüvə silahı, aviasiya və artilleriya atəşləri ilə zərbələrin endirilməsi, qoşunların qarşılıqlı zərbələrində (əks zərbələrində), desant-həmlə hissəsinin fəaliyyəti, mühasirə rayonuna havadan qoşunların göndərilməsi, eləcə də mühasirənin yarılması və mühasirədən çıxma istiqamətində hava desantının endirilməsi (çıxarılması) kimi ifadə edilə bilər. Briqada belə şəraitdə, adətən, hava desantının və ya desant-həmlə hissəsinin döyüş fəaliyyətləri rayonundan üzbəüz olan öz qoşunları ilə birlikdə zərbələr endirir.

Ötən müharibənin təcrübəsi göstərir ki, çox vaxt yuxarı rəis tərəfindən edilən cüzi kömək belə mühasirədən çıxma zamanı müvəffəqiyyətə həlledici təsir göstərə bilər. Məsələn, 1942-ci ilin fevralında Rjev rayonundan qərbdə, 29-cu ordunun bir neçə min nəfərdən ibarət olan qoşun qruplaşması düşmən tərəfindən mühasirə edilmişdi. Mühasirədə olan qoşunların şəxsi heyəti bir neçə gün davam edən döyüşlərdə əldən düşmüş və demək olar ki, döyüş qabiliyyətini itirmişdi. Mühasirədə olan qoşunların müdafiəsinin gücləndirilməsi və mühasirədən çıxma zamanı onlara köməkliyin göstərilməsi məqsədilə 204-cü hava-desant briqadasının 4-cü batalyonu havadan mühasirə rayonuna endirilir. Cüzi də olsa, bu qüvvənin gəlməsi şəxsi heyətdə ruh yüksəkliyi və mühasirə cəbhəsinin yarılması imkanının olmasına inam yaradır və 29-cu ordunun qoşunları müvəffəqiyyətlə mühasirədən çıxır.

O da istisna deyil ki, mühasirədən kənarında fəaliyyət göstərən qoşunlar əsas zərbəni mühasirə rayonunun yaxınından endirməklə hücumə keçə bilər. Bizim qoşunların bu qruplaşmaya həlledici zərbəsi briqadaya bilavasitə mühasirəyə alan düşmən qoşunlarını aktiv fəaliyyətlərdən imtina etməyə məcbur edə bilər. Bu halda, briqada adətən, hücum edən öz qoşunları istiqamətində üzbəüz zərbə endirmir, düşmənin müəyyən qruplaşmasını darmadağın etmə üzrə yeni döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün hücumə keçir.

Mühasirədən çıxmaq üçün daha mürəkkəb şərtlər yuxarı rəisin nəinki həlledici hücumə keçmək, eləcə də mühasirədə olanlara hər hansı bir köməyin göstərilməsi üçün kifayət qədər qüvvə və vasitəyə malik olmamasıdır. Bu, o zaman baş verə bilər ki, bizim qoşunların əsas qruplaşması ağır müdafiə döyüşləri aparır və ya düşmənin üstün qüvvələrinin təsiri ilə geri çəkilir. Belə olan halda briqada mühasirədən kənarında döyüş aparan qoşunların fəaliyyət istiqamətində, sərbəst şəkildə mühasirədən çıxır [2, s.253].

Mühasirədən çıxmağa **niyyətdə** briqada komandiri müəyyən edir: əsas zərbə istiqamətini, verilmiş tapşırığın yerinə yetirilməsi üsullarını (mühasirədən çıxma zolağı, yayındırma fəaliyyətləri istiqamətləri; əsas qüvvələrin və örtmə bölmələrinin fəaliyyət ardıcılığı, düşməne atəşlə zərərvermə qaydaları); döyüş düzülüşünü.

Mühasirədən çıxmağa **tapşırıq verərkən** briqada komandiri tərəfindən göstərilir:

– birinci eşelon taborlarına – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri; hücum istiqaməti və döyüş tapşırıqları; çıxış vəziyyəti və onun tutulma vaxtı;

– örtmə bölmələrinə – döyüş tərkibi; örtmə fəaliyyətləri üzrə döyüş tapşırıqları; mühasirədən çıxma qaydaları; yayındırma istiqamətində fəaliyyət göstərən bölmələrə, əlavə olaraq yayındırma üzrə döyüş tapşırıqları;

– ümumqoşun ehtiyatına – icrasına hazır olmalı mümkün tapşırıqlar; döyüş düzülüşündə yeri və yerdəyişmə istiqaməti;

– artilleriyaya – döyüş tərkibi; atəş tapşırıqları; atəş mövqeyi rayonları; mühasirədən çıxma qaydaları;

– hava hücumundan müdafiə bölmələrinə – döyüş tərkibi; düşmənin hava zərbələrindən qorunma üzrə tapşırıqlar; mövqe rayonları; mühasirədən çıxma qaydaları;

– tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsinə – tərkibləri; tapşırıqları; cəmləşmə rayonları; yerdəyişmə istiqamətləri; açılma (minalama) hədləri; mühasirədən çıxma qaydaları.

Qarşılıqlı əlaqə taktiki tapşırıqlar, həd, istiqamətlər və bölmələrin fəaliyyət müddətləri üzrə **təşkil edilir**. Yuxarı rəisin güc və vasitələrlə mühasirənin xarici cəbhəsindən üzbəüz zərbə endirildiyi zaman zərbənin vaxtı və istiqaməti, atəşin aparılma hədləri, görüşmə həddi və qoşunlar birləşdikdən sonrakı fəaliyyəti qaydaları uzlaşdırılır.

Mühasirədən çıxarkən briqada komandiri bölmələri əsas komanda məntəqəsindən idarə edir. Əsas komanda məntəqəsi, adətən, birinci eşelon bölmələrinin düzülüşünə daha yaxın olur və əsas qüvvələrlə birlikdə yerini dəyişir. Yayındırma istiqamətlərində fəaliyyət göstərən bölmələrlə idarəetməni, bir qayda olaraq, briqada komandirinin müavini yardımçı idarəetmə məntəqəsindən həyata keçirir.

Mühasirədən çıxmadan öncə, başlanğıc vəziyyətini tutması üçün qabaqcadan və ya düşməne atəşlə zərərvermanın başlanması ilə bölmələrin yenidən düzülüşü həyata keçirilir. Briqadanın kəşfiyyət orqanları və REM vasitələri mühasirədən çıxma zolağına tərəf irəliləyir. Yayındırma fəaliyyətləri istiqamətlərində düşməni çaşdırmaq üçün ərazi kəşfi aparılması, maneələrdən keçid açılması və başqa aldadıcı tədbirlər nümayiş etdirilir.

Mühasirədən çıxmanı məhdudgörmə şəraitində həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Qəfilliyə nail olmaq üçün bəzi hallarda düşməne tək atəş zərbəsi endirmədən həmləyə keçmək daha məqsədəuyğun olur. Bu halda atəşlə zərərvermə güc və vasitələri mühasirədən çıxmanın atəş hazırlığını və mühasirədən çıxan qoşunların atəş dəstəyini həyata keçirirlər.

Yayındırıcı istiqamətdə örtmə bölmələri tərəfindən məhdud məqsədli həmlələr keçirilə bilər. Düşmənin inadlı müqaviməti ilə üzləşdikdə həmlə edən bölmələr ələ keçirdikləri hədlərdə möhkəmlənir və atəş döyüşü aparırlar [3, s. 165].

Yayındırıcı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək və örtmə üçün ayrılmış bölmələr lazım olan minimal sayda artilleriya, ilk növbədə tank əleyhinə və TƏİR bölmələri ilə gücləndirilir [4, s.161].

Yayındırıcı fəaliyyətləri o istiqamətlərdə aparmaq faydalı olar ki, harada ki, düşmən əvvəlki döyüşlərin gedişində müdafiə edilən rayonun dərinliyinə soxulmuşdur. Bu istiqamətlərdə aktiv fəaliyyətləri düşmən itirilmiş vəziyyətin bərpası kimi qəbul edə və bu da onun diqqətini müəyyən müddətə əsas yarma sahəsindən yayındıra bilər.

Yayındırıcı fəaliyyətlər yarmanın həyata keçirilməsi ilə bir vaxtda və ya ondan bir qədər tez başla-ya bilər. Bu məsələnin həlli düşmənin aldadılmasına, vəziyyətin tələb etdiyi konkret şərtlərin hansı variantı üzrə ən yaxşı tərzdə nail olmaqdan asılıdır. Məsələn, əgər düşmənin ehtiyatları yarma sahəsinə yaxın yerləşirsə, bu zaman onları buxovlamaq üçün yayındırıcı fəaliyyətləri yarma sahəsində həmlədən qabaq başlamaq məqsədəuyğundur. Düşmən ehtiyatları yarma sahəsinin əks-istiqamətində yerləşdiyi zaman, yayındırıcı fəaliyyətləri yarma sahəsində həmlə ilə eyni zamanda başlamaq məqsədəuyğundur [2, s.256].

Əsas qüvvələr mühasirədən çıxan zaman örtmə bölmələri tutulmuş mövqeləri əldə möhkəm saxlayaraq mühasirə cəbhəsinin daralmasına imkan vermirlər. Onların bir həddən digərinə geri çəkilməsi briqada komandirinin əmri ilə, bütün silah növlərinin atəş dəstəyi altında, maneələrdən və aeroxol maskalanmadan istifadə etməklə həyata keçirilir.

Mühasirədən çıxma zolağının cinahına çıxarılmış bölmələr, yalnız örtmə bölmələri keçdikdən sonra geri çəkilə bilər.

Düşmənin arxasında fəaliyyət göstərən kəşfiyyat orqanlarının çıxarılması örtmə bölmələrinin ardınca və ya onları göndərən komandirin əmri ilə həyata keçirilir.

Əgər mühasirədən çıxmanın gedişində düşmən mühasirə cəbhəsində əmələ gəlmiş boşluğu bağlamağa müvəffəq olarsa, onda birinci eşelon bölmələri yerdə qalan bölmələrin mühasirədən çıxmasını təmin etmək məqsədilə düşməyə arxadan zərbələr endirilir.

HHM bölmələri qoruduqları bölmələrin tərkibində mühasirədən çıxır. Artilleriya yerdəyişməni əsas qüvvələrlə birlikdə həyata keçirir. Örtmə bölmələrinin artilleriyası mühasirədən onlarla birlikdə çıxır.

Xüsusi qoşun bölmələri mühasirədən birinci eşelon bölmələrinin ardınca çıxarılır. Nəqliyyat vasitələri ilk növbədə xəstə və yaralıların təxliyəsinə cəlb olunur. Təxliyəsi mümkün olmayan silahlar, hərbi texnika, raketlər, döyüş sursatı, yanacaq və başqa maddi vəsaitlər briqada komandirinin əmri ilə məhv edilir.

Briqada mühasirədən çıxdıqdan sonra, onun vəziyyətindən (döyüş qabiliyyətindən) asılı olaraq, müdafiəyə keçə və ya döyüş qabiliyyətinin bərpası üçün arxaya göndərilə bilər [3, s.166].

Nəticə

Mühasirədən çıxmanın məqsədinə gecə (məhdudgörmə şəraitində) və gündüz vaxtı əsas taktiki tapşırıqların icrası ilə (atəş döyüşünün aparılması və mühasirə halqasının ən zəif hissəsindən mühasirənin yarılması ilə) nail olunması – motoatıcı briqadanın bölmələrinin yaşama qabiliyyətini artıracaq, eyni zamanda qarşıya qoyulmuş tapşırıqların mütəşəkkil və uğurla yerinə yetirilməsini (mühasirədən çıxmanı və əsas qüvvələrlə birləşməsini) təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Rusca-Azərbaycanca izahlı hərbi terminlər lüğəti, Bakı 1993, 336 s.
2. Общая тактика обороны дивизии (полка), учебник. Москва, Военное издательство, 1986, 352 с.
3. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimatı I hissə, Bakı, 2015, 406 s.
4. Raket və Artilleriya Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimatı I hissə, Bakı, 2017, 439 s.

Аннотация

Особенности осадной войны

Агабала Манафов

В статье рассмотрены особенности боя в окружении, организация выхода из окружения, основные тактические задачи, выполняемые мотострелковой бригадой, боевой порядок бригады при выходе из окружения и способы управления подразделений.

Ключевые слова: окружение, бой в окружении, выход из окружения, прорыв, задания тактически правильного выхода из окружения.

Abstract

Features of the siege break out

Aghabala Manafov

In the article it has been studied the reasons of siege break out and the preparation of the battle and its implementation to breach the siege for releasing the units, the main tactical tasks to be carried out by infantry brigade, as well as the application rules of different groups involved in the implementation of these tasks.

Keywords: siege, siege break out, breaching, tactical tasks of siege break out.

UOT 355/359

LOKAL MÜHARİBƏLƏRDƏ ORDU AVIASIYASI VERTOLYOTLARININ TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİ

polkovnik-leytenant Reyhun Fərmanov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə ordu aviasiyası vertolyotlarının müharibə və hərbi konfliktlər zamanı yerüstü hədəflərə zərbələrin endirilməsində, onların hücum aviasiyası və yerüstü qoşunlarla taktiki qruplar tərkibində birgə fəaliyyətlərinin hərtərəfli təminatının təşkili və həyata keçirilməsinin təcrübəsi təhlil edilir.

Açar sözlər: atəş-dəstək vertolyotları, döyüşləri idarəetmə qrupu, ön aviatuslayıcı, hədəfgöstərmə və yönəltmə, vertolyot-təyyarə qrupu.

Son dövrlərdə dünyada baş vermiş lokal müharibələrin və silahlı konfliktlərin təhlili göstərir ki, müasir döyüşlərdə ordu aviasiyasının tələbatı gündən-günə artmaqdadır.

Bu, xüsusilə ABŞ Hərbi Hava Qüvvələrinin Vyetnamda apardığı əməliyyatlarda (1965-1973), Ərəb-İsrail müharibəsində (1967-1973), çoxmillətli güclərin İraqda (“Səhrada tufan” və “İraqda azadlıq” əməliyyatları), Əfqanıstan Demokratik Respublikasında, Şimali Qafqazda antiterror əməliyyatında, birinci Qarabağ müharibəsində (1988-1994) və s. özünü göstərmişdir.

Əsasən, Cənubi Vyetnamda cəza dəstələrinin endirilməsinin təminatı üçün aeromobil əməliyyatlarında, yerdə onların hərəkətlərinin dəstəklənməsi və tapşırığın yerinə yetirilməsində himayəsi üçün amerikalılar tərəfindən atəş-dəstək vertolyotları geniş tətbiq edilməyə başlandı.

Ərəb-İsrail müharibələrində vertolyotlar ərəb dövlətlərinin tanklarıyla mübarizə üçün tank əleyhinə ehtiyat kimi müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirdi. Belə ki, 14 oktyabr 1973-cü ildə İsrailin 18 döyüş vertolyotu Mitla aşırımında hücumla başlamış və Misirin tank briqadasının yarısını məhv etmişdir.

İraqda müharibədə ABŞ-in ordu aviasiyasının tətbiqinin təcrübəsi bir daha sübut etdi ki, vertolyotlar tanklarla mübarizədə çox güclü vasitədir. Məsələn, 17 yanvar 1991-ci ildə hava hücumu əməliyyatının birinci mərhələsinin gedişində ABŞ-in 7-ci ordu korpusunun 11-ci briqadasının tərkibindən ordu aviasiyasının vertolyot-taktiki qrupu Ərəbistan-Küveyt sərhədinin bilavasitə yaxınlığında hazırlanmış müdafiəni tutmuş, İraq qoşunlarının tank bölmələrinə zərbələr endirmişdi. Bu qrup, tərkibində 14 ədəd AH-64A tank əleyhinə vertolyotu və 10 ədəd OH58D kəşfiyyat vertolyotu, gizli şəkildə dövlət sərhədini keçərək düşmənin döyüş düzülüşü aralığından birinə çıxmış, 3-4 kilometr məsafədən “Xellfayr” tank əleyhinə raketlərlə hava zərbələri endirmişdir. Zərbələr nəticəsində 10 ədəd zirehli texnika məhv edilmiş, 8 ədəd texnika isə ciddi zədə almışdır. 11 fevral 1991-ci ildə tərkibində 16 ədəd tank əleyhinə və 8 ədəd kəşfiyyat vertolyotu olan qrup müdafiə rayonlarının dəyişilməsini həyata keçirmiş İraq briqadasının tank və mexanikləşdirilmiş bölmələrinə qəfildən hava zərbələri endirmiş, nəticədə təxminən 40 ədəd tank, PDM və ZTR məhv edilmişdir [1].

Qoşunların döyüş əməliyyatları təcrübəsinin analizi göstərir ki, ordu aviasiyası praktik olaraq atəş-dəstək (aviasiya dəstəyi), desant-nəqliyyat və bütün xüsusi tapşırıqları quru qoşunları birləşmə və hissələrinin xeyrinə həll edir. Belə ki, Sovet qoşunlarının Əfqanıstanda böyük quldur dəstələrinə qarşı hücum əməliyyatları aparması zamanı aviasiya dəstəyi, bir qayda olaraq, hücumun aviasiya hazırlığı, hücumun aviasiya dəstəyi və dərinlikdə qoşunların aviasiya himayəsi düşməne atəşlə zərərvermənin əsas tərkib hissəsi idi [1].

Hücumun aviasiya hazırlığı 40-cı ordu qərargahı və ordu aviasiyasının birgə planları, ikinci və üçüncü atəşlə zərərvermə isə birləşmə və hissələrin planlarına görə keçirilirdi. Hücumun aviasiya hazırlığının gedişində zərbələr eyni zamanda, həm də ardıcılıqla təyin olunmuş vaxtda qabaqcadan verilmiş hədəflər üzrə vurulurdu.

Döyüş hərəkətlərinin bu üsullarıyla yanaşı, hücumun aviasiya dəstəyinin gedişində zərbələr çağırış üsulu ilə aerodromdan və havada növbətçilik vəziyyətindən 5–15 dəqiqə ərzində yerinə yetirilirdi.

Qoşunların aviasiya himayəsi, əsasən, aerodromlardan və ya havada növbətçilik vəziyyətindən həyata keçirilirdi.

Döyüş tapşırıqlarını aldıqdan sonra, əvvəlcədən təyin olunmuş hədəflərə hücumla əlaqədar, aviasiya hissələri və idarəetmə orqanları, ekipajların və vertolyotların dəqiq hazırlığı üçün lazımi vaxta malik olurdular. Konkret hədəflər üçün optimal zərərvurma vasitələri, döyüş doldurması seçilir, zərbə qrupunda tələb olunan vertolyot naryadları, hədəfə həmlə üsulu, hədəfə çıxışın hündürlüyü və ən əlverişli istiqamətləri, hədəf rayonunda manevr və taktiki fəndlərin başqa əsas elementləri, eləcə də təminat qrupunun zəruri tərkibi təyin edilirdi. Döyüş fəaliyyəti və taktiki vəziyyətdən asılı olaraq, təminat və zərbə qrupunun uçuş marşrutunda və hədəfə çıxış rayonlarında müxtəlif döyüş düzülüşləri və formaları tətbiq olunurdu.

Çağırış üzrə fəaliyyətlər zamanı ordu aviasiyasının bölmələrinə, yalnız hədəfin xarakteri və ən çox ehtimal edilən zərbə endirmə rayonu haqqında məlumat verilirdi. Bu halda zərbə qrupları cütlük və ya manqa tərkibində təminat qrupları olmadan hərəkət edirdi. Növbətçi qüvvələrin qalxması, komanda idarəetmə məntəqəsindən verilən komanda üzrə yerinə yetirilirdi. Havada növbətçilik zamanı vertolyotlar aviatuslayıcının idarəetməsinin mümkün məsafələrində, növbətçilik zonalarında yerləşirdi. Hücum komandası döyüşü idarəetmə qrupu və ya aviatuslayıcı tərəfindən hədəfgöstərmə ilə eyni vaxtda verilirdi. Aviatuslayıcı, aparıcı qrupun hədəfi aşkarlama anına qədər vertolyotları yönəltmənin traektoriya düzəlişini həyata keçirirdi.

Döyüş tapşırıqlarının həlli zamanı ordu aviasiyasının əsas səyləri artilleriyanın, zirehli və avtomobil texnikasının, taktiki hava desantlarının uçuş təminatına və onların döyüş fəaliyyətlərinə, həmçinin nəqliyyat-desant vertolyotlarının müşayiətinə və öz qoşunlarımızın yandan və cinahdan himayəsinə yönəlmişdi.

Ordu aviasiyasının özünəməxsus tapşırıqlarına aid idi: ərazinin havadan minalanması və minalardan təmizlənməsi, idarəetmənin təminatı və rabitə, artilleriya atəşlərinin düzəlişi, radioelektron mübarizə, arxa təminat rayonlarının mühafizəsi, axtarış-xilasətmə təminatı [1].

Lokal müharibələrdə NATO-nun çoxmillətli qüvvələrinin ordu aviasiyası hücumda quru qoşunlarına aviasiya dəstəyi zamanı növbəti taktikanı tətbiq edirdi. Kəşfiyyat vertolyotları təbii örtüklərdən istifadə edərək əsas qüvvələrin cəmləşməsi istiqamətində düşmənin hava hücumundan müdafiə vasitələrinin təsir zonasının xaricində "asilma" və ya patrul xidməti rejimlərində yerləşirdi. Onlar zərbə qrupları tərəfindən məhv edilməsi üçün vacib obyektləri aşkar edirdi. Zərbə vertolyotlarının döyüşə girməsi qərarı quru qoşunları hissəsinin müvafiq komandiri tərəfindən qəbul edilirdi. Yönəltmə və hədəfgöstərməni kəşfiyyat vertolyotları və ya ön xətdə yerləşdirilmiş aviatuslayıcılar yerinə yetirirdi. Qısa vaxtda düşməyə maksimal effektiv itki vermək üçün vertolyotlar bir neçə qrupla eyni zamanda zərbələr vururdu. Əgər düşməyə fasiləsiz təsir etmək tələb olunurdusa, onda "üçdə bir" şərtinə (qüvvələrin 1/3-i hücum edir, 1/3-marşrutdadır, 1/3-meydançalarda əlavə yanacaq və döyüş komplektinin doldurulması ilə məşğul olur) riayət etməklə ardıcıl zərbələr endirilirdi.

Müdafiədə kəşfiyyat vertolyotları birliyin təminatı zolağında və ya əsas müdafiə rayonunun bütün eni boyu yerləşirdi. Zərbə vertolyotlarının bölmələri müdafiə rayonunun bazalaşma meydançalarında döyüşə yeridilməyə hazır vəziyyətdə olurdu. Onlardan ən təhlükəli istiqamətlərdə istifadə etmək nəzərdə tutulurdu.

Koalisiya qüvvələrinin komandanlığı hesab edirdi ki, döyüş fəaliyyətləri dövründə ən çox uğur əldə edən vertolyot bölmələri taktiki qrupların tərkib hissəsi kimi hərəkət edə və ya briqadaların tərkibinə verilə bilər ki, bu da qarşılıqlı əlaqə zamanı onların daha effektiv imkanlarından istifadə etməyə imkan verir.

Məsələn, nümunəvi briqadanın taktiki qrupu, qarışıq (mexanikləşdirilmiş-tank), tank əleyhinə vertolyot eskadrilyalarından və başqa bölmələrindən ibarət ola bilər. Tabor taktiki qrupu qarışıq, motoatıcı (tank) və tank əleyhinə vertolyot manqalarından ibarət olur. Bu halda vurğulanırdı ki, taborun maksimal döyüş effektivliyi vertolyot bölmələrindən, xüsusilə atəş-dəstək vertolyotlarından istifadə zamanı əldə edilir. Ordu aviasiyasının ən kiçik təşkilat vahidi olan vertolyot manqası ümumqoşun taktiki qrupunun tərkibinə daxil edilə və ya başqa qoşun növlərinin formalaşmalarına verilə bilər.

Taborun tank əleyhinə vertolyot bölmələri, bir qayda olaraq, vertolyot taktiki qrupu səviyyəsində fəaliyyət göstərirdi. Bu qrup (3 kəşfiyyat və 5 atəş-dəstək vertolyotu) qarşıya qoyulmuş tapşırığı tam tərkibdə və ya iki qrupa bölünərək (1–2 kəşfiyyat və 2–3 atəş - dəstək vertolyotu) yerinə yetirə bilər. İkinci halda hədəfə iki istiqamətdən qəfil zərbələr vurulması ilə effektiv nəticələr əldə edilməsi mümkündür. Bundan başqa, atəş həddində iki-üç alt qrupun eynivaxtlı fəaliyyəti böyük sahədə cəmləşdirilmiş tank əleyhinə atəşi təmin edə və qısa zaman ərzində düşməyə əhəmiyyətli dərəcədə zərər vura bilər.

Tərkibində vertolyot-təyyarə qrupları olan ordu aviasiya bölmələrinin döyüş tətbiqinin xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir: kəşfiyyat vertolyotları zərbə obyektlərini dəqiqləşdirir, bundan sonra atəş-dəstək vertolyotları artilleriya ilə qarşılıqlı əlaqədə düşmənin aşkarlanmış hava hücumundan müdafiə vasitələrini məhv edir, daha sonra A-10 hücumçu təyyarələr qrupu təyin olunmuş hədəflərə zərbələr vurur. Atəş-dəstək vertolyotlarının ikinci hücumu döyüş tapşırığının tam yerinə yetirilməsi üçün həyata keçirilir. Hərbi mütəxəssislərin hesablamalarına görə, belə qrupların birgə fəaliyyətinin effektivliyi 2-3 dəfə artır, vertolyot və təyyarələrin itkiləri isə iki dəfə azalır [1].

Bundan başqa, tərkibində hücumçu-təyyarə və vertolyotlar olan qruplar birinci Qarabağ müharibəsində, 2016-cı il aprel döyüşlərində, Əfqanıstanda və antiterror əməliyyatının gedişində, Şimali Qafqazda döyüş əməliyyatlarının aparılmasında geniş istifadə edilirdi. Onlar hava hücumundan güclü müdafiə olunan, əvvəlcədən kəşfiyyat nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsasən aşkarlanmış obyektlərə və vacib qruplaşmalara zərbələr vururdu. Bu birləşdirilmiş qrupların tərkibinə kəşfiyyat vertolyotları, atəş-zərbə vertolyotları və hücumçu təyyarələr daxil edilirdi. Hər qrupun say tərkibi şəraitdən və hədəfin xarakterindən asılı olaraq təyin edilirdi. Bu qrupların tətbiqi və onların döyüşə yeridilmə ardıcılığının müxtəlif amillərdən asılı olaraq müxtəlif variantları var idi. Belə qrupların tətbiqi zamanı döyüşü idarəetmə qrupu və ordu aviasiyasının, hücumçu aviasiya bölmələri nümayəndələrinin iştirakı ilə döyüş fəaliyyətinin ətraflı planı və qarşılıqlı əlaqə qaydaları işlənib hazırlanırdı.

İlk olaraq meteşəraiti, zərbə endiriləcək hədəfin və HHM vasitələrinin yerini dəqiqləşdirmək üçün əraziyə kəşfiyyat vertolyotları göndərilirdi. Onların ardınca 5–7 dəqiqə vaxt intervalında əraziyə HHM vasitələrini susdurmaq məqsədilə tərkibində hücumçu-təyyarə, atəş-dəstək vertolyotları və ya hər ikisindən ibarət olan qrup göndərilirdi. Hücum qrupu tərkibində atəş-dəstək vertolyotları və ya hücumçu-təyyarələr (yaxud əksinə olmaqla) 2–5 dəqiqə vaxt intervalı ilə əraziyə daxil olurdu. HHM-i susduracaq qrup hücum endirilən zaman sonradan ortaya çıxan HHM vasitələrinin məhvi üçün ərazidə yerləşirdi.

Müasir müharibələrdə və silahlı konfliktlərdə düşmənin darmadağın edilməsinin bu və ya digər üsulunun əsas təminatı, döyüş fəaliyyətinə uyğun şərtlərdən asılı olaraq, mübarizə edən tərəflərdən hər birinin seçilmiş strategiya və fəaliyyət taktikası ilə bağlıdır. Belə ki, Şimali Qafqazda terroristlər əleyhinə döyüş fəaliyyətləri diversiya-terror xarakteri daşdığı üçün tərəflərdən hansınınsa əməliyyat, savaşı və yaxud döyüşlər formasında hücum və müdafiə əməliyyatlarının klassik strategiyasından imtina edərək onlara məxsus üsullarla döyüş fəaliyyətləri (xüsusi fəaliyyətlər) aparmaqla düşməni yormaqla strategiyasından istifadə etdiyini göstərir [2].

Döyüş fəaliyyəti rayonunun fiziki-coğrafi şəraiti ordu aviasiyasının xarakteri və taktikasına öz izini qoyurdu. Belə ki, dağlarda döyüş fəaliyyətinin aparılması hava desantlarının, kəşfiyyat qruplarının və xüsusi təyinatlı müxtəlif qrupların tətbiqini tələb edirdi. Bu məsələlərin icrası zamanı atəş-dəstək, hava kəşfiyyatı, qüvvələrin manevr imkanı, qoşun və xüsusi bölmələrin bütün lazımi təchizatlarla təmini üçün çətinliklə keçilə bilən ərazilərdə aviasiya qoşunlarına ehtiyac kəskin artmağa başladı.

Döyüş fəaliyyətlərinin bu cür özünəməxsus xarakteri quru qoşunları və aviasiya bölmələri arasında daha sıx qarşılıqlı əlaqəni tələb edirdi. Bu, xüsusilə ordu aviasiyasının zərbə obyektləri ilə hücum edən bölmələrin yaxınlaşması zamanı lazım idi. Nəticədə, aviasiya və artilleriya zərbələri arasında vaxt intervalını maksimum dərəcədə azaltmaq ehtiyacı yaranırdı. Bu halda qarşılıqlı tanınma və təhlükəsizlik qaydalarına, həmçinin zərbə təyyarələrinə və vertolyotlara hədəfgöstərmənin dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirilirdi [3].

Təcrübə göstərir ki, bu problemlərin həlli daha çox tərkibinə aviatuslayıcılar təyin olunmuş hissə və bölmələrdə öz müsbət nəticəsini göstərir. Onlar önəmli şəkildə ümumqoşun bölmələrinin komandirləri, zərbə təyyarələri və vertolyotların ekipajları arasında qarşılıqlı anlaşmaya imkan yaradırdı.

Lokal müharibələrin və silahlı konfliktlərin təcrübəsi quru qoşunlarının marağında tətbiq edilən ordu aviasiyasının döyüş fəaliyyətlərinin analizindən aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

– quru qoşunlarının marağında tapşırıqların həlli üçün həm cəbhə, həm də ordu aviasiyasının kifayət qədər böyük qüvvəsi cəlb edilirdi. Bu halda ordu aviasiyası, əsasən, atəş, nəqliyyat-desant və xüsusi tapşırıqların həllinə cəlb olunurdu;

– döyüş fəaliyyətlərinin gedişi zamanı 5–15 dəqiqə ərzində aerodromda və ya havada növbətçilik vəziyyətindən təyin olunmuş vaxtda qabaqcadan verilmiş hədəflərə eynivaxtlı və ardıcıl zərbələr vurulurdu;

– yerüstü hədəflərə zərbələrin endirilməsi zamanı ordu aviasiyası bölmələrinin döyüş düzülüşü taktiki şəraitdən, öz qoşunlarının tərkibindən, hədəfin yenidən kəşfiyyatından, HHM-in dəf edilməsindən, zərbə və himayə qrupundan asılı idi;

– yuxarı komandanlığın fikrincə, döyüş fəaliyyətləri gedişində bir müddət vertolyot bölmələrini ümumqoşun taktiki qruplarının tərkibinə daxil etmək məqsədəuyğundur. Hesab edilir ki, qarşılıqlı əlaqə nəticəsində onların ən effektiv potensial imkanları istifadə olunacaq. Bu halda tipik briqada taktiki qrupu briqadanın tank əleyhinə vertolyot eskadrilyasından və başqa qarışıq bölmələrdən ibarət ola bilər;

– döyüş vertolyotları praktiki olaraq ordu aviasiyasının döyüş nizamnaməsində göstərilən bütün döyüş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirdi. Hədəfə uçuş, axtarış və hədəfi təyinetmə alçaq və ən alçaq hündürlüklərdə həyata keçirilirdi. Döyüş düzülüşü və qrupun tərkibi döyüş tapşırığından, hədəfi məhv etmə səviyyəsindən, taktiki şərait və meteşəraitdən asılı olaraq təyin olunurdu. Aviasiya texnikasının təkmilləşdirilməsi müddətində döyüş fəaliyyətinin effektivliyinin yüksəldilməsi üçün tez-tez döyüş vertolyotları kəşfiyyat vertolyotları ilə birgə tətbiq edilirdi [4, s.12];

– prinsipial olaraq müasir və yeni silahlı konfliktlərdə yüksək dəqiqliyə malik silahların kütləvi tətbiqi mühüm yer tutdu ki, bu da uçuş heyətinin hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi tələbini ortaya çıxartdı. Bort radiolokasiya stansiyaları və termik qəbuledicilərin tətbiqi ilə vertolyotlar tez-tez gecə döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə başladı ki, bununla da düşməne təsirin ümumi vaxtını artırmağa, həmçinin fəaliyyətin gözlənilməzliyinə nail olundu;

– OA idarəetmə sistemində aparıcı yeri idarəetmənin taktiki manqası, idarəetmənin dayanıqlı və fasiləsizliyini, eləcə də OA-nın fəaliyyətlərinin effektivliyini təyin edən hazırlıq və texniki təchizat səviyyəsi tutur. Silahlanmaya daxil olan bort avtomatik idarəetmə sistemi – aviatuslayıcının idarəetmə məntəqəsini, döyüşü idarəetmə qrupunu və vertolyotu vahid axtarış-zərbə sistemində birləşdirir [5, s.45].

Nəticə

Son illərin lokal müharibələri və silahlı konfliktləri gedişində ordu aviasiyasının döyüş tətbiqinin ən zəngin xarici və yerli təcrübəsi əldə olunub. Bu, vertolyot texnikasının və silahlanmasının sonrakı inkişaf istiqamətlərini, döyüş tətbiqinin və vertolyot bölmələrinin fəaliyyət taktikasının əsaslarını təkmilləşdirmək üçün əsasdır.

Ədəbiyyat

1. <http://vm.milportal.ru/opyt-primeneniya-vertoletov-armejskoj-aviatsii-v-lokalnyh-vojnax-i-vooruzhennyh-konfliktah>.
2. <http://www.airwar.ru/history/locwar/chechnya/asv/asv.html>.
3. <https://topwar.ru/1885-svoj-ili-chuzhoj-ogon.html>.
4. Qulamov F.İ. Ordu aviasiyası ümumqoşun döyüşündə. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 2017, 96 s.
5. Боевое управление авиацией Постнов. УВАУГА-2007, 120 с.

Аннотация**Опыт применения вертолетов армейской авиации в локальных войнах****Рейхун Фарманов**

В статье анализируется опыт организации и осуществления деятельности в тактических группах, входящих в состав армейской авиации и сухопутных войск, для повышения эффективности нападений армейской авиации на наземные цели во время войны и локальных конфликтов.

Ключевые слова: вертолеты огневой поддержки, группа боевого управления, передовой авианаводчик, целеуказание и наведение, вертолетно-самолетная группа.

Abstract**An experience of applying army aviation helicopters in local wars****Reykhun Farmanov**

In the paper it has been analyzed the experience of organizing and implementing the activities within the tactical groups comprising army aviation and land forces in order to improve the effectiveness of army aviation attacks against ground targets during war and local conflicts.

Keywords: fire support helicopters, combat control group, forward air controller, targeting and guidance, helicopter-airplane group.

UOT 355/359

HAVA HÜCUMUNDAN MÜDAFİƏ SİSTEMİNDƏ QARŞILIQLI FƏALİYYƏT

polkovnik-leytenant Ruslan Ələkbərov*Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası*

Xülasə. Məqalədə qırıcı aviasiya ilə zenit vasitələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkili, planlanması və aparılması təhlil edilmiş, hissə və bölmələrin, qərargahların fasiləsiz qarşılıqlı fəaliyyətinin saxlanması və onun pozulduğu halda bərpası üçün dərhal yerinə yetirilməli tədbirlər, eyni zamanda qarşılıqlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün ən yaxşı təcrübələrin öyrənilməsi məqsədilə mövcud fəaliyyətlər üzrə araşdırma aparılmış, bu sahədə ümumi və fərqli cəhətlər müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: qarşılıqlı fəaliyyət, quru qoşunları, aviasiya, qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili və aparılması, pozulmuş qarşılıqlı fəaliyyətin bərpası, cəbhə xətti.

Lokal müharibələrin təcrübəsi göstərir ki, döyüş fəaliyyətlərində aparıcı rolu qoşun növləri arasında qarşılıqlı əlaqə təşkil edir. Döyüş fəaliyyətlərində aviasiya geniş tətbiq olunan zaman hava hücumundan müdafiə qoşunları ilə qarşılıqlı əlaqənin planlaşdırılması təhlükəsizliyin və döyüş əməliyyatlarının operativliyinin artırılması üçün vacib şərtlərdən biridir.

Qırıcı aviasiya və zenit vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqənin təşkil olunması və saxlanması problemi hələ I Dünya müharibəsinin gedişində yaranmışdır. Ancaq uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, problem nəinki həll olunmayıb, hətta daha da kəskinləşib və aktuallaşıb.

Yada salaq ki, qırıcılar və zenit vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi Sovet İttifaqında ilk dəfə ümumiləşdirilmiş və nizamlayıcı təlimatlarda keçən əsrin 20-ci illərinin sonu, 30-cu illərin əvvəllərində əks etdirilmişdir. Bu sənədlərin sadəliyi praktiki cəhətdən onların reallaşdırılmasının mümkünlüyü haqqında fikrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Belə təcrübə qarşılıqlı əlaqə probleminə dair müasir baxışlara təsir göstərir [1, s.3-4].

Belə ki, bu vaxta qədər qırıcılar və zenit vasitələrinin fəaliyyətlərinin HHM sisteminin qurulmasından asılı olmayaraq “zona”lara görə koordinasiya edilməsi, eləcə də zenit vasitələrinin təsirli atəş həddində – “hündürlüyə görə” və “hədəflərə görə” mümkün hesab edilir.

Sonralar qarşılıqlı əlaqə üzrə bir çox məsələlər meydana çıxdı. Lakin məqsədəuyğun olmadığından onlar öz aktuallığını itirdi [4, s.58].

Yeni dövrdə nəşr olunan normativ sənədlərdə qırıcı aviasiya və zenit vasitələrinin “sektorlar”, “vaxt”, “istiqaət” və “tapşırıqlar” üzrə qarşılıqlı fəaliyyət imkanları barədə fikirlər yer tutur. Yaranmış vəziyyətdə taktiki, əməliyyat və ya strateji səviyyələrdən asılı olmayaraq HHM sisteminin qurulması üçün hansı üsulun (üsulların birləşməsinin) daha məqsədəuyğun olmasını təyin etmək məsələsi ortaya çıxır [2, s.12].

Seçim üçün müvafiq metodiki göstərişlərin olması zəruridir. Onlar təşkilati göstərişləri və qarşılıqlı əlaqədə olan vasitələrin müqayisəli xarakteristikasına əsaslanan qarşılıqlı əlaqə üsullarının qiymətləndirilməsini və idarəetmə sistemlərinin imkanlarını ehtiva etməlidir. Amma belə metodiki tövsiyələr geniş, praktiki istifadə üçün heç vaxt işlənməmişdir.

HHM sistemi üzrə fərqli təlimatlarda qarşılıqlı əlaqənin təşkilinə dair nəzəri və metodiki əsasın olmaması, yaxud səthi, çox vaxt idarəetmə sistemlərinin imkanları ilə uzlaşmayan, icrası qeyri-mümkün tapşırıqların olması onların praktiki tətbiqinə imkan vermirdi.

Odur ki, ortaya II Dünya müharibəsi və lokal müharibələrin təcrübəsindən doğan belə bir sual çıxır: müasir şəraitdə bu problemi həll etmək mümkündürmü və bunun üçün hansı istiqamətdə fəaliyyət göstərmək lazımdır? [2, s.24].

Əgər rəsmi göstərişlərə əsaslansaq, sualın birinci hissəsinə cavab mənfi olacaq. HHQ-də (QA və ZRQ-də) qarşılıqlı əlaqə, ancaq “zona”lara görə mümkündür. Qalan qarşılıqlı əlaqə üsulları mövcud qırıcıları və zenit vasitələrini idarəetmə sistemlərinin qeyri-mükəmməlliyi səbəbindən mümkün deyil.

HHM sistemində qarşılıqlı əlaqənin təşkilinin mümkün istiqamətləri üzrə suala cavab verərkən mövcud normativ göstərişlərin qoşunları idarəetmə əsaslarına uyğunluğuna diqqət yetirmək lazımdır.

İlk baxışdan elə görünür ki, quru qoşunlarının HHM və onların maraqlarında fəaliyyət göstərən qırıcı aviasiyası silahlanma, tapşırıqların əsas məzmunu, struktur etibarilə ölkənin HHM qoşunlarındakı ilə eynidir. Ona görə hesab edilir ki (təlimatlara əsasən), bu sistemdə hər bir qarşılıqlı əlaqənin təşkili eyni şərtlərlə təyin olunur. Ancaq ölkənin HHM-i ilə qoşunların HHM sistemi prinsip etibarilə fərqlənir, bu isə sistemin idarəetməsinə və alt sistemlərin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslı təsir göstərir.

Ölkənin HHM sistemi öz tipik quruluşunda xüsusi eşelənlaşdırmanı nəzərdə tutur: qabaqda kəşfiyyat vasitələri, sonra qırıcı aviasiyanın bazalaşma aerodromları və qorunan obyektlərin sərhədlərinə yaxın zonalarda zenit vasitələrinin qruplaşması yer alır.

Sistemin belə quruluşu HHM vasitələrinin döyüşə girişinin ardıcılığını təyin edir: birinci – qırıcıların hücumu, sonra – zenit vasitələri. Yəni effektivliyi daha yüksək qiymətləndirilən qırıcılar hücumlarını zenit artilleriyasının atəş zonasına qədər dayandırmalı idilər. Bu ardıcılıq isə müəyyən vaxta qədər HHM vasitələrinin təyinatına o qədər də münasib deyildi. Bu səbəbdən “zonalar”a görə qüvvələrin bölüşdürülməsi mütəmadi pozulur, qırıcılar zenit atəşinin zonalarda da fəaliyyət göstərməyə davam edirdi. Zenit artilleriyası öz qırıcılarının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə atəşi dayandırır [2, s.34–36].

Ümumqoşun hissələri, döyüş fəaliyyətlərini aparmaq üçün açılmış HHM sistemi (kəşfiyyat vasitələri zenit vasitələrinin ön mövqeləri səviyyəsində, əsasən, onların arxasında, aviasiya aerodromları isə zenit vasitələrinin əsas qruplaşmasından arxada böyük məsafədə yerləşir) düşmən aerodromları, ordu aviasiyasının bazalaşma rayonları, radiolokasiya aşkarlama vasitələrinin sərhədlərindən yaxında, cəbhə xəttindən nisbətən yaxın məsafədə yerləşə bilər. Kəşfiyyat vasitələrinin və HHM-əsas qüvvələrinin qarşılıqlı yerləşməsi ardıcıl olaraq: əvvəlcə qırıcı aviasiyanın əsas qüvvələrinin, sonra zenit vasitələrinin döyüşə yeridilməsinə imkan vermir və ümumi hava məkanında fəaliyyətin təşkili (müasir şəraitdə bir çox səbəbə görə bu problematiktir), ya da qırıcıların fəaliyyətini müdafiə sisteminin dərinliyinə keçirməsi, zenit atəşi zonasından kənara çıxarılma zərurətini yaradır.

Qoşun HHM sisteminin fəaliyyətinin ölkə HHM sistemindən daha bir fərqi, taktiki səviyyədə mərkəzləşmiş idarəetmə ilə zenit atəşinin bütün, ümumi zonasının təşkil olunma bilməməsidir. Bunun səbəbi, zenit bölmə və hissələrinin ümumqoşun hissələrinin tərkibində yerləşməsidir. Döyüş fəaliyyətləri gedişində tapşırığa uyğun qruplaşmalar yaradılır.

Beləliklə, aydın olur ki, qoşun HHM sisteminin fəaliyyət şəraitinin xüsusiyyəti, ölkə HHM qoşunlarının (HHQ tərkibindəki QA və ZRQ) tapşırıqları yerinə yetirmə şəraitindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir. Bu, Cənub-Şərqi Asiya və Yaxın Şərq lokal müharibələrində öz təsdiqini tapmışdır.

Hərbi fəaliyyətlər sahəsinin məhdud dərinliyi və yerüstü HHM vasitələrinin istifadəsinin artan effektivliyi çox hallarda qırıcıların öz uçuşlarını ZRQ-nin atəş zonasının arxasına keçirməyi tələb edir. Qırıcıların ZRQ-nin atəş zonasından qabaqda fəaliyyət göstərməsinə, qorunan obyektin arxada yerləşməsi halında istisna hal kimi baxılmalıdır. Qırıcıların döyüş fəaliyyətlərinin qabağa çıxarılması onların ZRQ-nin məhvetmə zonası sərhədlərindən uzaqlaşdırılmış aerodromlarının yerləşməsi, kəşfiyyat zonasının müvafiq dərinliyi və radioelektron maneə şəraitində mərkəzləşmiş idarəetmənin imkanları ilə xarakterizə olunur.

HHV (hava hücumu vasitələri) və HHM vasitələrinin qarşılıqlı prosesini düşmən aviasiyası ilə mübarizədə əsas vasitələrin belə ardıcılıqla istifadəsinin məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir. Bu vəziyyətdə HHM vasitələrinin, eləcə də ortamənzilli ZRQ-nin (fəza imkanları qırıcıların imkanları ilə eynidir) hədəflərinin seleksiyası təmin edilir, atəşi idarəetmə sadələşir.

Yada salmaq ki, qarşılıqlı əlaqə bölünür:

– daxilində güc və vasitələrin döyüş səylərinin koordinasiya edilən miqyasına (strateji, əməliyyat-taktiki və s.);

– quruluşuna görə, qarşılıqlı əlaqədə olan sistemlərin əlaqəsinin quruluşu və xüsusiyyətinə (istiqamətlər, zolaqlar üzrə və b.);

– təşkilatı tədbirlərə;

– istifadə olunan texniki idarəetmə vasitələrinə görə.

Nəhayət, qarşılıqlı əlaqənin icra edildiyi şəraitin nəzərə alınması:

- qarşılıqlı əlaqədə olan vasitələrin (idarəetmə sistemlərinin) eyniliyi;
- müvafiq sistemlərin iyerarxik quruluşunda bir və ya fərqli səviyyələrə aid olması;
- qarşılıqlı əlaqədə olan sistemlərin idarəetmə prosesinin təşkili və avtomatlaşma səviyyəsi;
- texniki vasitələrin birləşdirilə bilməsi və idarəetmə sistemlərinin sabitliyi;
- KM heyətlərinin hazırlığı.

Ancaq bu şərtlərlə bütün HHM sisteminin yüksək effektivliyi təmin oluna bilər. Müasir şərtləri nəzərə alaraq təklif olunan qarşılıqlı əlaqənin qurulması cədvəldə göstərilmişdir [4, s.60].

Cədvəl

HHM sistemində qarşılıqlı əlaqənin qurulması

İdarəetmənin səviyyələri / HHM sistemləri SQ növləri üzrə	Ölkə HHM sistemində	Qoşun HHM sistemində
Strateji	İstiqamətlər üzrə	İstiqamətlər üzrə
Əməliyyat-strateji	Sektorlar üzrə	Zolaqlar üzrə
Əməliyyat	Tapşırıqlar üzrə (hədəflərin növü, tipi)	Tapşırıqlar üzrə (hədəflərin növü, tipi)
Əməliyyat-taktiki	Sərhədlər üzrə, zonalar üzrə	Zonalar üzrə
Taktiki	Hədəflər üzrə (hədəflərin bölüşdürülməsi), vaxt üzrə	Hədəflər üzrə (hədəflərin bölüşdürülməsi), vaxt üzrə

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, hava-kosmik hücum vasitələri (HKHV) ilə mübarizə üçün silah və hərbi texnikanın əsas inkişaf istiqaməti, hava düşməni məğlub edən bütün vasitələri birləşdirən vahid sistemin yaradılması, HHM qoşunlarının və qorunan obyektlərin iyerarxik quruluşunu nəzərə almalıdır. Əlbəttə ki, qarşılıqlı əlaqə vasitələrinin idarəetmə sistemləri birləşdirilməlidir. Belə mərkəzləşdirilmiş sistemin əsası avtomatlaşdırma kompleksləri ola bilər (Rubej-M, Baykal, Senej-M1 və ya daha müasir), əsas məqsədi isə qırıcı aviasiyanın və HHM vasitələrinin fəaliyyətinə əməliyyat səviyyəsindən taktiki səviyyəyə qədər təsir göstərməni təmin etməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ HHQ-də (QA və ZRQ) və QQ-də (qoşun HHM) fərqli təşkilati və texniki qərarların icrası ilə öz həllini tapır.

HHQ-də (QA və ZRQ) qoşunların strukturu və sistemin quruluşu problemi təşkilati cəhətdən nisbətən sadə üsulla həll etməyə imkan verir. Burada, sistemin bütün iyerarxiyası üzrə SQ növü çərçivəsində məhdudiyyətsiz olaraq, birbaşa xəttin təşkili mümkündür.

Qoşun HHM-də, cəbhə HHM sistemində bu tapşırığa ayrılıqda baxıla bilməz. Burada üç faktor nəzərə alınmalıdır:

1. Qoşun HHM idarəetmə sisteminin cəbhə idarəetmə sisteminin bir hissəsi olması (alt sistemi) və bundan əmələgələn bütün təşkilati və texniki tapşırıqlar.

2. Ümumqoşun əməliyyatında (döyüşdə) cəbhə (zərbə) və ordu aviasiyasının fəaliyyətlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək.

3. Qorunan obyektlərin strukturunun səviyyələrinə görə döyüş fəaliyyətlərinin və atəşin mərkəzləşdirilmiş idarəetməsini təşkil etmək.

Yəni bir tərəfdən qorunan qoşunlarla birgə fəaliyyətlər, o biri tərəfdən taktiki, əməliyyat və ya əməliyyat-strateji səviyyələrdə növlərarası qarşılıqlı əlaqə, eləcə də zenit vasitələrinin idarəetmə sistemi səviyyəsi daxilində atəş fəaliyyətinin koordinasiyası (taktiki səviyyədə növ daxilində qarşılıqlı əlaqə) təmin edilməlidir.

Müasir şəraitdə HHM sistemində qarşılıqlı əlaqə (QƏ) probleminin praktiki həllindəki əsas istiqamət, mövcud olan rəhbər sənədlərin köklü şəkildə yenidən işlənməsi, onların QƏ prinsiplərinə uyğun vəziyyətə gətirilməsindən ibarətdir. Bu iş ərəfəsində növbəti sənədlər işlənməlidir.

1. QƏ-nin təşkili üzrə təlimat – qısa olaraq, fərqli HHM sistemlərində və qoşunların döyüş fəaliyyəti şəraitində QƏ-nin təşkilinin əsasları, QƏ üsullarının tərkibi. Onun strukturu mövcud olana uyğun ola bilər, ancaq bununla hava düşməni ilə mübarizənin xüsusiyyətini nəzərə alaraq elmi, təşkilati və texniki faktorlar hesaba qatılmalıdır ki, bunlar da ancaq cəm olaraq fəaliyyəti (problemi) həll etməyə imkan verir.

2. Təlimatın öyrənilməsi vəsaiti – QƏ üsullarının lazım olan hesablamalarla və rəsmli izahla nəzəri əsaslandırılması. Rəhbər sənədlərin bu cür strukturu qoşunların öyrənilməsi üçün əlverişlidir və öz effektivliyini sübut etmişdir.

Bundan başqa, vahid idarəetmə sisteminin yaradılması istiqamətində texniki yeniliklərin istifadə edilməsi, məlumat mübadiləsinin mükəmməlləşdirilməsi, QƏ sualları qoşunlarla, qərargahlarla, komanda məntəqələri ilə təlimlərin (o cümlədən xüsusi: sınaq, araşdırma) keçirilməsi üzrə təşkilati və metodiki təlimatlarda əsas yer almalıdır [3, s.96].

Nəticə

Son illərin lokal müharibələri və silahlı konfliktlərin gedişi göstərdi ki, qırıcı aviasiya ilə zenit vasitələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin saxlanması vacib məsələlərdən biridir. Bu, döyüş fəaliyyətlərinə hazırlıq zamanı dəqiq planlama tələb edir və gələcək fəaliyyətlərdə qarşıya qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirmək üçün fasiləsiz aparılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Зимин Г.В. Тактика в боевых примерах: истребительная авиационная дивизия. Москва, Воениздат, 1982, 78 s.
2. Неупокоев Ф. К. Противовоздушный бой. Москва, Воениздат, 1989. 156 s.
3. Организация обслуживания воздушного движения (часть 2) Красноярск, 2004, 104 s.
4. Aviasiya taktikası. Bakı, 2015, 178 s.

Аннотация

Деятельность взаимодействия в системе воздушной обороны

Руслан Алекперов

В статье анализируются вопросы организации, планирования и проведения совместной деятельности истребительной авиации с зенитно-ракетными подразделениями, продолжения взаимодействия между штаб-квартирой и подразделениями и немедленного восстановления взаимодействия при их нарушении. Были проанализированы лучшие практики в этой области, были проанализированы и определены их общие и отличительные особенности.

Ключевые слова: взаимодействие, авиация, планирование и ведение взаимодействия, восстановления прерванного взаимодействия, линия фронта.

Abstract

Reciprocal activities in the Air Defense System

Ruslan Alakbarov

The article deals with the issues of organizing, planning and conducting joint activities of fighter aircraft with antiaircraft missile units, consistency of interaction between headquarters and units and immediate restoration of interaction in case of their violations. The best practices were analyzed to improve interaction, and in this area, their common and distinctive features were analyzed and defined.

Keywords: mutual, aviation, preventative, supported, the front line, continuous interaction, operating units.

UOT 355/359

ZENİT-RAKET DİVİZİONUNUN MANEVRETMƏ İMKANLARININ NƏZƏRİ TƏHLİLİ

mayor İlkin İskəndərov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə zenit-raket divizionunun manevr imkanları, manevretmə zərurəti və döyüşdə fəaliyyət göstərmə imkanlarının yolları elmi-nəzəri müstəvidə təhlil olunur. Eyni zamanda, zenit-raket bölmələri müəyyən döyüş hazırlığı tədbirlərini icra etməklə onların döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsi və dayanıqlığının artırılması yolları şərh olunur.

Açar sözlər: zenit-raket divizionu, manevr imkanları, marş, səfər düzülüşü, döyüş düzülüşü, hava hücumu vasitələri.

Yaxın keçmişdə baş verən müharibələrə (döyüş əməliyyatlarına) (Rusiyanın Çeçenistandakı, ABŞ-ın isə Əfqanıstandakı əməliyyatları, Rusiya-Gürcüstan müharibəsi) nəzər saldıqda nəticələrdən görürük ki, hava hücumu vasitələri döyüşdə aparıcı rol oynayır. Hava hücumu vasitələrinin geniş istifadə olunması, eyni zamanda hava hücumundan müdafiə vasitələrinin təkmilləşdirilməsinə zəmin yaratmışdır. Hava hücumundan müdafiə vasitələrinin döyüş qabiliyyətinin artırılmasına, əsasən, maskalanma və manevr imkanlarının istismar təlimatlarına uyğun olmaqla və ərazinin maskalama xüsusiyyətlərindən diqqətlə istifadə etməklə nail olmaq mümkündür. Hava hücumu vasitələrinə qarşı mübarizə aparmaq üçün isə müasir, manevrli, məhvetmə ehtimalı yüksək olan hava hücumundan müdafiə vasitələrinə ehtiyac vardır. Bu baxımdan, hava hücumundan müdafiə bölməsinin manevr imkanlarını müasir tələblərə cavab verən səviyyəyə qədər artırmaq zəruridir.

Zenit-raket divizionunun manevr imkanları – bölmələrin yerləşdiyi mövqenin dəyişdirilməsi məqsədilə material hissələrin səfər vəziyyətinə gətirilməsi, təyin olunmuş mövqeyə marşın keçirilməsi və material hissələrin döyüş vəziyyətinə gətirilməsindən ibarətdir. Manevr imkanlarına təsir edən faktorlara silahlanmada olan texnikanın xüsusiyyətləri, şəxsi heyətin hazırlığı, yerdəyişmə aparılacaq rəyonun relyefi, ilin və günün vaxtı aiddir.

Zenit-raket divizionunun manevr etməsi təyin olunmuş ehtiyat mövqelərə və ya yaranmış şəraitdən asılı olaraq yeni mövqelərə yerdəyişmə ilə icra olunur. Zenit-raket divizionunun manevri öz hərəkəti ilə, su, hava və dəmir yolu ilə daşınaraq və ya qarışıq üsulla həyata keçirilə bilər. Bu zaman ərazinin xüsusiyyətləri və maskalama imkanları nəzərə alınmalıdır. Döyüş fəaliyyətlərinə hazırlıq və gedişində zenit-raket divizionunun yerdəyişməsi çox vacibdir. Düşmənin hava hücumu vasitələrinin uçuş istiqamətlərində atəşlərin cəmləndirilməsi pozulmuş hava hücumundan müdafiə sisteminin bərpası, bölmələrin atəş altından çıxarılması, reallaşdırılmış məhvetmə zonasının artırılması, qəfilliyin təmin olunması, düşmənin aldadılması və s. məqsədlər üçün icra oluna bilər.

Manevrin keçirilməsi üçün əvvəlcədən ehtiyat mövqelərə və ya yeni mövqelərə variantlar hazırlanmalı və icra olunmalıdır. Bu zaman düşmənin hava hücumu vasitələrinin və atəş vasitələrinin təsir dairəsini, diversiya-kəşfiyyat qrupları ilə qarşılaşma ehtimalının olmasını nəzərə almaq lazımdır.

Manevr keçirilməsi təyin olunmuş mövqelərə yerdəyişmə marş icra olunması ilə təmin edilir.

Marş – göstərilən rayona və ya həddə təyin olunmuş vaxtda, tam tərkibdə və verilən tapşırığın icrasına hazır vəziyyətdə çıxmaq məqsədilə qoşunların kolon şəklində öz hərəkəti ilə yollar (kolon yolları) boyu mütəşəkkil yerdəyişməsidir [1, s.191].

Marşın keçirilməsi zamanı silahlanmada olan texnikaların xüsusiyyətlərindən (mobil, daşınan) asılı olaraq elə düzülüşdə icra edilməlidir ki, ən qısa zamanda döyüş düzülüşünə açılmanı təmin etsin. Belə düzülüş **döyüşqabağı düzülüş** adlanır.

Döyüşqabağı düzülüş – bölmələrin təyin olunmuş rayonlara (hədlərə), təyin olunmuş ardıcılıqla və təyin olunmuş vaxtda çatmasını təmin edən düzülüşüdür. Həmçinin hərəkətin yüksək tempini, qısa zamanda döyüş düzülüşünə açılmanı, hava düşməninin zərbələrindən və bütün atəş vasitələrindən

qorunmanı, zəhərlənmiş ərazilərdən və su maneələrindən cəld keçməni, diversiya-kəşfiyyat qrupları ilə mübarizəni təmin etməlidir.

Zenit-raket bölmələri ilə marşın yerinə yetirilməsi

Marşın keçirilməsi düşmənin hava hücumu vasitələri ilə və yerüstü düşmənlə döyüşə girmək təhlükəsi olduqda və ya müdafiə zolağının dərinliyində düşmənlə qarşılaşma təhlükəsi olmadıqda həyata keçirilə bilər.

Marş, bir qayda olaraq, məhdudgörmə şəraitində gizli icra olunmalıdır. Buna sutkanın qaranlıq vaxtı, dumanlı havalarda və maskalanma qaydalarına ciddi riayət etməklə nail olunur.

Düşmənlə qarşılaşma təhlükəsi olduqda bölmələrin hərəkəti üçün iki və daha çox marşrut təyin olunur. Təhlükəsizliyi təmin etmək üçün mümkün qədər sürətli keçilir.

Düşmənlə qarşılaşma təhlükəsi olmadıqda bölmələrin hərəkəti üçün, adətən, bir marşrut təyin edilir. Marş səfər düzülüşündə icra olunur.

Səfər düzülüşündə hərəkət sürətini artırmaq üçün tırtıllı texnika avtomobillərə yüklənir və ya təkərli texnikanın arxasınca hərəkət edir. Təhlükəsizliyi təmin etmək üçün yanacaq çənləri partladıcı maddələrdən kifayət qədər aralı məsafədə hərəkət etməlidir.

Marşın keçirilməsi zamanı silahlanmada olan texnikanın sıradan çıxmasının qarşısını almaq məqsədilə onlar istismar təlimatlarının tələblərinə uyğun bərkidilməlidir.

Səfər düzülüşündə ara məsafələr (distansiyalar) marşın keçirilməsinin hərəkət sürəti və vəziyyətdən asılı olaraq, bölmələrin hərəkətini rahat idarə etmək üçün təyin olunur: – divizionlar arasında 3–5 km; – batareyalar (bölmələr) arasında – 100 metrə qədər; – avtoqatarlar (maşınlar) arasında – 25–50 metr [2, s.72].

Düşmənin yüksək dəqiqliyə malik silahlardan (YDS) istifadə etməsi ehtimalı olan vəziyyətdə ərazinin relyefi, ilin, ayın vaxtından asılı olaraq maşınlar arasında məsafə artırılmaqla da bilər. Zəhərlənmiş (radioaktiv, kimyəvi) ərazilərdən bölmələr keçdikdə maşınlar arasında məsafə artırılmaqla marş maksimum sürətlə icra olunur.

Səfər kolonlarında hərəkətin orta sürəti sürücülərin hazırlıq səviyyəsindən, dartıcı və nəqliyyat vasitələrinin sürət xüsusiyyətlərindən, yolların, havanın vəziyyətindən, ilin fəslindən, günün vaxtından və digər vəziyyət şərtlərindən asılı olaraq təyin və müəyyən edilir: şose yollarında gündüz 30–40, gecə 25–30; torpaq yollarda gündüz 25–30, gecə 15–20 km/saat və çox. Bölmələrlə manevr edən zaman marş imkan olan maksimal sürətlə yerinə yetirilir.

Briqadanın (onun bölmələrinin) sutkalıq keçidi 400 km-ə qədər ola bilər.

Dağlarda, səhralarda, meşəlik-bataqlıq ərazilərdə və digər çətin şəraitlərdə hərəkətin sürəti ərazinin xüsusiyyətindən və yolların vəziyyətindən asılı olaraq azaldıla bilər. Sutkalıq keçidin həddi 200–250 km təşkil edir, ayrı-ayrı hallarda – daha da azalır [2, s.73].

Marş zamanı texnikanın vəziyyətinin yoxlanılması, yaranmış yüngül nasazlıqların aradan qaldırılması, avtomobillərin əlavə yanacaqqla doldurulması və texniki xidmətin göstərilməsi, şəxsi heyətin istirahəti və qidalanması üçün kiçik və böyük dayanacaqqlar (istirahət rayonları) təyin olunur. Marşın müddəti bir sutkadan çox olduqda hər sutkalıq hərəkətin sonunda gündüz (gecə) istirahəti təyin edilir.

Sutkalıq keçidin sonunda istirahət rayonları su mənbələrinə yaxın, KQSM, yüksək dəqiqliyə malik silahlardan qoruyucu və maskalayıcı xüsusiyyətləri olan yerlərdə (rayonlarda) təyin edilir.

Hərəkətə başladıqdan 15 dəqiqə sonra birinci dayanacaq təyin edilir.

Fasilələr hər 2–3 saat hərəkətdən sonra 20–30 dəqiqə davamiyyətlə təyin olunur, güclü şaxtada (soyuqda) hər 1–1,5 saat hərəkətdən sonra; sutkalıq keçidin ikinci yarısında qida qəbulu üçün 2 saata qədər davamiyyətlə fasilə təyin olunur [2, s.71].

Marşda rabitə əlaqəsi səyyar vasitələrlə, bölmələrdə isə əlavə olaraq müəyyən edilmiş siqnallarla həyata keçirilir. Rabitə vasitələri növbətçi qəbul rejimində işləyir. Düşmənlə qarşılaşdıqda və onun hava zərbələrini dəf edərəkən radiorabitə vasitələrinin iş rejiminə qoyulmuş məhdudiyət götürülür.

Məhdudgörmə şəraitində (gecə) hərəkət marşrutlarının kəşfiyyatı, adətən, gündüz vaxtı aparılmır. Bu zaman yolların, körpülərin, su keçidlərinin vəziyyətini müəyyən etmək, zəhərlənmiş ərazilər,

dar keçidlər, tunellər, aşırımlar, yol qovşaqlarının keçilməsi qaydaları (ardıcılığı) müəyyən edilir və məhdudgörmə şəraitində görünməsinə təmin edən göstəricilərlə (rənglə) işarələnir. Eləcə də maşınların bortlarında yaxşı görünən rənglə işarələnir ki, sürücülər müəyyən olunmuş keçid yollarını və qarşıdakı maşınları görə bilsinlər.

Maşınların gecə hərəkəti vaxtı gecəgörmə cihazlarından və işıq maskalayıcı qurğulardan istifadə edilir. Düşmən tərəfindən görünən, açıq ərazilərdə və işıqlı gecələrdə isə maşınlarda gecəgörmə cihazları passiv rejimdə işlədilir, daxili və zahiri işıqlar söndürülür.

Marş keçirilən zaman maskalanma, hava və yerüstü düşmənin kəşfiyyatı, hava hücumundan müdafiənin təşkili, kütləvi qırğın silahlarından mühafizə tədbirləri mütləq təşkil olunmalıdır.

Keçid məsafəsi – hərəkət marşrutunun çıxış nöqtəsindən (həddindən, məntəqəsindən) yeni cəmləşmə rayonunun ən uzaq nöqtəsinə qədər olan məsafədir. Zenit-raket bölmələri üçün verilmiş tapşırıqdan asılı olaraq keçid məsafəsi fərqli ola bilər.

Marşın müddəti – öndəki maşının çıxış nöqtəsindən (həddindən, məntəqəsindən) yeni dislokasiya rayonunda hərəkətin bitdiyi yerə qədər sərf olunan vaxta deyilir.

Marş zamanı fəaliyyət ardıcılığını bilməklə manevr imkanlarının aşağıdakı kəmiyyətlərlə hesablanmasını qəbul etmək olar.

$$T_{MAN} = T_{SV} + T_{KD} + T_{KH} + T_{DV} + T_{HAZ\#1}$$

- T_{MAN} – manevrin ümumi vaxtı;
 T_{SV} – səfər vəziyyətinə keçmə vaxtı (normativlərə uyğun);
 T_{KD} – kolonun düzülmə vaxtı;
 T_{KH} – kolonun hərəkət vaxtı;
 T_{DV} – döyüş vəziyyətinə keçmə vaxtı (normativlərə uyğun);
 $T_{HAZ\#1}$ – hazırlıq №1-ə keçmə vaxtı (döyüş vəziyyətindən).

Kolonun hərəkət sürətinin müxtəlif örtüklü yollara uyğun hesablanması:

$$T_{KH} = \frac{S_1}{V_1} + \frac{S_2}{V_2} + \dots + \frac{S_i}{V_i} + \dots + \frac{S_n}{V_n} + t_d$$

S_i – müəyyən örtüklü yol sahəsinin uzunluğu;

V_i – kolonun müəyyən örtüklü yol sahəsinə keçmə vaxtı (ilin fəsillərini və sutkanın vaxtını nəzərə almaqla);

t_d – marş zamanı kolonun dayanacaqlara sərf etdiyi vaxt [3, s.16].

Nümunə: S-125 2TM zenit-raket divizionuna, hansı ki, təlim mövqeyində açılıb, sutkanın qararıq vaxtı gizli olaraq material hissənin yığılması və ehtiyat mövqeyə manevrin həyata keçirilməsi tapşırığı qoyulub. Keçidin uzaqlığı 24 km və qumsal yol şəraitində hərəkətlə manevrin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan vaxt hesablanılsın.

Hesablama: tələb olunan vaxt təyin olunur, (T_{SV}) yığılmaya sərf olunan vaxt 1 saat 30 dəq, (T_{KD}) kolonun düzülmə vaxtı 30 dəq, (T_{KH}) marşın həyata keçirilməsi, (T_{DV}) döyüş texnikasının açılması 2 saat, ($T_{HAZ\#1}$) hazırlıq №1-ə keçmə vaxtı (döyüş vəziyyətindən) 5 dəq.

Nəzərə alsaq ki, sutkanın qararıq vaxtı normativ 10% artırılır və qumsal yolla hərəkət sürəti 20 km/saat götürülür.

$$T_{KH} = 24 \text{ km} / 20 \text{ km.saat} = 1 \text{ saat } 12 \text{ dəq}$$

Texnikanın səfər və döyüş vəziyyətinə gətirilməsinə 10% artırıldıqda.

(T_{SV}) yığılmaya sərf olunan vaxt 1 saat 39 dəq,

(T_{DV}) döyüş texnikasının açılması 2 saat 12 dəq,

$$T_{MAN} = 1 \text{ s } 39 \text{ dəq} + 30 \text{ dəq} + 1 \text{ s } 12 \text{ dəq} + 2 \text{ s } 12 \text{ dəq} + 5 \text{ dəq} = 5 \text{ s } 38 \text{ dəq}$$

Beləliklə, manevrin icrası divizion üçün çətin fəaliyyətlərdəndir və şəxsi heyətdən yüksək mütəşəkillik, təşkilatçılıq, fiziki hazırlıq, texniki təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət etmə və bütün səviyələrdə olan komandirlərdən tabelikdə olanları bacarıqla idarə etməyi tələb edir.

Manevrin planlaşdırılması və keçirilməsində komandir və qərargah hər tədbirin icra olunmasının orta müddətini müəyyən edən normativlərə əsaslanır.

Zenit-raket qoşunlarında bölmələrin döyüş texnikasının açılması və yığılmasının təyin olunmuş normativlərlə qiymətləndirilməsi qəbul olunub. Döyüş texnikasının gecə və ya çətin meteoroloji şəraitdə döyüş (səfər) vəziyyətinə gətirilməsi zamanı normativ vaxtlar 10% artırılır. Gecə və çətin meteoroloji şəraitdə fərdi mühafizə vasitələri ilə işlərə onların döyüş (səfər) vəziyyətinə gətirilməsi zamanı normativ vaxtlar 20% artırılır [3, s.10].

Divizionun yeni mövqeyinin seçilməsi, hazırlanması və ərazi kəşfiyyatı

Ərazi kəşfiyyatı – ərazinin vizual öyrənilməsidir. O, təyin olunmuş ərazi sahəsində zenit-raket divizionunun yerləşdirilməsi məqsədilə xəritə üzərində qəbul edilmiş qərarın dəqiqləşdirilməsi, texnikanın yerləşmə yerlərinin seçilməsi və bu ərazinin zenit-raket divizionunun döyüş düzülüşünə açılmasına hazırlanması üçün həyata keçirilir.

Hərəkət marşrutunun öyrənilməsi, yeni mövqeyin kəşfiyyatı, seçilməsi və bölmənin döyüş düzülüşü üçün ərazinin hazırlanması məqsədilə divizionda ön dəstə təyin olunur. Ona divizionun qərargah rəisi rəhbərlik edir.

Ön dəstənin tərkibinə daxildir:

- divizionun qərargah rəisi;
- bir zabit (heyət rəisi və ya təqım komandiri);
- radiotelefonçu;
- təlimatçı-dozimetrçi;
- sürücü;
- müxtəlif heyətlərdən 4–7 əsgər.

Verilmiş tapşırığı yerinə yetirmək üçün ön dəstənin maddi təminatına daxil olmalıdır: 1:100000 miqyasda ərazinin xəritəsi, radiostansiya, bussol (teodolit), binokl, kompas, ölçü lenti (metrlə), bucaqlı əksətdirici, material hissənin yerləşmə yerlərini işarələmək üçün vasitələr, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazları, şans alətləri, fərdi mühafizə vasitələri, şəxsi silah və nəqliyyat vasitəsi. Ön dəstə, bir qayda olaraq, hərəkətə ümumi kolonun hərəkətindən 15–40 dəqiqə əvvəl başlayır.

Divizionun səfər kolonu divizion komandiri tərəfindən təyin edilmiş yerdə düzülüş batareyaların (bölmələrin) səfər kolonundan ibarətdir.

Səfər kolonunun düzülüş yeri kimyəvi, bakterioloji və digər zəhərlənmə ünsürləri olan rayonlardan kənar ərazilərdə (sahələrdə) seçilir.

Marşın icra olunması

“Divizion – səfər vəziyyətinə!” komandasının alınmasından sonra divizionun heyətləri öz texnikasını döyüş vəziyyətindən səfər vəziyyətinə gətirirlər.

Texnikanın səfər vəziyyətinə keçirilməsindən sonra heyətlər öz yerlərində qalır, onların komandirləri isə komanda üzrə işlərin başa çatması haqqında məruzə edir və səfər kolonuna düzülməni həyata keçirirlər. Batareya komandirləri (bölmə rəisləri) maşınların (avtoqatarların) texniki sazlığının (birinci növbədə elektrik avadanlıqlarının və əyləc sisteminin), dartıcıların kabinələrlə və qoşqularla etibarlı bağlanması, EAL dəstələrinin və yangınsöndürmə vasitələrinin varlığı və sazlığının, nəqliyyat-doldurucu maşınlarda (NDM) raketlərin etibarlı bərkidilməsinin yoxlanılması məqsədilə baxış keçirir və marşa hazır olmaları barədə divizion komandirinə məruzə edirlər.

Divizion komandiri material hissənin səfər vəziyyətinə keçirilməsi üzrə şəxsi heyətin fəaliyyətinə nəzarət edir, texnikanın və şəxsi heyətin marşa hazırlığını yoxlayır, batareya komandirlərinin və

bölmə rəislərinin məruzələrini dinləyir, briqada (hissə) komandirinə marşa hazırolma barədə məruzə edir.

Divizionun axıncı bölmə komandirinin marşa hazır olması barədə məruzəsindən sonra divizion komandiri marşın şifahi döyüş əmrini vermək üçün şəxsi heyətin təyin olunmuş yerdə düzülməsinə komanda verir və şifahi döyüş əmrini çatdırır.

Divizion komandirinin şifahi döyüş əmrində (qısa variantda) göstərilir: divizionun tapşırığı, yeni start mövqeyində hazırlıq vaxtı və hərəkət marşrutu; birinci dayanacaq vaxtı, sonrakı dincəlmələr və onların müddəti; axıncı dayanacaq vaxtı və ora gəlib çatma vaxtı; maşınlar (avtoqatarlar) arasında məsafələr və hərəkət sürəti; marş zamanı kolonun idarəolunma siqnalları; marş zamanı DŞK pulemyotunun yeri və tapşırığı, maskalanma tədbirləri və havadan müdafiə tapşırıqları.

Şifahi döyüş əmrindən sonra divizion komandiri "Maşınlara!", "İşə sal!" komandalarını verir. Bundan sonra batareya (bölmə) komandirləri öz şəxsi heyətlərinə "Maşınlara!" komandasını verirlər. Bu komandadan sonra şəxsi heyət qaçaraq maşınlara minir, öz yerlərini tutur, sürücülər avtomobilləri işə salır və hərəkətə hazır olmaları barədə yan şüşədən sol əlini çıxarıb qaldırmaqla işarə edirlər.

Divizion komandiri "Marş!" komandasını verir və hərəkət başlayır. Bölmələr səfər düzülüşündə marş həyata keçirir, maşınlar və avtoqatarlar səfər kolonuna düzülür, bölmələr bir-birinin ardınca hərəkət edir, kolonun axırında divizionun bir zabitinin başçılıq etdiyi bağlayıcı xidmət gəlir. Bağlayıcı xidmətin tərkibinə bir-iki dartıcı, təmir vasitələri, rabitə vasitələri, feldşer və bölmənin avtotexniki daxildir.

Marş zamanı idarəetmə komandalarla, əmrlərlə və şəxsi əlamətlərlə (ifadə, göstərici), daşınan radiostansiyalarla, bayraqlarla (qırmızı, sarı rəngli) həyata keçirilir. Komandir komandaları səsle (radiostansiya ilə), siqnallar, şərti işarələr (bayraqlarla) vasitəsilə verir və ya zabitlər və əlaqələndiricilər vasitəsi ilə ötürür. Batareya komandirləri (bölmə rəisləri) şəxsi heyətə siqnalların çatmasına və onların hərəkətinə nəzarət edirlər. Qorunmayan dəmir yolu keçidlərindən kolonun buraxılmasını divizion komandiri şəxsən həyata keçirir, keçidə yaxınlaşarkən kolonu saxlayır, texniki bağlayıcı xidmətinin dartıcısını kolonun baş tərəfinə hərəkət etdirir. Dartıcı keçidi keçərkən keçiddə dayana biləcək istənilən maşını yedəyinə almağa hazır vəziyyətdə olmalıdır. Bundan əlavə, qatarın gəlməsini müşayiət və xəbərdar etmək məqsədilə keçiddən sağa və sola görünüş məsafəsinə qırmızı bayraqlarla (fənərlərlə) adamlar göndərilir. Maşınlar keçidi tək-tək qət edir, növbəti maşın hərəkətə yalnız öndəki maşın keçiddən 15–20 m uzaqlaşandan sonra başlayır.

Kolon yolun sağ tərəfi ilə hərəkət etməli, yolun sol tərəfini qarşıdan gələn avtomobillərin hərəkət və ötmə manevri üçün boş saxlamalıdır.

Dayanacaqlarda kolonun düzülüşü pozulmur, maşınlar yolun sağ kənarında dayandırılır, bölmələr və maşınlar arasında ara məsafəsi 10 m-dən az olmamaq şərti ilə azalır. Maşınlarda briqadanın KM-i və ön dəstə ilə əlaqə yaratmaq üçün rabitəçilər, zenit vasitələrinin (DŞK pulemyotunun) növbətçi heyətləri və müşahidəçilər qalır. Dayanacaq (istirahət) rayonlarında mühafizə və maskalanma təşkil olunur.

Böyük dayanacaqlarda və istirahət rayonlarında kolon yolun sağ kənarına çəkilir, batareya komandirləri (bölmə rəisləri) texnika və şəxsi heyəti göstərilmiş yerlərdə yerləşdirir, bir yerə yığılmağa yol vermədən ərazinin qorunma imkanlarından istifadə edirlər, sonra isə dərhal mühafizəni, maskalanmanı, maşınların yanacaqqla doldurulmasını və texniki xidmətin keçirilməsini təşkil edirlər.

Qış fəslində marşdan öncə şəxsi heyətin donmasının qarşısının alınması üçün önləyici tədbirlər görülür, güclü şaxtalı havalarda kiçik dayanacaqlar hər 1–1,5 saatdan bir təyin edilir.

Əgər marş çətin yol və meteoroloji şəraitlərdə (dağlarda, səhralarda, cəngəlliklərdə, qar yağarkən və s.) keçirilərsə, orta hərəkət sürəti əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq. Bütün hallarda marş şəraitə və imkanlara görə maksimal sürətlə keçirilməlidir.

Orta sürət bölmənin sutkalıq keçid məsafəsini təyin edir. Müasir döyüş və nəqliyyat maşınlarında bölmənin şəxsi heyətini fiziki cəhətdən çox yükləmədən sutkada 12 saat hərəkət etmək mümkündür. Sutkanın qalan hissəsi isə şəxsi heyətin istirahətinə və texnikaya xidmət göstərilməsinə ayrılır.

Mövqenin tutulması

Divizionun axırncı dayanacaq yeri bilavasitə yeni mövqenin yaxınlığında təyin olunur. Səfər kolonunun axırncı dayanacaq yerinə yaxınlaşması zamanı ön dəstənin rəisi ora gedərək divizion komandirinə ərazinin kəşfiyyatı zamanı tərtib etdiyi sxem üzərində görülmüş işlər barədə məruzə edir. Divizion komandiri məruzəni dinləyir və əlavə sualları dəqiqləşdirdikdən sonra mövqeni tutmağı tapşırır və “Divizion – döyüş vəziyyətinə!” komandasını verir. Bu komandadan sonra divizion kolonu mövqeyə yaxınlaşır, batareyalar (bölmələr) təyin olunmuş yerləri sərbəst tutur və texnika döyüş vəziyyətinə gətirilir, ərazidə səmtləşdirilir, üfüqləşdirilir, funksional əlaqəli elementlər birləşdirilir və nəzarət parametrlərinin yoxlanması həyata keçirilir. Texnikanın vəziyyəti barədə divizion komandirinə məruzə olunur [3, s.16].

Nəticə

Müasir lokal müharibələr və Yaxın Şərqdə cərəyan edən hadisələr göstərir ki, zenit-raket bölmələrinin manevr etməsi zəruridir və döyüşdə uğur əldə etmək üçün vacib fəaliyyətlərdən biridir. Zenit-raket bölmələrinin yerdəyişməsi məhdudgörmə şəraitində, maskalanma qaydalarına riayət etməklə, döyüş düzülüşündə yerini tutması, aşkarlanmadan, gizli şəkildə start mövqeyindən düşmənin hava hücumu vasitələrinin müşahidəsini aparmağı və aşkarlanmış hava hədəflərinin məhv edilməsini təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. 1-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, 2015, 284 s.
2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hava hücumundan müdafiənin Zenit-raket birləşmə və bölmələrinin (zenit-raket briqadası, divizionlar qrupu, divizion) taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimatı. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, 2015, 108 s.
3. Zenit-raket hissə və bölmələri manevrin təşkili və keçirilməsi üzrə metodiki göstərişlər. Bakı, 2015, 32 s.

Аннотация

Теоретический анализ возможности маневрирования зенитно-ракетного подразделения Илькин Искандаров

В статье рассмотрено теоретический анализ способности маневрирования зенитно-ракетного подразделения. С научной точки зрения была проанализирована необходимость маневрирования зенитно-ракетного подразделения.

Ключевые слова: зенитно-ракетный дивизион, маневренные возможности, марш, походное построение, боевое построение.

Abstract

Theoretical analysis of air defence unit's maneuver capabilities Ilkin Iskandarov

In the paper it has been conducted scientific-theoretical analysis of the maneuverability of air defence unit, the necessity of maneuver and its implementation. At the same time the ways have been studied to increase the combat capabilities and sustainability of air defence units through certain battle preparedness activities.

Keywords: air defence division, maneuver capabilities, march, marching formation, combat formation, air assault means.

UOT 355/359

MOTOATICI BRIQADANIN HÜCUMU ZAMANI HAVA HÜCUMUNDAN MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

mayor Hikmət Əliyev

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə motoaticı briqadanın hücumu zamanı hava hücumundan müdafiənin təşkili, ümumi hava hücumundan müdafiə sistemində iştirak edən HHM bölmələri və onların yerinə yetirdiyi tapşırıqlar haqqında məlumatlar verilmişdir.

Açar sözlər: hava hücumundan müdafiə, hava hücum vasitələri, radiolokasiya stansiyası, zenit raket-kompleksləri.

Dünyada son dövrlər baş vermiş silahlı qarşıdurmalar hava hücumundan müdafiə sisteminin müharibələrin müqəddəratının həll olunmasında hansı dərəcədə rol oynadığını aşkara çıxartdı. Nəzərə alınmalıyıq ki, bu lokal müharibələrin əksəriyyətində koalisiya qüvvələri hava hücum vasitələrindən daha çox istifadə etməklə düşmənin müdafiə qüdrətinin sarsıldılmasına, onun döyüş potensialının zəiflədilməsinə nail olmaqla, öz döyüş əməliyyatlarının uğurlu nəticəsini təmin edib.

Son onilliklərdə baş vermiş lokal müharibələrdə aviasiyanın tətbiqi 80 – 85%-ə çataraq əsas döyüş vasitələrindən birinə çevrilib. Bunları nəzərə alsaq, işğal edilmiş torpaqlarımızın azad edilməsi üçün müvəffəqiyyətli hücum döyüşlərinin aparılması və hücum edən qoşunların hava hücumundan müdafiəsinin etibarlı təşkilinin nə qədər vacib olduğunu ön plana çəkir.

Motoaticı briqadanın hücumu dedikdə – düşmənin bölmələrini darmadağın etmək, vacib rayon, obyekt və hədləri ələ keçirmək, taktiki desant (dəniz, hava) tərkibində döyüş fəaliyyətləri aparmaq başa düşülür.

Motoaticı briqada müstəqil döyüş aparmaq imkanına malik olub, müxtəlif ərazi və istənilən hava şəraitində, əsas və ya digər istiqamətlərdə, birinci və ya ikinci ešelonda, ümumqoşun ehtiyatı, dəniz və ya hava desantı tərkibində qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmək qabiliyyətindədir. Motoaticı briqada döyüş tapşırığını müstəqil olaraq və ya ordu korpusu (ordu) tərkibində yerinə yetirir [1, s.118].

Motoaticı briqadanın düşmən aviasiyasının fəal tətbiqi şəraitində döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi, onların düşmənin hava hücumu vasitələrinin zərbələrindən etibarlı müdafiəsi ilə təmin olunacaq.

Motoaticı briqadanın hücumunun başlanması ilə müdafiə olunan tərəfin hava hücumu vasitələri, bir qayda olaraq, müdafiənin başlıca zolağında hücum etmək üçün hazırlanmış zərbə qruplaşmalarına, həmçinin onun yaxınlıqdakı aerodromlarda yerləşən aviasiyasına, nüvə-raket vasitələrinə, idarəetmə məntəqələrinə kütləvi zərbələr və ya bir sıra qruplaşmış aviasiya zərbələri endirmək yolu ilə aviasiya əks-hazırlığı həyata keçirir. Aviasiya əks-hazırlığı keçirmək üçün qırıcı-bombardmançı (bombardmançı) və hücumçu aviasiya hissələri cəlb edilir [2, s.58].

Cəbhə bombardmançıları raket və artilleriya qurğularını, tankları, piyadaların döyüş maşınlarını, zirehli maşınları, yaylım atəşli reaktiv sistemləri, tank əleyhinə reaktiv kompleksləri və canlı qüvvəni döyüş və döyüşqabağı düzülüşündə, dayaq məntəqələrində silah sistemlərini tətbiq etməklə eynivaxtlı və ardıcıl zərbələr endirərək məhv edir [2, s.62].

Bunları nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, qoşunların döyüş fəaliyyətləri, xüsusən də hücum yalnız o zaman uğurla aparıla bilər ki, əhəmiyyətli aviasiya dəstəyi və etibarlı hava hücumundan müdafiə sistemi mövcud olsun.

Qoşunların HHM sisteminin qurulmasının əsas prinsiplərinə aşağıdakılar aiddir:

– HHM-in əsas güc və vasitələrinin qoşunların əsas fəaliyyət istiqamətlərinə, onların ən vacib qruplaşmalarının və ən vacib arxa cəbhə obyektlərinin qorunması üçün cəmləşdirilməsi;

– HHM-in qüvvə və vasitələrinin öz aralarında, himayəolunan qoşunlarla sıx qarşılıqlı fəaliyyəti və razılaşdırılmış şəkildə tətbiq edilməsi;

- döyüşün hazırlanması zamanı və gedişində həlledici manevr və qəfillik;
- qoşunların möhkəm və fasiləsiz idarə olunması.

Motoatıcı briqadanın hava hücumundan müdafiə sistemi ordu korpusunun hava hücumundan müdafiə sisteminin bir hissəsidir və onun hava düşməni ilə ən aşağı, aşağı və qismən orta hündürlüklərdə, xüsusən də atəş dəstəyi vertolyotları ilə mübarizədə əsas vasitəsidir.

Motoatıcı briqadanın hava hücumundan müdafiəsinə aşağıdakılar daxildir:

- hava düşməninin kəşfiyyatı;
- bölmələrin hava düşməninin fəaliyyəti və hava təhlükəsi haqqında xəbərdar edilməsi;
- düşmənin hava hədəflərinin və hava desantlarının zenit-raket, zenit-artilleriya və atıcı silah atəşi ilə məhv edilməsi, eləcə də düşmənin havadan zərbələrinin effektivliyinin azaldılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi [3,s.112].

Lokal müharibələrdə hava hücumundan müdafiə qüvvə və vasitələrinin döyüş tətbiqinin təcrübəsi göstərdi ki, düşmənin hava hücumu vasitələrinə qarşı öz döyüş imkanları ilə adekvat olan hava hücumundan müdafiə sistemi dura bilər. Buna görə də daimi olaraq hava hücumundan müdafiə qüvvə və vasitələrinin döyüş tətbiqinin qayda və üsulları təkmilləşdirilməli, qoşunların düşmənin hava hücumu vasitələrinin zərbələrindən qorunması üçün ümumi hava hücumundan müdafiə sistemi güc və vasitələrinin eşelonlaşdırılması ilə təşkil edilməlidir.

Qoşunların hava hücumundan müdafiəsinin eşelonlaşdırılması elə bir atəş, kəşfiyyat və idarəetmə sisteminin yaradılmasıdır ki, hava hücumu vasitələrinin müxtəlif hündürlük və sürət diapazonlarında zərurət olduqda təkrar atəş zərbələri vurmaqla məhv edilməsini təmin edir. Briqadanın hava hücumundan müdafiəsinin eşelonlaşdırılması atəşin və döyüş düzülüşlərinin eşelonlaşdırılması üsulları ilə həyata keçirilir.

Atəşin eşelonlaşdırılması, adətən, hava düşməninə təkrar atəş tətbiqi imkanlarına malik olan qarışıq tipli hava hücumundan müdafiə qruplaşmalarının yaradılması ilə reallaşır.

Döyüş düzülüşlərinin eşelonlaşdırılması zamanı eynitipli orta və kiçik məsafəli zenit-raket divizionları müdafiə edilən obyektədən (qoşunlardan) elə məsafələrdə yerləşdirilir ki, birinci və ikinci eşelonların hava hücumundan müdafiə bölmələri hava düşməninə eyni zamanda atəş açmaq imkanına malik olsun.

Müxtəlif tipli silahlarla atəş sistemini yaradaraq hava hücumundan müdafiənin eşelonlaşdırılması qoşunların etibarlı hava hücumundan müdafiəsini təmin edir.

Atəş sistemi döyüş tapşırığı və taktiki fəaliyyətlərin niyyəti, mövcud güc və vasitələrin, hava düşməninin gözlənilən fəaliyyətlərinin xarakteri, döyüş əməliyyatları rayonunun və müdafiə edilən qoşun və obyektlərin xüsusiyyətlərinə uyğun təşkil olunur. Atəş sisteminin yaradılmasına briqadanın döyüş düzülüşünə açılması və hər bir hava hücumundan müdafiə bölməsinin müxtəlif şəraitlərdə döyüş imkanlarını maksimal istifadə etməklə hava hücumundan müdafiə döyüşünün aparılması üçün hazırlıq tədbirlərinin keçirilməsi ilə nail olunur.

Atəş sisteminin yaradılmasında imkanların maksimal istifadəsi qoşun və obyektlərin sərhədlərindən hava hücumundan müdafiə vasitələrinin elə məsafələrdə yerləşdirilməsidir ki, bütün istiqamətlərdə hava düşməninin zərbələrinin dəf edilməsində iştirak edən bölmələr düşməni tapşırığı yerinə yetirmə hədlərinə qədər məhv edə bilsin [4, s.10,11].

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alsaq, ümumqoşun birləşməsinin hücum döyüşündə hava hücumundan müdafiə tapşırıqlarını qoşunların hava hücumundan müdafiə bölmələri (zenit-raket artilleriya batareyası) ordu korpusunun HHM vasitələri, HHQ-nin zenit-raket divizionları və qırıcı aviasiya bölmələri ilə ümumi HHM sistemində qarşılıqlı fəaliyyətdə yerinə yetirə bilər.

Hava hücumundan müdafiə bölmələri – briqadanın idarəetmə məntəqələri və bölmələrinin düşmənin hava hücumu vasitələrinin zərbələrindən qorunması, düşmənin uçan kəşfiyyat və radioelektron mübarizə vasitələrinin məhv edilməsi, düşmənin aeromobil qrupları və hava desantının enmə rayonlarına uçduğu zaman onlarla mübarizə üçün nəzərdə tutulub [1, s.111].

Motoatıcı briqadanın zenit-raket artilleriya bölməsi təşkilati olaraq zenit-raket və zenit-artilleriya bölmələrindən ibarətdir. Onlara zenit-top-raket sistemləri ilə silahlanmış bölmələr aiddir.

Zenit-raket və zenit-artilleriya bölmələri ümumqoşun birləşmə və hissələrinin HHM sisteminin əsas atəş gücü sayılır və döyüş tətbiqinin əsasında aşağıdakı prinsiplər durur:

- döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün daimi yüksək döyüş hazırlığı;
- hava düşməninə maksimal zərbə endirmək və quru qoşunlarının etibarlı müdafiəsini təmin etmək üçün döyüş imkanlarının tam istifadəsi;
- müdafiə edilən motoatıcı (tank) birləşmələri ilə, HHM qırıcı aviasiyası və qonşu bölmələrlə qarşılıqlı, uyğun əməliyyatların aparılması;
- əsas motoatıcı (tank) bölmələrin və mühüm obyektlərin hava hücumundan müdafiəsi üçün səylərin qətiyyətlə cəmləndirilməsi;
- hava düşməninin bütün uçuş marşrutunda ona fasiləsiz təsirin göstərilməsi;
- HHM bölmələrinin əməliyyatlarının gözlənilməzliyi;
- manevrlərin cəldliyi və vaxtlı - vaxtında həyata keçirilməsi;
- müdafiə edilən motoatıcı (tank) birləşmələrin hava hücumundan müdafiəsinin davamlılığı;
- HHM qüvvə və vasitələrinin döyüş qabiliyyətinin bərpası;
- idarəetmənin möhkəmliyi və fasiləsizliyi;
- döyüş əməliyyatlarının hərtərəfli təminatı.

Zenit-artilleriya bölmələri – bütün döyüş növlərində qoşunları yenidən qruplaşma (hərəkətmə), ərazidə yerləşmə zamanı, həmçinin arxa cəbhənin mühüm obyektlərini ən aşağı, aşağı və orta hündürlüklərdə düşmənin hava zərbəsindən qorumaq üçün təyin edilir. Bəzi hallarda onlar yerüstü və suüstü düşmənlə də mübarizəyə cəlb edilə bilərlər. Onlar öz döyüş tapşırıqlarını ümumqoşun döyüşündə iştirak edərək vahid HHM sistemində yerinə yetirirlər.

Zenit-artilleriya kompleksləri müxtəlif hava şəraitində, ilin və günün istənilən vaxtında ən aşağı, aşağı və orta hündürlüklərdə, düşmən tərəfindən tətbiq edilən maneələr şəraitində təyyarələri, vertolyotları və digər hava hədəflərini məhv etməyə, yüksək manevr etməyə və qoşunları bütün döyüş növlərində qorumağa qadirdir [5, s.5].

Qoşunların hava hücumundan müdafiəsinin zenit-raket bölmələri – yüksəkeffektli atəş və manevrliliyə malik olaraq, hava düşməninə bütün uçuş hündürlüklərində və sürətlərdə məhv etməyə, döyüş fəaliyyətlərinin bütün növlərində qoşun və obyektləri fasiləsiz himayə etməyə qadirdir. HHM-in zenit-raket bölmələrinin tərkibi müxtəlif təyinatlı zenit-raket komplekslərindən (daşınan zenit-raket komplekslərindən) ibarətdir.

Yaxınməsafəli zenit-raket və zenit top-raket kompleksləri hava hədəflərini ən aşağı (200 m-ə qədər), aşağı (1000 m-ə qədər) hündürlüklərdə; kiçikməsafəli komplekslər aşağı, orta (4000 m-ə qədər) və yüksək (12000 m-ə) hündürlüklərdə; ortaməsafəli və uzaqməsafəli komplekslər – aşağı, orta, yüksək hündürlükdə və stratosferdə (12000 m-dən çox hündürlükdə) məhv etmək üçün nəzərdə tutulub.

Daşınan zenit-raket kompleksləri ilə silahlanmış zenit-raket taqımı taktiki atəş bölməsidir. Zenit-raket taqımının tərkibinə bir neçə atıcı-zenitçi olmaqla zenit manqaları daxildir. Zenit manqası atəş vahididir. Zenit-raket taqımı eyni zamanda vizual müşahidə olunan 3 və daha artıq hədəfi məhv etməyə qadirdir [6, s.5].

Zenit-raket batareyası hücumda, adətən, motoatıcı briqadanı çıxış rayonunda, hərəkət marşrutunda, hücumkeçmə hüdudlarında və hücumun gedişi zamanı düşmənin hava hücumu vasitələrinin zərbələrindən himayə edir.

Hücum üçün açılma hüdudunda olan qoşunların himayə olunmasından ötrü batareyanın təyin olunmuş rayona hərəkəti təyin olunmuş vaxtda başlanır və bir qayda olaraq, elə hesabla həyata keçirilir ki, qoşunların açılmasının başlanğıcına qədər batareyaya hava düşməninə zərbələrini dəf etməyə hazır olur.

Çıxış rayonunda hücum üçün batareyaya döyüş düzülüşünə, bir qayda olaraq, briqadanın birinci eşelonunda hərəkət üçün təyin olunmuş taborların yerləşmə rayonlarında taqımlarla açılır.

Hücumkeçmə hüduduna çıxmazdan əvvəl batareya müdafiə olunan briqadanın kolonunda öz yerini tutur. HHM vasitələri taborların kolonlarında hərəkət edərək kəşfiyyat aparır və qısa dayanacaq-lardan düşmənin təyyarə və vertolyotlarını məhv etməyə hazır olur.

Hücumun gedişi zamanı hava düşməninin fasiləsiz kəşfiyyatı təşkil edilir, yerdəyişmə, manevr həyata keçirilərək aşkar olunan hava hədəfləri məhv edilir.

Zenit-raket artilleriya batareyasının əsas tapşırığı düşmən vertolyotları ilə mübarizəni təşkil etməkdir. Zenit-raket artilleriya batareyası daim düşmənin atəş dəstəyi vertolyotlarına briqadanın bölmələrinə zərbə vurmamışdan əvvəl atəş açmağa hazır olmalıdır [6, s.20].

Motoatıcı briqadanın hücumunu dəstəkləyən zenit-raket bölmələri – manevr, cəmləşmə, hərəkət və döyüşə daxilolma rayonlarında 1-ci və 2-ci eşelon bölmələrini, raket və artilleriyanın əsas qruplaşmasını düşmənin hava zərbələrindən qoruyur. Briqada tam tərkibdə və ya bir qismi ilə ümum-qoşun birləşməsinin havadan müdafiəsinə cəlb oluna bilər. Döyüş tapşırığını ümumi HHM sistemində qırıcı aviasiya və qonşularla qarşılıqlı əlaqədə olaraq yerinə yetirir.

Qoşunların ilkin rayonlara hərəkəti zamanı briqada əsas səylərini 1-ci eşelon bölmələrinin, mühüm keçidlərin və marşrut üzrə digər çətin keçilən sahələrin havadan müdafiəsinə cəmləşdirir.

Hücumun başlanması və gedişində hücum edən qoşunların havadan fasiləsiz müdafiəsinə təmin etmək üçün briqada divizionların yerdəyişməsinə həyata keçirir. Düşmən əks-həmlə edən zaman onu dəf edən və əks-həmlə qruplaşmasının cinahlarına hücum edən bölmələrin hava hücumundan müdafiəsi divizionların qətiyyətli manevri vasitəsilə gücləndirilir.

Hücumda döyüş fəaliyyətlərinə hazırlıq zamanı etibarlı hava hücumundan müdafiə sisteminin yaradılması zamanı nəzərə alınmalıdır:

- ilk növbədə, əsas tapşırığı yerinə yetirən qoşun qruplaşmalarının üzərində çoxqatlı məhv etmə zonalarının yaradılması;

- hava hücumundan müdafiənin vaxtında və effektiv gücləndirilməsi üçün güc və vasitələrlə qətiyyətli manevrin keçirilməsi;

- hücum edən qoşunların fəaliyyəti istiqamətində hava düşməninin qabaqlanması [4, s.68].

Motoatıcı briqadanın hücumu zamanı hava hücumundan müdafiənin təşkili üçün HHM bölmələri qoruduğu qoşunlarla, aviasiya ilə, qonşu zenit-raket və radioelektron mübarizə bölmələri ilə fasiləsiz olaraq qarşılıqlı əlaqəni həyata keçirirlər.

Qonşu zenit-raket və radioelektron mübarizə bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqə onların ərazidə qarşılıqlı yerləşməsindən, atəşdən, manevrdən, qarşılıqlı sürətdə qorunmalarından, qoşunları fasiləsiz qorunmalarından və elektromaqnit uyğunluğundan ibarətdir.

Qorunan qoşunlarla, aviasiya ilə, qonşu zenit-raket və radioelektron mübarizə bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqə təmin edilir:

- batareya (taqım, qurğu, manqa) komandirlərinin vəziyyəti və qarşılıqlı əlaqədə olan bölmələrin tapşırıqları ilə;

- HHM bölmələrinin fəaliyyətlərinin qorunan qoşunların, qırıcı aviasiyanın, zenit-raket və radioelektron mübarizə bölmələrinin fəaliyyətləri ilə tapşırıqlara, istiqamətlərə və vaxta görə razılaşdırılması ilə;

- qarşılıqlı əlaqədə olan bölmələr arasında dayanıqlı rabitənin təşkili ilə;

- təyin olunmuş qarşılıqlı əlaqə siqnallarını bütün şəxsi heyətin bilməsi və onları bacarıqla tətbiq etməsi ilə;

- öz aviasiyamızın uçuşuna sifarişlərin hər bir atəş vahidinə vaxtında çatdırılması ilə;

- zenit bölmələrinin komandirləri tərəfindən atəşə tutulan hədəflərin yaxınlığında öz aviasiyasının uçuşuna daim nəzarət etmələri ilə [4, s.66].

Nəticə

Qoşunların döyüş fəaliyyətləri, xüsusən də hücum, yalnız o zaman uğurla aparıla bilər ki, əhəmiyyətli aviasiya dəstəyi və etibarlı hava hücumundan müdafiə sistemi mövcud olsun. Buna görə də daimi olaraq hava hücumundan müdafiə qüvvə və vasitələrinin döyüş tətbiqinin qayda və üsulları tək-

milləşdirilməli, qoşunların düşmənin hava hücumu vasitələrinin zərbələrindən qorunması üçün ümumi hava hücumundan müdafiə sistemi güc və vasitələrin eşelonlaşdırılması ilə təşkil edilməlidir. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alsaq, ümumqoşun birləşməsinin hücum döyüşündə hava hücumundan müdafiə tapşırıqlarını motoatıcı briqadanın hava hücumundan müdafiə bölmələri, ordu korpusunun HHM bölmələri və HHQ-nin zenit-raket divizionları ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə yerinə yetirə bilər. Hava hücumundan müdafiənin uğurla aparılması düşmən üzərində üstünlüyə nail olmağa, bizim aviasiyanın havada üstünlük qazanmasına və qoşunların qarşısına qoyulmuş tapşırıqları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsinə yol açır.

Ədəbiyyat

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimati. 1-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, 2015, 284 s.
2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində aviasiyanın (aviabaza, eskadrilya, ekipaj) taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimati. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, 2015, 138 s.
3. Ümumqoşun döyüşündə hissə və bölmələrin hava hücumundan müdafiəsi. Hərbi nəşriyyat-2004, 133 s.
4. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hava hücumundan müdafiənin zenit-raket birləşmə və bölmələrinin (zenit-raket briqadası, divizionlar qrupu, divizion) taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimati. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri, 2015, 108 s.
5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində hava hücumundan müdafiə bölmələrinin (qoşun HHM zenit- artilleriya batareyası, taqımı, heyəti) taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimati. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri- 2015, 74 s.
6. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində hava hücumundan müdafiə bölmələrinin (qoşun HHM zenit-raket batareyası, taqımı, heyəti) taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimati. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri- 2015, 78 s.

Аннотация

Особенности организации противовоздушной обороны во время атаки мотострелковой бригады Хикмет Алиев

В данной статье рассматриваются вопросы организации противовоздушной обороны мотострелковой бригады в наступлении, а также, задачи, решаемые средствами ПВО.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, средство воздушного нападения, радиолокационная станция, зенитно-ракетные комплексы.

Abstract

The features of organizing air defence during infantry brigade's offence Hikmat Aliyev

In the article it was mentioned the organization of air defence, air defence units which participated in general air defence system, and the information about the tasks they implement during the infantry brigade's offence.

Keywords: air defence, means of air attack, radar station, antiaircraft rocket complexes.

UOT 355/359

MOTOATICI BRIQADANIN MÜDAFİƏ DÖYÜŞÜNDƏ HHM BÖLMƏLƏRİNİN DÖYÜŞ TƏTBİQİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

mayor Əzim Allahyarov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə motoaticı briqadanın müdafiə döyüşlərində zenit-raket-artilleriya bölmələrinin döyüş tətbiqinin əsasları və fəaliyyətləri vurğulanıb. Müasir lokal müharibələr və Yaxın Şərqdə cərəyan edən hadisələr göstərir ki, zenit raket-artilleriya silahlarına tələbat çoxdur və döyüşün gedişində uğur əldə etmək üçün onlar vacib elementlərdəndir.

Açar sözlər: hava hücumundan müdafiə, zenit raket-artilleriya bölmələri, radiolokasiya cihaz kompleksi, radiolokasiya əleyhinə raket, özühərəkətdən zenit qurğusu.

Yaxın keçmişə nəzər saldıqda müharibələrin (ABŞ-İraq, ABŞ-Əfqanıstan, Rusiya-Gürcüstan və s.) nəticələri göstərir ki, hava hücumu vasitələri (HHV) döyüşdə aparıcı rol oynayır. Super güc sahibi olan dövlətlərin hərbi rəhbərləri döyüş meydanında əməliyyatı uğurla aparmaq üçün HHV-yə böyük önəm verirlər. Bu da əməliyyatın nəinki gedişinə, hətta ümumi nəticəsinə mühüm təsir edir. Bununla əlaqədar olaraq, HHV-nin təkmilləşdirilməsi, inkişafı istiqamətində keyfiyyətli dəyişikliklər planlaşdırılır. Bu isə, öz növbəsində döyüş imkanlarının artırılmasına, döyüş tətbiqinin forma və üsullarının təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilib.

Hava hücumu vasitələrinə qarşı mübarizə aparmaq üçün isə müasir, manevrli, məhvetmə ehtimalı yüksək olan müdafiə vasitələrinə ehtiyac vardır. Bununla yanaşı, hava hücumundan müdafiə (HHM) vasitələrinin hədəf kanallarının sayı hücum edən hava düşməninə qarşı mübarizə aparmaq imkanında olmalıdır. Silahlı Qüvvələrimizin birlik, birləşmə və hissələrində müxtəlif hava hücumundan müdafiə vasitələrinə malik bölmələr mövcuddur.

Hava hücumundan müdafiə bölmələri – briqadanın idarəetmə məntəqələri və bölmələrinin düşmənin hava hücumu vasitələrinin zərbələrindən qorunması, hava kəşfiyyatı və radioelektron mübarizə vasitələrinin məhv edilməsi, düşmənin aeromobil qrupları və hava desantının enmə rayonlarına uçduğu zaman onlarla mübarizə üçün nəzərdə tutulub [1, s.54].

Motoaticı briqadanın ştatında hava hücumundan müdafiə bölməsi kimi zenit-artilleriya batareyası mövcuddur. Bu bölmə HHV ilə mübarizə aparmağa hazır olmalı, müəyyən şəraitdə mühüm obyektlərin taktiki müdafiə tapşırığını yerinə yetirməli, ordu aviasiyası, digər pilotlu və pilotsuz uçuş aparatları ilə mübarizə aparmalıdır. Başqa sözlə, zenit-artilleriya batareyası bütün döyüş növlərində briqadanı yenicən qruplaşma (hərəkətdən), ərazidə yerləşmə zamanı, həmçinin arxa cəbhənin mühüm obyektlərini ən aşağı, aşağı və orta hündürlüklərdə düşmənin hava zərbəsindən qorumaq üçün təyin edilir. Tək hallarda onlar yerüstü və suüstü düşmənlə də mübarizəyə cəlb edilə bilər. O, öz döyüş tapşırıqlarını ümumqoşun döyüşündə iştirak edərək vahid HHM sistemində yerinə yetirir [2, s.2].

Zenit-artilleriya bölmələri şəraitdən və tapşırığı yerinə yetirməsindən asılı olaraq səfər, döyüşqabağı və döyüş düzülüşündə fəaliyyət göstərə bilərlər.

Səfər düzülüşü – hava hücumundan müdafiə hissələrinin qüvvə və vasitələrinin kolonlarla hərəkəti üçün düzülüşüdür. Bu düzülüş hərəkətin yüksək sürətini, döyüşqabağı və döyüş düzülüşünə açılmanın tezliyini, kütləvi qırğın silahından mühafizə (KQSM) və hava zərbələrindən ən az həssaslığı, hava hücumundan müdafiə qüvvə və vasitələrinin dayanıqlı idarə olunmasının saxlanılmasını təmin etməlidir.

Döyüşqabağı düzülüş – hava hücumundan müdafiə hissələrinin (bölmələrinin) qüvvə və vasitələrinin düzülüşüdür və onun nəzərdə tutulmuş döyüş düzülüşünə açılmasını nəzərə almaqla, cəbhə və dərinlik üzrə parçalanmış (bölünmüş), himayə olunan qoşunların səfər (döyüş) düzülüşündə gedən bölmələrinin kolonlarından ibarətdir. O, səfər düzülüşünün bütün elementlərini, o cümlədən atəşin hərəkətdə və ya qısa dayanmalarla aparılmasını təmin edir.

Döyüş düzülüşü – döyüşün aparılmasına zenit-raket bölməsinin, ərazidə və ya qorunan bölmələrin kolonlarında güc və vasitələrinin yerləşdirilməsidir.

O, düşmənin gözlənilən fəaliyyətinə və qorunan bölmələrinin hərəkət fəaliyyətinin niyyətinə, tapşırığına uyğun olmalıdır [3, s.71].

Zenit-raket artilleriya bölməsinin döyüş düzülüşü qoyulmuş tapşırığa uyğun olaraq təmin etməlidir:

- döyüş texnikasının və silahların döyüş imkanlarından tam istifadə olunmasını;
- əsas istiqamətdə fəaliyyət göstərən bölmələrin və ümumqoşun hissələrinin etibarlı himayəsini;
- qorunan ümumqoşun hissə və bölmələrlə, qırıcı aviasiya və qonşularla arasıkəsilməz qarşılıqlı əlaqəsini;

- manevrin (yerdəyişmənin) tez bir zamanda keçirilməsini;

- ərazinin əlverişli şəraitindən səmərəli istifadəsini;

- bütün növ silahların zərbələrindən ən az zədələnməsini;

- idarəetmənin rahatlığını;

- döyüş maşınları, qurğuları, qonşu zenit-raket bölmələri arasında qarşılıqlı maneələrin aradan qaldırılmasını.

Zenit-raket bölmələrinin döyüş düzülüşünə açılmasına start mövqeləri təyin olunur. Start mövqeləri əsas, ehtiyat və saxta olur. Ehtiyat start mövqeləri əsas start mövqələrinin məqsədli və ya məcburiyyətdən manevr edilməsi üçün təyin olunub. Zenit-raket bölmələrinə 1-2 ehtiyat start mövqeyi ayrılır.

Döyüş düzülüşünə açılmaq üçün zenit-artilleriya bölmələrinə atəş mövqeyi təyin edilir. ZAQ sədd təyin edilə bilər. Atəş mövqeləri də əsas, ehtiyat və saxta ola bilər.

Ehtiyat atəş mövqeyi – manevr üçün və döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən əsas atəş mövqeyini məqsədli və yaxud məcburi tərək etmək üçün təyin edilir.

Zenit-artilleriya bölməsinə, bir qayda olaraq, 1–2 ehtiyat atəş mövqeyi təyin edilir.

Atəş mövqeyi aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- RCK-nın dayaq nöqtəsindən bağlama bucaqları zenit qurğuları üçün 0–10-dan yuxarı kiçikçaplı toplar üçün 0–20 və ortacaplı toplar üçün 0–25 olmaqla hərəkətli görünüşü təmin etməli;

- ZAQ üçün meydançanın mailliyi 10°-dən yuxarı olmamalıdır;

- radiolokasiya cihaz kompleksinin və topların (qurğuların) yönləndirilməsi və yoxlanması üçün 1000 m-dən az olmayan məsafədə görünən yer əşyaları olmalı;

- atəş mövqeyini cəld tutmaq və tərək etmək üçün gizli və rahat giriş yolları olmalı.

Zenit-raket artilleriya batareyasının (ZRAB) döyüş düzülüşü atəş taqımlarının döyüş düzülüşündən, batareya komandiri məntəqəsindən (BKM), zenit manqasının mövqeyindən və dartıcı manqanın yerindən ibarətdir.

Taqımın döyüş düzülüşünə zenit toplarının, uzaqlıqölçənin TQS mövqeləri daxildir. Atəş taqımları batareya komandiri məntəqəsindən 300 m uzaqlıqda yerləşir.

Batareya komandiri məntəqəsindən radiolokasiya cihaz kompleksi və ondan 15–20 m aralıda rabitə vasitələri ilə idarəetmə manqası yerləşir. Zenit manqası düşmənin aşağıdan uçan təyyarə və vertolyotlarının ehtimal olunan uçuş istiqamətlərində radiolokasiya cihaz kompleksindən 500 m uzaqlıqda start mövqeyində yerləşir. Daşınan zenit-raket kompleksləri (DZRK) start mövqələrində 50–150 m aralıda, zenit-artilleriya qurğuları isə bir-birindən 50–100 m aralıda yerləşir. Artilleriya dartıcıları və digər nəqliyyat vasitələri atəş mövqeyindən 500–1000 m uzaqlıqda yerləşir.

ZAQ taqımının döyüş düzülüşünə qurğuların mövqeləri və taqım komandiri məntəqəsinin yeri daxildir. Yerinə yetirilən tapşırıqdan asılı olaraq taqımın döyüş düzülüşü qurğuların bir və iki xətt boyu ola bilər.

Taqım komandiri məntəqəsi, bir qayda olaraq, döyüş düzülüşünün hüdudlarında qurğulardan 50–500 m, marşda qoşunları qoruduqda isə 500–1000 m uzaqlıqda yerləşir.

ZAQ-ın qarşılıqlı uzaqlığı:

- döyüş düzülüşü bir xətt boyu olduqda 300 m-ə qədər, iki xətt boyu olduqda 500 m-ə qədərdir.

Maşınlar zenit qurğularından 500 m uzaqlıqda yerləşir.

ZQ-23-2 taqımının döyüş düzülüşü zenit qurğularının mövqelərindən və taqım komandiri məntəqəsinin yerindən ibarətdir. Yerinə yetirilən tapşırıqdan asılı olaraq qurğuların döyüş düzülüşü bir və ya iki xətt boyu ola bilər.

Taqım komandiri məntəqəsi, bir qayda olaraq, döyüş düzülüşünün hüdudlarında, qurğulardan 50-100 m uzaqlıqda yerləşir.

Zenit qurğularının qarşılıqlı uzaqlığı 50–100 m-dir. Zenit-artilleriya dartıcıları qurğulardan 500 m-ə qədər uzaqlıqda yerləşir [4, s.7].

Zenit-artilleriya bölmələrinin döyüş hərəkətlərinin əsasını atəş və manevr təşkil edir.

Zenit-artilleriya bölmələrinin atəşi gözlənilməz, effektiv olmalı və az sursat məsrəfi ilə qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməlidir. Döyüşdə zenit-artilleriya batareyası (taqım, qurğu) atəşlə hərəkəti bacarıqla uyğunlaşdırmalı, atəşlə manevrdən geniş istifadə etməli və ərazinin əlverişli şəraitindən yararlanmalıdır.

Atəşlə manevr atəşin bir əsas hədəfə cəmləşdirilməsindən, onun bir neçə hədəflərə bölüşdürülməsindən və bir hədəfdən digərinə keçirilməsindən ibarətdir.

Cəmləşdirilmiş atəş, çox vacib hədəflərin məhv edilməsi üçün bir neçə taqımla aparılır. Atəşin bölüşdürülməsi, bir neçə hava hədəfinin eyni vaxtda məhv edilməsi üçün keçirilir. Atəşin bir hədəfdən digərinə keçirilməsi batareyanın (taqımın, qurğunun) atəş zonasına daxil olan hədəflərin ardıcılıqla atəşə tutulması zamanı yerinə yetirilir.

Bölmələrlə manevr bölmələrin atəş mövqelərinə cəld və gizli çıxışından və döyüş düzülüşünə açılışından ibarətdir.

O ən mühüm tapşırığı həll edən ümumqoşun bölmələrinin və digər obyektlərin qorunması, atəş sisteminin dəstəklənməsi, bölmələrin mümkün olan düşmən zərbələrinin altından və yaxud radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə rayonundan çıxarılması məqsədilə həyata keçirilir. Manevrin tezliyi qısa müddət ərzində mövqeni tutmaq, tərək etmək və maşının sürəti ilə əldə edilir.

Döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi daim döyüşə hazırlıqla, batareyanın (taqımın, qurğunun) bacarıqla idarə olunması, hava hədəflərinin vaxtında aşkar edilməsi, onların tanınması, effektiv atəşlə, fasiləsiz qarşılıqlı hərəkətlə və arası kəsilməyən təminatla əldə edilir.

Bölmənin döyüş tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsinə daim döyüşə hazırlığına malik olması ilə nail olunur:

- şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji vəziyyəti ilə;
- şəxsi heyətlə, silahlarla, döyüş texnikası və ləvazimatla komplektləşdirilməsi, silahların, döyüş texnikasının saz vəziyyətdə və təcili tətbiqetmə hazırlığında saxlanması ilə;
- şəxsi heyətin yüksək xüsusi və çöl təcrübəsi (şəxsi heyətin vəzifələri əlavə 1-də göstərilmişdir), təyin olunmuş sursat ehtiyatı və digər material vasitələrinin sayı ilə.

ZA bölmələrinin müdafiədə döyüş fəaliyyətlərinə hazırlığı böyük komandirdən (rəisdən) döyüş tapşırığını aldıqdan sonra başlayır.

Ona daxildir:

- döyüş fəaliyyətlərinin təşkili (qərarın qəbul edilməsi, döyüş tapşırığının verilməsi, qarşılıqlı əlaqənin təşkili, döyüş fəaliyyətlərinin hərtərəfli təminatı, idarəetmə);
- bölmələrin döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə hazırlığı;
- atəş mövqeyinin tutulması;
- atəş mövqeyinin və komandir məntəqələrinin mühəndis cəhətdən qurulması;
- şəxsi heyətlə işin təşkili və aparılması;
- döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə hazırlığa nəzarət.

Müdafiədə döyüşə dair qərar qəbul edərkən bölmə komandiri təyin edir:

- atəş mövqeyinin yerini (əsas və ehtiyat), manevr qaydasını;
- mühəndis cəhətdən qurulma və maskalanma qaydasını;
- bölmələrin köçəri kimi və pusqulardan hərəkətetmə qaydasını.

Kəşfiyyat aparmaq üçün öz qərarını dəqiqləşdirərkən ZA bölməsinin komandiri aşağıdakılara borcludur:

- ərazini öyrənməyə;

– düşmən təyyarələrinin aşağı hündürlüklərdə fəaliyyətinin ehtimal olunan istiqamətlərini və atəş-dəstək vertolyotlarının mümkün olan hərəkət sədlərini müəyyən etməyə;
 – sahəsində batareyanın (taqımın) fəaliyyət göstərdiyi ümumqoşun hissələrinin (bölmələrinin) vəziyyətini və tapşırığını dəqiqləşdirməyə;
 – ərazidə əsas, ehtiyat və saxta atəş mövqelərini dəqiqləşdirməyə;
 – onlarda BKM (TKM) taqımlarının (qurğuların) yerləşmə yerlərini, irəliləmə və manevr marşrutunu təyin etməyə;
 – mühəndis-istehkam işləri cəhətdən qurulmanın və maskalanmanın həcmi və qaydasını, atəş mövqeyinin mühafizə və müdafiə tədbirlərini, gecə və məhdudgörmə şəraitində döyüş fəaliyyətlərinin təminatı tədbirlərini müəyyənləşdirməyə.

Tapşırıq verərkən zenit-artilleriya bölməsinin komandiri şifahi döyüş əmrində göstərir:

Vəziyyət – ərazidə orientirləşməni; vəziyyətin qiymətləndirilməsindən qısa nəticələri; qarşıdakı düşmənin tərkibi, vəziyyəti, ehtimal edilən fəaliyyət xarakterini; qorunan bölmənin tapşırıqları və qarşılıqlı əlaqədə olan bölmələri; böyük rəisin qüvvə və vasitələri ilə batareya marağında yerinə yetirilən tapşırıqları;

Tapşırıq – döyüş tərkibi və batareyanın tapşırıqları;

İcra – sözlərindən sonra döyüş fəaliyyətlərinin niyyətini (niyyətdə alınmış tapşırığın yerinə yetirilməsi mərhələlər üzrə müəyyənləşdirilir); “əmr edirəm” sözlərindən sonra taqımların (heyətlərin, manqaların) tapşırıqlarını; döyüş məlumatlarının çatdırılması və qarşılıqlı əlaqə qaydalarını; start mövqeləri, onların tutulması və hazırlamasını; cavabdeh sektorları; döyüş əmrini yerinə yetirməyə hazırlıq vaxtını;

Təminat – maddi-texniki təminat üzrə (maddi vəsaitlərin çatdırılması və arxa cəbhə təminatı, taktiki fəaliyyətlərin icrası üçün ayrılan raket və sursatın miqdarı); tibb təminatı üzrə (təxliyə və tibbi yardımın göstərilməsi qaydası); şəxsi heyətlə təminat üzrə (şəxsi heyətin itkilərinin tamamlanması qaydası);

İdarəetmə – idarəetmə məntəqəsinin açılma yeri, vaxtı və məntəqə sıradan çıxdığı təqdirdə idarəetmənin ötürülmə qaydasını, qarşılıqlı əlaqə və idarəetmə siqnallarını;

Batareya komandiri tapşırığı qoyduqdan sonra tabeliyində olanlar tərəfindən onun yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Zenit-raket artilleriya batareyasının komandiri batareyanın köçəri kimi və ya pusuqdan hərəkət etməsinə tapşırıq alarkən batareyanın tapşırığı, atəş mövqelərinin rayonlarını aydınlaşdırmalıdır. ZRAB komandiri bu zaman atəş keçirmə, sursat məsrəfi və onları artırma, atəş mövqeyini dəyişdirmə və marşrutla rabitənin saxlanma qaydalarını da müəyyən etməlidir.

Bundan sonra ZA bölməsinin komandiri radiolokasiya cihaz taqımının, atəş taqımları qurğularının hərəkət qaydasını təyin edir və onlara tapşırıqlar verir.

Manevr üçün tapşırıq verərkən zenit-raket artilleriya batareyasının komandiri aşağıdakıları göstərir:

- manevrin məqsədini, atəş mövqeyinin yerini və hərəkət marşrutunu;
- atəş mövqeyinin dəyişdirilməsi, kəşfiyyatın və manevr vaxtı atəşin aparılma qaydasını;
- manevrə siqnalı və atəşin aparılmasına hazırlıq vaxtını.

Radiolokasiya cihaz taqımının (atəş taqımının, qurğunun, manqanın) komandiri RCK batareya (taqım) komandirinin sərəncamlarını yerinə yetirir və RCK (qurğu) heyətinin hərəkətlərinə rəhbərlik edir.

Tapşırıq verərkən radiolokasiya cihaz taqımının komandiri aşağıdakıları göstərir:

- batareyanın atəş mövqeyinin və RCK mövqeyinin yerini;
- hərəkət marşrutunu;
- döyüş işinə hazırlıq vaxtını;
- marşda yerüstü düşmənin hücumunu dəf edən zaman RCK heyətinin hərəkət qaydasını.

Atəş taqımının komandiri tapşırıq verərkən aşağıdakıları göstərir:

- atəş mövqeyinin yerini;
- onu tutma qaydasını və topların atəş açmağa hazırlıq vaxtını;

– topların atəş sektorunu, yerüstü və aşağıdan uçan hava hədəflərinə atəş açmaq üçün siqnalvermə sədlərini, hansı sursatların nə qədər hazırlanıb topların yanında qoyulmasını;

– atəş mövqeyinə soxulan piyadanın və tankların məhv edilməsi zamanı hərəkət qaydasını;

– atəş mövqeyinin mühəndis cəhətdən qurulması və maskalanması qaydasını;

– xəbərdarətmə, idarəetmə siqnallarını və onlarla hərəkət qaydasını.

Qurğu, manqa komandiri tapşırıq verərkən aşağıdakıları göstərir:

– atəş sektorunu, nə qədər və hansı sursatların atəşə hazırlanmasını;

– atəş mövqeyinə soxulan düşmən piyadasının və tankların məhv edilmə qaydasını;

– mühəndis cəhətdən qurulma və maskalanma qaydasını;

– xəbərdarətmə siqnallarını və onlarla hərəkət qaydasını.

Zenit-raket artilleriya batareyasını müdafiə döyüşündə döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə hazırlıq tədbirləri hücumda olduğu kimidir. Bundan başqa, bölmələrin irəliləməsi, açılması və soxulmuş düşməne qarşı əks-həmlə edilməsi zamanı bölmələrin mühafizəsi üçün, həmçinin yerüstü düşmənlə mübarizə aparmaq üçün cəld manevrin həyata keçirilməsinin vacibliyi nəzərə alınır.

Düşmənin hücumu keçməsindən əvvəl tək təyyarələrə (vertolyotlara) və digər hava hədəflərinə qarşı atəşi, bir qayda olaraq, batareya komandirinin komandası ilə bölmə həyata keçirir.

Düşmənin hücumu və onun aviasiyasının bir nöqtəyə yönəldilmiş uçuşu başlayarkən, bölmə başqa hava hücumundan müdafiə vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqədə hissə (batareya) komandirinin komandasına əsasən və ya sərbəst olaraq havadan zərbələri dəf edir.

Manevr vaxtı zenit-raket artilleriya batareyası hissənin komandanlıq məntəqəsindən verilən siqnal ilə (batareya komanda məntəqəsindən), bir qayda olaraq, əvvəlcədən kəşf olunmuş və hazırlanmış marşrutla atəş mövqeyinə irəliləyir.

Zenit-raket artilleriya batareyası bütün hallarda öz atəşi ilə düşmən təyyarələrinin zərbələrini dəf etməli və tutduğu mövqeyi yerüstü düşməndən inadla himayə etməlidir.

Düşmənin atəş hazırlığı başlayarkən və müdafiə döyüşü vaxtı zenit bölməsinin komandiri borcudur:

– hava və yerüstü düşmənin və öz qoşunlarımızın hərəkətlərini şəxsən müşahidə etsin;

– birinci növbədə aşağı hündürlükdən zərbə endirən təyyarə və atəşi dəstəkləyən vertolyotları məhv edərək maksimal gərginliklə atəş keçirsin;

– piyadanın, tankların və aviasiyanın eyni vaxtda hərəkəti zamanı piyadaları və tankları məhv etmək üçün qurğular, heyətlər təyin etsin;

– düşmən həmləsini, aviasiyanın uçuşlarını dəf etdikdən sonra batareyanın (taqımın) atəşəçma hazırlığının tez bərpa edilməsi, sursatlarla doldurulması üçün dağıdılmış müdafiə qurğularının bərpası məqsədilə tədbirlər görsün, həmçinin ağır yaralıların təxliyəsinə təşkil etsin;

– döyüşün nəticələri haqda dərhal hissə (batareya) komandirinə məruzə etsin və ehtiyat atəş mövqeyinə manevr etməyə icazə alsın.

Səyyar bölmə kimi hərəkət zamanı zenit batareyasına (ÖHZQ və ZQ-23-2 taqımına) döyüş əməliyyatları rayonu, hərəkət marşrutu, atəş mövqeləri və orada qalma vaxtları, kəşfiyyat və atəşin keçirilmə qaydası, mövqeyi tərketmə vaxtı göstərilir.

Pusqudan hərəkət zamanı bölməyə pusqunun məqsədi, atəş mövqeyi, hərəkət marşrutu, kəşfiyyat və atəşin keçirilmə vaxtı, mövqeyi tərketmə vaxtı göstərilir.

Bir sıra hallarda basqın döyüşü zamanı ÖHZQ səyyar bölmələr kimi hərəkət edə bilər. Müdafiə döyüşü vaxtı zenit-artilleriya bölməsi düşməne əks-həmlə edən ümumqoşun bölmələrinin mühafizəsinə gücləndirilməsinə cəlb oluna bilər.

Müdafiə xəttinə soxulmuş düşməne qarşı əks-həmlə keçirən ümumqoşun bölmələrinin mühafizəsinə gücləndirmək məqsədilə manevrin hazırlığına və keçirilməsinə, zenit bölmələrinin davamlılığını artırmaq üçün atəş mövqelərinin vaxtaşırı dəyişdirilməsinə böyük önəm verilir.

Manevrə hazırlıq zamanı manevrin məqsədi, atəş mövqeyi rayonu və hərəkət marşrutu, atəş mövqeyinin dəyişilmə qaydası, yerdəyişməyə verilən siqnal və hazırlıq vaxtı zenit-artilleriya bölməsinə çatdırılır.

Su səddinin himayəsi zamanı birinci xəttin zenit-artilleriya batareyasının atəş mövqeyi birinci eşelonun hissələrinin döyüş düzülüşü dairəsində sahildən aşağıdakı uzaqlıqda yerləşdirilir: kiçikçaplı – 2 km-ə qədər, ortaçaplı – 3 km-ə qədər. ÖHZQ taqımının atəş mövqeyi birinci eşelon bölmələrinin dayaq məntəqələrinin dairəsində sahildən 500 m-ə qədər uzaqlıqda yerləşdirilir [4, s.10].

Şəhərin himayəsi zamanı zenit-artilleriya bölməsinin atəş mövqeyi, bir qayda olaraq, şəhərin kənarlarındakı meydançalarda, küçələrin kəsişməsində, bulvar, stadion və parklarda seçilir.

Möhkəmləndirilmiş rayonun bölmələrinin mühafizəsi zamanı zenit-artilleriya bölmələri atəş sisteminin və düşmən aviasiyasının gizli yaxınlaşma imkanı nəzərə alınmaqla, uzunmüddətli müdafiə qurğularının yaxınlığında atəş mövqelərini tuturlar. Hava düşməninə qarşı atəş maksimal məsafələrdə açılır.

Dəniz sahilinin himayəsi zamanı zenit-artilleriya bölmələri desant təhlükəli istiqamətlərdə hərəkət edən ümumqoşun bölmələrini mühafizə edirlər. Atəş mövqeləri sahil xəttinin yaxınlığında seçilir, desantın məhv edilməsi üçün təyin edilmiş mühafizə olunan bölmələrlə birlikdə manevr hazırlanır. Hava düşməninə və desanta qarşı atəş ən son məsafələrdə açılır.

Mühafizə olunan hissələr (bölmələr) geri çəkilən zaman zenit-raket artilleriya batareyası, onların yeni sədlərdə müdafiənin dərinliyində fəaliyyətləri zamanı mühafizə etmək məqsədilə start (atəş) mövqelərinin dəyişdirilməsini həyata keçirirlər.

Zenit-raket artilleriya batareyası komandiri start (atəş) mövqeyinin dəyişdirilməsini, ancaq öz hissə komandirinin əmri ilə həyata keçirir.

Nəticə

Müasir dövrdə olduğu kimi, gələcək müharibələrdə də ilk hücumlar havadan ediləcək və ilk hədəflərdən biri hava hücumundan müdafiə birlikləri olacaq. Bu səbəbdən hava hücumundan müdafiə birlikləri üçün mümkün qədər qısa vaxtda mövqe tutmaq və atəş açmaq çox əhəmiyyətlidir. Hava hücumundan müdafiə birlikləri mümkün qədər az itki ilə düşmənin hava hücumu vasitələrinə maksimum zərər vurmaq məcburiyyətindədirlər. Öz qoşunlarımızı və əhəmiyyətli obyektləri düşmənin hava hücumlarından qorumaq zəruridir. Bu məqsədlə alçaq hündürlüklərdə hava hücumundan müdafiə örtüyünün yaradılması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. 1-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri. Bakı, 2015, 284 s.
2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində hava hücumundan müdafiə bölmələrinin (qoşun HHM zenit-artilleriya batareyası, taqımı, heyəti) taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri. Bakı, 2015, 74 s.
3. Ümumqoşun döyüşlərində hissə və bölmələrin hava hücumundan müdafiəsi. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri. Bakı, 2004, 134 s.
4. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində hava hücumundan müdafiə bölmələrinin taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı (QHİM ZA batareyası, taqımı, heyəti). Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin doktrinal nəşri. Bakı, 2016, 97 s.

Аннотация

Особенности применения единиц ПВО в оборонительных операциях пехотной бригады Азим Аллахъяров

В этой статье указаны основы действия и использования средств противовоздушной обороны мотострелковой бригады в оборонительной битве. Современные войны и, продолжаю-

щиеся события на Ближнем Востоке показывают, что зенитно-ракетно-артиллерийское вооружение во время войны является одним из важных элементов успеха.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, зенитно-ракетно-артиллерийские подразделения, радиолокационный комплекс, противолокационная ракета, самоходное зенитное устройство.

Abstract

The features of applying AD units in defence operations of infantry brigade

Azim Allahyarov

This article is indicated the basics and actions of using the air defense equipment of the motorized rifle brigade in the defensive battle. Modern wars and the ongoing events in the Middle East shows that the higher the demand for anti-aircraft missile and artillery weapons during the war is one of the important elements for success.

Keywords: air defense, zenit rocket and artillery units, radiolocation device complex, missile against radiolocation, self-propelled antiaircraft installation.

UOT 355/359

RADİOLOKASIYA KƏŞFİYYATI VƏ ONUN APARILMASI ÜSULLARININ TƏDQIQI

kapitan Elşad Höccətov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə hava obyektlərinin bir neçə parametrlə üzrə qruplara bölünməsi təhlil edilir. Onlara qarşı radiolokasiya kəşfiyyatının aparılması üsullarına toxunulur. Eyni zamanda, hava vasitələrinin fəaliyyətlərinin vaxtında aşkarlanması, lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi üsullarının öyrənilməsi və tətbiq edilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: radiolokasiya kəşfiyyatı, hava düşməni, aşkaretmə zonası, radiolokasiya məlumatı, radioelektron maneə.

Radiolokasiya kəşfiyyatı hava düşməni kəşfiyyatının əsas növü olub, onlar haqqında məlumatların əldə edilməsi və radiolokasiya stansiyalarının (komplekslərinin) köməyi ilə hərəkət parametrlərinin təyin edilməsi prosesidir.

Hava hədəflərinin vaxtında aşkarlanması, onların dövlət mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi, koordinatlarının dəqiqləşdirilməsi və fasiləsiz olaraq müşayiəti, əsas zərbə istiqamətinin, hərəkət üsullarının, döyüş düzülüşünün, say tərkibinin, eləcə də radioelektron mübarizə (REM) vasitələrinin tətbiqinin və intensivliyinin, nüvə partlayışı yerinin təyin edilməsi, radioaktiv buludun yayılmasının izlənməsi radiolokasiya kəşfiyyatının aparılmasının əsas məqsədləridir.

Radiolokasiya kəşfiyyatı bir proses kimi bir-biri ilə əlaqəli olan hava məkanının fasiləsiz axtarışı, hava hədəflərinin aşkarlanması, onların müəyyən edilməsi, tanınması, fasiləsiz müşayiəti, hədəf haqqında məlumatların toplanması, emalı və təhlil əməliyyatlarından ibarətdir [1, s. 44].

Axtarış – radiolokasiya vasitələrinin imkanlarından istifadə etməklə RLS (radiolokasiya stansiyası) və komanda məntəqəsi (KM), İdarəetmə məntəqəsi (İM) heyətlərinin hava məkanının müəyyən hissələrini elektromaqnit enerjisi ilə fasiləsiz şüalandırmaqla hava düşməninin aşkar edilməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyətidir. Hava hədəfləri fasiləsiz axtarış nəticəsində aşkar olunur.

Aşkaretmə – hava obyektinin axtarış zonasında olmasını təsdiq edən hadisədir. Başqa sözlə, aşkaretmə – hava məkanında təbii və süni maneə şəraitində əvvəlcə görünməyən hədəfin üzə çıxarılması prosesidir.

Bu mərhələdə bütün aşkar olunan obyektlər lokasiya hədəfləri adlanır. Aşkar olunmuş lokasiya hədəfləri döyüş təyinatına, uçan aparatın növünə (taktiki xarakteristikasına) və döyüş tərkibinə əsasən müəyyənləşdirilir.

Aşkar olunan hədəfin müəyyənləşdirilməsi (öyrənilməsi) nəticəsində hədəflərin və döyüş təyinatı olmayan hədəflərin ayrılması baş verir. Digər lokasiya hədəflərinin hər biri dövlət mənsubiyyətinin öyrənilməsi üçün tanınmalıdır.

Aşkar olunan bütün hava hədəfləri düşmənin hava hücumu vasitələrinə, öz uçuş aparatlarına, imitasiya olunan hədəflərə, hidrometeoroloji hədəflərə (bulud topası, dənizdən buxarlanmalar və s.), şarlara, zondlara və avtomatik hərəkət edən aerostatlara, quş dəstələrinə və s. qruplara bölünür.

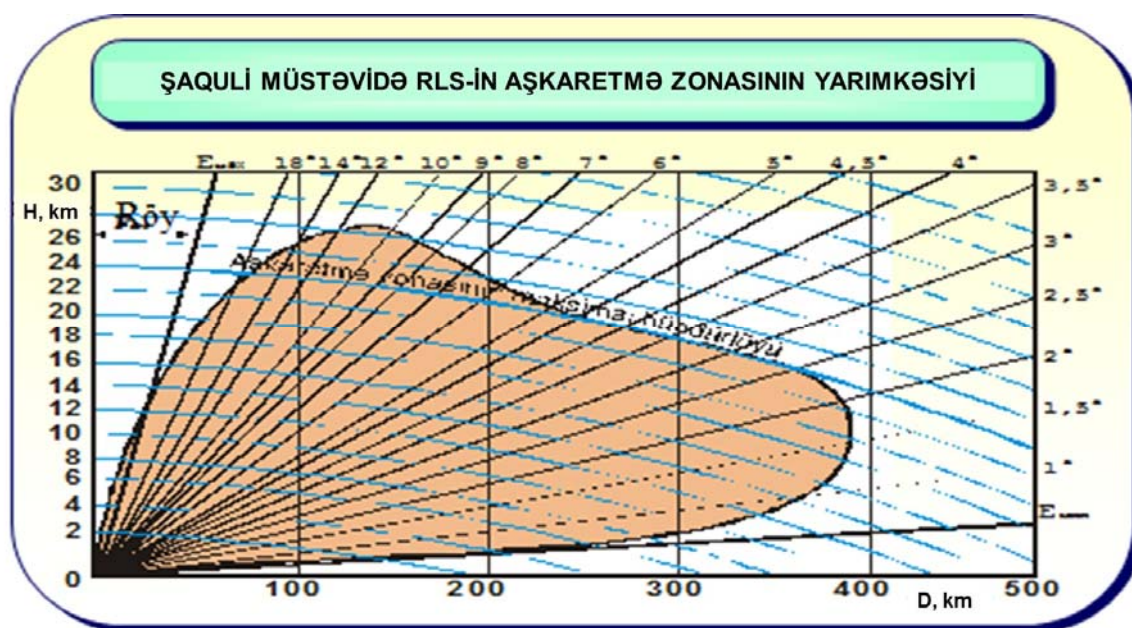
Aşkaretmə zonası

Hər bir işə qoşulmuş RLS (RLK, HRÖ) aşkaretmə zonası (mənsubiyyəti təyinetmə sistemi – mənsubiyyəti təyinetmə zonası; hündürlükölçənlər – hündürlükölçmə zonası) yaradır.

Aşkaretmə zonası – müəyyən effektiv əksətdirmə sahəsinə malik radiolokasiya hədəflərinin verilməmiş ehtimaldan az olmayaraq aşkarlandığı hava məkanıdır. Radiotexniki qoşunlarda aşkarlanmanın başlanğıc zonası dedikdə, effektiv əksətdirmə sahəsi 1 m² olan hədəflərin aşkaredilmə ehtimalı 0.5-ə bərabər olan hava məkanı sahəsi qəbul olunur.

Aşkaretmə zonasının parametrləri, hava məkanının müşahidəsinin həyata keçirildiyi hədlərdə minimal (ϵ_{\min}) və maksimal (ϵ_{\max}) yer bucaqları; azimuta görə baxış sektoru; azad fəzada hava obyektinin aşkaretmə uzaqlığı; fasiləsiz aşkaretmənin yuxarı sərhədi; fiksasiya olunmuş yüksəklikdə aşkaretmə uzaqlığı Daşk (H); “ölü sahənin” radiusu hesab olunur.

Aşkaretmə zonasının uzaqlığı radiolokasiya stansiyasının (RLS-in) texniki xüsusiyyətlərindən, hədəflərin effektiv əksətmə səthindən və qəbuledicinin girişində olan küylərin səviyyəsindən (qəbuledicinin həssaslığından) asılıdır. RLS-in aşkaretmə zonalarının ölçüləri və forması stansiyanın əsas sistemlərinin texniki parametrlərindən və onların, ilk növbədə iş rejimlərindən (əsasən, fəzanın müşahidəsilə əlaqəli olan) asılıdır. Aşkaretmə zonasının forması RLS istiqamətlənmə diaqramından, yerin RLS-ə yaxın səthindən və ətraf relyefdən asılıdır. Şaquli müstəvidə RLS-in aşkaretmə zonasının nümunəsi şəkildə göstərilib (Şək.1).

Şək. 1. Şaquli müstəvidə RLS-in aşkaretmə zonası

Radiotexniki vasitələrin (RTV) aşkaretmə zonasının parametrlərini qiymətləndirərkən nəzərə alınmalıdır ki, onlar xarici faktorlardan asılı olduğu kimi, daxili faktorlardan da asılıdır. RTV-nin aşkaretmə zonasına təsir edən faktorları şərti olaraq ayırmaq olar: radiodalğaların yayılma mühiti parametrləri; RTV-nin texniki parametrləri; radioelektron şəraitin və hava obyektlərinin effektiv əksətdirmə sahəsi (EƏS) fluktasiyası.

Təcrübələr göstərir ki, hətta bir mövqedə yerləşmiş müxtəlifnövlü RLS-in (RLK), passiv radiolokasiya komplekslərinin (PRLK) aşkaretmə zonasının forma və ölçüləri bir-birindən fərqlənir. Buna səbəb RLS-in (RLK, PRLK) texniki xüsusiyyətləri və yer səthinin RLS-in (RLK, PRLK) istiqamət diaqramının formalaşmasına təsiridir [2, s.19–21].

Radiolokasiya kəşfiyyatının aparılma üsulları

Hava düşməninin radiolokasiya kəşfiyyatı sülh zamanı bölmələrdə növbəyə qoşulmuş RLS-lər (RLS) və həmçinin qoşulma məqsədindən asılı olmayaraq bölmələr tərəfindən, vəziyyətin mürəkkəbləşməsi zamanı isə radiotexniki bölmələrin yüksək dərəcəli döyüşə hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi, bu tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün zəruri sayda radiolokasiya vasitələrinin qoşulması ilə fasiləsiz aparılır.

Radiolokasiya stansiyalarında hədəflərin aşkarlanması üçün tətbiq olunur:

- dairəvi axtarış, təyin olunmuş zonada (sektorda) və hündürlük diapazonunda axtarış;
- təyin olunmuş hava obyektlərinin axtarışı.

Əsas axtarış üsulu – dairəvidir. Onun tətbiqinin vacibliyi bütün aşkaretmə zonası üzrə hava şəraiti barədə tam məlumatların əldə olunması ilə şərtlənir. Bu üsul qrafik üzrə işləyərkən, hədəfgöstərmə olmadıqda, sektorda və ya təyin olunmuş rayonda periodik axtarış zamanı tətbiq edilir.

Hava düşməninin fəaliyyət istiqaməti bilinərsə, xüsusən aşağı hündürlükdə uçan və kiçikölçülü hədəflərin aşkarlanması zamanı təyin olunmuş zonada (sektorda) və hündürlük diapazonunda axtarış üsulundan istifadə olunur. Bu üsul komanda məntəqəsindən hədəfgöstərmə alındıqda, həmçinin əvvəlcədən aşkarlanmış hədəflər barədə məlumatın dəqiqləşdirilməsi zamanı tətbiq edilir.

Sektorda axtarış RLS-in monitorunda miqyası böyütməyə imkan verir ki, bu da RLS-in imkan və qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Verilmiş sektorda monitora baxışın keçirilməsi mərkəzdən monitorun kənarına doğru aparılır, əsas diqqət yerli cisimlərin yaxınlığında əmələgələn zəif nişanların üzərinə cəmləşdirilir.

Təyin olunmuş hava obyektlərinin axtarışı daha vacib hədəflərin aşkarlanması və izlənməsi üçün tətbiq olunur.

Hədəfin tanınması dedikdə, hava obyektinin dövlət mənsubiyyətinin təyin edilməsi başa düşülür. Tanınma nəticəsində lokasiya hədəfləri hava hədəflərinə və öz hava vasitələrimizə bölünür.

Hava hədəflərinə düşmənin təyyarələri və başqa hava hücumu vasitələri, dövlət sərhədinə yaxın məsafədə uçan digər dövlətlərin hava vasitələri, mənsubiyyəti bilinməyən hava vasitələri, yayındırıcı hədəflər və hava məkanından istifadə qaydalarını pozan hava hədəfləri aiddir.

Aşkar olunmuş hava hədəfləri fasiləsiz müşayiət olunmalıdır.

Hədəfin müşayiəti, RLS-in (RLK) köməyi ilə fasiləsiz və yaxud vaxtaşırı müşahidəsinin aparılması, cari koordinatları və hərəkət parametrlərinin ölçülməsindən və ona nəzarətdən ibarətdir.

Bundan başqa, hədəflərin izləndiyi müddətdə onların tanınmasının ilkin nəticələri dəqiqləşdirilir. Xüsusən manevrdən sonra, həmçinin döyüş tərkibi və hədəfin marşrut üzrə hərəkətləri müəyyənləşdirilir. Eyni əməliyyatlar öz hava hədəflərimizi müşayiət etdikdə də aparılır.

Döyüş fəaliyyəti rayonunda Hərbi Hava Qüvvələri Komandanlığının cari hava vəziyyəti haqqında məlumatlarla təmin etmək üçün RLS (RLK) heyətlərinin əldə etdikləri bütün məlumatlar hissə və bölmənin KM-nə (İM) verilir. Orada bu məlumatlar ümumiləşdirilir, təhlil olunur və rahat ötürülməsi üçün təyin olunmuş vahid hala gətirilir.

Radiolokasiya məlumatı

Bir mövqedə açılan və hədəf haqqında tam tərkibdə məlumatın alınmasını təmin edən bölmələrin radiolokasiya vasitələrinin aşkaretmə zonalarının cəmi bölmənin məlumat zonasını formalaşdırır. Bölmənin radiolokasiya məlumat zonası verilmiş ehtimaldan az olmayaraq bütün hava hədəflərinin müstəvi koordinatlarının, hündürlüyünün, dövlət mənsubiyyətinin və xüsusiyyətlərinin təyin olunmasını təmin edən ən böyük hava məkanı sahəsidir. Beləliklə, bir neçə radiolokasiya böliyü və radiolokasiya taborunun məlumat zonasının cəmi taborun radiolokasiya sahəsini, radiotexniki taborların radiolokasiya sahələrinin cəmi isə radiotexniki briqadanın (alayın) radiolokasiya sahəsini formalaşdırır.

Radiolokasiya kəşfiyyatının aparılması zamanı hava şəraiti haqqında əldə olunan məlumatların cəmi radiolokasiya məlumatının tərkibini təşkil edir və həmin məlumat təyinatından asılı olaraq kəşfiyyat və ya döyüş məlumatlarına bölünür. Qarşılıqlı əlaqə ilə təmin olunan yuxarı komanda məntəqələrinə radiolokasiya məlumatları formalaşdırılmış (kodlaşdırılmış) şəkildə avtomatlaşdırılmış və yaxud avtomatlaşdırılmamış kanallar vasitəsilə ötürülür.

Radiolokasiya kəşfiyyatı tapşırığının yerinə yetirilməsi baxımından hava hədəflərini sürət, manevr imkanları, hündürlük diapazonu və effektiv əksətmə sahəsi (ölçüsü) üzrə bölüşdürmək olar.

Sürət üzrə:

- azsürətli ($V_{\text{hədəf}} \leq 100 \text{ m/san}$);
- səs sürətindək ($100 \text{ m/san} \leq V_{\text{hədəf}} \leq 300 \text{ m/san}$);
- sürətli ($300 \text{ m/san} \leq V_{\text{hədəf}} \leq 640 \text{ m/san}$);
- yüksəksürətli ($V_{\text{hədəf}} \geq 640 \text{ m/san}$).

Azsürətli hədəflərə – avtomatik hərəkətdən aerostatlar (AHA), pilotsuz uçuş aparatları (PUA), kiçikölçülü şarlar, vertolyotlar, gəmilər; uçuş sürəti səs sürətində olan hədəflərə – strateji qanadlı raketlər, kəşfiyyat təyyarələri, aktiv maneə tətbiq edən və uzaqdan RL aşkarlayan təyyarələr; sürətli hədəflərə – taktiki qırıcılar və yüksəksürətli qırıcılar aiddir.

Manevr imkanları üzrə:

- azmanevrli ($N \leq 2$);
- manevrli ($2 \leq N \leq 5$);
- yüksəkmanevrli ($N \geq 5$).

Hündürlük diapazonu üzrə:

- ən aşağı hündürlük ($H_{\text{hədəf}} \leq 200$ m);
- aşağı hündürlük ($200 \text{ m} \leq H_{\text{hədəf}} \leq 1000$ m);
- orta hündürlük ($1000 \text{ m} \leq H_{\text{hədəf}} \leq 4000$ m);
- yüksək hündürlük ($4000 \text{ m} \leq H_{\text{hədəf}} \leq 12000$ m);
- çox yüksək hündürlük ($H_{\text{hədəf}} \leq 12000$ m stratosfer).

Hava hədəflərinin aşkarlanması üçün vacib xüsusiyyətlərdən biri də effektiv əksətmə sahəsidir (EƏS). Bunun üçün də bütün hədəfləri aşağıdakı qruplara bölüşdürmək olar:

- kiçikölçülü ($\sigma_{\text{hədəf}} \leq 1 \text{ m}^2$);
- ortaölçülü ($1 \dots 2 \text{ m}^2 \leq \sigma_{\text{hədəf}} \leq 8 \dots 10 \text{ m}^2$);
- böyükölçülü ($8 \dots 10 \text{ m}^2 \leq \sigma_{\text{hədəf}}$)

[3, s. 68–75].

Müxtəlif növ hava hədəflərinin radiolokasiya kəşfiyyatı

Ən aşağı hündürlüklü hədəflərin kəşfiyyatı

Hava hücumu vasitələrinin texniki göstəriciləri, radioelektron təchizatı və uçuş heyətinin təcrübəsi ən alçaq hündürlükdə (200 m-ə qədər) döyüş fəaliyyətinin tətbiqinə imkan verir. Döyüş tətbiqinin aşağı həddi yerin relyefi, zərbə obyektinin uzaqlığı, mərmə yükü, meteoroloji şərait və döyüş rayonunu tanımaq şərtləri ilə təyin olunur.

Aşağıhündürlüklü hədəflərin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır :

- uçuş sürətinin səsə qədər olması ($V_{\text{hədəf}} = 300$ m/san);
- səpələnmiş döyüş düzülüşündə tək və kiçik qrup şəkilində hava hücumu vasitələrinin (2–4 qrupda) uçuşu;
- azhündürlüklü hədəflərin uçuşunu təmin etmək üçün 2000–5000 m hündürlükdə yayındırıcı qrup təyyarələrinin uçuşu;
- zərbə yerlərinə gizli yaxınlaşma üsullarından istifadə (dənizin səthi, çayın vadisi və axını, dənizkənarı, dəniz və şose yolları);

RLS-in (RLK-nın) aşkaretmə zonasında az müddətdə olması, bağlama bucaqlarının aşkaretmə zonasına təsiri, RLS-in monitorunda yaxın zonada yer əşyalarından əksolunan işıqlanma azhündürlüklü hədəflərin kəşfiyyatını çətinləşdirən amillərdəndir.

Azhündürlüklü hədəflərin kəşfiyyatı zamanı onların aşkarlanma ehtimalını artırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- bağlama bucağı olmayan mövqelərin seçilməsi;
- döyüş fəaliyyəti rayonunda RTQ qruplaşmasının sıxlaşdırılması;
- RLS-in adalara çıxarılması və aşağı hündürlük üzrə yaxşı xüsusiyyətləri olan RLS-in qoşulması;
- bu hədəflər haqqında məlumatın minimum diskretliklə verilməsi, yaxşı seleksiya imkanına malik olan RLS-in tətbiq olunması və vizual müşahidə məlumatının istifadəsi.

Kiçikölçülü hədəflərin radiolokasiya kəşfiyyatı

Radiolokasiya kəşfiyyatına əlavə çətinlikləri kiçikölçülü hədəflər yaradır. Onlara effektiv əksətdirmə sahəsi (EƏS) 1 m^2 -dən aşağı olan hədəfləri – qanadlı raketləri, radiolokasiya əleyhinə raketləri, hava şarlarını, pilotsuz uçuş aparatlarını misal göstərmək olar. Bu sinif hədəfləri aşkar etmək üçün azhündürlüklü hədəflərin aşkarlanmasında yerinə yetirilən üsulların tətbiqi vacibdir.

Müasir döyüşlərdə pilotsuz uçuş aparatlarının (PUA) geniş istifadəsi mühüm rol oynayır. Onların uçuşları proqramla yerinə yetirilir və kəşfiyyat, maneə yaratmaq və zərbə vurmaq məqsədi daşıyır.

PUA-ların hərəkət əlamətləri:

- qəfil görünmə, təyyarə daşıyıcısından ayrılması və kursunu dəyişməsi;
- səs qədər sürətli olması, hündürlük və kurs üzrə yüksək maneərliliyi;
- RLS ekranında zəif görünməsi və tək hədəf kimi hərəkət etməsi.

Kiçikölçülü hədəflər kiçik EƏS-ə malik olduğundan onlar RLS (RLK) tərəfindən çətin aşkar olunur. Meteoyaranmaların və kiçikölçülü hədəflərin yerdəyişmə sürətinin eyniliyi, qeydlərin oxşarlığı real hədəflərin tanınmasını çətinləşdirir.

Beləliklə, kiçikölçülü hədəflərin kəşfiyyatı üçün yüksək potensiala, minimal fırlanma (antenin) sürətinə malik olan RLS-lər, eləcə də xüsusi hazırlığı olan döyüş heyətləri cəlb olunurlar.

Hündür və sürətli hədəflərin kəşfiyyatı

Hündür hədəflərə 12000 metr yüksəklikdə və stratosferdə uçan hədəflər aiddir. Buraya strateji və taktiki aviasiya təyyarələri, kəşfiyyat təyyarələri, PUA-lar, qitələrarası və ballistik raketlər daxildir.

Qoşunların döyüş təcrübəsinə, əsasən, sürətli hədəflərə uçuş sürəti $V_{\text{hədəf}} > 640$ m/san-dən çox olan hədəflər aiddir. Yuxarıda göstərilən hədəflərin xüsusi əlamətləri bunlardır:

- düz xətlə uçuş, böyük uçuş sürəti, kurs üzrə maneəvərlik imkanlılığı (böyük dönmə radiusu);
- döyüş düzülüşünün qrup hədəfinə cəmləşdirilməsi;
- hərəkət zamanı bu hədəflərin işarələrinin (qeydlərinin) monitorlarda yayılması və hər bir antenin fırlanması zamanı böyük həcmdə yerdəyişmə etməsi (birdən-birə 10 km-lərlə).

Hündür və sürətli hədəflərin kəşfiyyatı zamanı hədəfi stratosferdə aşkarlayan və müşahidə edən RLS-in (RLK) olmasını, yüksək hündürlükdə RLS-in (RLK) istiqamət diaqramının yarpaqşəkilliliyinin və aşkaretmə zonalarında “ölü yarpaqlar” mövcudluğunu, hədəflərin meteoyaranmalardan seçilməsinin çətinliyini, hündürlüyün və müstəvi koordinatlarının hündürlük artdıqca səhv ölçülməsi ehtimalının artmasını, eləcə də KM-ə (İM-ə) hündür hədəflər haqqında artıq məlumat axınının yayılmasını nəzərə almaq lazımdır. Odur ki, bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün RTQ qruplaşmasını yaradarkən bölmələrdə yuxarıhündürlüklü hədəfləri aşkar etmək imkanına malik RLS-lər olmalı, döyüş heyətlərinə vaxtında hədəfgöstərmə məqsədilə digər hissə və bölmələrlə qarşılıqlı əlaqə təşkil olunmalıdır.

Şəxsi heyətin xüsusi hazırlığı sayəsində göstərilən tədbirlərdən əlavə, antenin maksimal fırlanma sürətini tətbiq etmək və başqa tezlik diapazonlu RLS-in işə qoşulması ilə sürətli hədəflərin kəşfiyyatı imkanlarını artırmaq olar.

Radioelektron maneələrin tətbiqi zamanı radiolokasiya kəşfiyyatı

Hava hücumundan müdafiə sisteminin fəaliyyətinin əngəllənməsində düşmənin hərbi hava vasitələrinin istifadə etdiyi üsullardan biri də radiomaneələrin və yalançı hədəflərin tətbiqidir. Maneələr yerdən və havadan yaradıla bilər. Bu halda aşkaretmə və müşahidə şərtlərinə görə bütün hava hədəfləri aktiv və passiv maneələr tətbiq edən hədəflərə, maneə fonunda qorunan və qorunmayan hədəflərə bölünür.

Düşmən hava hədəflərinin sərhədboyu rayonlarda yerləşən RTQ hissə və bölmələrinin radiolokasiya sahəsinə girişi zamanı tuşlanmış maneələrin tətbiq edilməsi daha çox ehtimal olunur. Bu maneələr gücünə görə çox effektivdir. Hədəflərin radiolokasiya sahəsinə girişindən sonra, onları şüalandıran RLS-lərin (RLK) sayının artması səbəbindən geniş maneələr yaradılmasının zolaqlı rejiminə keçilir. Radiolokasiya stansiyalarına qarşı passiv maneələr hava hədəflərinin önündə uçan qruplarla tətbiq olunur. Yaranmış şəraitdən asılı olaraq passiv maneələr fasiləsiz və ya qısa diskretliklə atıla bilər.

“Hava – yer” tipli raketlərin buraxılışı zamanı aktiv maneələr, təkcə təyyarəni deyil, həmçinin buraxılan raketləri mühafizə etmək üçün tətbiq olunur. Bu zaman ehtimal edilən maneənin tətbiqi fasiləsiz aparılır, bu da RLS-in işinə ciddi təsir göstərir. Müasir RLS-lər qısa zamanda tezliyi dəyişmək imkanında olduğundan, hava hədəfləri tərəfindən fasiləsiz olaraq genişzolaqlı maneələrin tətbiq olunması ehtimal edilir. Tuşlayıcı və yaxud cavab maneə rejimləri, ancaq düşmən tərəfindən onun müşayiət edildiyi başa düşüldükdə tətbiq olunur.

Aviasiyanın aşağı hündürlükdə hərəkəti zamanı təyyarələr özlərini bürüzə verməmək üçün maneəni, yalnız aşkar olunduqdan sonra tətbiq edirlər.

Aldadıcı radiolokasiya hədəfləri havada aldadıcı hədəflər yaratmaq, həqiqi hədəflərə paralel kurslarda hərəkət etmək və həmçinin aviasiyanın azdırıcı zərbə istiqamətini yaratmaq üçün təyin olunur. Bu hədəflərin buraxılması, vasitələrinin aviasiya radiolokasiya sahəsinə və zenit-raket bölmələrinin məhvetmə zonasına girməsindən əvvəl baş verə bilər.

Radioelektron maneələrin tətbiqi zamanı radiolokasiya kəşfiyyatı tapşırıqları başqa diapazonlu RLS və maneəyə məruz qalmayan bölmələrin kompleks istifadəsi, maneədən yayınma və onların təsirini azaltmaq imkanı verən texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə əldə olunur.

Radiolokasiya vasitələrinin iş rejimlərinin dəyişməsi, ancaq hədəflərin maneə fonunda kəşfiyyatı və müşahidəsi çətinləşdikdə aparılır. Zəif və orta intensivli maneələr tətbiq olunduqda hədəflərin aşkarlanması və müşahidəsi sadə müşahidə tədbirlərinin görülməsi ilə həyata keçirilir. Təlim və döyüşlərin təcrübəsi göstərir ki, güclənmənin enlizolaqlı avtomatik nizamlanmasının, ani təsirli avtomatik nizamlanmanın vaxtında və bacarıqla tətbiqi maneənin təsir intensivliyini azalda bilər.

Aktiv maneə yaradıcılarının aşkarlanması və fasiləsiz izlənməsi üçün yüksək enerji potensialına və effektiv müdafiə sisteminə malik olan RLS-in tətbiqi məqsədyönlüdür. Aktiv maneə tətbiqedicilərinin trianqulyasiya üsulu ilə aşkarlanması və izlənməsinə, onların məlumatlarının pelenq üsulu ilə təhlili və koordinatların təyin edilməsi ilə tapşırıqın həll edilməsinə nail olunur.

Maneələr fonunda uçan hədəflərin radiolokasiya kəşfiyyatı aktiv lokasiya üsulu ilə aparılır. Göstərilən hədəflərin aşkarlanması və müşahidə edilməsi aktiv maneəyaradanların kəşfiyyat üsulları ilə həyata keçirilir.

Passiv maneələrlə mühafizə olunan hədəflərin kəşfiyyatı, bu maneələrdən müdafiə sisteminin tətbiqi optimal iş rejimlərinin fəza üzrə seleksiyanın, bölmənin məlumatlarının toplanması və təhlili prosesinin idarə edilməsi ilə aparılır.

Düşmən tərəfindən aktiv maneələr tətbiq edilən şəraitdə hava hədəflərinin aşkarlanmasını radiotexniki kəşfiyyat və passiv lokasiya stansiyalarından istifadə asanlaşdırıla bilər. Bu komplekslərin tətbiqi şüa mənbələrinin növünü, tipini və yerləşdiyi yeri təyin etməyə imkan verir.

RLS-i susdurmaq üçün düşmən tərəfindən bölmələrin mövqələrinə kiçikölçülü birdəfəlik ötürücülər atıla bilər. Belə ötürücülərin məhv edilməsi xüsusi öyrədilmiş və təchiz olunmuş heyətlərlə həyata keçirilir.

Bundan əlavə, RTQ tərkibində yaradıla bilən aldadıcı şüalandırıcı mövqe sistemindən istifadə çox effektiv ola bilər. Onların işə qoşulub-söndürülmə vaxtı, istiqaməti, diapazon tezliyi və gücü yuxarı komandanlıq tərəfindən təyin edilir. Düşmənin HHV-nin kütləvi uçuşu zamanı əsas istiqamətlərdə tez yerdəyişmə imkanlarına malik olan aldadıcı şüalandırıcı ötürücülərdən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən söyləmək mümkündür ki, radiotexniki xidmət qoşunlarının maneələrdən təminatlı müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına çoxdiapazonlu radiolokasiya vasitələrinin istifadəsi, RLS-in tezliklərinin operativ şəkildə digər tezliklərə köklənməsi, aldadıcı şüalandırıcı mövqələrinin açılması, bölmələrin yerləşdiyi ərazilərdə birdəfəlik ötürücülərin tapılıb məhv edilməsi və döyüş heyətinin yüksək hazırlığı ilə nail oluna bilər:

Beləliklə, araşdırmalardan bu nəticəyə gələ bilərik ki, hava hücumundan müdafiə sisteminin hündürlüklər, sektorlar və istiqamətlər üzrə pilləli şəkildə qurulması və hava hücumu vasitələrinin maksimal uzaqlıqda aşkarlanması bütövlükdə ölkənin və bütün şəxsi heyəti və texnikası ilə qoşunların effektiv himayəsini təşkil edir. Eyni zamanda, hava hücumundan müdafiə vasitələrinin yüksəkmanevrlik qabiliyyəti və radioelektron maneələrin tətbiqi şəraitində lazımi qaydada maskalanmanın mümkünlüyü, eləcə də şəxsi heyətin konkret şəraitdə döyüş fəaliyyətləri göstərmək bacarığına malik olması əsas şərtlərdəndir [3, s.102].

Nəticə

Müasir müharibələr və hərbi əməliyyatlar döyüş teatrı səhnələrində radiotexniki qoşunların xüsusi rola malik olduğunu aydın sübut edir. Bunu nəzərə alaraq hava hücumundan müdafiə sisteminin dayanıqlığına yeni texnologiyalardan bəhrələnmə, şəxsi heyətin yüksək döyüş və mənəvi-psixoloji hazırlığı, müxtəlif xüsusiyyətli döyüş texnikasından düzgün istifadə bacarığı, radioelektron mübarizə üsullarının artırılması, bu qurğu və vasitələrin manevrlik qabiliyyətinin yüksəldilməsi və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin ardıcıl tətbiqi ilə nail olmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Боевой устав радиотехнических войск противовоздушной обороны. Москва Военное издательство, 1984, 108 с.
2. Основы построения радиолокационных станций радиотехнических войск. Красноярск СФУ: 2011, 525 с.
3. Radiotexniki hissə və bölmələrin taktiki fəaliyyətləri üzrə metodiki vəsait. Bakı 2010, 203 s.

Аннотация

Радиолокационная разведка и исследование методов проведения Эльшад Годжатов

В статье была проанализирована группировка воздушных целей на основе нескольких параметров. Рассмотрены методы радиолокационной разведки.

Ключевые слова: радиолокационная разведка, воздушный враг, зона выявления, радиолокационная информация, радиоэлектронное препятствие.

Abstract

Radiolocation intelligence and the study of the methods of its conduct Elshad Hojzatov

In the paper the grouping of air targets has been analyzed based on several parameters. The methods of radiolocation intelligence have been considered. At the same time the revelation of air means in time, the activities to be implemented and their application were brought to the fore.

Keywords: radiolocation intelligence, air enemy, revealing zone, radiolocation information, radioelectronic obstacle.

UOT 355/359

QURU QOŞUNLARININ HHM BÖLMƏLƏRİNİN ARSENALINDA OLAN ZQ-23-2 ZENİT-ARTİLLERİYA QURĞUSUNUN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ PRİNSİPLƏRİ

kapitan Zamir Məmmədov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə ZQ-23-2 zenit-artilleriya qurğusunun döyüş zamanı müxtəlif şəraitdə istifadəsinin effektivliyi, onun modernləşdirilməsi prinsipləri nəzərdən keçirilib.

Açar sözlər: hava hücumu vasitələri, daşınan zenit-raket kompleksləri, hərbi münaqişələr, zenit-artilleriya qurğuları, modernləşdirmə.

Müasir dövrdə dünyanın aparıcı hərbi nəhəngləri öz arsenallarında hava hücumu vasitələrinə (HHV) xüsusi yer ayırır. Hərbi əməliyyat meydanında uğur əldə etmək üçün hava hücumu vasitələri əsas qüvvə kimi həm əməliyyatın gedişinə, həm də ümumi nəticəyə böyük təsir göstərir. Odur ki, bu sahədəki sürətli inkişaf və modernləşdirilmə diqqəti cəlb edir. Yüksək texniki xüsusiyyətlərə malik çoxməqsədli təyyarələr, zərbə və kəşfiyyat imkanlarına malik pilotsuz uçuş aparatları (PUA), yüksək dəqiqliyə malik uzaqmənzilli qanadlı raketlərlə mübarizə aparmaq üçün bir çox ölkələr silah arsenalındakı hava hücumundan müdafiə komplekslərinin modernləşdirilməsi və yenilənməsinə mühüm əhəmiyyət verirlər.

Briqadanın hava hücumundan müdafiə (HHM) bölmələri hava hücumu vasitələrinə qarşı mübarizəyə hər an hazır olmalı, müəyyən şəraitdə mühüm obyektlərin taktiki müdafiə tapşırığını təmin etməli və ordu aviasiyası, digər pilotlu və pilotsuz uçuş aparatları ilə mübarizə aparmalıdır [1].

Zenit-raket artilleriya bölmələri (ZRAB) şəraitdən və tapşırığı yerinə yetirməsindən asılı olaraq səfər, döyüşqabağı və döyüş düzülüşündə fəaliyyət göstərə bilirlər. Briqadanın hava hücumundan müdafiə batareyası zenit-artilleriya və zenit-raket taqımlarından ibarətdir [1]. Həm məhvetmə zonasının uzaqlığı, həm də manevr və maskalanma imkanlarına görə daşınan zenit-raket kompleksləri ZQ-23-2 zenit-artilleriya qurğusundan daha üstündür [2]. Ancaq ZQ-23-2-nin həm hava, həm də yerüstü düşmə-nə qarşı effektiv tətbiqi imkanına görə bir çox ölkə bu qurğunu hələ də arsenalından çıxarmayıb, əksinə bu silahın modernləşdirilməsi üçün böyük məbləğdə maliyyə vəsaiti ayırır [3].

Artıq 50 ildən çoxdur ki, ZQ-23-2 qurğusu bir çox ölkələrin silahlı qüvvələrində aşağı və ən aşağı hündürlüklərdə hava hücumundan müdafiəni təmin edir. Bu qurğu primitiv quruluşuna baxmayaraq, döyüş meydanındakı effektivliyinə görə hələ də öz əhəmiyyətini saxlayır. Onun əsas üstünlüklərindən biri də odur ki, atəş mövqeyi üçün qabaqcadan hazırlığa ehtiyac yoxdur. Düz ərazidə üç nöqtədən yerə bərkidilmə kifayət edir. Qurğu hazırlıqlı heyətlə səfər vəziyyətindən döyüş vəziyyətinə cəmi 15–20, əksinə isə 35–40 saniyəyə gətirilir [4]. Həmçinin ehtiyac olarsa, sürətli atəş tempinin vacib olduğu vəziyyətlərdə təkərlər üzərində və hətta hərəkətdə belə atəş açə bilər [4].

Üstün cəhətlərindən biri də ZQ-23-2 qurğusunun təmirə yararlı olmasıdır. Onun təmirini istənilən metalqayıma obyektlərində aparmaq mümkündür.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Sovet ordusunun cəbbəxanasında olan bütün yüngül zenit sistemlərinə baxış keçirilərkən konstruksiyasındakı artıq çəkiyə və zəif effektiv mermisinə görə 25 mm-lik zenit-artilleriya qurğusundan imtina edildi. 37 mm-lik kalibr də zəif hesab olundu və istehsalı təcridən dayandırıldı. Ancaq 50-ci illərdə hava desantı qoşunlarının geniş tətbiqi göstərdi ki, onlara qarşı mübarizədə kiçikçaplı, yüngül, universal, avtomatik toplara ehtiyac var [5].

1955-ci ilin fevralında birlüləli 23 mm-lik 2A14 zenit avtomatının konfigurasiyası layihə kimi təqdim edilmişdi. 23 mm-lik qurğunun layihəsi üç variantda hazırlanmışdı. Komissiya 1959-cu ilin yazında Belarusiya və Türkmənistan dairələrində keçirilmiş qoşun sınaqlarından sonra onlardan ən yüngülünü seçdi. Qurğu 1960-cı il martın 22-də ZQ-23 adı altında SSRİ-nin Silahlı Qüvvələrinin arsenalına qəbul olundu (Şək.1) [5].

Şək. 1. ZQ-23-2

2A14 topunun avtomatikası barıt qazlarının hesabına işləyir. Qurğunun konstruksiyası imkan verir ki, intensiv atəş zamanı heyət cəmi 15–20 saniyəyə lülələri dəyişdirsin. Ona şaquli və üfüqi tuşlama üçün çox rahat və kompakt çevirgəclər quraşdırılıb.

Avtomatın qidalanması lentlədir. Metallik lentlərin hər biri 50 mərmə tutur və tez dəyişdirilə bilən patron qutusuna yığılıb. Hər patron qutusunun lentlə birlikdə kütləsi 35,5 kq-dır.

ZQ-23-2 qurğusu öz zəngin döyüş təcrübəsini, təkcə hava döyüşlərində deyil, hər şeydən əvvəl, lokal müharibələr zamanı yerüstü döyüşlərdə də qazanıb. Onun atəşinin effektivliyi digər motoatıcı silahlardan xüsusilə seçilir. Yaxşı silahlanmış kiçik qruplara qarşı 1000 m məsafədə güclü atəş təsirinə malikdir.

ZQ-23-2 qurğusunun döyüş dəstində iki tip 23 mm-lik mərmə var: ZYİ (zirehdələn-yandırıcı-izburaxan) və QFYİ (qəlpəli-fuqaslı-yandırıcı-izburaxan). Atəş tempi dəqiqədə 2000 atəşdir. Qurğunun kütləsi 950 kq, mərmənin kütləsi 190 qramdır. Mərmənin başlanğıc sürəti 970 m/san.-dir. Atəş uzaqlığı hündürlüyə görə (şaquli) 1500 metr, uzunluğa görə (üfüqi) 2500 metr təşkil edir. Heyəti 5 nəfərdən ibarətdir. ZQ 23-2 taqımının döyüş düzülüşü zenit qurğularının mövqelərindən və taqım komandiri məntəqəsinin yerindən ibarətdir. Yerinə yetirilən tapşırıqdan asılı olaraq qurğular bir və ya iki xətt boyu döyüş düzülüşü edə bilər. Taqım komandiri məntəqəsi, bir qayda olaraq, döyüş düzülüşünün hüdudlarında qurğulardan 50–100 m uzaqlıqda yerləşir.

Zenit qurğularının qarşılıqlı uzaqlığı 50–100 m-dir. Zenit-artilleriya dartıcıları qurğulardan 500 m-ə qədər uzaqlıqda yerləşir.

“İndia tayms”ın məlumatına əsasən 20.07.2015-ci ildən etibarən Hindistanın quru qoşunları, arsenalindəki 23 mm-lik ZQ-23-2V zenit-artilleriya qurğularını modernləşdirilmək üçün “Bxarat elektroniks LTD” (Bharat Electronics Limited – BEL) və “Pundj Lloyd” kopmaniyalarının da adı keçən bir neçə şirkətlə 100 milyon dollar dəyərində kontrakt bağlayıb [6].

“Hərbi Paritat” məlumat verir ki, Polşa Müdafiə Nazirliyi PGZ dövlət qrupu ilə yedəyə alınan zenit-raket artilleriya qurğularının hazırlanması üçün kontrakt bağlayıb. 2019–2022-ci illər ərzində 6 ədəd batareyanın yaradılması nəzərdə tutulur. Qeyd olunur ki, bu qurğular ölkədə kiçik məsafələrdə hava hücumundan müdafiənin əsas sistemi olacaq. Kontraktın dəyəri təqribən 180 milyon dollardır [6].

Şək. 2. ZQ-23/30M1-3 və ZQ-23/30M1-4

“Podol elektromexanika zavodu” “Ordu-2016” beynəlxalq hərbi-texniki forumunda modernləşdirilmiş 23 mm-lik zenit qurğusunun iki – ZQ-23/30M1-3 və ZQ-23/30M1-4 variantını təqdim etdi (şək. 2).

Zenit qurğusu sutkanın istənilən vaxtında və pısgörmə şəraitində azhərəkətli və stasionar obyektləri aşağı və ən aşağı hündürlüklərdə taktiki qırıcıların, hücumçu aviasiyanın, vertolyot və bəzi tip pilotsuz uçuş aparatlarının zərbələrindən qorumaq, paraşütlə atılan, yerüstü düşmənin yüngül zirehli texnikası və canlı qüvvəsini məhv etmək üçün təyin olunub.

Şək. 3. ZQ-23/30M1-4

Modernləşdirmə zamanı ZQ-23 qurğusuna şaquli və üfüqi çevirici elektrik güc qurğuları; operatorun izləmə pultu; indikasiya və idarəetmə pultu; optik-elektron blok; videoizləmə qurğusu; rəqəmsal ayırdetmə sistemi; elektrik qidalanma sistemi quraşdırılıb (Şək. 3). ZQ-23 qurğusunun ZQ-23/30M1-4 səviyyəsində modernləşdirilməsi yolunda zenit qurğusuna əlavə olaraq DZRK-nin raketlərinin atəşi üçün buraxıcı modul və raketin buraxılmasının idarə edilməsi pultu quraşdırılıb. Raket kimi “İqla” və “İqla-S” kompleksləri istifadə olunur (Şək. 4) [6].

Şək. 4. “Ordu-2016” sərgisində nümayiş etdirilən zenit-raket-top qurğusu ZQ-23/30M1

Son 40 il ərzində bir çox hərbi konfliktlərdə yük maşınlarının üzərində quraşdırılmış ZQ-23-2 qurğularından geniş istifadə olunub. Hələ Əfqanıstan döyüşlərində və digər “qaynar nöqtələrdə” – Dağlıq Qarabağ, Tacikistan, Gürcüstan, Abxaziya və Çeçenistanda bu cür maşınlar kolonları müşayiət edirdi. Onlar aktiv şəkildə Şimali Qafqaz müharibələrində, Donbas hadisələrində istifadə olunublar. Suriyada görünmüş zirehli “Ural” maşını üzərində polad qalxanlı sürətli atəş tempinə malik kiçikkalibrli toplar (ZQ-23-2) hərbi ekspertlər tərəfindən müsbət qiymətləndirilib (Şək. 5). Nəqliyyat üzərindəki bu cür modifikasiyalar quru qoşunlarının atəş dəstəyi kimi daha geniş yayılıb. Qoşunlarımızda bu silahın MT-LB üzərində quraşdırılmış variantı mövcuddur. Zenit-artilleriya bölmələrinin döyüş hərəkətlərinin əsasını atəş və manevr təşkil edir.

Zenit-artilleriya bölmələrinin atəşi gözlənilməz, effektiv olmalıdır və az sursat məsrəfi ilə qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

Şək. 5. ZQ-23-2 qurğusu "Ural" maşını üzərində

Nəticə

Aparılan təhlillərə əsasən demək olar ki, XX əsr müharibələrində ilkin həmlələri məhz aviasiya qüvvələri edib. Həmin taktikadan gələcək müharibələrdə də istifadə ediləcəyi hərbi elmi-nəzəri fikirdə iddia olunmaqdadır. Bu səbəbdən, hava hücumundan müdafiə birlikləri üçün mümkün qədər ən qısa vaxtda mövqe tutmaq və atəş açmaqla yanaşı, onun arsenalında olan döyüş vasitələrinin də zamanın tələbinə uyğunlaşdırılması vacibdir. Qoşunlarımızı və əhəmiyyətli obyektləri düşmənin hava hücumlarından qorumaq üçün ZQ-23-2 zenit-artilleriya qurğusunun modernləşdirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Боевой устав войск противовоздушной обороны. Част X. Москва Военное издательство, 1984.
2. Василин Н.Я., Гуринович А.Л. Зенитные ракетные комплексы/ 2002, 464 с.
3. Барабанов М.С., Макиенко К. В., Пухов Р. Н., Рыбас А. Л. Военно-техническое сотрудничество России с зарубежными государствами: анализ рынков. М.: Наука, 2008, 470 с.
4. Тихонов С. Г. Оборонные предприятия СССР и России: В 2-х т. Т. 1. М.: 2010, 608 с.
5. Кокурин В., Боровко Ю. Перевооружение ближнего рубежа ПВО путём модернизации зенитных установок малого калибра. // Военный парад, 2001, № 1.
6. ВТС «НЕВСКИЙ БАСТИОН» А.В. Karpenko <http://nevskii-bastion.ru/zu-23-30m1/>

Аннотация

Принципы модернизации зенитно-артиллерийской установки ЗУ-23-2, Замир Мамедов

В этой статье были изучены принципы модернизации зенитно-артиллерийской установки ЗУ-23-2, эффективность его использования в различных боях.

Ключевые слова: средства воздушного поражения, передвижной зенитно-ракетный комплекс, военные конфликты, зенитно-ракетная-артиллерийская установка, модернизация.

Abstract

The modernization principles of ZQ-23-2 anti-aircraft artillery system in the arsenal of land forces air defence units Zamir Mammadov

In the article, the effective usage of ZQ-23-2 anti-aircraft artillery system in different situations in the battle and its modernization principles are studied.

Keywords: Air assault assets, mobile air-defence complexes, military conflicts, anti-aircraft artillery systems, modernization.

UOT 355/359

DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN SADƏLƏŞDİRİLMİŞ ÜSULUNUN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

polkovnik-leytenant Vasif Həsənov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə hücum döyüşü və əməliyyatları zamanı düşməne atəslə zərərvurmanın sadələşdirilmiş üsulunun tətbiqinin nəticələri araşdırılmışdır. Əlavə olaraq düşməne atəslə zərərvurmanın sadələşdirilmiş üsulunun sualları üzrə aparılmış araşdırmaların materialları verilmiş və əməliyyatlar zamanı düşməne atəslə zərərvurmanın planlaşdırılması üzrə yeni qəbul edilmiş zərərvurma anlayışları açıqlanmışdır.

Açar sözlər: atəslə zərərvurma, ümumi atəslə zərərvurma, bilavasitə atəslə zərərvurma, döyüş potensialı.

Son illər müxtəlif regionlarda baş vermiş münaqişələrin, eləcə də hazırda Yaxın Şərqdə aparılan lokal müharibələrin nəticələrinin təhlili göstərir ki, düşməne raket, aviasiya və artilleriya ilə zərərvurmanın əhəmiyyəti günü-gündən artmaqdadır. Bu isə, öz növbəsində döyüş və əməliyyatların aparılması metodu və sistemində raket və artilleriya qoşunlarının rolu və yeri haqqında düşüncələrin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Əməliyyatlarda düşməne atəslə zərərvurmanın planlaşdırılması əməliyyatın planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir, eləcə də komandir və qərargahların əməliyyatın məqsədinə uyğun tapşırıqları müəyyən etməsini, yerinə yetirmə ardıcılığını və bu tapşırıqların icrası üçün qüvvə və vasitələrin bölüşdürülməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyətləri özündə əks etdirir.

Müasir döyüşlərin aparılması zamanı sərf olunan mərmii miqdarının azaldılmasına dair düşüncələri özündə əks etdirməsi məqalənin aktuallığını göstərir.

Məqalənin məqsədi döyüş və əməliyyatların planlaşdırılması zamanı düşməne atəslə zərərvurmanın dəqiq hesablarının aparılması və tələb olunan mərmii miqdarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Müasir döyüşlərdə tətbiq edilən adi atəslə zərərvurma vasitələri döyüş keyfiyyətinin davamlı yüksəldilməsi və zərərvurma effektivliyinin artmasına səbəb olur. Bu amillər isə, öz növbəsində atəslə zərərvurma vasitələrinin və ümumqoşun birləşmə hissə və bölmələrinin döyüş imkanlarını genişləndirir. Bu da, öz növbəsində döyüşün xarakterinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Döyüşlər (əməliyyatlar) daha dinamik və tez-tez dəyişən taktiki (əməliyyat) şəraitlərdə cərəyan edir. Müasir döyüşlər qərarlılığı və yüksək manevrliliyi, gərginliyi və tətbiq edilən yeni döyüş üsulları ilə fərqlənir.

Raket və artilleriya qoşunlarının rolu, əməliyyatın son məqsədlərinə nail olarkən, onların fəaliyyəti ilə müəyyən edilir. Bu səbəbdən raket və artilleriya qoşunları düşməne atəslə zərərvurmanın əsas vasitəsi hesab olunur. Onlar yüksək döyüş imkanlarına malikdir və döyüş fəaliyyətləri zamanı düşmənin dərinliyinə güclü atəş zərbələri endirməyə qadirdir, ümumilikdə əməliyyatların gedişinə və nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir [1, s.5].

Düşməne atəslə zərərvurma – döyüşün məqsədlərinə nail olunması marağında zərərvurma üçün ayrılmış güc və vasitələrlə düşməne qoşun qruplaşmalarına və obyektlərinə təyin olunmuş qaydada uzlaşmış atəş təsirinin göstərilməsindən ibarətdir.

Atəslə zərərvurmanın məqsədi – düşmənin döyüş potensialının verilmiş döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin edəcək səviyyəyədək zəiflədilməsidir [1, s.16].

Düşməne atəslə zərərvurmanın qaydası – düşmənin obyektlərinə və qruplaşmalarına, yerinə yetirilən taktiki tapşırıqlara müvafiq olaraq ümumqoşun komandiri tərəfindən təyin edilən atəş təsirinin ardıcılığından ibarətdir. Bu zaman iki – eyni vaxtda və ardıcıl atəş təsiri üsulları tətbiq oluna bilər. Yəni atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirmək üçün atəslə zərərvurmanın mövcud güc və vasitələrinin bəzən eyni vaxtda, bəzən isə ardıcıl atəş təsirindən istifadə etmək lazım gəlir.

Əməliyyatların gedişində düşməne ümumi və bilavasitə atəslə zərərvurma həyata keçirilir. Ümumi atəslə zərərvurma – düşmənin qoşun qruplaşmalarının bütün əməliyyat düzülüşü dərinliyinə kütləvi

və cəmləşdirilmiş atəş zərbələrinin endirilməsi və əməliyyatın gedişində arası kəsilmədən sistemə atəş təsirinin həyata keçirilməsindən ibarət olub, bir qayda olaraq, ordu və daha yuxarı komandanlıqlar tərəfindən təşkil edilir.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə işə taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi marağında, ordu korpusu və briqada komandirinin tabeliyində olan atəşlə zərərvermə güc və vasitələrinin hücum istiqamətində və ya müdafiə zolağı qarşısında düşmən qoşunları və obyektlərinə atəş təsirindən ibarətdir [1, s.19].

Müasir hərbi məharətinin inkişaf mərhələsi, əməliyyatın məqsədinə nail olmaq üçün düşməne atəşlə zərərvermənin (DAZ) yerini və rolunu dəqiqləşdirməklə ifadə olunur. Bu işə ondan irəli gəlir ki, əvvəllər hərbi mütəxəssisləri əməliyyat-taktiki səviyyədə nüvə silahını quru qoşunlarında əsas atəşlə zərərvermə vasitəsinə çevirmişdilər. Lakin son zamanlar bir çox ölkənin ordusunun silahlanmasına yeni nəsil yüksək dəqiqlikli silahların daxil olması və müharibə zamanı həlledici zərbə endirmə imkanları nüvə silahının yoxluğunu hiss etdirmir. Bununla da DAZ yeni metodlarının düşünülməsinə təkan verildi.

Müasir döyüş fəaliyyətləri zamanı YDS tətbiq edilməsinə görə texniki cəhətdən güclü qoşunlardan birinin digəri üzərindəki nisbi riyazi üstünlüyü, heç də birincinin qələbəsini qətiləşdirmir. Baxmayaraq ki, riyazi hesablamağa görə döyüş potensialı atəş üstünlüyünü əldə etməyə və saxlamağa zəmanət verir.

Döyüş potensialının müəyyən edilməsi, öz növbəsində qüvvə vasitələrinin miqdar və keyfiyyətinə görə aparılır. Bu zaman uzaq məsafədən zərərvermə vasitələrinin miqdarı və onların atəş dəqiqliyi mövcud qruplaşmanın döyüş potensialını müəyyən edən əsas amildir. Bunlara işə daxildir: raket qoşunları, artilleriya və aviasiya. Bununla belə daha güclü və müasir silahla silahlanmış tərəf, silah miqdarı çox olan üzərində üstünlük qazanmış olur. Belə ki, DAZ zamanı böyük effekt əldə etmək imkanı ona qısa müddətdə az vasitə ilə tapşırıqları icra etməyə şərait yaradır. Beləliklə, yuxarıda göstərilən şərtlərdən irəli gələn tələb və müasir ölkələrin ordularında olan ana fikir ondan ibarətdir ki, müharibələr az insani itkilərlə aparılsın. Bu işə öz növbəsində DAZ-ın rolunu artırır və onu müharibədə qələbənin əsas faktoruna çevirir.

Son illərin təcrübəsi onu göstərir ki, müvafiq əlverişli şərait yaradılmadan verilmiş döyüş tapşırığını yerinə yetirmək mümkün deyil. Bunun üçün ümumqoşun qruplaşmalarının tərkibində YDS və vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə, REM və çevik kəşfiyyat sistemi, o cümlədən düşmən üzərində qüvvə və vasitələr üstünlüyü yaratmaq lazımdır. Bundan başqa qarşı tərəfin atəşlə zərərvermə vasitələrini, REM, HHM və kəşfiyyat vasitələrini sıradan çıxarmaq, idarəetmə sistemini pozmaq və mənəvi psixoloji vəziyyətinə təsir göstərmək də vacibdir. Bu səbəbdən DAZ kifayət qədər əhəmiyyətlidir.

Raket və artilleriya qoşunlarının döyüş və əməliyyat tapşırıqları zamanı DAZ-ın effektiv tətbiq edilməsi üçün onun bütün döyüş imkan və qabiliyyətindən tam şəkildə istifadə edilməsi mütləqdir. Bunun elmi əsası döyüşlər zamanı sınaqlardan keçirilmiş bəzi vacib prinsiplərdir ki, ona əməl olunduqda raket və artilleriya qoşunlarının döyüşdə tətbiqi əhəmiyyətli olur. Bu prinsiplərdən biri də – atəşlə zərərvermənin daha effektiv forma və metodlarından istifadə etməkdir.

Əməliyyatlarda düşməne atəşlə zərərvermənin yeni formaları (düşməne ümumi və bilavasitə atəşlə zərərvermə) özü ilə bərabər atəşlə zərərvermənin planlama metodunda, səviyyəsində və ardıcılığında bəzi dəyişikliklər gətirdi. Bu yeniliklər atəşlə zərərvermənin planlaşdırılmasının müxtəlif səviyyəli hərbi instansiyaların zolağındakı obyektlərə görə olması ilə ifadə edilir. Yəni hər birliyə, bölməyə kəşfiyyat və atəşlə zərərvermədən cavabdehlik zolağı təyin olunur. Sonra həmin zolaq içərisində aşkarlanmış düşmən qruplaşması tərkibində olan obyektlər vacibliyinə, həcminə və xüsusiyyətinə görə qruplara bölünür. Daha sonra qrupların məhv edilməsi zamanı cəlb olunan instansiyanın atəşlə zərərvermə vasitələrinin hansının daha effektiv nəticə verəcəyi planlaşdırılır. Düzdür düşməne atəşlə zərərvermənin planlaşdırılmasında əvvəllər istifadə olunan, 1990-cı illərdə müəyyən edilmiş əməliyyat-taktiki hesablama metodikasının geniş variantı tam dəyişikliyə məruz qalmayıb. Amma əvvəllər düşmənin döyüş potensialının müəyyən edilməsində nəzərə alınmayan faktorların indi nəzərə alınması vacibdir. Çünki yeni taktikaya görə, düşmən qruplaşması tərkibindən obyekt seçmə metodu ilə zərərverməyə daha çox üstünlük verilir. Bu faktorlardan birincisi, düşmənin şəxsi heyətinin döyüş hazırlığının səviyyəsi və ikincisi, idarəetmə səviyyəsinin avtomatlaşdırılmasıdır. Düşməne atəşlə zərərvermənin planlaşdırılmasının sadə

ləşdirilmiş metodikasında bir çox faktorlar, o cümlədən düşmənin komplektliyi nəzərə alınmadan real görüntü verən obyektlər zərərvurma normalarına əsasən hesabata daxil edilir.

Misal: cəmləşmə rayonunda bir mat qədər qüvvəsi aşkarlanmışdır. Real tabor görünüşü var, ancaq onun komplektliyi bəlli deyil. Düşməne atəslə zərərvurmanın planlaşdırılmasının sadələşdirilmiş metodikasına görə aparılan çoxsaylı hesablamaların qısaldılması ilə paralel planlama adlanmasına baxmayaraq, eyni zamanda daha çox aşağıdan yuxarı (təxminən NATO ordularında olduğu kimi) prinsipinə əməl etməni tələb edir. Belə ki, ƏTHM – 1990-da yuxarıdan aşağı planlama prinsipinə uyğun olaraq üst komandanlıq düşməne atəslə zərərvurmanın tələb olunan – DAZ TOS (tələb olunan səviyyə) (DAZ HS) (hesablanmış səviyyə) səviyyəsini ideal və real döyüş potensialına uyğun hesablayaraq müəyyən edirdi.

Sadələşdirilmiş metodika isə düşmənin, yalnız real (yəni hər hansı bir obyektin görünüşünü verən) döyüş potensialına uyğun hesablamayı apararaq düşməne atəslə zərərvurmanın gözlənilən səviyyəsini müəyyən etməni tələb edir. Bununla da tabelikdə olan qərargahlara düşməne atəslə zərərvurmanın planlaşdırılmasında müəyyən dərəcədə müstəqillik verilir. Nəticədə, tabelikdə olan birlik və birləşmənin planına əsasən düşməne atəslə zərər vurmaq üçün tələb olunan mərmə hesabına düşmənin real döyüş potensialı müəyyən edilir. Ancaq əsas amillərdən olan DAZ-ın məqsədi burada hər bir planlama instansiyasına görə dəyişir və planlama nəticəsində alınan mərmə miqdarı heç də düşmənin nə real, nə də təxmini döyüş potensialını ortaya çıxarır.

Belə ki, qarşılıqlı planlama (və ya aşağıdan yuxarı planlama prinsipinə görə, yalnız briqada səviyyəsini götürərək) zamanı motoatıcı briqada artilleriyasının atəslə zərərvurmasının əsas məqsədi ilk növbədə düşmənin qruplaşması tərkibində olan manevr bölmələrinə atəslə zərər vurmaqdır. Korpus səviyyəsində atəslə zərərvurmanın məqsədi əsas etibarilə düşmənin üzərində atəş üstünlüyü əldə etmək, ordu səviyyəsində atəslə zərərvurmanın məqsədi isə düşmənin qruplaşması tərkibində olan manevr bölmələrinə atəslə zərər vurmaq, düşmənin üzərində atəş üstünlüyü əldə etmək, idarəetmə və təminat sistemini pozmaqdır [2, s.25-38].

Hər bir planlama instansiyasında göstərilən məqsədlərə nail olunmanı təmin etmək üçün tələb olunan vasitə onun müstəqil şəkildə məqsədəuyğun planlama aparması üçün yetərli olmur. Yəni hər bir instansiya öz səviyyələrinə görə atəslə zərərvurma planlayarkən bir pillə yuxarı komandanlığın atəslə zərərvurma vasitəsinin atəşlərindən istifadə etmə məcburiyyəti yaranır. Bir sözlə, düşməne atəslə zərərvurmanın planlaşdırılmasının sadələşdirilmiş metodikası o halda faydalı olur ki, bütün səviyyədə, planlama instansiyaları tam atəş sərbəstliyinə malik olsun. Əks halda, ortaya çıxan planlama ondan ibarət olacaq ki, bir pillə yuxarının atəslə zərərvurma planı tabelikdə olan planlama orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Yəni yuxarıda nəzərdən keçirilən fikirlər əsasında hər motoatıcı briqadanın ştatında ən azı iki artilleriya divizionu və bir reaktiv artilleriya batareyasının olması şərti yaranır ki, motoatıcı briqada kəşfiyyat və atəslə zərərvurmadan cavabdehlik zolağında mövcud olan düşmənin obyektlərinə döyüş fəaliyyətləri ardıcılığına görə öz məqsədlərinə uyğun atəslə zərər vura bilsin.

Belə ki, paralel planlama zamanı tabelikdə olan qərargahlara ilkin sərəncam göndərilmiş olur, lakin onların əmrinə verilən və dəstəyinə təyin edilmiş atəslə zərərvurma vasitələri haqqında hələ dəqiq qərar qəbul edilməyib və yuxarı artilleriya qərargahı artilleriyanın döyüş tətbiqinin təklifini komandirə təqdim etməyib. Tabelikdə olan qərargahın təfərrüatlı planlama aparmasına ehtiyac qalmır. Bu əsaslara görə, tabelikdə olan qərargah, yalnız öz ştat vasitələri ilə atəslə zərərvurma planlaşdırma bilər. Ancaq sadələşdirilmiş metodikada yuxarıdan aşağı planlama aparandan yuxarı komandanlıq tabelikdə olanların atəş imkanlarına mövcud artilleriyanın lülə sayı və mərmə miqdarına uyğun atəş tapşırıqları verir. Yəni düşməne atəslə zərərvurmanın əsas ağırlığını bir pillə yuxarı komandanlıq öz üzərinə götürərək həm onların keçirdiyi atəslə zərərvurmanın məqsədlərini təmin edir, həm də tabeliyində olanlar üçün atəslə əlverişli şərait yaratmaqla birgə atəş sərbəstliyini təmin etmək üçün əlavə atəslə zərərvurma vasitələrini də verir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq atəslə zərərvurmanın sadələşdirilmiş metodunun tətbiqini araşdıraraq:

Hesab edək ki, 112 mabr hücum fəaliyyəti üçün tapşırıq alıb.

Biz əvvəlcə 11 OK yarma sahəsində hücum edən 112 mabr artilleriya rəisi olaraq briqadanın kəşfiyyat və atəşlə zərərvurmada cavabdehlik zolağında olan düşmən obyektlərinə görə planlama aparaq.

Sadələşdirilmiş metodikaya görə NATO ordularında olan qaydada atəş sərbəstliyi taktiki səviyyədə təmin edilir, yəni hər motoatıcı briqadanın ştatına iki artilleriya divizionu və bir reaktiv artilleriya divizionu verilir. 112 mabr taktiki səviyyə hesab olunur.

Kəşfiyyat məlumatlarına əsasən aşkar edilmişdir:

Əsas zərbə istiqamətində 112 mabr kəşfiyyat və atəşlə zərərvurmada cavabdehlik zolağında hədəflər aşkar olunub:

Hədəflərin siyahısı

Sıra №-si	Hədəfin adı	Sayı
1.	Birinci eşelon TDM	10 ədəd
2.	İkinci eşelon TDM	4 ədəd
3.	Artilleriya batareyası	6 ədəd
4.	Reaktiv artilleriya batareyası	1 ədəd
5.	Zenit-raket artilleriya batareyası	3 ədəd
6.	Minaatan batareyası	3 ədəd
7.	mabl cəmləşmə rayonunda	3 ədəd
8.	tank bölüyü cəmləşmə rayonunda	3 ədəd
9.	Tabor KM	3 ədəd
Cəmi		36 ədəd

Yuxarıda göstərilən cədvələ əsaslanaraq kəşf olunmuş obyektlərə atəşlə zərər vurulması üçün tələb olunan hesablanmış döyüş sursatı miqdarını müəyyən edək:

– TDM= 14 x 6 ha = 84 ha x 75 mər. = 6300 mər.

– Artbatr, minbatr, reabatr. = 14 x 180 mər. = 2520 mər.

– Zen. raket artilleriya batr. = 3 x 150 = 450 mər.

– Mabl və tbl cəmləşmə rayonunda = 6 x 8 ha = 48 ha x 120 = 5760 mər.

– KM = 3 ha x 40 = 120 mər.

– Tək hədəflər = 10 ədəd = 10 x 120 = 1200 mər.

Cəmi= 16350 mərm

Hesablanmış döyüş sursatının əmsalı 0.7-yə (152 mm D-20 üçün) bərabərdir.

Buradan alınır:

HDS=16350 x 0.7 =11445

Beləliklə, müəyyən olundu ki, 112 mabr hücum zolağında mövcud düşmən qruplaşmasının tərkibində olan və onun döyüş potensialını müəyyən edən obyektlərə **11445 HDS** həcmində atəşlə zərər vurmaq lazımdır. Alınmış bu rəqəmi biz döyüş potensialına çevirsək, qarşıda duran düşmən qruplaşmasının təxmini döyüş potensialını müəyyən edə bilərik, lakin tələb olunan atəşlə zərərvurma səviyyəsini müəyyən edə bilməyəcəyik, ona görə də sadələşdirilmiş metodika bunu izah etməyə imkan verir.

Təvsiyə olunan metodika, əslində, ordu və korpus səviyyəsində hesabatların aparılmasını məqsəduyğun sayır. Həm də elə bir ordu, korpus və diviziya ki, hər bir səviyyədə hücum əməliyyatları aparmaq üçün tam atəş sərbəstliyinə malik olsun. Ancaq biz çalışaq ki, motoatıcı briqada səviyyəsində he-

sablamalar aparıb üst komandanlıqdan bizə lazım olan miqdarda mərmə və top alaraq verilmiş döyüş tapşırığının atəş dəstəyini təmin edək.

Bundan sonra 112 mabr artilleriyasının düşməne atəşlə zərərvermə imkanlarını hesablamaq olar. Düşməne atəşlə zərərverməyə cəlb olunur: 112 mabr artilleriya divizionu, 120 mm-lik minaatan batareyası və taborların 82 mm minaatan batareyaları.

Mövcud silahların hesablanmış atəş vasitəsinə çevirmə əmsallarından istifadə etməklə top sayını müəyyən edək:

№	Silahın çapı və növü	Silahın miqdarı	HAV çevirmə əmsalı	Silahların HAV ilə miqdarı	Qeyd
1.	82 mm BM37	36	0.35	≈ 13	
2.	120 mm 2S12 "Sani"	8	0.45	≈ 4	
3.	122 mm D-30	18	0.6	≈ 11	
Cəmi		62	–	28	

Mövcud silahların döyüş dəstini hesablanmış döyüş sursatı çevirmə əmsallarından istifadə etməklə mərmə miqdarını müəyyən edək (1 d/d):

№	Adi mərmilər və çapı	Silah sayına görə mərmə miqdarı	HDS çevirmə əmsalı	Mərmilərin HDS ilə miqdarı	Qeyd
1.	82 mm BM37	36 x 100 = 3600	0.2	720	
2.	120 mm 2S12 "Sani"	8 x 80 = 800	0.55	440	
3.	122 mm D-30	18 x 80 = 1440	0.5	720	
Cəmi		5840		1880	

Qeyd: Mövcud əmsallar QF-462, QF-843, QF-832 mərmilərinə uyğun götürülmüşdür.

Hesablamalar nəticəsində mövcud düşmən qruplaşması tərkibindən aşkar edilmiş obyektlərə tələb olunan mərmə miqdarı müəyyənləşir – 11445 ədəd VHM.

Hücum əməliyyatında düşməne atəşlə zərərvermənin tələblərinə görə lazım olan top sayını üç üsulla müəyyənləşdirmək mümkündür:

Birinci – atəşlə zərərvermə həcminə görə. Yəni düşmən obyektlərinə zərər vurulması üçün silahın atış rejimi nəzərə alınmaqla tələb olunan mərmənin miqdarı;

İkinci – artilleriya silahı sayının taktiki sıxlığına görə. Yəni hücum cəbhəsinin yarma sahəsinin hər bir km-də çapından asılı olmayaraq 120–140 ədəd top, 10–20 ədəd raket və 10–15 təyyarə olması tələbi. Müdafiədə isə çapından asılı olmayaraq hər 50 m-də 1 ədəd topun olması tələbi;

Üçüncü – hücum əməliyyatında eyni zamanda atəş altına alınması lazım olan obyekt miqdarına görə tələb olunan top sayı. Yəni istər yarma sahəsində, istər ümumi cəbhədə hücumun atəş hazırlığının təşkili və keçirilməsi zamanı atəş altında hücum edilən obyektlərin tutulması üçün daha dəqiq top sayının müəyyən edilməsi ən doğru üsul sayılır [3, s.47].

Vacibliyi və təhlükəlilik səviyyəsinə görə üçüncü üsulu əsas kimi götürüb ümumi tələb olunan top sayını müəyyən edək.

Briqada səviyyəsi olduğuna görə bilavasitə atəşlə zərərverməni həyata keçirdiyimizi nəzərə alaraq hədəfləri də qruplara bölməliyik: hücum və müdafiə əməliyyatları zamanı müxtəlif qrup tərkibinə daxil olan bəzi hədəflər həmin əməliyyata uyğun olaraq qrupunu dəyişə bilər. Məsələn: biz müdafiədə olanda düşmənin cəmləşmə rayonundakı tank bölüyü təhlükəli hesab olunursa, hücum etdiyimiz zaman müdafiədə taqım dayaq məntəqəsini müdafiə edən tank taqımı daha təhlükəli olur, nəinki cəmləşmə rayonundakı tank bölüyü.

1-ci qrupa daxil olan hədəflər:

- start mövqeyində olan raketburaxma qurğusu;
- yüksək dəqiqliyə malik silahlar və onların səhra mərmisi anbarları;
- uzaq məsafəli iriçaplı reaktiv yaylım atəş sistemləri;
- özüyəriyən artilleriya bölmələri;
- atəş mövqeyi rayonunda olan qoşqulu artilleriya batareyaları;
- enmə meydançalarında olan atəş-dəstək vertolyotları;
- radio-elektron müharibə və mübarizə vasitələri.

Birinci qrupa daxil olan hədəflər aşkarlandığı anda atəşlə zərər vurulması tələb olunan hədəflərdir. Mövcud hədəflərin xüsusiyyətinə, vacibliyinə və təhlükəliliyinə, yerləşmə dərinliyinə və həcminə görə hansı səviyyədə olan instansiya tərəfindən atəşlə zərər vurulmasına planlama zamanı qərar verilir. Hətta bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün NATO ordularında ştatda olan kəşfiyyat-zərbə kompleksi (HHQ, R və AQ, HDQ) KZK (“TAKFAİR” “ARGUS” və s.) mövcuddur, RF ordusunda isə, yalnız əməliyyatlar zamanı müvəqqəti qurum olaraq raket və artilleriya qoşunları qruplaşmasının tərkibində bir element olaraq KZK (kəşfiyyat zərbə kompleksi) və KAK (kəşfiyyat atəş kompleksi) yaradılır [3. s.95].

2-ci qrupa daxil olan hədəflər:

- zirehsiz özüyəriyən artilleriya bölmələri;
- atəş mövqeyi rayonunda olan qoşqulu artilleriya batareyaları;
- atəş mövqeyi rayonunda olan reaktiv artilleriya batareyaları;
- atəş mövqeyi rayonunda olan özüyəriyən minaatan batareyaları;
- atəş mövqeyi rayonunda olan qoşqulu və daşınan minaatan batareyaları.

3-cü qrupa daxil olan hədəflər:

- kəşfiyyat bölmələri;
- motoatıcı bölüklər;
- tank və tank əleyhinə bölmələr;
- alay ehtiyatını təşkil edən motoatıcı bölüklər;
- diviziya ehtiyatını təşkil edən motoatıcı bölüklər;
- alay ehtiyatının tank bölükləri;
- diviziya ehtiyatlarının tank bölükləri;
- zirehli ayrıca hədəflər;
- zirehsiz ayrıca hədəflər.

4-cü qrupa daxil olan hədəflər:

- kəşfiyyat taborlarının komanda məntəqələri;
- motoatıcı və tank taboru komanda məntəqələri;
- alay komanda məntəqələri;
- diviziya komanda məntəqələri;
- alay taktiki komanda məntəqələri;
- diviziya taktiki komanda məntəqələri;
- aviasiyanın ön idarəetmə məntəqələri;
- artilleriya atəşlərini idarəetmə mərkəzləri və məntəqələri;
- HHM qoşunlarının atəşlərini idarəetmə mərkəzləri və məntəqələri;
- yerüstü kəşfiyyat RLS-ləri;
- hava kəşfiyyatı RLS-ləri;
- pilotsuz uçan kəşfiyyat aparatları qalxma meydançalarında;
- zenit-raket artilleriya batareyaları;
- zenit-raket batareyaları və s.

Yuxarıda qeyd olunan hədəflərin qruplaşma prinsipinə uyğun olaraq eyni zamanda atəşlə zərər vurulması tələb olunan obyektləri müəyyən edək. Bilavasitə atəşlə zərərvurma zamanı hücumun atəş hazırlığı dövründə minimum hədəf götürməklə lazım olan HAV təyin edək:

- birinci eşelon TDM = 6 ədəd x 9 top = 54 top;

- artilleriya batareyası = 6 ədəd x 9 top = 54 top;
- reaktiv artilleriya batareyası = 1 ədəd x 9 top = 9 top;
- Minaatan batareyası = 3 ədəd x 9 top = 27 top;
- TƏV-lər = 6 ədəd x 3 top = 18 top;
- TKM-si = 3 ədəd x 4 top = 12 top;

Cəmi: = 174 top.

Motoatıcı briqadada mövcuddur – 28 ədəd HAV və 1880 ədəd HDS.

Əlavə lazımdır – 146 ədəd top və 9565 ədəd HDS.

Lakin bu vəziyyətdən çıxmaq üçün bizim 112 mabr kəşfiyyat və atəşlə zərərvurmadan cavabdehlik zolağında mövcud olan hədəflərin əsas miqdarını üst komandanlığın atəşlə zərərvurma vasitələri ilə bizim marağımızda zərər vurmasını xahiş etmək məcburiyyətindədir. Yəni bizim atəş imkanlarımız eyni zamanda 1 artilleriya batareyası, 1 minaatan batareyası, 3 TDM və 1 TƏV-i atəş altına almaq üçün yetərlidir.

Nəticə

Tədqiqatların təhlili nəticəsində müəyyən olmuşdur ki, düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılmasında sadələşdirilmiş metodun tətbiqi zamanı bölmələrimizin ştat-strukturu nəzərə alınmalıdır. Sadələşdirilmiş metodun hesabatları mərmii sərfinin həddindən artıq tələb olunmasını ortaya çıxarır. Nəzərə alsaq ki, istər ordu korpusu, istərsə də motoatıcı briqada öz ştat atəş vasitələri ilə atəş həcminin öhdəsindən gələ bilmir, mütləq korpusun ordu artilleriyası tərəfindən, briqadanın isə korpus artilleriyası tərəfindən atəşlə zərərvurma vasitələri ilə gücləndirilməsi və bir pillə yuxarı instansiyanın ixtiyarında əlaltı vasitələri ilə tabeliyində olanlara verilmiş döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi marağında tətbiq edərək əlverişli şərait yaratma məcburiyyəti yaranır. Qərargahlar tərəfindən düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı geniş metodikadan istifadə etmək məqsədəuyğun hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Raket və artilleriya qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı I hissə (briqada) 2016.
2. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях. Учебник. М, 2008.
3. Əməliyyat-taktiki (taktiki) hesabatlar metodikası dərslik, 1990, s. 47-95.

Аннотация

Особенности планирования огневого поражения противника Васиф Гасанов

В статье были исследованы результаты применения упрощённых способов планирования огневого поражения противника во время боевых действий.

Ключевые слова: огневое поражение, общее огневое поражение, непосредственное огневое поражение, боевой потенциал.

Abstract

Peculiarities of destruction fire planning Vasif Hasanov

In the article, it has been investigated the application results of simplified ways of enemy fire damage during offensive operations. Additionally, the materials of the analysis on the questions of the simplified ways of enemy fire damage have been mentioned and newly accepted notions on fire damage planning have been explained.

Keywords: destruction fire, general destruction fire, direct destruction fire, battle potential.

UOT 355/359

**HAZIRLIQLI MÜDAFİƏNİN YARILMASINA TƏLƏB OLUNAN
ARTİLLERİYA VASİTƏLƏRİNİN HESABLANMASININ METODİKASI**

mayor Nicat Məhərrəmov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə atəş vasitələrinin çevirmə əmsalları, açıqda və örtü altında yerləşən hədəflərə atəşlə zərər vurmaq üçün artilleriyanın orta cəlb olunma normaları və hazırlıqlı müdafiənin yarılmasına tələb olunan artilleriya vasitələrinin hesablanması haqqında məlumat verilib.

Açar sözlər: atəşlə zərərvurma, əməliyyat-taktiki norma, artilleriya hazırlığı, artilleriya dəstəyi, artilleriya qruplaşması, zərərvurma səviyyəsi.

Müharibələrin təcrübəsi göstərir ki, müdafiə fəaliyyətləri ilə qələbəni əldə etmək olmaz. Ancaq yüksək templərdə və böyük dərinliyə keçirilən həlledici hücum, soxulmuş düşmənin darmadağın edilməsinə və itirilmiş ərazinin geri qaytarılmasına gətirib çıxara bilər.

Hücumda artilleriyanın əsas vəzifəsi düşməyə qarşı atəş üstünlüyünün əldə edilməsi və onun bütün döyüş müddətində əldə saxlanılmasından ibarətdir. Bu tapşırıq, başda atəşlə zərərvurma vasitələri və radioelektron susdurma vasitələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaqla birlikdə həll edilir.

Müasir dövrdə raket və artilleriya qoşunları düşməyə atəşlə zərərvurmanın əsas vasitəsi sayılır. 2000-ci illərin axırı və 2010-cu illərin əvvəllərində keçirilmiş qoşun təlimlərinin təcrübəsi göstərir ki, hücumda düşməyə atəşlə zərərvurmada tapşırıqların 60–70%-ni artilleriya, 20–30%-ni aviasiya, 10%-ə qədərini isə başqa vasitələr yerinə yetirir.

Hazırlıqlı müdafiə hesab edilir:

- döyüş düzülüşü (elementlərinin) bölmələrinin topogeodezik bənd edilməsi;
- müdafiə rayonlarının və ya cavabdehlik rayonlarının, atəş və açılma hədlərinin, idarəetmə məntəqələri və bölmələrin yerləşmə rayonlarının, artilleriyanın atəş mövqeləri və hava hücumundan müdafiə qüvvə və vasitələrinin start (atəş) mövqelərinin mühəndis istehkam işləri cəhətindən tam qurulması;
- irəliləmə və manevr yollarının hazırlanması [2, s.98].

Hazırlıqlı müdafiənin yarılması zamanı hesablamaların aparılması üçün tələb olunan məlumatlar aşağıdakılardır:

- briqada artilleriyasının tərkibi;
- topların vahid hesabat silahına gətirilməsi üçün əmsallar cədvəli (152 mm-lik D-20 üçün);
- açıqda və örtü altında yerləşən hədəflərə zərər vurmaq üçün artilleriyanın orta cəlb olunma normaları.

**Briqadanın hazırlıqlı müdafiənin yarılması zamanı tələb olunan artilleriya
vasitələrinin hesablanması metodikası**

Briqadanın hazırlıqlı müdafiəsinin yarılması zamanı tələb olunan artilleriya vasitələrinin hesablanması üçün yarma sahəsində tətbiq edilən briqadanın artilleriyasının tərkibi Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

Bölmələr	Vasitə	122 mm haubitsa D-30	120 mm mınaatan 2S12 "Sani"	82 mm mınaatan BM37	Qeyd
122 mm D-30		18			
120 mm mınaatan 2S12 "Sani" Əlahiddə mınaatan batareyası			8		
1 mex tb. (82 mm mınaatan BM37)				6	
2 mex tb. (82 mm mınaatan BM37)				6	
3 mex tb. (82 mm mınaatan BM37)				6	
4 mex tb. (82 mm mınaatan BM37)				6	
5 mex tb. (82 mm mınaatan BM37)				6	
CƏMİ		18	8	30	

Ştarda olan artilleriyanın tərkibini hesabladıqdan sonra bu vasitələrin imkanları hesablanır. Hesablama aparmaq üçün silahlı qüvvələrdə qəbul edilən hesablanmış atəş vasitəsi olan 152 mm-lik çapa gətirilir. Bu prosesi yerinə yetirmək üçün "Atəş vasitələrinin hesablanmışa çevirmə əmsalları" cədvəlindən (Cədvəl 2) istifadə edilməlidir.

Cədvəl 2

Atəş vasitələrinin hesablanmışa çevirmə əmsalları

Sistem növü və çapı	Sursatların indeksi	Çevirmə əmsalı
		Top, mınaatan və reaktiv artilleriyanın DM-in HAV
203 mm 2S7 "Pion"	QF-43	1,0
152 mm 2S19 "Msta-S"	3QF-45	1,05
152 mm 2S3 "Akasiya"	QF-25	0,9
	QF-540	0,7
152 mm "DANA-M1 CZ"	QF-25	1,0
	QF-540	0,7
152 mm 2A36	QF-29	1,3
152 mm D-1	QF-540	0,75
152 mm ML-20	QF-25	1,0
	QF-540	0,7
152 mm D-20	QF-25	1,0
	QF-540	0,7
130 mm M-46	QF-33	0,9
	QF-482	0,65
122 mm 2S1 "Qvozdika"	QF-24	0,8
	QF-462	0,6
122 mm D-30	QF-24	0,85
	QF-462	0,6

122 mm M-30	QF-24	0,85
	QF-462	0,6
120 mm "Vena"	QF-49	0,6
	QF-36	0,85
85 mm D-44	QF-365	0,55
120 mm 2S12 Sani	QF34 (36)	0,7; 0,6
	QF-843	0,45
82 mm 2B24, 2B14, BM37, 20N5	QF-832	0,35
82 mm 2B9	QF-832	0,45
120 mm 2B16, 2S9	QF-49	0,85
	QF34(36)	0,85
	QF-843	0,7
160 mm M	QF-864	0,4
240 mm 2S4	QF-864	0,65

Cədvəldəki əmsalları tapdıqdan sonra atəş vasitələrini hesablanmış atəş vasitəsinə gətirmək üçün hesablamalar aparılmalıdır (Cədvəl 3).

Cədvəl 3

HAV (hesablanmış atəş vasitəsi) hesablanması qaydası

Cəlb olunan vasitələr	Miqdarı	Hesabat	152 mm-ə hesablanmış vahid hesabət silahı
122 mm D-30	18	$18 \times 0,6 = 10,8$	11
120 mm 2S12 "Sani" alay minaatanı	8	$8 \times 0,45 = 3,6$	4
82 mm BM37 tabor minaatanı	30	$30 \times 0,35 = 10,5$	11
CƏMİ	56	-	26

Briqadanın artilleriya divizionunun ştatında olan 122 mm-lik D 30 haubitsasının sayını (18 ədəd) 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinə gətirmək üçün cədvəl 2-dən götürülmüş 122 mm-lik D-30 haubitsanın əmsalına (0,6) vururuq:

$$18 \times 0,6 = 10,8 \approx 11 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Briqadanın əlahiddə minaatan batareyasının ştatında olan 120 mm 2S12 "Sani" alay minaatanının sayını (8 ədəd) 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinə gətirmək üçün cədvəl 2-dən götürülmüş 120 mm 2S12 "Sani" alay minaatanının əmsalına (0,45) vururuq:

$$8 \times 0,45 = 3,6 \approx 4 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Briqadanın taborlarının minaatan batareyalarının ştatında olan 82 mm BM37 tabor minaatanının sayını (30 ədəd) 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinə gətirmək üçün cədvəl 2-dən götürülmüş 82 mm BM37 tabor minaatanının əmsalına (0,35) vururuq:

$$30 \times 0,35 = 10,5 \approx 11 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Nəticə olaraq, briqadanın bütün artilleriya vasitələrinin 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsini tapırıq:

$$11 + 4 + 11 = 26 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Cəmi: 26 ədəd (152 mm HAV)

Cədvəl 4

Açıqda və örtü altında yerləşən hədəflərə zərər vurmaq üçün artilleriyanın orta cəlb olunma norması [3, s.36]

Hədəfin xarakteri və tələb olunan nəticə	Cəlb olunan toplar
Atəş vasitələri ilə birlikdə piyadaların dayaq məntəqələrində və cəmləşmə rayonlarında susdurulması	Hədəfin sahəsinin hər 0,5 h-na 1 top = 1 adn
Batareyaların susdurulması (artilleriya, zenit, minaatan)	Hər batareyaya 9 top = 2 batareya
Minaatan taqımların susdurulması	Hər taqıma 4–6 top = 1 batareya
RLS və tək «dəqiq» hədəflərin susdurulması	Hər hədəfə 3–6 top = 1 batareya
KM-in susdurulması	Məntəqə sahəsinin hər 0,5 h-na 1 top = 1 batr
Cəmləşmə rayonunda tankların susdurulması	Hədəfin sahəsinin hər 0,25 h-na 1 top = 2-3 batr
Həmlənin atəş valı ilə dəstəyi	Atəş valının hər 25 m-nə 1 top
Atəş valı sistemində cəmləşdirilmiş atəş	1 km cəbhə eninə 6 top
Həmlənin ardıcıl cəmləşdirilən atəşlə dəstəyi	Həmlə cəbhəsinin hər kilometrinə 12 top
Tək səngərin və düzünə atışla zirehli hədəflərin məhv edilməsi	Hər bir hədəfə 1–2 top

Cədvəl 5

Briqadanın artilleriyasının eyni zamanda nə qədər hədəfə atəşlə zərər vurma imkanı olduğunun hesablanması

Artilleriya hazırlığı vaxtı zərər vurulan hədəflər (obyektlər)			Hədəflərin miqdarı (hədəf sahəsi ha ilə)	Bir hədəfə və ya 1 ha sahəyə cəlb olunan topların sayı	Hədəflərə lazım olan topların ümumi sayı
Adı	Miqdarı	Sahəsi			
Artilleriya batareyası	1			9	9
Taqım dayaq məntəqəsində canlı qüvvə	1	300x200	6	2	12
Tabor KMM	1	100x50	0,5	2	1
Tək hədəf	2			2	4
Cəmi	5	-	-	-	26

Qeyd: Bundan əlavə, düşmənin yaxınlaşan ehtiyatlarının qarşısında 1300 m DAA atəşi, 425 m HMA tətbiq edə bilər.

DAA tətbiq etmək üçün lüləli artilleriya cəlb edilir. Briqadanın lüləli artilleriya vasitələrinin sayı:

11 ədəd (D30) + 4 ədəd (120 mm minaatan) + 11 ədəd (82 mm minaatan) = 26 lülə

DAA hər top üçün isə 50 m təyin edilir. Buna görə də $26 \times 50 = 1300$ m.

HMA tətbiq etmək üçün cəlb edilən topların çapı 100 mm-dən yuxarı olmalıdır. Briqadanın bu parametrlərə uyğun 11 ədəd (D30) + 4 ədəd (120 mm minaatan) = 15 HMA; hər top üçün isə 25 m təyin edilir. Buna görə də $15 \times 25 = 375$ m.

Briqadanın 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayına gətirilmiş 26 ədəd vahid hesabat silahı ilə neçə hədəfə eyni zamanda zərər vura biləcəyimizi hesablamaq üçün Cədvəl 5-dən istifadə edirik. 26 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi sayını yarma sahəsində olan hədəflər arasında bölüşdürürük.

Artilleriya batareyasına cəlb edilən 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi:

$$1 \times 9 = 9 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Taqım dayaq məntəqəsində canlı qüvvə və atəş vasitəsi hər 0,5 ha sahəyə 1 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi hesabı götürülür. Taqım dayaq məntəqəsinin ümumi sahəsi:

$$300 \times 200 = 6 \text{ ha}$$

Taqım dayaq məntəqəsinin ümumi sahəsinə cəlb edilən 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi:

$$6/0,5 = 12 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Tabor KMM-nin hər 0,5 ha sahəsinə 1 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi hesabı götürülür. Tabor KMM-in ümumi sahəsi:

$$100 \times 50 = 0,5 \text{ ha}$$

Tabor KMM-nin ümumi sahəsinə cəlb edilən 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$0,5/0,5 = 1 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Tək hədəflərin hər birinə 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi götürülür. 2 tək hədəfə 152 mm hesablanmış vahid hesabat silahının sayı:

$$2 \times 2 = 4 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Nəticə olaraq 26 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi ilə 5 hədəfə eyni zamanda atəşlə zərər vura bilər:

- artilleriya batareyası – 1 ədəd;
- taqım dayaq məntəqəsində canlı qüvvə – 1 ədəd;
- tabor KMM – 1 ədəd;
- tək hədəf – 2 ədəd.

Cəmi – 5 hədəf

**Yarma sahəsindəki hədəflərə eyni vaxtda atəşlə zərər vurmaq üçün nə qədər
artilleriya vasitəsinin lazım olduğunu hesablanması**

Artilleriya hazırlığı vaxtı zərər vurulan hədəflər (obyektlər)			Hədəflərin miqdarı (hədəf sahəsi ha ilə)	Bir hədəfə və ya 1 ha sahəyə cəlb olunan topların sayı	Hədəflərə lazım olan topların ümumi sayı
Adı	Miqdarı	Sahəsi			
Alay KM	1	200x200	4	2	8
Zenit-artilleriya taqımı	1			9	9
Artilleriya batareyası	3			9	27
Alay minaatan batareyası	1			9	9
Tabor minaatan batareyası	1			9	9
Tabor KMM	1	100x50	0,5	2	1
Taqım dayaq məntəqələrində canlı qüvvə	6	300x200	6x6ha=36	2	72
Taborun ehtiyatı	1	200x200	1x4ha=4	2	8
Tək hədəf	10			2	20
CƏMİ	25	-	-	-	163

Briqadanın yarma sahəsində olan və həmçinin yarmada iştirak edən bölmələrimizə təsir edə bilən hədəfləri aşkar etdikdə artilleriyanı cəlb etməklə məhv edilməli olan hədəflərə nə qədər 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi lazım olduğunu hesablamaq üçün Cədvəl 4-dən istifadə edirik.

Hesablama metodikası

Komanda məntəqəsinin eyni vaxtda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən hər hektarına 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. Alayın komanda məntəqəsinin ümumi sahəsi:

$$200 \times 200 = 4 \text{ ha}$$

Alayın komanda məntəqəsinin məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$4 \times 2 = 8 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

1 zenit-artilleriya taqımının (batareyasının) eyni zamanda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən 9 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. 1 zenit-artilleriya taqımının (batareyasının) eyni zamanda susdurulması və ya məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$1 \times 9 = 9 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

1 artilleriya batareyasının eyni zamanda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən 9 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. 3 artilleriya batareyasının eyni zamanda susdurulması və ya məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$3 \times 9 = 27 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

1 alayın minaatan batareyasının eyni zamanda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən 9 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. Alayın minaatan batareyasının eyni zamanda susdurulması və ya məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$1 \times 9 = 9 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

1 taborun minaatan batareyasının eyni zamanda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən 9 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. 1 tabor minaatan batareyasının eyni zamanda susdurulması və ya məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$1 \times 9 = 9 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

1 taborun komanda müşahidə məntəqəsinin eyni zamanda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən hər hektarına 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. Yarma sahəsində müdafiə olunan düşmən taborunun komanda müşahidə məntəqəsinin ümumi sahəsi:

$$100 \times 50 = 0,5 \text{ ha}$$

Taborun komanda müşahidə məntəqəsinin susdurulması və ya məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$0,5 \times 2 = 1 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

6 taqım dayaq məntəqəsinin eyni zamanda məhv edilməsi üçün cədvəl 4-ə əsasən hər hektara 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. Taqım dayaq məntəqəsinin ümumi sahəsi:

$$300 \times 200 = 6 \text{ ha}$$

6 taqım dayaq məntəqəsinin ümumi sahəsi:

$$6 \times 6 \text{ ha} = 36 \text{ ha}$$

Cədvəl 4-ə əsasən taqım dayaq məntəqəsinin hər hektarına 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. 6 taqım dayaq məntəqəsinin məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

$$36 \times 2 = 72 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Taborun ehtiyatda olan taqımının cəmləşmə rayonu üçün cədvəl 4-ə əsasən hər hektara 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. Düşmən taborunun ehtiyatda olan taqımının məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

Taborun ehtiyatda olan taqımının cəmləşmə rayonunun ümumi sahəsi:

$$200 \times 200 = 4 \text{ ha}$$

$$4 \times 2 = 8 \text{ ədəd (152 mm HAV)}$$

Cədvəl 4-ə əsasən 1 ədəd tək hədəfin məhv edilməsi üçün 2 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur. 10 tək hədəfin eyni zamanda məhv edilməsi üçün 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsinin sayı:

10 x 2 = 20 ədəd (152 mm HAV)

Nəticədə, 25 hədəfin eyni zamanda məhv edilməsi üçün 163 ədəd 152 mm-ə hesablanmış atəş vasitəsi tələb olunur.

Nəticə

Müharibələrin nəticələrinə nəzər salsaq, görürük ki, istənilən şəraitdə hazırlıqlı müdafiənin yarılmaması üçün kifayət qədər artilleriyanın cəlb edilməsi zəruridir. Belə ki, döyüşün minimum itki və qələbə ilə başa çatması üçün düşməyə atəşlə zərərvermə səviyyəsi çox əhəmiyyətlidir. İndiyə qədər aparılan müharibələrin nəticəsi göstərir ki, hücum edən tərəfin daha geniş cəbhədə hücum keçməkdənsə dar cəbhədə yarma əməliyyatı aparıb sonra isə hücumu cinahlara və dərinliyə doğru genişləndirməsi daha effektivdir. Yarma sahəsində isə hücum edən tərəfin itkilərinin minimuma endirə bilməsi üçün artilleriyanın taktiki sıxlığının artırılması mütləqdir ki, hədəfləri eyni vaxtda məhv edə bilsin və həmlə edən bölmələri daha az müqavimətə rast gəlsin. Belə ki, baş verən son qısamüddətli əməliyyatlar zamanı ələ keçən mövqelərdən görünür ki, düşmən mövqelərini mühəndis və istehkam cəhətdən tam təfəsilatı ilə təchiz edib və belə mövqelərdə az qüvvə ilə daha çox qüvvənin qarşısını almaq mümkündür.

Belə vəziyyətdə yarma tapşırığını icra etmək üçün artilleriyanın daha çox tətbiq edilməsinin nə qədər vacib olduğunu görürük.

Ədəbiyyat

1. Raket və Artilleriya Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə Döyüş Təlimatı. I hissə (briqada), 2015-ci il.
2. Quru qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə (briqada), 2015-ci il.
3. Ракетные войска и артиллерия в общевойсковом бою и армейских операциях. М., 1985.

Аннотация

Методика расчёта необходимого количества артиллерийских средств для прорыва подготовленной обороны
Ниджат Маггеррамов

В статье указаны коэффициенты перевода огневых средств и боеприпасов в среднерасчетные огневые средства и боеприпасы, средние нормы привлечения артиллерии для поражения открыто и закрыто расположенных целей, а также сведения о расчёте требуемого количества артиллерийских средств для прорыва подготовленной обороны.

Ключевые слова: огневое поражение, оперативно-тактические нормы, артиллерийская подготовка, артиллерийская поддержка, артиллерийская группировка, степень поражения.

Abstract

The calculation of required artillery means to prepared defence breaching
Nijat Maharramov

In the article, it was given the information about the conversion coefficients of artillery means, medium involvement norms of artillery for fire damage to open and covered targets, the calculation of artillery means for breaching prepared defence.

Keywords: fire damage, operational and tactical rates, artillery preparation, artillery support, artillery grouping, damage level.

UOT 355/359

KƏŞFİYYAT TAPŞIRIQLARININ MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

polkovnik-leytenant Nəsimi Şıxəliyev
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənləşdirilməsi metodikası üzrə araşdırmalar aparılmış və bu üsulların effektivliyinin artırılması üçün vacib olan istiqamətlər təklif olunmuşdur.

Açar sözlər: kəşfiyyat xəbərləri, kəşfiyyat məlumatları, kəşfiyyat informasiyası, kəşfiyyatın tapşırıqları.

Müasir dövrdə istər sülh, istərsə də müharibə şəraitində düşmən üzərində qələbə kəşfiyyatın aparılmasından maksimum asılıdır. Eyni zamanda, müasir texniki kəşfiyyat vasitələrinin inkişafı kəşfiyyatın aparılmasını asanlaşdırmaqla yanaşı, müəyyən çətinliklər də yaradır [1].

Döyüş şəraitində qoşunların operativ üstünlüklərinə baxılarkən və ya qüvvələr müqayisə edilərkən hərbi silah və vasitələr, idarəetmə və nəzarət sistemləri ilə yanaşı, hərbi-texniki vasitələrlə görüntü almaq, uzaqdan tanıma kimi kəşfiyyat-müşahidə funksiyaları və kosmosdan daha səmərəli istifadə yolu ilə düşmən haqqında daimi kəşfiyyat məlumatları əldə etmək vacibdir. Məhz bununla düşmənin hücumunun qəfilliyini istisna etmək, əks-hücumlar keçirərək onun üzərində qələbə qazanmaq mümkündür [1].

Kəşfiyyatın əsas tapşırıqlarından biri – məlumat toplayıb təhlillər apararaq qərarverənləri dolğun kəşfiyyat məlumatları ilə təmin etməkdir.

Bu günə qədər kəşfiyyatın istifadə etdiyi vasitələr daim dəyişmiş, onlar yeni, müasir texniki kəşfiyyat vasitələri ilə əvəz olunmuşdur. Bu baxımdan, hərbi güc prioritet hədəf halına gəlmişdir. Beləliklə, kəşfiyyat anlayışı yeni mahiyyət kəsb etmiş, inkişaf edən texnologiya sayəsində xəbər toplama üsul və vasitələrinə yeniliklər əlavə edilmişdir.

Döyüş fəaliyyətlərinə qərarın qəbul edilməsi üçün düşmən və ərazi haqqında kifayət qədər kəşfiyyat məlumatları lazımdır.

Komandir və qərargahlar döyüş tapşırıqlarını aldıkları anda, adətən, düşmən barəsində müəyyən məlumatlara malik olurlar. Ancaq döyüş fəaliyyətlərinə başlanmasına bilavasitə hazırlıq dövründə və hazırlığın gedişində, xüsusən də döyüşün başlanğıcında düşmənin hərəkət edən bütün obyektləri öz yerləşmə yerlərini dəyişəcək. Qoşunlar əməliyyat rayonuna çıxarılacaq, hava hücumundan müdafiə vasitələri start (atəş) mövqeyini tutacaq, aviasiya ehtiyat aerodromlarda yerləşəcək və s. Bununla əlaqədar olaraq düşmən haqqında əvvəlcə əldə edilən kəşfiyyat məlumatları tələfatvermə vasitələrinin döyüş tətbiqinin planlaşdırılmasının əsasını təşkil edə bilməz [1].

Komandir və qərargah üçün düşmən və ərazi haqqında yeni, xüsusən də həm nüvə, həm də adi vasitələrlə məhv ediləsi obyektlər barəsində daha müfəssəl və etibarlı məlumatlar tələb olunur. Buna görə də döyüş tapşırıqlarını alan kimi komandir və qərargahın təxirəsalınmaz vəzifəsi kəşfiyyat tapşırıqlarını müəyyən etmək və onların yerinə yetirilməsi məqsədilə tədbirlər həyata keçirməkdir.

Bunun üçün ilkin məlumatlar aşağıdakılardır:

- məqsəd (hədəf) və qoşunlar tərəfindən ardıcıl olaraq yerinə yetirilən döyüş tapşırıqları;
- qarşıdakı döyüş fəaliyyətləri rayonunda düşmən və ərazi haqqında olan məlumatlar;
- yuxarı qərargah tərəfindən kəşfiyyat üzrə qoyulmuş tapşırıqlar;
- kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin vəziyyəti və imkanları [2].

Bu məlumatlar qarşıdakı döyüşlərin maraqlarında kəşfiyyatın konkret tapşırıqlarının məzmununa, onların ümumi miqdarının müəyyən edilməsinə və həcminə müxtəlif cür təsir göstərir. Məsələn,

– qoşunların ardıcıl olaraq yerinə yetirdiyi döyüş tapşırıqları (təminat zolağının dəf edilməsi, düşmən müdafiəsinin yarılması, əks-hücum və əks-zərbələrin dəf edilməsi, su maneələrinin keçilməsi

və s.) müəyyən kəşfiyyat məlumatlarının mütləq vaxtında alınması şərtilə zəruri etibarlılıq və dəqiqlik tələb edir;

– düşmən və döyüş fəaliyyətləri rayonu haqqında mövcud olan məlumatlar (düşməni tanıma (bilmə) dərəcəsi) kəşfiyyat tapşırıqlarının həcmninə və məzmununun artırılması, yaxud da azaldılması, əvvəl alınmış məlumatların yoxlanılması, ya da təsdiq olunmasını, yeni obyektlərin aşkarlanmasını tələb edə bilər;

– yuxarı qərargah tərəfindən kəşfiyyat üzrə qoyulmuş tapşırıqlar, onun maraqlarında kəşfiyyat məlumatlarının əldə olunması üçün bir sıra hallarda əlavə qüvvə və vasitələrin ayrılmasını tələb edir;

– kəşfiyyatın qüvvə və vasitələrinin vəziyyəti və imkanları kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün imkanların həcmi təyin edir. Onların qiymətləndirilməsi, kəşfiyyat tapşırıqlarının tam həcmdə yerinə yetirilməsi məqsədilə motoatıcı, tank və digər bölmələrin hesabına əlavə qüvvələrin ayrılmasına qərarın qəbul edilməsi üçün lazımdır [1].

Buna görə də kəşfiyyat tapşırıqlarını müəyyənləşdirərkən onların həcminə və məzmununa təsir edən bütün faktorlar təhlil olunmalı və nəzərə alınmalıdır. Ən optimal kompleks kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənləşdirilməsi döyüşün, bütövlükdə əməliyyatın məqsədlərinə nail olunması zamanı əsaslandırılmış qərarın qəbul edilməsini və qoşunların döyüş fəaliyyətlərini uğurla yerinə yetirməsini təmin edir.

Kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyən edilməsi üzrə komandirin iş metodikası

Komandir kəşfiyyat tapşırıqlarını müəyyən edərkən, hər şeydən əvvəl, qoşunların ardıcıl olaraq yerinə yetirməli olduqları tapşırıqlarını nəzərə alır.

Döyüş fəaliyyətlərinin aparılması məqsədilə əsaslandırılmış qərarın qəbul edilməsi üçün istənilən vəziyyətdə komandirin bunları bilməsi zəruridir:

- ordunun (diviziyanın, alayın) qarşıdakı fəaliyyət zolağında düşmənin məqsəd və tapşırıqlarını;
- bu tapşırıqları yerinə yetirmək üçün düşmənin malik olduğu qüvvə və vasitələri, onun qoşun qruplaşmalarını, xüsusən də nüvə basqını vasitələrini;
- düşmənin fəaliyyətinin mümkün üsul və metodlarını;
- onların döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə başlama vaxtını və ardıcılığını [1].

Qərar qəbulu üçün bütün məsələlər üzrə tam məlumatlar əldə etmək, bir qayda olaraq, mümkün deyil. Buna görə də düşmən və ərazi haqqında vaxtında və tam məlumat almaq məqsədilə komandir döyüş tapşırıqlarını aydınlaşdırandan və malik olduğu kəşfiyyat məlumatlarını qiymətləndirəndən dərhal sonra kəşfiyyatın əsas tapşırıqlarını müəyyənləşdirir. Bu zaman o, düşmənin ehtimal edilən fəaliyyət variantlarında mövcud tələfatvermə vasitələrinin effektiv tətbiqi və qoyulmuş döyüş tapşırıqlarının uğurla yerinə yetirilməsi üçün vacib obyektlər haqqında hansı müddətə hansı məlumatları əldə etmək zərurətini təsəvvür etməlidir [3].

Müasir şəraitlərdə belə obyektlər aşağıdakılardır:

- nüvə basqını vasitələri və kütləvi tələfatvermə silahlarının digər növləri;
- qoşunları və silahları idarəetmə məntəqələri, rabitə qovşaqları, aviasiya və raketləri idarəetmə və yönləndirmə mərkəzləri və məntəqələri, naviqasiya təminatı sistemləri;
- düşmənin qoşun qruplaşmaları, xüsusən də tank və artilleriya birləşmə və hissələri, yerləşmə rayonlarındakı ehtiyatları, onların irəliləmə yolları və açılma həddləri;
- artilleriyanın (xüsusən də özüyəriyən), yaylım atəşli reaktiv sistemlərin və minaatanların AM-i;
- tank əleyhinə (TƏİR, TƏA) və digər atəş vasitələri;
- düşmənin ordu (qoşun) və taktiki aviasiyasının, xüsusən də nüvə silahını daşıyan təyyarələrinin bazalaşdığı aerodromlar;
- HHM vasitələri: ZİRS, zenit-artilleriyası mövqeləri, qırıcı aviasiyanın bazalaşdığı aerodromlar, radiolokasiya təminatı sistemi;
- müdafiə həddləri (mövqeləri), maneə, dağıntı, zəhərlənmə zonaları (sahələri), xüsusən də nüvə fuaqları qurğularının yeri;
- kommunikasiya, su maneələri, körpü və keçidlər;

– düşmənin arxa obyektləri: anbarlar, bazalar, təmir emalatxanaları, boru kəmərləri, sənaye müəssisələri və s.

Kəşfiyyat, həmçinin düşmənin öz qoşun və arxa obyektlərinin kütləvi qırğın silahlarından müdafiəsi üzrə həyata keçirdiyi tədbirləri aşkara çıxarır; əməliyyat maskalanması, dezinformasiya və bizim radioelektron vasitələrlə mübarizə üzrə tədbirlərini aşkarlayır; düşmən qoşunlarının siyasi-mənəvi və döyüş fəaliyyətləri rayonlarının sanitariya-epidemiya vəziyyətini müəyyənləşdirir [4].

Döyüş fəaliyyətləri gedişində kəşfiyyat, həmçinin düşmən obyektlərinin zədələnmə dərəcələrini dəqiqləşdirir, qoşun qruplaşmalarında, raket-artilleriya hissə və bölmələrində dəyişiklikləri aşkarlayır, ehtiyatlarının vəziyyətini və fəaliyyət xarakterini müəyyənləşdirir, aviasiya və HHM vasitələrinin yenedən qruplaşdırılmasını üzə çıxarır, idarəetmə məntəqələrinin və arxa obyektlərinin yerləşmə yerlərini dəqiqləşdirir.

Maraq doğuran obyektlər haqqında məlumatların bir qismi döyüş tapşırıqlarının alınma anında komandir və qərargaha məlum olur.

Komandirin tapşırığı ondan ibarət olur ki, kəşfiyyat məlumatlarının zəruri həcmi müəyyənləşdirsin, onu düşmən barəsində artıq mövcud olan məlumatlarla müqayisə etsin və bunun əsasında kəşfiyyat tapşırıqlarının ən mühümünü seçib ayırsın ki, onun yerinə yetirilməsi aşağıdakıları təmin edə bilsin:

- döyüşə əsaslandırılmış qərarın qəbul edilməsini;
- mövcud tələfatvermə vasitələrinin effektiv tətbiqini;
- həll edilən döyüş tapşırıqlarının ardıcılıqla yerinə yetirilməsi gedişində qoşunların uğurlu fəaliyyətini;

- ikinci eşelonların və ehtiyatların vuruşa (döyüşə) salınmasını, hava, sahilboyu istiqamətlərdə isə dəniz desantlarının endirilməsini;

- vəziyyətdən (şəraitdən) və döyüş fəaliyyətləri növlərindən asılı olaraq digər tapşırıqların həllini.

Kəşfiyyatın tapşırıq və obyektləri haqqında məsələlər nəzərdən keçirilərkən qeyd etmək lazımdır ki, nüvə silahı ilə döyüşün aparılıb-aparılmamasından asılı olmayaraq, kəşfiyyatın mühüm tapşırığı düşmənin nüvə basqını vasitələrinin, nüvə və kimyəvi sursat anbarlarının (təchizat və saxlanma məntəqələri) aşkarlanması və onların fasiləsiz müşahidəsinin aparılmasıdır. Bu zaman kəşfiyyat kiçikölçülü hədəflərin koordinatlarını (buraxma qurğularının start mövqelərini, idarəetmə məntəqələrini, texniki mövqeləri, nüvə sursatı anbarlarını və s.) müəyyən etməlidir.

Nüvə silahından istifadə edilmədən döyüş fəaliyyətləri aparılarkən kəşfiyyat, nüvə basqını vasitələrinə diqqətini və düşmənin, nüvə silahı ilə dağıdılması planlaşdırılan obyektlərinin fasiləsiz müşahidəsinə azaltmadan düşmənin taktiki dərinliklərdə qoşun qruplaşmalarını və atəş vasitələrinin yerləşmə yerini (böyük və manqa dayaq məntəqələri, TƏİR, TƏT, tank, artilleriya və minaatan atəş mövqeləri, mühəndis qurğuları və onların koordinatları) adi silahlarla məhv etmək marağında hərtərəfli, ətraflı şəkildə aşkarlayır.

Komandir kəşfiyyatın tapşırıqlarını müəyyən edərək kəşfiyyata dair qərargaha göstəriş verir, bu zaman aşağıdakılar müəyyən olunur:

- kəşfiyyatın məqsədi və əsas tapşırıqları;
- kəşfiyyatın əsas gücünün harada və hansı obyektlərə (rayonlara, istiqamətlərə) cəmləşdirilməsi;
- kəşfiyyat məlumatlarının alınma müddəti (hansı məlumatlara hansı vaxta qədər malik olmaq, kəşfiyyat sxemləri, xəritələri, arayışları, fotosxem və planşetlər haqda məruzə edilmə vaxtı);
- kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün ştat kəşfiyyat hissə və bölmələrinə əlavə olaraq hansı qüvvə və vasitələrdən istifadə olunması.

Bundan başqa, komandir düşmən obyektlərinin aşkaredilmə dərəcəsini də müəyyənləşdirə bilər.

Kəşfiyyatın məqsədi – kəşfiyyat tapşırıqlarının cəmləşdirilmiş ifadəsidir. Döyüş fəaliyyətlərinin hazırlığı və aparılması zamanı o, diqqətini düşmən qruplaşmasının (qoşunların tərkibi və döyüş nizamı), xüsusən də nüvə basqını vasitələrinin, qarşıdakı döyüş tapşırıqlarının bütün dərinliyi boyu birliyin (birləşməsinin, hissələrinin), onların döyüş fəaliyyətlərinin niyyətinin, üsullarının və başlama vax-

tının aşkar edilməsinə, öz tələfatvermə vasitələrinin effektiv tətbiqi üçün obyektlərin aşkarlanmasına cəmləşdirir.

Qüvvə və vasitələrin əsas gücünü, qoşunların (qüvvələrin) başlıca qruplaşmalarının ən mühüm əməliyyatları (döyüşləri) həyata keçirərkən onların fəaliyyətləri maraqlarında cəmləşdirmək vacibdir. Bu məqsədlə, bizim başlıca qüvvələrin zərbəsi altına düşən qruplaşmalar, obyektlər və hədəflərin, həm də cinahlardan təsir edə biləcək, yaxud da əsas istiqamətlərdə yenidən qruplaşdırıla (yenidən yönləndirilə) biləcək qoşun və atəş vasitələrinin (xüsusən də raket və aviasiya) etibarlı şəkildə kəşfiyyatı aparılmalıdır.

Kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilmə müddəti, kəşfiyyatın qüvvə və vasitələrinin imkanları nəzərə alınmaqla qoşunların öz döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmə ardıcılığına, vaxtına və düşmən obyektlərinin vacibliyinə əsasən müəyyənləşdirilir.

Obyektlərin aşkarlanma dərəcəsi onların xarakterindən, əməliyyat düzülüşündəki (döyüş nizamındakı) yerindən və planlaşdırılan atəş tələfatının dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən olunur.

Obyektlərin çoxu, adətən, bir neçə elementdən ibarət olur. Bu elementlərin müəyyən hissələrinin aşkarlanması, bir tərəfdən, obyektin xarakterini (növnü), ölçülərini müəyyən etməyə imkan verir, digər tərəfdən, onun məhv edilməsini, yaxud da əsaslı tələfata uğradılmasını təmin edir.

Məsələn, taborun müdafiə rayonu üç böyük dayaq məntəqəsindən, səhra artilleriyası divizionunun döyüş nizamı–bataryaların üç atəş mövqeyindən, zenit-artilleriya divizionunun mövqe rayonu – bataryaların üç atəş mövqeyindən, texniki mövqələrdən və idarəetmə məntəqələrindən, məbr yerləşmə rayonunda – üç mat, bir tt, adn, döyüş təminatı və qulluq bölmələri, komanda məntəqəsi yerləşmiş rayonlardan ibarətdir. Kəşfiyyat məlumatlarına əsasən obyekt müəyyənləşdirmək üçün təlimlərin təcrübəsinə görə, onun tərkib hissələrinin 2/3-dən (təqribən 70%-ə qədər) az olmayaraq elementlərini aşkarlamaq lazımdır (taborun müdafiə rayonunda – iki böyük dayaq məntəqəsini, adn atəş mövqələrində – iki bataryanı, zenit-artilleriya divizionunun bir-iki atəş bataryasını, idarəetmə məntəqəsini və texniki mövqeni və s.).

Obyektlərə nüvə silahı ilə tələfat verildə obyektlərin aşkarlanma dərəcəsi – məhv ediləcək elementlərin sayının onların obyektəki ümumi miqdarına nisbəti kimi müəyyən edilir. Məsələn, əgər mövqe rayonunda zenit-artilleriya divizionuna üç atəş zərbəsi endirmək qərarı verilibsə, onda onun aşkarlanma dərəcəsi 60 %-dən, yaxud da 0,6-dan ($3:5=0,6$) az olmamalıdır [1].

Düşmən obyektində onun bütün elementlərinə tələfat verilməsi hallarında aşkarlanma dərəcəsi 100 %-ə, daha doğrusu 1,0-a yaxın olmalıdır.

Döyüş fəaliyyətləri, yalnız adi tələfatvermə vasitələri ilə aparıldıqda da düşmən müdafiəsinin və onun ayrı-ayrı obyektlərinin zəruri aşkarlanma dərəcələri, həmçinin müəyyənləşdirilə bilər (taqım dayaq məntəqələri, ayrıca atəş nöqtələri, tank əleyhinə vasitələri, artilleriya və minaatanların AM-i və s.).

Böyük Vətən müharibəsinin təcrübəsinə görə, düşmən müdafiəsinin uğurla yarılması üçün kəşfiyyat, bir qayda olaraq, birinci mövqedə pulemyot atəş nöqtələrini, tank əleyhinə vasitələrini və dayaq məntəqələrini 80–90%-ə, ikincidə 60%-ə, üçüncüdə 40–50%-ə, artilleriya və minaatan bataryalarını 60–65 %-ə qədər aşkarlamalıdır.

Obyektlərin aşkarlanma əmsalının tətbiq edilməsi kəşfiyyatın qüvvə və vasitələrindən daha rəşional istifadə olunmasına imkan verir.

Mühüm obyektlərin aşkarlanma dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, informasiyanın məqsədyönlülüyündən asılı olaraq komandır, həmçinin düşmənin bəzi obyektləri haqqında məlumatların tamlığına və dəqiqliyinə müxtəlif tələblər irəli sürə bilər. Məsələn, döyüş qərarının qəbul edilməsi maraqlarında düşmən barəsində informasiyada obyektlərin dəqiq yerləşmə yerləri haqqında məlumatlar olmaya bilər. Atəşin planlaşdırılması və atəş zərbələrinə (nüvə və adi) bilavasitə hazırlıq dövründə isə, hər şeydən əvvəl, düşmənin tələfat verilməsi planlaşdırılan bütün obyektlərinin dəqiq koordinatlarının əldə edilməsi zərurəti ön plana keçir [1].

Döyüşün təşkili və planlaşdırılması üzrə sonrakı işlərin gedişində, kəşfiyyatla yoxlama zamanı komandır, kəşfiyyat tapşırıqlarını və yerinə yetirilmə müddətlərini dəqiqləşdirə bilər.

Kəşfiyyatın aparılması üçün əlavə qüvvə və vasitələrin (ştatda olanlara əlavə) ayrılması haqqında qərarı komandir, qoyulmuş kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilmə dərəcələri barədə kəşfiyyat rəisinin hesabat məruzəsinə əsasən qəbul edir [4].

Kəşfiyyatın planlaşdırılması başa çatanda komandir kəşfiyyatın təşkili məsələlərinə dair qərargah rəisini, yaxud da kəşfiyyat rəisini dinləyir və kəşfiyyat planını təsdiq edir.

Beləliklə, kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənəşdirilməsi üzrə komandirin iş ardıcılığı aşağıdakı kimi ola bilər:

– düşmən haqqında mövcud məlumatların tələb olunanlarla müqayisə edilməsi və əsaslandırılmış qərarın qəbul olunması, döyüş fəaliyyətinin uğurla aparılması üçün zəruri olan kəşfiyyat məlumatlarının həcmünün müəyyənəşdirilməsi;

– kəşfiyyatın məqsəd və tapşırıqlarının və kəşfiyyat məlumatlarının alınma müddətlərinin müəyyən edilməsi (mövcud qüvvə və vasitələrin imkanları nəzərə alınmaqla);

– zərurət olduqda, düşmənin ən mühüm obyektlərinin aşkarlanma dərəcələrinin müəyyən edilməsi;

– kəşfiyyat planına baxılması və təsdiq edilməsi.

Kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyən edilməsi üzrə komandirin işinin konkret metodikası ayrı-ayrı hallarda vəziyyətin şəraitindən asılı olmaqla yuxarıda şərh olunan bütün məsələlərdən, yaxud da onların yalnız bəzilərdən ibarət olacaq [1].

Bu zaman yadda saxlamaq lazımdır ki, kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənəşdirilməsi və onların icraçılara yönləndirilməsi birdəfəlik aktdan ibarət deyil. Döyüşün hazırlığı və xüsusən də gedişi zamanı düşmən və ərazi haqqında yeni məlumatların əldə edilməsi zərurəti müntəzəm olaraq meydana çıxacaq. Kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənəşdirilmə prosesi fasiləsizdir. O, döyüş meydanında vəziyyətin inkişafı və qoşunların yerinə yetirdikləri döyüş tapşırıqları ilə dialektik vəhdət təşkil edir.

Nəticə

Taktiki fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün komandir və qərargahlar döyüş tapşırıqlarını aldıqda, adətən, qərarın qəbul edilməsi məqsədilə, düşmən və ərazi haqqında müəyyən kəşfiyyat məlumatlarına malik olmalıdırlar. Sözsüz ki, komandir və qərargahlar bu zaman düşmən barəsində müəyyən məlumatlara malik olurlar. Lakin bu məlumatlar hansısa qərarın qəbul edilməsi üçün kifayət etmir. Komandir və qərargah üçün düşmən və ərazi haqqında yeni, xüsusən də həm nüvə, həm də adi vasitələrlə məhv ediləsi obyektlər barəsində daha dəqiq və etibarlı məlumatların müəyyənəşdirilməsi lazım gəlir. Buna görə də döyüş tapşırıqlarını alan kimi komandir və qərargahın təxirəsalınmaz vəzifəsi kəşfiyyat tapşırıqlarını müəyyən etmək və onların yerinə yetirilməsi məqsədilə tədbirlər həyata keçirməkdir. Lakin döyüş fəaliyyətlərinə bilavasitə hazırlıq prosesinin gedişi və xüsusən də onun başlanması zamanı düşmənin hərəkət edən bütün obyektlərinin öz yerləşmə yerlərini dəyişəcəyi nəzərə alınmalı, nüvə və basqını vasitələrinin start (atəş) mövqeyini tutacağı, aviasiya ehtiyat aerodromlarında yerləşəcəyi diqqətdə saxlanılmalı və yeni məlumatların əldə olunması, hədəflərin yerlərinin aşkarlanması və kəşfiyyat tapşırıqlarının müəyyənəşdirilməsi üçün ilkin məlumatlar qərargaha dərhal ötürülməlidir.

Ədəbiyyat

1. *Методика определения и постановки задач по разведке (армия, дивизия, полк) Москва, 1974.*

2. Silahlı Qüvvələrin hərbi fəaliyyətlərinin təmin edilməsi haqqında təlimat. 2-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin qərarı. №21, 09 oktyabr 2014-cü il.

3. Silahlı Qüvvələrin hərbi fəaliyyətlərinin təmin edilməsi haqqında təlimat. 3-cü hissə. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin qərarı. №25, 31 oktyabr 2014-cü il.

4. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə (briqada). Hərbi Nəşriyyat, 2015.

Аннотация
Особенности определения данных разведки
Насими Шыхалиев

В статье представлены результаты исследования методологии определения задач разведки и предложения по важным направлениям повышения эффективности этих методов.

Ключевые слова: разведовательные сведения, разведовательные данные, разведовательная информация, задания разведки.

Abstract
The features of defining intelligence data
Nasimi Shikhaliev

The article introduces the results of the research on the methodology of determining intelligence tasks and proposals on important directions to improve the effectiveness of these methods.

Keywords: intelligence news, intelligence data, intelligence information, intelligence tasks.

UOT 91

TAKTİKİ FƏALİYYƏT RAYONUNUN FİZİKİ-COĞRAFI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏHLİLİ

mayor Faiq Mikayılov

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə taktiki fəaliyyət rayonunun fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri – relyefi, bitki örtüyü, torpaq səthi, iqlim və hava şəraiti haqqında məlumatların təhlili aparılmışdır.

Açar sözlər: relyef, bitki örtüyü, torpaq səthi, iqlim, hava şəraiti.

Döyüşün təşkil edilməsi prosesində ərazinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, onun taktiki xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması və bölmələrin fəaliyyətinə təsirinin aydınlaşdırılmasından ibarətdir. Bu zaman ərazidə baş verən hər hansı dəyişikliklər, iqlim və hava şəraiti, ilin fəsli nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, ərazinin əlverişli xüsusiyyətlərindən səmərəli istifadə olunması və mənfi təsirlərin məhdudlaşdırılması ilə bağlı qərar qəbul edilməsinə zəmin yaranır. Ərazinin iqlim və hava şəraitinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi prosesi yaradıcı xarakter daşıyır. Döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün ərazinin iqlim və hava şəraitinin düzgün öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi birləşmə, hissə (bölmə) komandirlərinə düşmənin ən ehtimal olunan hərəkətlərini əvvəlcədən qiymətləndirməyə imkan yaradır. Bu da döyüşdə düşmənin ehtimal olunan fəaliyyət xarakterinə görə komandir üçün düzgün və vaxtında qərara gəlməyə əsas verir. Ərazinin döyüşə necə təsir edəcəyinin, hər iki tərəf üçün təsirlərin təmin etdiyi üstünlüklərin nədən ibarət olduğunun, iqlim və hava şəraitinin əraziyə necə təsir göstərəcəyini müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Relyefin xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlili

Taktiki fəaliyyət rayonunun fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinə relyefin xarakteri, bitki örtüyü, torpaq səthi, iqlim və hava şəraitinin xüsusiyyətləri aiddir. Relyefin xarakteri haqqında təhlil aparılaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, yerin fiziki səthi nadir hallarda hamar sahələrdən, əksər hallarda isə forma və ölçülərinə görə müxtəlif olaraq qabarıq və çökük kələ-kötürlərdən ibarətdir. Hər bir relyef meyarı müxtəlif uzunluğa, mailliliyə, hündürlüyə və istiqamətə malik olan səthlərdən – yamaclardan əmələ gəlir, onlar öz aralarında müxtəlif bucaqlar altında və fərqli istiqamətlərdə kəsişməklə yaranır ki, bu da relyefin sadə formalarını əmələ gətirir. Yerin fiziki səthinin relyefi, üzərindəki təbii və insan fəaliyyəti nəticəsində yaradılmış süni obyektlərdir. Bu obyektlərin elementlərinin bir-biri ilə kombinasiyası iqlimlə birlikdə müxtəlif ərazi tipləri əmələ gətirir ki, onların da hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlər döyüş fəaliyyətlərinin təşkilinə və döyüşün aparılmasına, hücumda və müdafiədə bölmələrin, döyüş texnikasının tətbiq edilməsinə, hücumun sürətinə, birləşmənin kütləvi qırğın silahlarından müdafiəsinə, yürüşün sürətinə və s. öz təsirini göstərir.

Şək. 1. Düzənlik ərazi

Buna görə də ərazi döyüş şəraitinin əsas ünsürlərindən biri olaraq, bölmələrin döyüş fəaliyyətinin bütün tərəflərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir [1, s.69]. Ümumilikdə, relyefin xarakterinə görə ərazi düzənlik, təpəlik və dağlıq olur. Düzənlik ərazi nisbi yüksəkliklərin cüzi (25 metrə qədər), yamaqların mailliyinin nisbətən az (2^0 -yə yaxın) olması ilə səciyyələnir (Şək.1). Xarakterik relyef formaları az mailli təpələr, uzun enişli yamaqlar və çayarası ovalıqlardır. Düzənliklərin mütləq yüksəklikləri, adətən, çox olmur (300 metrə qədər) [1, s.18].

Düzənlik ərazinin təhlili aparılaraq, taktiki xüsusiyyətlərinin torpaq-bitki örtüyündən, həmçinin ərazinin parçalanma dərəcəsindən asılı olması aşkarlanmışdır. Açıq və nisbətən hamar ərazi, bir qayda olaraq, bölmələrin sürətlə hərəkət etməsi, döyüş əməliyyatları aparılması üçün əlverişli hesab olunur. Gilli-torpaqlı, qumlu-torpaqlı və torflu düzən ərazilər quru havada döyüş texnikasının maneəsiz hərəkətinə imkan verir, yağıntıların bol olduğu dövrlərdə isə hərəkət xeyli çətinləşir. Eyni zamanda, düzənlik ərazi bölmələrin manevrini xeyli dərəcədə məhdudlaşdıran və hücumun sürətini aşağı salan yarıqlarla, çoxsaylı göl və bataqlıqlara malik ola bilər. Düzənlik ərazilər, adətən, hücumun təşkili və aparılması üçün əlverişli, müdafiə məqsədləri üçün isə əlverişsiz sayılır [1.19].

Təpəlik ərazilər mütləq yüksəkliyi 500 metrədək, nisbi yüksəkliyi 25–200 m, yamaqlarının mailliyi orta hesabla $2-3^0$ olan təpəliklərdən ibarət dalğavari yer səthi kimi xarakterizə olunub. Relyefin əsas xarakteristikası cədvəl 1-də göstərilib.

Cədvəl 1

Relyefin əsas xarakteristikası

Relyefin tipi	Relyefin əsas xarakteristikaları			Əsas taktiki xüsusiyyətləri
	Mütləq yüksəklik	Nisbi yüksəklik	Yamacın mailliyi	
Düzənlik	300 metrə qədər	25 metrə qədər	2^0 -yə qədər	İstənilən istiqamətdə asan keçilən ərazidə maskalanmanı və kütləvi qırğın silahlarından müdafiəni çətinləşdirir.
Təpəlik	500 metrə qədər	25–200 metr	$2-3^0$	Bir neçə elementi çıxmaqla keçiləndir; maskalanmaya və kütləvi qırğın silahlarından müdafiəyə müəyyən qədər imkan yaradır.
Alçaq dağlıq	500–1000 metr	200–500 metr	$5-10^0$	Ağır döyüş texnikasından istifadəni çətinləşdirir, maskalanmaya və kütləvi qırğın silahlarından müdafiəyə imkan yaradır.
Orta dağlıq	1000–2000 metr	500–1000 metr	$10-25^0$	Ağır döyüş texnikasından istifadə, yalnız müəyyən istiqamətlərdə mümkündür, relyef maskalanmaya uyğundur.
Yüksək dağlıq	2000 metrədən yuxarı	1000 metrədən yuxarı	25^0 -dən yuxarı	Ağır döyüş texnikasından istifadə qeyri-mümkündür, relyef maskalanmaya uyğundur.

Torpaq və qrunnt xarakterindən asılı olaraq qumlu, daşlı və gilli olur. Yer səthi hamar, zəif kələkötür və ya təpəliklərdən ibarət ola bilər. Səhralıq ərazilərdə tikinti materialları yox dərəcəsindədir, yol şəbəkəsi zəif inkişaf edib. Ona görə də döyüş və başqa texnikanın yoldan kənar hərəkəti çətinləşir. Çünki yoldan kənara çıxdıqda qum təcikləri, şoranlıqlar, iri daşlar maşınların hərəkətinə maneçilik törədir. Torpaq və bitki örtüyündən asılı olaraq ərazi çöllük, meşəlik, bataqlıq kimi qruplara bölünür.

Çöllük ərazinin təhlili aparılarkən orada oduncaqlı bitkilərin yoxluğu, quraqlığa və şaxtaya dözümlü olan ot bitkiləri, qara və şabalıdı torpağı, çay şəbəkəsinin azlığı ilə xarakterizə olunmuşdur (Şək.2) [1, s.11]. Yağıntıların maksimum miqdarı yaz və payız aylarına təsadüf edir.

Şək. 2. Çöllük ərazi

Bir çox hallarda çöllük ərazilər açıq düzənliklərin xüsusiyyətlərinə malik olur. Çöllük ərazinin açıqlıq olması bütün istiqamətlərdə – istər yollarla, istərsə də yoldan kənar hərəkət etmək imkanı yaradır. Ümumilikdə, iqlim şəraiti döyüş fəaliyyətləri aparmaq üçün əlverişlidir. Çöllük ərazidə bölmələrin manevr imkanları yüksək, görünmə şəraiti yaxşı, lakin ərazinin maskalayıcı xüsusiyyətləri zəif olur.

Meşəlik ərazinin təhlili aparılarkən bitki örtüyünün 50%-dən çoxunun sıx ağaclardan ibarət olması, meşələrin keçilmə dərəcəsinin orada yol və meşə cığırlarının olması, relyefin xarakteri, torpağın bərkliyi, ağacların sıxlığı, onların növü və gövdələrinin yoğunluğu ilə müəyyən edildiyi aşkar olunub (Şək.3). Meşədəki ağaclar arasındakı orta məsafə 6 m-dən çox olarsa, döyüş texnikası və digər texnikalar bəzi ağacların ətrafından keçməklə yoldan kənar hərəkət edə bilər. Əgər ağaclar arasındakı məsafə 6 metrdən az, gövdələrin diametri isə 20 santimetrdən böyükdürsə, onda belə meşələr ağacları yıxmadan tanklar üçün keçilməz sayılır. Belə hesab olunur ki, aşağı sürətlə hərəkət edən tanklar və piyadanın döyüş maşınları öz kütlələrinin (tonla) təxminən yarısı qədər diametri (santimetr) olan ağacları yıxaraq keçə bilər [1, s.25]. Bəzi ağac növləri meşəlik ərazinin torpaq – qrunut şəraitinə uyğun olaraq bitir. Məsələn, şam ağacları daha çox quraqlıq ərazidə qumsallı torpaqda, küknar isə yağıntıları çox olan ərazilərdə rütubətli gilli torpaqda bitir. Meşə ağacları öz gövdə və budaqlarının əksətdirmə qabiliyyəti hesabına şəxsi heyəti işıq şüalanmasının və öldürücü radiasiyanın təsirindən qoruma qabiliyyətinə malikdir. Yay mövsümündə enliyarpaqlı seyrək meşədə işıq şüalanması təxminən 2 dəfə, sıx iynəyarpaqlıda isə 10–15 dəfə azalır.

Şək. 3. Meşəlik ərazi

Bataqlıq ərazinin təhlili aparılarkən, torpağın həddindən artıq rütubətli olması üzə çıxıb (Şək.4). Bataqlıqlar torflu və bataqlaşmış torpaqlara bölünür. Torflu bataqlıqlar dərinliyi 30 santimetrdən az olmayan torf qatı və rütubətsevər bitkilərlə örtülmüş, bataqlaşmış torpaqlar isə – torf qatının qalınlığı 30 santimetrdən az olan və ya heç olmayan nəmişli torpaq sahəsidir. Araşdırma nəticəsində bitki örtüyünün xarakterinə və qidalanma rejiminə görə bataqlıqların üç – çökəklik, yüksəklik və ara növlərinin olduğu müəyyənləşdirilib.

Şək. 4. Bataqlıq ərazi

Çökəklik bataqlıqlarına alçaq yerlərdə, subasarlarda və çay deltalarında, dəniz sahillərində, göl çalalarında rast gəlinir. Belə bataqlıqlar tırtıllı və təkərli maşınlar üçün keçilməz sayılır. Quraqlıq dövründə isə keçilmə imkanı bir qədər yaxşılaşır və bəzi istiqamətlərdə tırtıllı maşınlar üçün keçilən olur [1, s.28].

Yüksəklik (mamırlı) bataqlıqlara daha çox su ayrıclarında rast gəlinir. Onlar, əsasən, atmosfer çöküntüsü hesabına yaranır. Burada torf qatının qalınlığı 5 metr və daha çox ola bilər. İlin isti aylarında yüksəklik bataqlıqları quruyur. Bu da piyadaların və tırtıllı maşınların keçməsinə imkan yaradır. Ara bataqlıqları, adətən, özlərinin xarici görünüşünə və keçilmə dərəcəsinə görə çökəklik və yüksəklik bataqlıqları arasında yerləşir. Onlar üçün tozağacları, şam ağacları, çim və torflaşan mamırların mövcudluğu səciyyəvidir. Tırtıllı maşınlarla bataqlıqların keçilməsi, əsasən, həmin ərazidəki bitki örtüyündən asılıdır. Ağac bitkiləri ilə örtülmüş bataqlıqda tırtıllı maşınların hərəkəti mümkündür. Lakin torf qatının qalınlığı ağır maşınlar üçün 0,8 metrdən, orta maşınlar üçün isə 0,6 metrdən az olmamalıdır. Bundan başqa, meşəli bataqlıqlar böyük meşə sahələrinin çoxsaylı bataqlıqları, çaylar və çay qolları, həmçinin göllərin növbələnməsi ilə xarakterizə olunur. Meşəli olduğu üçün ərazinin gizli xarakteri, çox seyrək yol şəbəkəsinə görə keçilmə imkanının aşağı olması, torpağın yumşaqlığı və çoxsaylı təbii maneələr meşəli bataqlıqların əsas xüsusiyyətləridir [1. s.28].

Meşə massivləri bölmələri yerüstü və hava müşahidəsindən etibarlı şəkildə maskalayır, onların gizli toplanmasını və yerdəyişməsinə təmin edir. Beləliklə, bataqlıq, göl, çay kimi təbii maneələrin olması bütün istiqamətlərdə ərazinin keçilmə imkanını məhdudlaşdırır, tankların, artilleriyanın, piyadaların döyüş maşınlarının tətbiqini çətinləşdirir. Bölmələr, bir qayda olaraq, mövcud yollar və cığırar boyunca, bataqlıqlar arasındakı keçidlərdən istifadə etməklə irəliləyirlər. Meşəli bataqlıq ərazidə müşahidəaparma, səmtləşmə və atəşəçmə imkanları məhdudlaşır, bölmələrin qarşılıqlı əlaqəsi və idarə edilməsi çətinləşir. Yaz və payız fəsilələrində ərazinin taktiki xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, bu aylar üçün yağıntılar, daşqın və sellər səciyyəvi xarakter daşıyır. Həddindən artıq nəmişlik nəticəsində torpağın üst qatı öz sərtliyini itirir və palçıqlı olur. Hərəkət nəinki yoldan kənar ərazilərdə, hətta torpaq yollarda da çətinləşir. Daşqınlar zamanı çaykənarı iri ərazilər su altında qala bilər. Qobu və dərələrdə müvəqqəti su axını yaranır. Yaz və payız aylarında havanın temperaturu kəskin şəkildə dəyişir, hava tutulur,

tez-tez duman olur və güclü küləklər əsir. Bütün bunlar kəşfiyyat orqanlarının fəaliyyətini, texnikanın hərəkətini çətinləşdirir.

Qışda ərazinin taktiki xüsusiyyətlərinə nəzər salsaq, görürük ki, qış ayları üçün, hər şeydən əvvəl, torpağın donması, çay və su hövzələrinin buz bağlanması və qar örtüyünün əmələ gəlməsi xarakterik haldır. Yol şəbəkəsi, bir qayda olaraq, az olduğundan torpaq yollar qarla örtülür və təkərli maşınların hərəkəti üçün keçilməz olur. Şose yollarda isə hərəkətin sürəti azalır. Uzunmüddətli aşağı temperatur şəraitində torpağın dərin üst qatı donur. Yarıq və dərələrin qarla dolması nəticəsində yerin relyefi sanki hamarlanır, ətraf ərazilərin xarici görünüşü dəyişərək çətinliklə tanınır. Bu şəraitdə kəşfiyyat rəisi taktiki fəaliyyət aparılacaq ərazinin xüsusiyyətlərini dəqiq öyrənməli, tırtıllı, təkərli döyüş texnikasının həmin ərazidən keçmə imkanlarını düzgün qiymətləndirməlidir.

Ərazinin keçilmə imkanlarının təhlili

Ərazinin keçilmə imkanı təhlil edilərkən bölmələrin döyüş texnikası və nəqliyyat vasitələrinin ərazidə hərəkətini asanlaşdıran, onların manevri və sürətinə təsir edən xüsusiyyətlər araşdırılıb. Belə nəticəyə gəlinib ki, ərazinin keçilmə imkanları, ilk növbədə sərt örtüklü yolların olmasından, yol şəbəkəsinin inkişaf dərəcəsi, yol qurğularının vəziyyətindən, həmçinin təkərli və tırtıllı texnikanın yoldan kənar hərəkət imkanından asılıdır. Ərazinin keçilmə imkanının xüsusiyyətləri, döyüş və digər hərbi texnikanın taktiki-texniki göstəriciləri, ilin fəslə və hava şəraiti həmişə nəzərə alınmalıdır.

Keçilmə imkanına görə ərazilər aşağıdakı kimi bölünür: [1.14]

- asan keçilən;
- çətin keçilən;
- keçilməz.

Asan keçilən ərazi – tırtıllı maşınların sürətini, hərəkət istiqamətini, demək olar ki, məhdudlaşdırmır. Ayrı-ayrı istiqamətlər istisna olmaqla, döyüş maşınlarının müxtəlif düzülüşlərdə maneəsiz tətbiqi və kolonlarla hərəkəti mümkün hesab olunur. Asan keçilən ərazilər motoatıcı və tank bölmələrinin döyüşdə daha səmərəli tətbiqi üçün əlverişlidir [1. s.14].

Çətin keçilən ərazi – tırtıllı maşınların hərəkətinin mümkün olduğu ərazilərdir. Burada hərəkət sürəti asan keçilən əraziyə nisbətən aşağıdır. Çətin keçilən ərazi irəliləyən bölmələrin hərəkət tempinə mənfi təsir göstərir, onların manevr etmə imkanlarını azaldır [1. s.14].

Keçilməz ərazi – kolon yolları olmadan tırtıllı və təkərli maşınların hərəkətinin qeyri-mümkün sayıldığı ərazilərdir. Müxtəlif ərazi növləri relyef formalarının üstünlük təşkil etməsi və torpaq-bitki örtüyü ilə xarakterizə olunur [1. s.14].

Bitki örtüyü və torpaq səthinin təhlili

Bitki örtüyü və torpaq səthi, əsasən, aşağıdakı şəkildə təhlil edilib:

- ağaclar və kollar, həmçinin oriyentir əhəmiyyətli tək ağaclar, kollar və onların kiçik qrupları;
- yarımkol ot bitkiləri, çəmənliklər, qamışlıq, qarğı, mamır və şibyə;
- süni əkinlər.

Torpaq örtüyü çoxluq təşkil etdikdə bütün nəqliyyat və döyüş maşınları üçün ərazi keçilən olur. Açıq ərazilərdə təbii maska və daldalanacaqların olmaması bölmələrin gizli toplanması və manevr etməsini, müdafiənin təşkilini xeyli çətinləşdirir. Ərazidə görünüşü məhdudlaşdıran yerli əşyalar yoxdur-sa, belə ərazi açıq ərazi sayılır. Bundan başqa, meşə sıxlığı ağaclar arasındakı orta məsafə üzrə (Cədvəl 2) təyin edilir.

Cədvəl 2

Ağaclar arasındakı orta məsafə üzrə meşə sıxlığı

Sıxlığına görə meşənin təsnifatı	Ağaclar arasındakı orta məsafə, m	Çətir qovuşuqluğu
Sıx	4-dən az	0,5-dən çox
Orta	4–6	0,5–0,3
Seyrələn	6–9	0,3–0,2
Seyrək	9-dan çox	0,2-dən az

Kolluqlar – hündürlüyü 4 m-dən az olan oduncaqlı bitkilərdən ibarət ərazidir. Kolluqların əsas xarakteristikası növ tərkibi, hündürlük və sıxlıqdır. Bitki örtüyünün bir növü olan otluqlar çəmənliklərə, rütubət sevən alçaq, hündür və çöl otluqlarına bölünür. Torpaq-qrunt örtüyü ərazinin döyüş və nəqliyyat maşınları ilə keçilməsinə imkan verdiyi halda, bataqlıqlar, şoranlıqlar, qumluqlar, eləcə də daşlı, gilli ərazilər buna məhdudiyət yaradır.

İqlim və hava şəraitinin təhlili

İqlim və hava şəraitinin hərbi əməliyyata, şəxsi heyətə, bölmənin təchizatına təsirini təyin edə bilmək üçün hər bir sistem və onun elementləri nəzərə alınmalıdır. Bütün bu fəaliyyətlərlə əlaqədar, lazım gəldikdə ayrı-ayrı və ya birləşdirilmiş hava təsirləri tətbiq krokisi hazırlanır [2, s.30].

Hava şəraiti – taktiki fəaliyyət rayonunda uzun müddət ərzində meteoroloji proqnozlar əsas olaraq, yağıntı, duman, buludluluq, temperatur (gündüz-gecə), nisbi rütubət, külək, atmosfer təzyiqi, maqnit hadisələri və s. mütləq nəzərə alınmalıdır.

İşıqlılıq vəziyyəti Cədvəl 3-də nümunə olaraq göstərilib. Burada səhər əlaqaranlığının başlanması, günəşin çıxması, günəşin batması, axşam əlaqaranlığının sonu, ayın çıxması, ayın batması, ayın görünüşü (faizlə) verilib.

Cədvəl 3

İşıqlılıq vəziyyəti

Tarix	Səhər əlaqaranlığın başlanğıcı (SAQB), saat-dəq.	Günəşin çıxması (GÇ), saat-dəq.	Günəşin batması (GB), saat-dəq.	Axşam əlaqaranlığın sonu (AAQS), saat-dəq.	Ayın çıxması (AÇ), saat-dəq.	Ayın batması (AB), saat-dəq.	Ayın görünüşü, %
05	06–05	06–35	20–39	21–09	03–54	16–14	55
06	06–03	06–33	20–40	21–10	04–24	17–17	57
07	06–02	06–32	20–41	21–11	04–54	18–17	60
08	06–01	06–31	20–42	21–12	05–26	19–18	63
09	06–00	06–30	20–43	21–13	06–00	20–16	65
10	05–59	06–29	20–44	21–14	06–37	21–13	67

Bununla da taktiki fəaliyyət rayonunda fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərin öz bölmələrimizə və düşmən bölmələrinə təsirinin təhlili nəticəsində məlum olur ki, hər bir qoşun növü və xidmət reisi həm öz bölmələrimizin, həm də düşmən bölmələrinin bütün döyüş sahəsinin hərtərəfli təsirlərini öyrənir. Nəti-

cədə düşmənin ehtimal olunan fəaliyyətinin xarakterinə qarşı öz bölmələrimizin döyüş tətbiqindəki fəaliyyət tərzini müəyyənləşdirilir. Kəşfiyyat rəisi bunlardan əlavə olaraq, öz bölmələrimizə (manevr bölmələrinə) taktiki fəaliyyət rayonunda fiziki-coğrafi təsirlərin nəticələrini müəyyən edir:

– irəliləmə istiqamətini və hücum hədlərini asan müəyyən edə bilməsi üçün yaxınlaşma istiqamətlərini;

– müqavimət nöqtələrini, mövqeləri və ya bölgələri müəyyən etməsi üçün düşmənin yaxınlaşma istiqamətləri boyunca müdafiə oluna biləcək ərazi sahələrini;

– döyüşün başlama vaxtı haqqında təklif edə bilməsi üçün hava şəraitinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq öz taktiki fəaliyyətimizə ən uyğun vaxtı əməliyyat zabitinə verməlidir.

Nəticə

Müasir dövrdə döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün ərazinin, iqlim və hava şəraitinin xüsusiyyətlərinin düzgün öyrənilməsi, birləşmə, hissə (bölmə) komandirlərinə düşmənin ehtimal olunan fəaliyyət xarakterini əvvəlcədən qiymətləndirməyə zəmin yaratmaqla, komandirə vaxtında qərar qəbul etməyə imkan verir. Nəticədə bu qərar hər hansı bir taktiki fəaliyyətin uğur qazanmasına gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Hərbi Topoqrafiya. Əməliyyat Baş İdarəsinin Naviqasiya və Kartoqrafiya İdarəsi Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2016, 336 s.

2. Döyüş sahəsinin kəşfiyyat hazırlığı (metodik vəsait). Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 32 s.

Аннотация

Анализ физико-географических характеристик в области тактической операции Фаиг Микайлов

В статье изучены физико-географические характеристики – рельеф, растительный покров, поверхность суши, климат и погодные условия в зоне тактической эксплуатации.

Ключевые слова: рельеф, растительный покров, грунтовая поверхность, климат, обстановка погоды.

Abstract

The analysis of physical-geographical characteristics in the tactical operation region Faig Mikailov

In the article it has been studied physical-geographical characteristics - relief, plant cover, land surface, climate and weather condition in the tactical operation region.

Keywords: relief, plant cover, land surface, climate, weather condition.

UOT 355/359

PİLOTSUZ UÇUŞ APARATLARININ HƏRBİ SAHƏDƏ TƏTBİQİ**mayor Bəxtiyar Məlikov***Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası*

Xülasə. Məqalədə pilotsuz uçuş aparatlarının (PUA) hərbi sahədə tətbiq imkanları nəzərdən keçirilir. Bundan başqa, taktiki fəaliyyətlərin planlaşdırılması və aparılması zamanı PUA-lar vasitəsilə kəşfiyyat xəbərlərinin əldə edilmə imkanları, Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələrində tətbiq edilən müxtəlif tipli PUA-ların taktiki-texniki göstəriciləri təqdim edilir.

Açar sözlər: pilotsuz uçuş aparatları, taktiki fəaliyyətlər, kəşfiyyat xəbərləri.

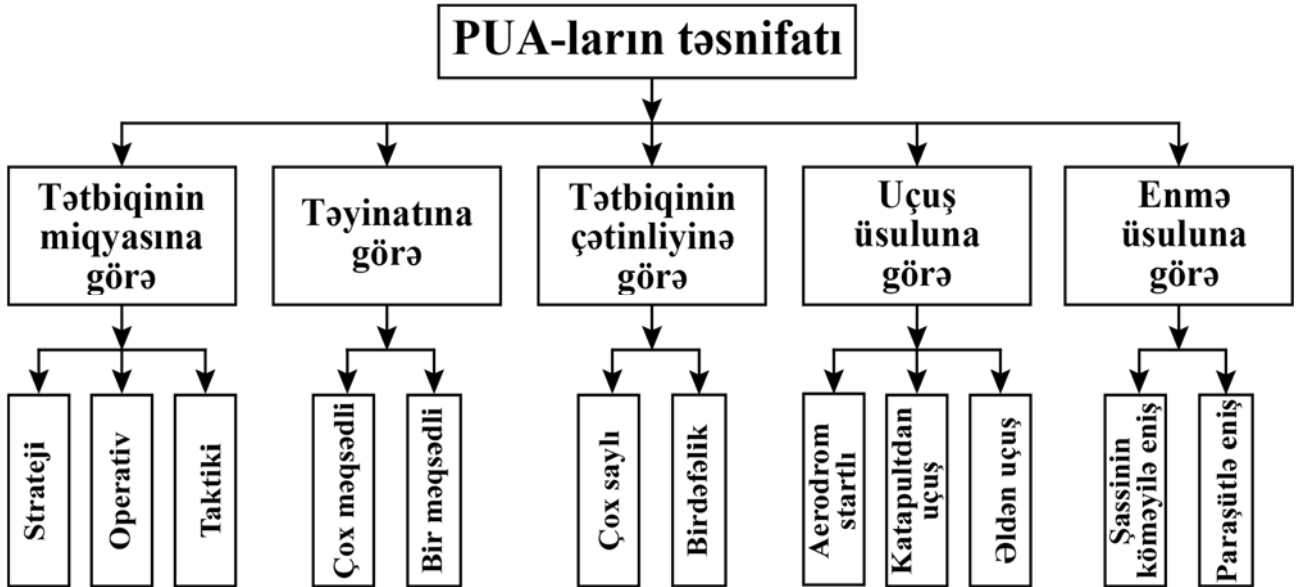
Müasir ümumqoşun döyüşündə kəşfiyyat məqsədilə pilotsuz uçuş aparatlarının (PUA) tətbiqi, döyüşün hazırlanması və müvəffəqiyyətlə aparılması üçün zəruri olan, düşmən və ərazi haqqında xəbərlərin əldə olunmasında xüsusi yer tutur.

PUA-lar qarşıdakı düşmənin döyüş tərkibinin, mövqeyinin və qoşun qruplaşmasının, düşmənin fəaliyyət xarakterinin, atəş vasitələrinin, REM, kəşfiyyat və HHM vasitələrinin, idarəetmə məntəqələrinin yerinin aşkar edilməsi üçün effektiv kəşfiyyat vasitəsidir. Onlar, eləcə də ordu aviasiyası aerodromları və enmə meydançalarının üzə çıxarılması, düşmən rayonlarının (mövqələrinin) mühəndis təchizatı səviyyəsinin və xarakterinin, maneələr sisteminin, düşməne endirilən atəş zərbələri nəticələrinin müəyyənləşdirilməsini təmin edir. Döyüş fəaliyyətləri aparılan ərazinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi real vaxt rejimində əsas kəşfiyyat vasitəsi kimi əməliyyatın müvəffəqiyyətlə başa çatması məqsədilə, döyüş meydanına nəzarət etməyə və düşmənin fəaliyyətlərini qabaqlamağa imkan verir. Təqdim olunan məqalə PUA-nın hərbi sahədə tətbiqinin təhlilinə həsr olunub.

PUA-ların təsnifatı, onlar haqda ümumi məlumatlar

Mütəxəssislər tərəfindən PUA-ların dəqiq və vahid təyinatı hələ müəyyənləşdirilməyib. Hər ölkə öz izahını verir və bu təyinatlar olduqca müxtəlifdir. Bir sıra problemlər PUA-nın inkişafını ləngidir. Onlardan ən əsası uçuş aparatı ilə yerüstü idarəetmə məntəqəsi arasında tələb olunan həcmdə və təhrif olunmamış məlumatların ötürülməsi, məlumatötürmə kanallarının zəif qorunmasıdır. PUA-lar bu problemlərə baxmayaraq, müasir kəşfiyyat vasitələrinin ən perspektivli növü kimi qalır, onların tətbiqi sahələri genişlənir, konstruksiyası, idarəetmə sistemi daim təkmilləşir, imkanları, uçuş məsafəsi və müddəti artır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində PUA-nın inkişafı ilə bağlı layihələr ən perspektivli texnologiyaların siyahısına daxil edilib ki, onlardan hərbi sahədə istifadə əhəmiyyətli üstünlüklərə nail olmağa imkan verir. Bütün qeyd olunanları ümumiləşdirib PUA-nın təsnifatının ümumiləşdirilmiş sxemini tərtib etmək olar (Şək.1).

Ümumqoşun komandirləri üçün taktiki pilotsuz uçuş aparatları (TPUA) sistemi gündüz və gecə müşahidə və kəşfiyyat apararı, düşmən müdafiəsinin dərinliyində hədəfləri aşkar edən əsas vasitələrdən biridir. TPUA sistemlərinin tətbiqi komandirlərə bir çox üstünlüklər verir: düşmənin genişmiqyaslı və hərtərəfli qiymətləndirilməsi, atəş vasitələri ilə zərər vurulacaq hədəflərin aşkar edilməsi imkanları, düşməne vurulmuş zərərin qiymətləndirilməsi və döyüşü idarəetmə bacarığının artırılması (döyüş meydanının və vəziyyətin real vaxt rejimində müşahidə edilməsi). Bu üstünlüklərin olması bölmə komandirləri tərəfindən düzgün qiymətləndirmənin aparılmasına imkan yaradır, onlara döyüş əməliyyatlarının gedişində öz bölmələrini düzgün idarə etmək, yüksək sürətlə və dəqiqliklə manevr etməyə imkan verir. Önemli qərarların qəbulu zamanı TPUA sistemi komandanlığa və idarəetmə orqanlarına real vaxt rejimində döyüş meydanına nəzarət etməyə və düşmənin fəaliyyətlərini qabaqlamağa imkan verir [1, s.11-18].

Şək. 1. PUA-lar təsnifatının ümumiləşdirilmiş sxemi

Hər bir komandir tabeliyində olan bölmələrə kəşfiyyat məlumatlarını real vaxt rejimində ötürməyi, hədəfgöstərməni, düşməne vurulmuş zərəri qiymətləndirməyi və öz qoşunlarımızın bilavasitə yaxınlığında və müdafiə rayonlarında radiasiya, kimyəvi və bioloji (RKB) kəşfiyyatı təmin etməyə borcudur. TPUA sistemləri bölmə komandirlərinə böyük ərazi sahələrində hədəflərin aşkarlanması və sonradan yüksək effektivliklə məhv edilməsi, düşmənin ehtiyat qüvvələrinin fəaliyyətinə nəzarət, qüvvə və vasitələrin yerdəyişməsi, müəyyən istiqamətlərə cəmləşdirilməsi kimi vacib işlərin görülməsinə şərait yaradır. Döyüş fəaliyyətlərinin təşkili və idarə edilməsi üçün yüksək əhəmiyyətli hədəflərin müşahidəsinin aparılması, real zaman kəsimində gündüz və gecə döyüşünün gedişi zamanı, döyüş meydanında vəziyyət barədə, stasionar müşahidə və kəşfiyyat qrupları tərəfindən verilə bilməyən məlumatla təmin etmə imkanlarına malikdir. TPUA sistemləri briqada (ordu korpusu) səviyyəsində olan birlik və birləşmə komandirləri üçün nəzərdə tutulub. Bu PUA sistemləri onlara öz hərbi əməliyyatlar teatrını (HƏT) “görməyə və anlamağa”, döyüş meydanını nəzarətdə saxlamağa imkan verir. TPUA sistemləri briqadanın kəşfiyyat və atəş təminatı qabiliyyətinin vacib hissəsidir. Bölmə komandirləri pilotlu uçuş aparatlarını yönəltmək təhlükəli olan, güclü müdafiə edilən rayonları onların vasitəsilə nəzarət altında saxlaya bilirlər. Nəticə etibarilə, TPUA sistemləri HƏT-in eni və dərinliyi üzrə hərəkətmə qabiliyyətinə malik, cəld tuşlama və tapşırığı dəyişmə imkanı olan ixtisaslaşdırılmış sistemdir. Onlar hərbi qərar qəbul etmə prosesi zamanı, qoşunların idarə edilməsi və komandanlığın döyüşün gedişində zəruri qərarlar qəbul etmək üçün əhəmiyyətli məlumatların vaxtında alınmasına imkan verən əsas kəşfiyyat vasitələrindən biridir. Komandirin bilavasitə dəyişilən kritik informasiya tələbləri üzrə ehtiyaclarının təminatı üçün bu sistemlərin uçuş zamanı tapşırıqlarını (digər istiqamətlərə yönəldərək) dəyişdirmək imkanı vardır. TPUA sistemlərinin kəşfiyyat imkanlarını optimallaşdırmaq üçün onlar döyüş meydanının kəşfiyyatı üzrə fəaliyyətlər göstərən digər məlumat toplama orqan və vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqədə kompleks şəkildə istifadə edilə bilər. Bu sistemlər kəşfiyyat qruplarından əvvəl fəaliyyət sahəsinə nəzarət etmək üstünlüyünə malikdir. Odur ki, PUA-dan istifadə yerüstü kəşfiyyatın çevikliyi və imkanlarını artırır. Bu sistemlər düşmənin niyyəti haqqında məlumat çatışmazlığını aradan qaldırmağa və bölmə komandirlərinə düşməne qarşı fəaliyyətlərə hazır olmağa, qabaqçılıq tədbirlər görməyə köməklik edir. O, həmçinin döyüş meydanının kəşfiyyat hazırlığının müxtəlif mərhələlərində (planlaşdırma, hazırlıq işlərinin aparılması və icrası vaxtı) zəruri məlumatlar verə bilər [2, s.9-18].

Bu sistemlərin üstün cəhəti vaxta görə uzun müddət ərzində kəşfiyyat obyektlərinin müşahidəsinə təmin etmək, geniş sahələrdə yerləşən kəşfiyyat obyektlərini qısa vaxt ərzində aşkarlamaq, sürətinin daha az olması səbəbindən uzun müddət ərzində hədəfin bilavasitə yaxınlığında fəaliyyət göstərmək və yerdəyişmə zamanı kolonları müşayiətmə imkanlarına malik olmasıdır.

Bu sistemlərin zəif tərəfi – sürətinin az olmasına görə tapşırığı yerinə yetirəcəyi rayona yaxınlaşması üçün çox vaxt sərf etməsi, düşmənin radioelektron susdurma vasitələrinin fəaliyyətlərinə qarşı həssas olması, yüksək dağlıq ərazilərdə tətbiqi zamanı PUA-nın yerüstü qəbuletmə stansiyalarına siqnalın kəsilmələri qəbulu və ya siqnalın tamamilə kəsilməsidir.

Hər hansı xüsusi hədəf üzrə verilən tapşırıqda bütün mümkün məlumatlar TPUA sistemlərinin idarəetmə orqanlarına göstərilməlidir. Bu, PUA-nın operatoruna məqsədyönlü kəşfiyyat aparmağa imkan verəcək ki, bu da, öz növbəsində lazımı məlumatların qısa zaman ərzində əldə edilərək istifadə olunmasına zəmin yaradacaq. TPUA sistemləri hədəfləri aşkarlayan, hazırda yerlərində olmalarını təsdiqləyən, hədəfgöstərmə, atəşin idarə edilməsinə köməklik göstərən və düşməne vurulmuş atəş zərbələrinin nəticələri haqqında məlumatlarla təmin edən vasitələr kimi istifadə oluna bilər. Bu halda real vaxt kəsilməsində videoməlumatın fasiləsiz ötürülməsi təmin olunmalı və PUA-ları idarə edən orqanların atəşlə zərərvurma qrupu vasitələri ilə birbaşa əlaqələnməlidir. Düşmənin hədəflərinin bilavasitə atəşlə susdurulması zamanı PUA-lar gözləmə rayonlarına yerini dəyişə bilər və ya zərbə aviasiyası və ya digər silah sistemləri ilə toqquşmadan yayınmanı təmin etmək üçün hündürlük bölgüsündən istifadə edə bilər. Əgər onlar hədəflərin üzərindəki rayonda qalaraq atəş zərbələri zamanı kəşfiyyat apara bilmirsə, onda atəş zərbələrindən dərhal sonra bu rayona qayıda və düşməne atəş zərbələri nəticəsində dəymiş ziyan və itkilərin qiymətləndirilməsi üçün real vaxta yaxın rejimdə videoməlumatın ötürülməsini təmin edə bilər. TPUA sistemlərinin taktiki axtarış-xilasetmə əməliyyatlarının gedişində, həmçinin heyət və təyyarələrin təxliyə edilməsində də istifadəsi mümkündür. Bu halda aparatın uçuş vaxtını və onun uçuşunun düşmənin tərəfindən aşkar edilməsi ehtimalını nəzərə almaq lazımdır; bu da, öz növbəsində, xilas ediləcək şəxslərin gizləndiyi rayona düşmənin diqqətini cəmləşdirməyə səbəb olar. TPUA sistemləri xilasetmə əməliyyatının rəhbərinə bu əməliyyatın yerinə yetirilmə rayonundan təxliyə qüvvələrinin çıxış marşrutlarının kəşfiyyatını aparmaq imkanını verir. Onların əsas istifadə istiqaməti hava kəşfiyyatının aparılmasıdır. Taktiki hava kəşfiyyatının əsas qüvvəsi düşmənin qruplaşmalarının və onun qoşunlarının yerləşmə yerlərini və tərkibini aşkar etməyə yönəldilməlidir. Keçirilmə vaxtından asılı olaraq hava kəşfiyyatı ilkin (qərarın qəbul edilməsinə qədər yerinə yetirilən), hava kəşfiyyatı (bilavasitə zərbənin endirilməsinə qədər yerinə yetirilən) və icmal hava kəşfiyyatına (döyüş əməliyyatları zamanı zərbə endirildikdən sonra nəticələrin icmalı məqsədi ilə yerinə yetirilən) bölünür. İlkin hava kəşfiyyatı bölmələrin (hissələrin, birləşmələrin) döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazırlıq dövründə və komandir tərəfindən qərarın qəbul olunması üçün yetərli məlumatın olmadığı vaxtda keçirilir. İlkin hava kəşfiyyatı ilə təyin edilir: [2, s.18-35].

- obyektlərin dəqiq yeri və onların xarakteri;
- döyüş fəaliyyətləri rayonlarında və pilotlu aviasiya vasitələrinin uçuşu zonalarında düşmənin HHM vasitələrinin döyüş düzülüşü, kəmiyyəti və tipi;
- hədəfin yerləşdiyi ərazidə və marşrutda kontur nöqtələrin olması;
- hücumun əlverişli istiqamətləri.

Bir qayda olaraq, ilkin hava kəşfiyyatı hərəkətdə olan və çətin aşkar edilən hədəflərə qarşı aparılır. Bu zaman icra edilən fəaliyyətlər döyüş fəaliyyətinin niyyətini açıqlamamalıdır. Kəşfiyyatın nəticələri TPUA operatorlarının vasitəsilə komanda məntəqələrinə (KM) və təminat qrupu komandirlərinə ötürülür. Kəşfiyyatın yerinə yetirilməsindən sonra heyətlər hədəfləri işarələyə, zərbə qruplarını hədəflərin üzərinə çıxara, zenit-raket vasitələrini məhv edə, yaxınlaşan düşmənin ehtiyatlarını hərəkətdə və cəmləşmə rayonlarında aşkar edərək onları gecikdirə və ya (“kamikadze” PUA-lar vasitəsilə) məhv edə bilər. Hava kəşfiyyatı nəzarəti döyüş fəaliyyətlərinin gedişində və ya zərbə endirildikdən sonra nəticələri qiymətləndirmək məqsədilə keçirilir. Bu növ kəşfiyyat xüsusi olaraq seçilmiş PUA vasitəsilə aparılır. İcmal kəşfiyyatının nəticələri barədə məlumat KM-ə radorabitə üzrə və videoxətt rabitəsi ilə qərarqahlarda quraşdırılmış monitorlara və ya döyüş uçuşunun icrasından dərhal sonra şifahi və yazılı formada verilir. TPUA-nın əsas tapşırığı komandirlərə kəşfiyyatın, müşahidənin aparılması və düşməne atəşlə zərərvurmanın icrasında yardım etmək, real vaxta yaxın rejimdə kəşfiyyat məlumatlarının toplanılmasını və bütün əməliyyat boyu tapşırıqlara uyğun fəaliyyətini davam etdirməkdir. Bu sistemlər gündüz və gecə işləyə bilər. TPUA-nın əsas tapşırıqları aşağıdakılardır:

- xüsusi diqqət yetirilməli rayonların və xüsusi əhəmiyyətli hədəflərin müşahidəsi;
- yolların, rayonların və xüsusi zonaların kəşfiyyatının aparılmasının təminatı;
- kəşfiyyat üzrə ilkin məlumatların əldə edilməsi və hərbi qərarvermə prosesinin təminatı;
- düşmən müdafiəsində hədəflərin aşkar edilməsinin təminatı;
- cəbhə aviasiyasının, uzaqvuran artilleriya vasitələrinin dəstəyi;
- öz qoşunlarımızın arxa rayonlarının təhlükəsizliyinin təmin olunmasında dəstək;
- axtarış-xilasetmə əməliyyatlarının dəstəyi;
- düşməne vurulmuş zərərin və itkilərin qiymətləndirilməsi və s.

TPUA sistemləri təcili məlumata ehtiyac yarandıqda, lakin pilotlu aviasiya vasitələri olmadıqda və ya onların istifadə riski böyük olduqda xüsusilə əhəmiyyətlidir. Ən yaxın perspektivdə TPUA radioelektron mübarizə (REM), retranslyator, kimyəvi kəşfiyyatın aparılması, minaların axtarışı və aşkar edilməsi, hava şəraitinin müşahidəsi kimi tapşırıqları yerinə yetirə bilər [2, s. 40–48].

TPUA sistemlərinin avadanlığı

TPUA sistemi dörd əsas komponentdən ibarətdir:

- yerüstü idarəetmə stansiyası (YİS) və onunla əlaqəli avadanlıq (Şək. 2);
- pilotsuz uçuş aparatları (Şək. 3);
- modulyar faydalı yüklənmələr (MFY);
- rabitə vasitələri.

Şək. 2. Yerüstü idarəetmə stansiyası (YİS)

Şək. 3. PUA

TPUA-dan telemetriya məlumatlarının təsvirlərinin (düz görüntülü xətt üzrə) alınması və ötürülməsi üçün sistemdə ən azı Yerüstü İdarəetmə Stansiyası, Yerüstü Məlumatlar Terminalı (YMT), Portativ Yerüstü İdarəetmə Stansiyası (PYİS) və Portativ Yerüstü Məlumatlar Terminalı (PYMT) olmalıdır. Döyüş fəaliyyətləri rayonlarına faydalı yüklə məlumatları ötürmək üçün TPUA sistemlərində əlavə olaraq Uzaqlaşdırılmış Video Terminallar (UVT) açılır. TPUA-dan real vaxta yaxın rejimdə videotelemetriya alan UVT sistemləri briqadaların KM-də (əgər onlarda YİS yerləşdirilməyibsə), briqadaların döyüş taborlarında, bilavasitə dəstəkləyən artilleriya və aviasiya bölmələrində istifadə oluna bilər. Briqada komandirləri öz fəaliyyətlərinin təminatı üçün, döyüş fəaliyyətlərinin gedişini, öz qüvvə və düş-

mən qoşunlarının yerləşməsini, ərazinin mənzərəsini və hava şəraitini nəzərə alaraq UVT-lərin yerləşməyi yeri təyin edə bilirlər. TPUA sistemləri az maddi təminat və heyət ilə, heyətlərin öyrədilməsi üçün minimum zəruri vaxtla elə hazırlanmalıdır ki, onları buraxmaq, idarə etmək, yerə endirmək və xidmət etmək asan olsun.

TPUA-nın hazırlanmasına qoyulan tələblər:

- az gözəçarpan olması, düşmənlər tərəfindən çətin aşkar edilməsi;
- PUA-nı tez havada döndərmək, manevr etmək, qısa zaman ərzində yerə endirmək və yenidən fəaliyyətə hazırlamaq;
- sərbəst, avtonom fəaliyyət göstərərək briqadanın döyüş və maddi-texniki təminatından minimal asılı olmaq. Sistem real vaxta yaxın rejimdə elektrooptik və infraqırmızı (EO/İQ) təsviri (gecə və gündüz) ötürmə bacarığına malik olmalıdır;
- döyüş fəaliyyətlərinin tempini dəstəkləməyə qadir olan TPUA sistemi yetərli miqdarda PUA-ya, buraxma, təxliyə, daşınma vasitələrinə və sistemin istismarı üçün yerüstü aparaturlaya malik olmalıdır;
- heyət bütün sistemə (uçuş aparatları və yerüstü idarəetmə stansiyalarına) xidmət etməni və idarəetməni öyrənməli və bacarmalıdır.

TPUA sisteminin bir PUA-sının uçuş vaxtı 4 saatdan 24 saata qədər təşkil etməlidir. PUA-nın uçuş müddəti 4 saat və bir TPUA sistemində 3 ədəd PUA olduqda əməliyyat bir neçə heyətlə 12 saatdan 18 saata qədər vaxt ərzində yerinə yetirilə bilər. PUA-nın uçuş müddəti 24 saat və bir TPUA sistemində 3 ədəd PUA olduqda əməliyyatı bir neçə heyətlə və sistemin 3 gün istifadəsindən sonra tam silsilə ilə texniki xidmətə başlamaqla minimum 72 saat müddətində yerinə yetirmək olar. Belə uzunmüddətli əməliyyatların aparılması üçün təminat orqanlarından lazımi miqdarda material və ehtiyat hissələrlə ayrılmalıdır. TPUA sistemi tam tərkibdə uçuş aparatının buraxma qurğusunu (katapult) yedəyə ala bilən üç yüksəkkeçidli çoxməqsədli təkərli nəqliyyat vasitəsinə yerləşir.

Bütün dünyada və xüsusən də Azərbaycanda bir neçə koordinatlar sistemi istifadə olunur. Müxtəlif koordinatlar sistemi ilə olan xəritələrdən istifadə döyüş zamanı müxtəlif qeyri-dəqiqliklərə gətirir. TPUA sistemlərində, əsasən, WGS-84 koordinatlar sistemindən istifadə olunur. Odur ki, məlumat üçün verilən alınması sorğuda, onu hansı koordinatlar sistemi üzrə almaq istədiyi göstərməlidir. Uçuş xəritələri TPUA-nın idarəetmə orqanları uçuşun planlaşdırılması üzrə uçuş xəritələrinə və digər materiallara malik olmalıdır. Bu uçuş xəritələri yenilənmiş olmalıdır, belə ki, gərginlik naqillərini və ya radio qüllələri kimi heç bir gözlənilməz maneə TPUA sistemi tərəfindən əməliyyatın icrasına təhlükə yaratmamalıdır. Kağız və rəqəmsal kartoqrafiya məlumatları (yəni elektron proqram və elektron rabitə) naviqasiya tələblərinə uyğun olmalıdır [2, s.36-41].

Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələrində istifadə olunan PUA-lar

“Navodçik-2” PUA kompleksi reaktiv yaylım sistemlərinin və ZR komplekslərinin atışları zamanı hədəfləri aşkar etmək üçün istifadə olunur. Onun tərkibinə “Qranat-1”, “Qranat-2”, “Qranat-3” və “Qranat-4” alt kimi 4 fərqli PUA kompleksi daxildir. Alt PUA kompleksləri 2 kq-dan 20 kq-dək çəkiyə, məlumat ötürmədə 5 km-dən 70 km-dək məsafəyə məlumatötürmə imkanına malik olmasına, döyüş tətbiqinə və taktiki-texniki xüsusiyyətlərinə görə fərqli tiplərə bölünürlər (Şək. 4, 5, 6, 7).

Şək. 4. “Qranata-1”

Şək. 5. “Qranata-2”

Şək. 6. "Qranata-3"

Şək. 7. "Qranata-4"

"Orlan-10" PUA kompleksi ilə birlikdə "LEER-3" kompleksi

"Orlan-10" PUA kompleksinin bazasında yaradılmış yeni «LEER-3» PUA vasitəsi, təyinatına və taktiki-texniki xüsusiyyətlərinə görə ondan fərqlənir. Lakin aerodinamikası və işləmə prinsipi eyni qalır (Şək. 8).

"LEER-3" kompleksi "Orlan-10" PUA kompleksi ilə birlikdə GSM standartlı şəbəkələrin monitorinqi, mobil stansiyaların sistem indentifikatorlarının onların yerinin müəyyənləşdirilməsi, alınmış məlumatların ötürülməsi, radioelektron vasitələrə qarşı maneənin yaradılması və susdurulması üçündür.

Şək. 8. "LEER-3"

"Orlan-30" PUA kompleksi

Bu uçuş aparatı girosabitləşdirici televiziya kamerası, video, foto, termal kameralarla təchiz edilib. Onun başlanğıc kütləsi 25–35 kq, faydalı yükün kütləsi 6–8 kq-dır. Faydalı yük girosabitləşdirici platformada yerləşdirilir. Məlumatların ötürülməsi üçün rabitə kanalları 120 km və daha çox məsafədə, təqribən 2–5 km hündürlükdə yaradıla bilər (Şək. 9).

Şək. 9. "Orlan-30"

"ZASTAVA" PUA kompleksi

"Zastava" PUA kompleksi yer səthində olan obyektlərin havadan kəşfiyyatının aparılması və hədəf göstəricilərinin atəş vasitələrinə ötürülməsi üçündür. O, 120 km-lik radiusda müşahidə aparmaq imkanına malikdir (Şək. 10).

"Zastava" PUA-nın vacib xüsusiyyətlərindən biri, adi avtomobildə daşına bilməsidir.

Şək. 10. "ZASTAVA" PUA kompleksi

“FORPOST” PUA kompleksi

“Forpost” PUA kompleksi havadan kəşfiyyat vasitəsilə yer səthindəki obyektlərin çəkilişini aparmaq, onları aşkar etmək, tanımaq və atəş vasitələrinə ötürmək üçündür.

Bu aparatın start götürməsi və enişi üçün qalxma-enmə zolaqlı aerodrom kompleksi tələb olunur. Onun komplektinə 2 videokamera və infraqırmızı vasitə daxildir. PUA 7 km-dək hündürlüyə qalxa və 250 km-dək məsafə qət edə bilər. Uçuş zamanı havada qalma müddəti 17–18 saatdır (Şək. 11) [2, s.56-65].

Şək. 11. “FORPOST” PUA kompleksi

Nəticə

Müasir ümumqoşun döyüşlərində bölmələrin manevr imkanlarının artması, yüksək dəqiqliyə malik silah sistemlərinin geniş istifadəsi PUA-ların kəşfiyyatın aparılmasında tətbiqini aktuallaşdırır. Müasir ümumqoşun döyüşünün hazırlanması və müvəffəqiyyətlə aparılması üçün zəruri olan, düşmən və ərazi haqqında məlumatların əldə olunmasında PUA-lar xüsusi yer tutur.

Ədəbiyyat

1. SQ hərbi fəaliyyətlərinin təmin edilməsi haqqında təlimat (taktiki kəşfiyyat) 3-cü hissə, Bakı, 2014, 95 s., s.11-18.
2. Pilotsuz uçuş aparatlarının döyüş tətbiqi. AR SQ Raket-Artilleriya Qoşunları İdarəsi, Bakı, 2016, 120 s., s.1-60.

Аннотация**Применение БПЛА в военных целях****Бахтияр Маликов**

В статье рассматривается использование беспилотных летательных аппаратов в военном секторе, а также проведение и планирование тактических действий по получению разведывательной информации с использованием БПЛА и показаны технические данные БПЛА в Вооруженных Силах Российской Федерации.

Ключевые слова: беспилотный летательный аппарат, тактические действия, информация разведки.

Abstract**The application of UAVs in military****Bakhtiyar Malikov**

The article deals with the use of unmanned air vehicles in the military sector and the conduct and planning of tactical actions for obtaining intelligence information using UAVs and shows the technical data of UAVs in the Armed Forces of the Russian Federation.

Keywords: unmanned air vehicles, tactical actions, intelligence information.

UOT 159.9

DAXİLİ SILAHLI MÜNAQİŞƏLƏRDƏ MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ TƏMİNATIN TƏDQIQI**polkovnik-leytenant Fariz Məmmədov***Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası*

Xülasə. Məqalədə bütün kateqoriyalı komandirlərin və şəxsi heyətlə iş üzrə orqanların mənəvi-psixoloji təminatın idarə olunması zamanı onun mərhələlərlə həyata keçirilməsi araşdırılmış, mənəvi-psixoloji təminat işinin təşkili və idarə olunmasında funksiya və prinsiplər öz əksini tapmışdır. Əldə olunmuş nəticələr ümumiləşdirilərək işin yekununda qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: mənəvi-psixoloji təminat, silahlı münaqişə, nizamasalma, ardıcılıq, orqan, təhlükəsizlik.

Tarix açıq-aydın göstərir ki, müharibələr öz amansızlığı və qəddarlığı ilə müasir dünya üçün daimi təhlükə olaraq qalır. Hərbi mütəxəssislərin hesablamalarına görə, 1945-ci ildən sonra planetimizdə hər bir ilə beş müharibə və hərbi konflikt düşür. Belə bir şəraitdə istənilən xarici təcavüzü, ölkə daxilində ehtimal olunan daxili silahlı münaqişələri dəf etmək üçün Azərbaycan Silahlı Qüvvələrini yüksək döyüş hazırlığı səviyyəsində saxlamaq dövlətin hərbi siyasətinin prioritet tapşırığı olaraq qalır. Bu da, öz növbəsində müasir münaqişələrdə mənəvi-psixoloji faktorun roluna xüsusi diqqət yetirməyi tələb edir [1, s.5-6].

Təcrübə göstərir ki, mənəvi-psixoloji cəhətdən yüksək mənəvi ruha, psixoloji gərginliyi dəf etmək bacarığına, fiziki cəhətdən dözümlülüyə malik olan hərbi qulluqçu sayca çox və güclü düşməne qarşı fədakarlıqla döyüşməyə və onu məhv etməyə qadirdir.

O, heç vaxt qələbəyə inamını itirməməli, mənəvi-psixoloji şərait nə qədər ağır olsa da, özünü itirməməli, soyuqqanlı davranmağı bacarmalıdır. Çünki müharibə təcrübəsi göstərir ki, qoşunların mənəvi ruhu və psixoloji vəziyyəti silahlı qüvvələrin qarşısında duran tapşırıqların səmərəli həlli imkanlarını müəyyən edən ən mühüm faktor olub və olacaqdır.

Tarixdən məlumdur ki, böyük sərkərdələr, tanınmış elm və mədəniyyət xadimləri mənəvi-psixoloji faktorun müharibələrin, xüsusən də tarixin gedişatına çox böyük təsiri haqqında çoxsaylı sübutlar gətirmişlər. Görkəmli hərbi nəzəriyyəçi N.N.Qolovin də belə hesab edirdi ki, sərkərdələrin hərbi məharəti döyüşçülərin ruhi keyfiyyətlərindən birbaşa asılıdır [2, s.78].

Görkəmli rus sərkərdəsi Konstantin Jukov öz xatirələrində mənəvi faktorun rolu barədə demişdir: “Heç kim, sözün həqiqi mənasında silah və texnikanın rolu ilə qoşunların mənəvi ruhunun əhəmiyyəti arasında sərhəd çəkə bilməz. Lakin bir şey şübhəsizdir ki, bərabər şəraitlərdə baş verən böyük döyüşlərdə və bütövlüklə müharibələrdə qələbəyə məğlub edilməz, aydın məqsədli, ruhən dözümlü, altında döyüşə getdiyi bayrağa sədaqəti ilə seçilən qoşun qalib gəlir” [2, s.90].

Müharibə və savaqlar tarixində, canlı qüvvə və döyüş texnikası baxımından üstün düşmənin digər tərəfə, yalnız mənəvi-psixoloji güc amilinə görə məğlub olması faktları az deyil. Tarixdə ad-san qazanmış dahi sərkərdələr hesab edirdilər ki, əsgəri ruh müharibənin “bütün cəhətlərini üstələyir”.

Fransa imperatoru I Napoleon təsdiq edirdi ki, müharibədə mənəvi güc fiziki gücə 3-ün 1-ə nisbətindədir. Faşist Almaniyası ilə müharibə illərində Moskva, Stalinqrada, Sevastopol və digər qəhrəman şəhərlərin güclü düşməndən mərdlik və cəsurluqla müdafiə edilməsi mənəvi ruhun həlledici rolunu nümayiş etdirdi.

Tarixboyu müharibənin ən ümumi və həlledici faktoru xalq, dövlət və silahlı qüvvələr tərəfindən reallaşdırılan siyasi, iqtisadi, sosial, mənəvi-psixoloji, elmi, hərbi və döyüş potensialıdır.

Müasir müharibə və münaqişələrdə daha yüksək mənəvi-psixoloji potensiala malik olan silahlı qüvvələr qələbəyə ümid edə bilər. Potensialın dərəcəsi və reallaşdırma mexanizmi ictimai-siyasi quruluşdan, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, vətəndaşlarla dövlət arasındakı sosial münasibətlərdən, xalqın həyat (yaşayış) səviyyəsindən asılıdır. Bu prosesdə xalq kütlələrinin şüurlu fəaliyyəti və mentaliteti, hərbi-siyasi rəhbərliyin yüksək bacarığı, silahlı qüvvələrin döyüş qabiliyyəti səviyyəsi dövlətin

müdafiə imkanlarının təşkil olunmasında həlledici rol oynayır. Müasir dünyada gedən proseslər onu göstərir ki, münaqişələrin yaranmasında siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, elmi və digər faktorlar əsas rol oynayır.

Bu faktorların hər biri miqdar və keyfiyyət göstəricilərinə malikdir. Onların hamısı bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə, qarşılıqlı asılılıqdadır. Beləliklə, mənəvi-psixoloji potensial siyasi, sosial, hərbi, döyüş və dövlətin digər potensiallarına təsir göstərən faktora çevrilir, onlar da, öz növbəsində strategiyasını, əməliyyat sənətini, taktikanı, daha doğrusu, müharibədə qələbə qazanmağın yol və üsullarını müəyyənləşdirirlər.

Hərb işinin inkişafında “hər cür müharibədə qələbə son nəticədə, müharibə meydanında öz qanını tökən kütlələrin ruhi vəziyyətindən asılı olur” tezi klassik aksiom olub. Prinsipial olaraq müharibənin ədalətli olmasına inam, öz xalqına səadət naminə qurban getməyin zəruriliyini dərk etmək əsgərlərin ruhunu yüksəldir və müharibə dövrünün çox böyük ağırlığına, məhrumiyətlərinə dözməyə onları sövq edir [1, s.123].

Daxili silahlı münaqişə – bir dövlətin tərkibində əks-tərəflər arasında məhdudmiqyaslı silahlı toqquşmadır.

Daxili münaqişənin miqyasından asılı olaraq o, fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin olunması çərçivəsində və ya terror əleyhinə əməliyyatın keçirilməsi ilə tənzimlənə bilər. Bu əməliyyatın keçirilməsində dövlət təhlükəsizliyi, daxili işlər və mülki müdafiə orqanlarının, cinayət-icra sisteminin güc və vasitələrindən istifadə olunur. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada Daxili Qoşunlar Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin birləşmə və hissələri ilə birgə fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin olunmasına və terror əleyhinə əməliyyatın keçirilməsinə cəlb oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin (DİN) Daxili Qoşunları dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyini təmin etmək, insanların və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını cinayət və digər təhlükəli əməllərdən qorumaq üçün təyin olunub.

Daxili Qoşunlara aşağıdakı tapşırıqlar həvalə olunur:

- Azərbaycan Respublikası DİN daxili işlər orqanları ilə birlikdə ictimai qaydaların qorunmasında, ictimai təhlükəsizliyin və fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiq olunmasında iştirakı;
- Azərbaycan Respublikası ərazisinin müdafiəsində iştirakı;
- dövlət sərhədinin qorunmasında sərhəd qoşunlarına kömək göstərilməsi.

Daxili qoşunlar təşkilati olaraq idarəetmə orqanlarından, əməliyyat təyinatlı birlik və hissələrdən, xüsusi motorlu hissələrdən, kəşfiyyat hissə və bölmələrindən, xüsusi təyinatlı hissə və bölmələrdən, daxili qoşunların fəaliyyətini təmin edən hissə və müəssisələrdən ibarətdir. Korpusların tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə cəlb olunan daxili qoşunların qüvvə və vasitələrinin tərkibi və onların tətbiq olunması qaydası, hər il Baş Qərargahın rəhbərliyi ilə dəqiqləşdirilən xidmət-döyüş tətbiqi planları ilə müəyyən olunur. Hərbi fəaliyyətlər (hərbi münaqişələr) aparılan rayonların yaxınlığındakı ərazidə yerləşən daxili qoşunların birlik və hissələri, Azərbaycan Respublikası DİN daxili işlər orqanları, ölkənin hərbi-siyasi rəhbərliyinin müvafiq qərarından sonra Silahlı Qüvvələrin birliklərinin (birləşmələrinin) komandirləri tərəfindən qoyulan tapşırıqları yerinə yetirən xüsusi qruplaşmanı təşkil edə bilər.

Daxili silahlı münaqişələrdə mənəvi-psixoloji faktor – Silahlı Qüvvələrin döyüş hazırlığının və döyüş qabiliyyətinin, dövlətin gücünün ən mühüm tərkib hissəsidir. O, müharibədə qələbəni təmin etməyə istiqamətlənmiş xalqın mənəvi-ruhi gücünü və qoşunların mənəvi-psixoloji imkanlarını özündə ehtiva edir. Başqa sözlə, bu, ictimai şüurun və hərbi qulluqçunun düşüncəsinin spesifik vəziyyətidir ki, düşmənlə qətiyyətli mübarizəyə cəmiyyətin və ordunun niyyəti, hərbi vəziyyətin bütün sınaqlarına mətanətlə tab gətirmək bacarığı və müharibənin məqsədinə çatmaq üçün bütün güclərin səfərbər edilməsi ilə ifadə olunur.

Müasir daxili silahlı münaqişələrdə mənəvi-psixoloji faktorun strukturunu ümumiləşdirilmiş görünüşdə iki əsas mənəvi və psixoloji komponentin vəhdəti kimi təsəvvür etmək olar; bunlardan hər biri müəyyən sərbəstliyə malik olsa da, bir-biri ilə sıx əlaqəlidir [1, s.39].

Qanunsuz silahlı birləşmələrlə effektiv mübarizə aparmaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- aktiv informasiya – psixoloji təsir göstərməklə və təbliğat aparmaqla onlara dinc əhali tərəfindən dəstəyin zəiflədilməsi;

- idarəetmənin pozulması;
- silah və sursatla, ərzaq və tibbi təchizat kanallarının bağlanması;
- tətbiq edilən hüquqi rejim çərçivəsində yerli əhali üzərində nəzarətin təşkil edilməsi;
- yerli əhalinin hərəkətinə, xüsusilə günün qaranlıq vaxtlarında məhdudiyətlər qoyulması, komendant saatının və qadağa zonalarının tətbiqi;
- qoşunların cavabdehlik zonasında qanunsuz silahlı birləşmələrə qarşı güc təzyiqi göstərməklə, aktiv əməliyyatlar aparmaqla onların nəzarət etdikləri ərazilərdən sıxışdırılması və qoşunların nəzarət altına götürdüyü ərazilərin genişləndirilməsi;
- əhalidə olan silah və sursatın, partlayıcı maddələrin axtarışı və yığılması;
- cavabdehlik zonasında (rayonunda) və ona bitişik rayonlarda vəziyyətin kəskin dəyişməsinə operativ reaksiya vermək üçün yüksək döyüş qabiliyyətli ehtiyatın yaradılması;
- yerli icra hakimiyyəti və hüquq-mühafizə orqanlarının işinə köməklik göstərilməsi.

Mənəvi faktor – mənəvi potensialı hərəkətə gətirmək və reallaşdırmaq, psixoloji faktor isə xalqın və Silahlı Qüvvələrin bütün psixoloji imkanlarından birgə istifadə etməkdir. Bununla bərabər, mənəvi-psixoloji faktor siyasi, əxlaqi, hüquqi, tarixi, dini və digər bilikləri, ideyaları, baxışları, hissləri, iradi gücü və istiqamətini, silahlı mübarizənin məqsəd və xarakterinə qarşı adamların davranış və fəaliyyətlərində üzə çıxan münasibətini cəm halında özündə birləşdirir.

Müasir dövrdə mənəvi faktor, daxili münaqişələrdə xalqın və Daxili Qoşunların şəxsi heyətinin əxlaqi gücü kimi meydana çıxan mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur. Daxili Qoşunların şəxsi heyətinin mənəvi ruhu döyüş qabiliyyətini təkmilləşdirmə, döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmə, hüquq qaydalarını, hərbi intizam və təşkilatçılığı möhkəmləndirmə, Vətənə, öz xalqına məhəbbət, dövlətə və dövlətçiliyə qarşı yönələn əks qüvvələrə qarşı nifrət ruhunda formalaşır. Daxili Qoşunların döyüşə hazırlanma və döyüş qabiliyyəti sıx qarşılıqlı əlaqədə olan maddi və mənəvi faktorlarla müəyyənləşir. Ancaq hərbi işin maddi tərəfinin əhəmiyyətliyi ilə yanaşı insana peşəkar, mənəvi-psixoloji və fiziki keyfiyyətləri ilə də üstünlük verilir. Beləliklə, dövlətin hərbi təhlükəsizliyinin təminatında xüsusi və həlledici rol insan faktoruna, insanın ruhi imkanlarına məxsusdur. Deməli, müasir dövrdə daxili münaqişələrdə qələbənin başlıca mənbələrindən biri kimi mənəvi-psixoloji faktor çıxış edir.

Mənəvi-psixoloji təminatın məqsəd və mahiyyəti qədim hərbi aksiomda çox dəqiq, dürüst ifadə olunub: “Öz qoşunlarının mənəvi ruhunun maksimum möhkəmləndirilməsi və düşmənin mənəvi ruhunun maksimum zəiflədilməsi müharibədə (konfliktə) qələbə qazanmağın vacib şərtidir”.

Mənəvi ruhun gücü daha çox cəmiyyətin sosial quruluşunun xarakterindən, ordu ilə xalqın birliyi və vətənpərvərliyindən asılıdır.

Daxili münaqişələrin aradan qaldırılması zamanı qazanılan nailiyyətlər, yaxud uğursuzluqlar qoşunların şəxsi heyəti ilə xalq arasındakı münasibətə təsir göstərə bilər.

Digər tərəfdən Daxili Qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyəti xalqın daxili mənəvi xüsusiyyətindən, hərbi mükəlləfiyyətlilərin hərbi xidmətə hazırlığından, qoşunların şəxsi heyətinin mənəvi-psixoloji təminatından birbaşa asılıdır.

Mənəvi-psixoloji təminatın məqsədi, tapşırıqları, prinsipləri və effektivliyinin artırılması yolları müştərək (cəm) halda onun mahiyyətini təşkil edir.

Mənəvi-psixoloji təminat Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanının əmr və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Daxili İşlər nazirinin və onun müavinlərinin əmr və direktivləri, respublikamızın qanunvericilik, eləcə də hüquqi-normativ aktları əsasında təşkil olunaraq həyata keçirilir. Mənəvi-psixoloji təminatın məqsədi, tapşırıqları, funksiyaları, prinsipləri, qanunauyğunluğu və effektivliyinin artırılması onun mahiyyətini təşkil edir [2, s.41].

Mənəvi-psixoloji təminatın məqsədi – Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini etibarlı təmin etmək üçün qoşunların şəxsi heyətinin mənəvi ruhunu maksimum yüksəltmək, düşməni maksimum dərəcədə ruh düşkünlüyünə məruz qoymaqdır.

Daxili münaqişə dövlətin daxilindən qaynaqlandığı üçün bu münaqişə dövlətin milli maraqlarına bilavasitə təhlükə və təhdid mənbəyi qismində çıxış edir, onun suverenliyini və idarəetmə sisteminin fəaliyyətini sarsıdır, ictimai-siyasi sabitliyi ciddi şəkildə pozur.

Bu tip münaqişələr şəxsi heyətdən elə mənəvi və döyüş hazırlığı tələb edir ki, o, qarşıya qoyulmuş tapşırıqların öhdəsindən gələ bilsin. Qoşunların döyüş hazırlığı mənəvi-psixoloji təminatın səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan da mənəvi-psixoloji təminatın əsas vəzifələri şəxsi heyətin vətənpərvərlik, vətənə, xalqa, hərbi anda sadıqlıq, öz komandirinə, döyüş texnikasına, silahına yüksək inam, dözümlülük, mərdlik, igidlik, fədakarlıq və düşmənə nifrət ruhunda tərbiyə olunmasına yönələrək hissə və bölmələrdə sağlam mənəvi-psixoloji vəziyyətin yaradılmasına gətirib çıxarır. Şəxsi heyətin mənəvi və psixoloji hazırlığına yönəlmiş tədbirlər aidiyyəti şəxslər tərəfindən öyrənilir, təhlil edilir və proqnozlaşdırılır.

Daxili silahlı münaqişə – silahlı mübarizə vasitələri tətbiq etməklə siyasi, milli-etnik, dini, ərəzi və digər ziddiyyətlərin həlli üsullarından biridir. O, beynəlxalq xarakterli (iki və daha çox dövlətlərin iştirakı) və ya daxili xarakterli (bir dövlətin ərazisi hüduqlarında silahlı qarşıdurma) ola bilər. Silahlı münaqişədə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin (qoşunların, qüvvələrin) tətbiqinin məqsədləri ola bilər:

– beynəlxalq silahlı münaqişədə – gərginlik ocağının lokallaşdırılması və münaqişəli vəziyyətin nizamlanması üçün zəmin yaradılması, silahlı münaqişənin ilkin mərhələlərində artıq başlamış hərbi fəaliyyətlərin dayandırılması;

– təcavüzkarın neytrallaşdırılması və Azərbaycan Respublikasının və onun müttəfiqlərinin maraqlarına cavab verən şəraitdə hərbi fəaliyyətlərin dayandırılması;

– daxili silahlı münaqişədə – qeyri-nizami silahlı birləşmələrin dağıdılması və ləğv edilməsi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunvericiliyə əsasən münaqişənin tam nizamlanması üçün şəraitin yaradılması [1, s.78].

Sərhədyanı münaqişə silahlı münaqişənin xüsusi formasıdır, buna dövlət sərhədində (sərhədyanı ərazidə) vəziyyəti kəskinləşdirmək və silahlı münaqişə yaratmaq məqsədi daşıyan sərhədyanı anlaşılmaqlıq, yaxud təxribatlar təkan verə bilər.

Silahlı münaqişənin xarakterik cəhətləri: nizami qoşunların və qeyri-nizami silahlı birləşmələrin tətbiq edilməsi; diversiya və terror fəaliyyətlərinin güclənməsi; lokal müharibəyə keçmə təhlükəsi; silahlı münaqişəyə yerli əhalinin böyük bir hissəsinin cəlb olunması və onun zəifliyi; ocaq xarakterli döyüş fəaliyyətlərinin aparılması; silahlı mübarizə vasitələrinin tətbiqində məhdudiyət; kommunikasiyaların və qoşunların yerləşmə rayonlarının qorunması üçün xeyli qüvvə və vasitələrin cəlb olunması; qoşunların fəaliyyət göstərdiyi şəraitin mürəkkəbliyi.

Yuxarıda deyildiyi kimi, döyüşün ekstremal xarakteri hərbi qulluqçuların sağlamlığı və həyatı üçün təhlükə, gözlənilməzlik faktoru, hadisələrin yüksək dinamikliyi və intensivliyi, vaxt və resurs qıtlığı, yuxu rejiminin pozulması, qoşunların (qüvvələrin) gecə vaxtı, pis hava və informasiya çatışmazlığı şəraitində fəaliyyət göstərməsi ilə şərtlənir. Belə şəraitlərdə bölmənin şəxsi heyətinə mənfi (arzu edilməz) faktorlar sistemi təsir edir ki, bunlar da qoyulmuş məqsədlərə çatmaqda maneə yaradır. Onlar hərbi qulluqçularda tez-tez həyəcan və narahatlıq, inamsızlıq və qorxu, bəzən də ümitsizliyə qapılma hissləri yaradır.

Böyük gücə malik müasir tələfatvermə vasitələrinin döyüşdə istifadəsi, xüsusən qarşılaşma döyüşünün qısamüddətliliyini şərtləndirir. Əməliyyat əsgərdən möhkəm mənəvi və fiziki gücə malik olmağı tələb edir ki, bu da onun tərbiyəsinə, öyrədilməsinə, yeni, daha yüksək tələblər irəli sürür.

Əməliyyatın mənəvi-psixoloji təminatının təşkili gedişində neqativ təsirlərin kompensasiya edilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bunlardan əsası aşağıdakılardır: qətiyyət, yüksək maneəvərlik, gərginlik və qısamüddətlilik, vəziyyətin sürətlə və kəskin dəyişməsi zamanı istifadə olunan üsulların müxtəlifliyi. Əməliyyat qətiyyəti, şəxsi heyətin mövcud vasitələrlə qısa müddətdə və ən az itkilərlə düşməni məhv etməsindən və tam qələbəyə nail olmasından ibarətdir. Bu, münaqişə iştirakçılarını hərtərəfli tanımaqla; tapşırıqları yerinə yetirərkən şəxsi heyətin cəsarəti, inadkarlığı və mətanəti, bütün şəxsi heyətin təşəbbüskar fəaliyyəti ilə əldə olunur. Əməliyyatda qətiyyətlilik şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri, onun qələbəyə sarsılmaz iradəsi, silah və döyüş texnikasını əla bilməsi və bacarıqla istifadə etməsi, həmçinin yüksək fəallıq, cəsarət, inadkarlıq və təşəbbüsü əlində saxlayaraq, öz iradəsini müntəzəm olaraq münaqişə iştirakçılarna qəbul etdirməyə çalışmaqla təmin olunur.

Təcrübə göstərir ki, əməliyyatın başlanğıcında və onun aparılması gedişində aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilir:

- qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin müntəzəm olaraq yaxşılaşdırılmasına;
- mənəvi-psixoloji təminatın qüvvə və vasitələrinin istifadəyə daim hazırlıq vəziyyətində saxlanılmasına;
- qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyəti və təminatı haqqında məlumatların müntəzəm yığılması və ümumiləşdirilməsinə;
- onların təhlilinə və nəticələrin hazırlanmasına;
- qoşunların mənəvi-psixoloji təminatının qüvvə və vasitələrinin yüksək döyüş qabiliyyətini daim saxlamağa və sıradan çıxanların sürətlə bərpa edilməsinə, yerinin fasiləsiz doldurulmasına, mənəvi-psixoloji təminatın davamlılığına və fasiləsizliyinə.

Əməliyyatın mənəvi-psixoloji təminatının əsas tapşırıqları bunlardır:

- qoşunların yüksək mənəvi-psixoloji təminatının saxlanılması, vəziyyətin istənilən şəraitlərində qətiyyətli döyüş fəaliyyətlərinin aparılmasına onların səfərbər olunması;
- qüvvə və vasitələrin əsas istiqamətdə cəmləşdirilməsi;
- mütəşəkkiliyin saxlanılması və vahimənin qarşısının alınması;
- bütün şəxsi heyətdə yüksək iradi keyfiyyətlərin, təşəbbüskarlığın, sərbəstliyin və yaradıcı yanaşmanın, vəziyyəti düzgün və tez qiymətləndirmək, əsaslandırılmış və qətiyyətli qərarları tərəddüdsüz qəbul etmək və onları inadkarlıqla həyata keçirmək qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- şəxsi heyət arasında möhkəm intizamın, komandir və rəislərin əmrlərinin dəqiq yerinə yetirilməsi;
- öz qoşunlarının yerləşdiyi yerə casus və təxribatçıların girməsinə imkan verməyən yüksək ayıq-sayıqlıq.

Ölkədə yaranmış hərbi-siyasi və mənəvi-psixoloji vəziyyətlə əlaqədar Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanının, Daxili İşlər nazirinin sərəncamları şəxsi heyətə çatdırılır və izah edilir. Bununla yanaşı, şəxsi heyətin sosial problemlərinin həll olunması məqsədilə dövlət hakimiyyəti və idarə orqanları ilə əlaqələr saxlanılaraq tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün lazım olan bütün vəsaitlərlə təmin edilir.

Mənəvi-psixoloji təminatın predmeti hissə və bölmələrin döyüş qabiliyyətinin yüksək səviyyədə saxlanılması üçün şəxsi heyətin mənəvi və psixoloji amillərinin öyrənilməsidir.

Mənəvi-psixoloji təminat sistemi struktur bütövlüyə malik olaraq təşkilati idarəetmə, sosial-mənəvi, psixoloji alt sistemlərin fəaliyyətinin vəhdətini ehtiva edir. Belə ki, mənəvi-psixoloji təminat sisteminin strukturu əsaslardan, element və alt sistemlərdən ibarətdir.

Onlar da, öz növbəsində bölünür:

1. Əsaslar: a) mənəvi-psixoloji təminatın subyektlərinin obyektlərə təsir sahələri və xarakteri üzrə; b) mənəvi-psixoloji təminat sisteminin etik və əxlaqi əsaslarını müəyyənləşdirən sahələr üzrə; c) mənəvi-psixoloji təminat sisteminin psixoloji əsaslarının müəyyənləşdirici sahələri üzrə.

2. Elementlər: a) siyasi-qanunverici; b) elmi-informasiya; c) idarəetmə-təşkilati; d) ştat; e) sosial; f) mənəvi; g) təhsil; h) tərbiyə; i) psixoloji; j) bərpaedici; k) köməkədi.

3. Alt sistemlər: a) təşkilati idarəetmə; b) sosial-mənəvi; c) psixoloji.

Mənəvi-psixoloji təminatın subyekt və obyektləri mövcuddur. Mənəvi-psixoloji təminatın subyektinə aiddir:

- cəmiyyət;
- dövlət institutları;
- dövlət müəssisələri;
- dini və digər qurumlar, yalnız mənəvi-psixoloji təminat problemləri ilə məşğul olan, bu məsələlərin həlli ilə öz vəzifə borclarının yerinə yetirilməsi üçün müəyyən qüvvə və vasitələrə malik olan şəxslər.

Mənəvi-psixoloji təminatın obyektinə aiddir:

- hissə və bölmələrin şəxsi heyəti (çağırış və müqavilə əsasında xidmət edənlər və mülki şəxslər); hərbi kollektivlər;
- hərbi qulluqçuların ailə üzvləri;

– yerli əhali, xüsusən də səfərbərlik ehtiyatlarını təşkil edənlər;
– hissə və bölmələrin mənəvi-psixoloji təminatının konkret forma və növləri, onlar tərəfindən müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsi.

Mənəvi-psixoloji təminat işi müəyyən prinsiplər əsasında təşkil olunur. Bu prinsiplər aşağıdakılardır: məqsədyönlülük, fasiləsizlik, fəallıq, operativlik, düşmənin atəşlə susdurulması, ona radioelektron təzyiq və informasiya-psixoloji təsir göstərməklə yanaşı, mənəvi-psixoloji təminatın qüvvə vasitələrinin, birgə, kütləvi və kompleks tətbiq edilməsi.

Fasiləsizlik prinsipi daxili münaqişələrin istənilən vəziyyət və şəraitdə aradan qaldırılması zamanı əksini tapır.

Fəallıq prinsipi əsas prinsiplərdən olmaqla komandanlığın, mənəvi-psixoloji təminatın təşkilinə və keçirilməsinə cavabdeh olan vəzifəli şəxslərin bütün imkanlardan istifadə edərək istənilən şəraitdə və vaxtda qarşıda duran tapşırıqların icrasının təmin olunması üçün kəsərli tədbirləri görməsini nəzərdə tutur.

Operativlik prinsipinə mənəvi-psixoloji təminat işinin təşkili və keçirilməsi ilə əlaqədar daxili münaqişələr zamanı şəraitin dəyişməsinə təxirəsalınmaz reaksiya vermək, alınan məlumatları cəld və çevik işləməklə, nəticələrini komandirə vaxtlı-vaxtında məruzə edərək qəbul olunmuş qərarı bölmələrə çatdırmaqla nail olunur [3, s.23-26].

Qeyd edildiyi kimi, döyüş təminatının əsas növlərindən biri olan mənəvi-psixoloji təminat həm adi vaxtda, həm də əməliyyatlara hazırlıq və onların aparılması zamanı qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin, psixoloji durumun öyrənilməsi, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, qanunlarda və hüquqi aktlarda hərbi qulluqçular üçün nəzərdə tutulmuş sosial-hüquqi təminatların həyata keçirilməsi, sosial problemlərin həlli məqsədilə dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrin saxlanması, qoşunların döyüş fəaliyyəti üçün zəruri vasitələrlə təmin olunması, şəxsi heyətdə komandirlərə və onların qəbul etdikləri qərarlara, silah və texnikanın yüksək döyüş imkanı barədə inamın aşılınması, yaranmış hərbi-siyasi vəziyyətin, dövlət və Daxili İşlər Nazirliyinin qərarlarının şəxsi heyətə çatdırılması və izah olunması tapşırıqlarından ibarətdir.

Nəzəriyyə praktikanı, praktika nəzəriyyəni tamamladığı kimi, alınan biliklər də təcrübə prosesində təkmilləşir. Təkmilləşmə mürəkkəb proses olub kompleks tədbirləri özündə əks etdirir. Mənəvi-psixoloji təminat sisteminin təkmilləşdirilməsi şəxsi heyətin fəaliyyəti zamanı həyata keçirilir. Aparılan təcrübələr göstərir ki, həm də ideoloji varlıq sayılan insanla spesifik tərbiyənin bütün metodlarından istifadə edərək istənilən nəticəni əldə etmək mümkündür.

Cəmiyyətin bir hissəsi olan Silahlı Qüvvələrin şəxsi heyətinin tərbiyəsi tərbiyə metodu ilə həyata keçirilir. Bu metod, adından göründüyü kimi, verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün hərbi qulluqçularda mənəvi ruhun yüksəlməsinə, onların vəzifə borclarının icrasına vicdanla və şüurlu yanaşmasına yönəldilmiş tədbirlər kompleksindən ibarətdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz mənəvi-psixoloji təminatın funksiyası ilə yanaşı, müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün səfərbəretmə funksiyası psixoloji və mənəvi, eləcə də fiziki imkanlarının tam həcmdə reallaşdırılmasına (səfərbər edilməsinə) yönəldilir.

İdarəetmə elminin əsasını təşkil edən təşkilatçılıq amili kollektivdə həmrəyliyin, sağlam əhval-ruhiyyənin yaradılmasına, şəxsi heyətin əmrlərin sözsüz, dəqiq və vaxtında icrasının təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirləri nəzərdə tutur. Bu tədbirlərin mahiyyətinə nəzər salanda mən öz praktiki fəaliyyətimdə qarşılaşdığım çatışmazlıqları xatırlayaraq dərk etdim ki, dəstənin tərkib hissəsindən olan qrup komandirlərinin təşkilatçılığının zəif olması, yəni tabeliyində olan şəxsi heyətin bacarıq və qabiliyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsi müəyyən uğursuzluqlara səbəb olmuşdur. Uğursuzluğun təkrarlanmaması üçün xoşagəlməz hərəkətlərdən, neqativ hallardan çəkindirilməni, düşmənin informasiya-psixoloji təsir vasitələrinə qarşı fəaliyyət göstərilməsini təmin edən, şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji durumunun yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin hər bir komandir tərəfindən həyata keçirilməsi zəruridir [3, s.27].

Daxili münaqişə yaranan zaman onun aradan qaldırılması məqsədilə yuxarı komandanlıq tərəfindən verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji hazırlığı əməliyyatın uğurlu keçirilməsində əsas faktorlardan biridir. Bu effektivliyə nail olmaq üçün alınan tapşırıqları

aidiyyəti komandirlər aydınlaşdırır, dəyərləndirir və əməliyyatın keçirilməsi üçün qərar qəbul edildikdən sonra komandirin şəxsi heyətlə iş üzrə müavininə mənəvi-psixoloji təminatın təşkilinə dair müvafiq tapşırıqlar vaxtında verilir ki, aidiyyəti şəxslər kompleks tədbirləri lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilsinlər.

Nəticə

Mənəvi-psixoloji təminat daxili münaqişənin aradan qaldırılması üçün keçirilən əməliyyatın tərkib hissəsi olaraq əməliyyatın gedişinin əsasını təşkil edir. Beləliklə, yüksək mənəvi ruha, psixoloji gərginliyi dəf etmək iradəsinə və fiziki cəhətdən dözümlülüyə, mənəvi-psixoloji cəhətdən yüksək hazırlığa malik olan hərbi qulluqçu sayca çox və güclü düşməyə qarşı fədakarlıqla döyüşmək və onu məhv etmək iqtidarında olur.

Ədəbiyyat

1. Организация и управление морально-психологическим обеспечением в операции. Учебно-методическое пособие. М., 2000.
2. Морально-психологическое обеспечение боевых действий частей и подразделений. М., Коломна 1999.
3. Müdafiə nazirinin "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyətinin mənəvi-psixoloji təminatının təşkili və aparılması haqqında" 07.04.2014-cü il tarixli 3 sayılı Qərarı. Bakı, 2014.

Аннотация

Изучение морально-психологической поддержки во время внутренних вооруженных конфликтов Фариз Мамедов

В статье раскрыта суть деятельности всех категорий командиров и органов управления по работе с личным составом в организации морально-психологического обеспечения, а также осуществляемые мероприятия по этапному управлению морально-психологическим обеспечением. В статье рассмотрены значение принципов и функции морально-психологического обеспечения.

Ключевые слова: морально-психологическое обеспечение, регулирование, последовательность, орган.

Abstract

The study of moral-psychological support during domestic armed conflicts Fariz Mammadov

In the article, the importance of gradual implementation of the management of moral-psychological support of the bodies those work with the personnel, commandants as well as to follow its functions and principles are studied. The defined stages, functions and principles of organizing of moral-psychological support and its management are considered in the article. The conclusions are summarized at the end of the article.

Keywords: moral-psychological support, armed conflict, stabilisation, consistency, organ, security.

UOT 355/359

MOTOATICI BRİQADANIN RAKET VƏ DÖYÜŞ SURSATI İLƏ TƏMİNATININ TƏŞKİLİ

polkovnik Aydın Nəcəfov,
kapitan Azər Hacıyev
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. Məqalədə müasir müharibələrdə maddi-texniki bazanın genişləndirilməsi, sursatlarla təminatının təşkili, lazımi qoşun ehtiyatlarının vaxtında yaradılması və düzgün eşelonlaşdırılması təhlil edilib və tətbiq qaydaları müəyyən olunub.

Açar sözlər: maddi-texniki təminat, sursat, maddi vəsait, daşıma, ehtiyat.

İnkişaf etmiş dövlətlərin silahlı qüvvələrinin rəhbərləri döyüş fəaliyyətlərinin müvəffəqiyyətlə aparılması üçün müasir maddi-texniki bazanın genişləndirilməsinə, qoşun ehtiyatlarının vaxtında yaradılmasına və düzgün tətbiq edilməsinə ciddi fikir verirlər. Bu da döyüş fəaliyyətlərinin nəinki gedişinə, hətta ümumi nəticəsinə də müsbət təsir edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, maddi-texniki təminat vasitələrinin müasir tələblərə uyğun istehsalında, inkişafında keyfiyyətli dəyişikliklər aparılır. Bu dəyişiklik öz növbəsində döyüş fəaliyyətlərinin effektivliyinin artırılmasına, döyüş fəaliyyətlərinin forma və üsullarının daha da təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilir.

Müasir ümumqoşun döyüşlərinin yeni mübarizə vasitələrinin, xüsusilə nüvə silahının, raketlərin, radioelektron vasitələrin, pilotsuz uçuş aparatlarının və digər yeni döyüş texnikalarının tətbiqi, quru qoşunlarının tam olaraq mexanikləşdirilməsi və motorlaşdırılması, həmçinin müasir aviasiya, hava hücumundan müdafiə vasitələrinin tətbiq edilməsi qoşunların ümumqoşun döyüşlərinin xarakterini kökündən dəyişdirib. Bütün bu şərtlər qoşunların tərkib hissəsi olan maddi-texniki təminatın iş həcmi, fəaliyyət şəraitini və metodlarını dəyişib, onun tapşırıqlarını mürəkkəbləşdirib və qarşısına qoyulan tələbləri artırıb. Müasir ümumqoşun döyüşünün xarakterinin dəyişməsi, qoşunların yeni təşkilati strukturlara keçməsi, təchizatın texniki cəhətdən yaxşılaşdırılması qoşunların maddi vəsaitlərə olan tələbatlarını daha da yüksəldib. Hazırda maddi-texniki təminat bölmələrinin qoşunların döyüşlərdə müvəffəqiyyət qazanmasında və qələbə çalmasında döyüş bölmələri qədər mühüm rol var. XXI əsrdəki müharibələrdə qələbələr yeni prinsipli, yüksək dəqiqlikli silahlara və iqtisadiyyata əsaslanır.

Döyüş sursatları ilə təminat hissə və bölmələrin tələbatının vaxtında və tam ödənilməsi məqsədi daşıyır. Tələbat dedikdə döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi və sonrakı döyüş fəaliyyətləri üçün ehtiyatların yaradılmasına lazım olan döyüş sursatlarının miqdarı başa düşülür. Tələbatın ödənilməsi döyüşə (marşa) hazırlıq və döyüşün (marşın) gedişində hissə və bölmələrdə döyüş sursatlarının müəyyən edilmiş normalar miqdarında yığılması vasitəsilə yerinə yetirilir. Döyüşün əvvəlinə döyüş sursatları ehtiyatlarının yaradılmasının aşağıdakı normaları birləşmə və hissə üçün birlik komandiri; bölmə üçün hissə komandiri tərəfindən təyin edilir. Döyüş sursatları ehtiyatları qoşun ehtiyatlarına bərabər və ya ondan artıq olmalıdır.

Hissə və bölmələr üçün müvafiq əmrlərlə müəyyən edilmiş ehtiyatlara qoşun ehtiyatı deyilir. Qoşun ehtiyatları birlik və hissələrin anbarlarında, bölmələrin avtomobil nəqliyyatında, döyüş və başqa maşınlarda, şəxsi heyətdə saxlanılır. Qoşun ehtiyatları məsrəf olunan hissəyə və toxunulmaz ehtiyata bölünür. Məsrəf olunan hissə döyüş fəaliyyətlərinin aparılması üçün istifadə olunur.

Toxunulmaz ehtiyat silahın yanında, döyüş və başqa maşınlarda saxlanılır və birləşmənin (hissənin) komandirinin icazəsi ilə məsrəf edilir. Əgər gecikdirilməsi mümkün olmayan hadisə baş verərsə, toxunulmaz ehtiyat tabor komandirinin icazəsi ilə məsrəf olunur və hissə komandirinə bu haqda dərhal məruzə edilir.

Qoşun ehtiyatlarından artıq yaradılan ehtiyatlar əlavə ehtiyat adlanır. Əlavə ehtiyatlar qismən və ya tam şəkildə yerə boşaldılır və yaxud verilmiş avtomobil nəqliyyatında saxlanılır. Döyüş sursatlarının ehtiyatları döyüş dəstləri, ədəd və çəki ölçü vahidi ilə ölçülülər.

Raket-artilleriya, zirehli tank və başqa növ silahların döyüş dəsti bir silah nümunəsinə və ya döyüş maşınına təyin edilmiş döyüş sursatlarının miqdarıdır. Bu mühəndis sursatlarının döyüş dəsti mina-partlayış qurğularının əl ilə qoyulması üçün bir bölməyə təyin edilmiş sursatların miqdarına bərabərdir. Döyüş dəsti əsas hesabat-təminat vahidi olaraq hissə və bölmələrin döyüş sursatlarına olan tələbatı, onların təminatının hesablanması üçün istifadə olunur.

Hissə və bölmənin döyüş dəsti ştat (tabel) üzrə olan silahlarına görə hesablanır, raket-artilleriya silahlarının çatışmazlığı 10%-dən, mühəndis silahlarının çatışmazlığı 30%-dən artıq olduğu zaman faktiki olan silahlara hesablanır. Döyüş dəstinin hesablanması ədədlə və çəki ölçü vahidi ilə aparılır.

Xüsusi təyinatlı (tüstülədicə, yandırıcı, işıqlandırıcı, tuşlama hədəfgöstərici, təşviqat, ərazini məsafədən minalayan və digər xüsusi mermili (minalı) atəşlər) döyüş sursatları döyüş dəstinin tərkibinə aid deyildir. Hissənin (bölmənin) döyüş dəstinə daxil olmayan bu növ artilleriya sursatları, mühəndis sursatları ilə təminatı yuxarı komandanlığın xüsusi göstərişinə əsasən mərkəzin baza və anbarlarından təşkil edilir. Xüsusi təyinatlı döyüş sursatlarının az miqdarı bölmələrdə və hissənin anbarında saxlanıla bilər [1, s.73-75].

Qoşun ehtiyatları və toxunulmaz ehtiyatın normaları, hər bir silah üçün döyüş dəstinin tərkibi (mina-partlayış qurğularının əl ilə qurulması üçün mühəndis sursatları – bölmə üçün) Müdafiə Nazirinin əmrləri ilə təyin edilir.

Döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi zamanı döyüş sursatlarının ehtiyatları hissə və bölmənin daim döyüş qabiliyyətində olması səviyyəsində saxlanılır. Tez dəyişən şəraitin, gözlənilməz tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün yuxarı komandanlığın sərəncamı ilə azaldılmaz ehtiyat yaradıla bilər ki, bu da hissə və bölmənin döyüş sursatları ehtiyatının bir hissəsini təşkil edir və bu normaları təyin etmiş komandirin icazəsi ilə istifadə olunur. Döyüş gününün sonuna döyüş sursatlarının ehtiyatı qoşun normalarına qədər çatdırılır, lazım olduqda yuxarı komandanlığın qərarı ilə əlavə ehtiyatlar yaradılır. Qoşunların bütün növ döyüş sursatları ilə təminatı aşağıdakı sxem üzrə keçirilir: Müdafiə Nazirliyi – birlik – hissə – bölmə – şəxsi heyət.

Birləşmə, hissə və bölmələrin döyüş sursatları ilə təminatı üzrə əsas tədbirlər sayılır: döyüş fəaliyyətlərinin əvvəlinə döyüş sursatları ehtiyatlarının yaradılması, onların məsrəfinin və döyüşün gedişindəki itkisinin yerinin vaxtında doldurulması, atılmış gilizlərin, qablaşdırıcı materialların (taranın) toplanması, təxliyəsi və təhvil verilməsi.

Döyüş sursatları ehtiyatlarının yaradılması hissə və bölmə üçün döyüşün əvvəlinə müəyyən edilmiş ehtiyat, döyüş günü üçün məsrəf, azalmayan ehtiyat, həmçinin döyüş sursatlarının gəlmə müddətlərinə və miqdarına uyğun aparılır.

Döyüş sursatlarının hissə (bölmələr) üçün məsrəf normaları onların qarşısına qoyulmuş döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə olan tələbatdan və birləşmənin (hissənin) bir döyüş günü üçün müəyyən edilmiş döyüş sursatlarının məsrəf normalarından istifadə edilərək təyin edilir.

Hər bir hərbi hissə (bölmə) üçün döyüş sursatları bölünən zaman onların bir döyüş gününə olan məsrəfi, döyüşün əvvəlinə yaradılan və azalmayan ehtiyatların normaları, döyüş gününün sonuna ehtiyat normaları müəyyən edilir.

Artilleriyanın döyüş sursatlarına olan tələbatının təyin edilməsi və onların tapşırıqlara görə hissə və bölmələr arasında bölüşdürülməsi hər bir silahın kalibrinə, növünə görə ədədlə və döyüş dəsti ilə, həmçinin döyüş sursatlarının təsirinə görə ədədlə hesablanır.

Mühəndis sursatlarına olan tələbatın hesablanması və onların döyüş tapşırıqlarına görə hissələr və bölmələr arasında bölüşdürülməsi sursatların növünə görə aparılır. Tank əleyhinə minalar, fuqas təsirli tank əleyhinə minalar, dairəvi məhv etmə qabiliyyətli qəlpəli minalar, minaçıxaran qurğuların atımları, partladıcı atımlar döyüş dəstləri ilə, qalan mühəndis sursatları isə ədədlə bölüşdürülür. Bölüşdürülmə zamanı döyüşün növü və şərtləri, ərazinin şərtləri və ilin vaxtı nəzərə alınır.

Artilleriyanın döyüş sursatlarının yaradılan ehtiyatlarının, məsrəf hissəsinin və azalmayan ehtiyatın normalarının hesablanması yerüstü artilleriya və reaktiv artilleriya, zenit artilleriyası, tank silahları və atıcı silahlar üçün döyüş dəsti ilə qruplara əsasən aparılır.

Döyüş sursatlarının təyin edilmiş ehtiyatlarının yaradılması, onların məsrəfinin və itkilərinin yerinin doldurulması hissə (bölmələr), döyüş sursatları ilə təmin olunma və onların bölüşdürülməsi bir-

ləşmə (hissələr) tərəfindən aparılır. Birləşmə hissəyə (bölmələrə) döyüş sursatları, silahlar verilməsini və çatdırılmasını təyin edir.

Hissənin, bölmələrin döyüş sursatları ilə təminatının müəyyən edilməsi birləşmənin (hissənin) RAS xidməti rəisi (mühəndis sursatları üzrə mühəndis xidməti rəisi) tərəfindən, hissə və bölmələrin komandirləri tərəfindən hesablanır. Bu zaman döyüşün əvvəlinə təyin edilmiş ehtiyat normalarından, döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi zamanı sursatların saxlanması və sursatların faktiki varlığından istifadə edilir.

Birlikdə (birləşmədə, hissədə) döyüş sursatlarının varlığı hissənin RAS xidməti rəisi (bölmə komandirləri) tərəfindən təqdim edilmiş "Təcili məlumatlar tabeli" və "Silahlı Qüvvələrdə silahların, texnikaların, əmlakların və digər maddi vəsaitlərin uçotu üzrə Əsasnamə" ilə təyin edilmiş müddətli və formalı məlumatlar, birləşmənin (hissənin) müvafiq anbar rəisinin məruzələri əsasında hesablanır.

Döyüş sursatlarının birləşməyə, hissəyə və yaxud bölməyə verilməsi miqdarı və müddətləri yuxarı komandanlıq tərəfindən müəyyən edilmədikdə, çatışmayan döyüş sursatlarına birləşmənin müvafiq xidmətinə sifariş təqdim edilir [2, s.2-5].

Döyüşə hazırlıq və döyüş vaxtı hissənin (bölmələrin) artilleriya sursatları ilə təminat üzrə təkliflər komandirin maddi-texniki təminat üzrə müavini tərəfindən RAS xidməti rəisi ilə birlikdə birləşmənin əməliyyat bölməsi (hissənin qərargah rəisi), artilleriya rəisi və hava hücumundan müdafiə rəisi ilə razılaşdırılaraq işlənib hazırlanır.

Mühəndis sursatları ilə təminat üzrə təkliflər birləşmənin (hissənin) mühəndis xidməti rəisi tərəfindən işlənib hazırlanır. Bu zaman hissə və bölmələrdə döyüş sursatlarının varlığı, döyüşün başlanmasına (marşın yerinə yetirilməsinə) qədər olan ehtiyatlar, məsrəf normaları, ehtimal olunan itkilər və döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün azaldılmaz ehtiyat normaları, döyüş sursatlarının hissə və bölmələr arasında bölüşdürülməsi, birləşmənin, hissənin və bölmələrin hazırlıq vaxtı, döyüş sursatlarının miqdarı və daxilolma müddətləri, sursat daşıyan bölmələrin sursat daşıma imkanları nəzərə alınır.

Sursatların nəql edilməsi imkanları nəqliyyat vasitələrinin varlığından və onların yükqaldırma qabiliyyətindən asılı olaraq təyin edilir.

Birləşmənin komandirinə döyüş sursatları ilə təminat üzrə təkliflər edilən zaman komandirin MTT üzrə müavini (mühəndis xidməti rəisi) məruzə edir. Məruzədə birləşmə (hissə) üçün müəyyən edilmiş ehtiyatların yaradılması qaydaları və müddətləri, hissələrdə (bölmələrdə) döyüşün (marşın) gedində məsrəf edilmiş və itirilmiş döyüş sursatlarının yerinin doldurulması qaydaları və müddətləri, yükləmə-boşaltma işlərinin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan şəxsi heyətin miqdarı və ayrılması vaxtı, döyüş sursatlarının hissələrə (bölmələrə) çatdırılması üçün tələb olunan avtomobil nəqliyyatının miqdarı göstərilir. Komandirin MTT üzrə müavininin (mühəndis xidməti rəisinin) təklifləri birləşmə (hissə) komandirinin qərarında və birləşmənin (bölmələrin) döyüş sursatları ilə təminat üzrə göstərişlərində nəzərə alınır.

Döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi zamanı döyüş sursatlarının bölmələr arasında bölüşdürülməsi və bölmələrin təminatı hesabları sursatların faktiki məsrəfindən, itkisindən və daxil olmasından asılı olaraq nizamlanır. Şəraitdən asılı olaraq döyüş sursatlarının bölmələr arasında yenidən bölüşdürülməsi aparıla bilər.

Döyüş sursatlarının müəyyən edilmiş məsrəfi və hissənin (bölmələrin) təmin olunması qaydaları haqqında məlumatlar hissəyə (bölmələrə) döyüş sənədləri və maddi-texniki təminat sənədləri ilə çatdırılır. Döyüş əmrində (döyüş sərəncamlarında) döyüş sursatlarının məsrəf normaları bölmələrə çatdırılır. Döyüş sursatlarının təyin edilmiş miqdarı və onların verilmə müddətləri, azalmayan ehtiyat, döyüş gününün sonuna olan ehtiyat maddi-texniki təminat üzrə əmrdə (mühəndis sursatları üçün-mühəndis təminatı sərəncamında) göstərilir.

Birləşmə (hissə) döyüş sursatlarını birliyin anbarlarından, həmçinin stansiyalardan, limanlardan, aerodromlardan (vertolyot meydançalarından) və başqa boşaltma yerlərindən ala bilər.

Döyüş sursatlarını almaq üçün əsas yuxarı təminat orqanının rəisi tərəfindən verilmiş naryad və qaimə, yükəndərən orqanın qüvvə və vasitələri ilə gətirilmiş döyüş sursatlarının müşayiət sənədləri ola bilər.

Döyüş sursatlarının birliyin anbarlarından, stansiyalardan və başqa boşaltma yerlərindən alınması birləşmənin etibarnaməsi əsasında nümayəndə tərəfindən, hissə daxilində isə təhvil-təslim sənədlərində imza etməklə qəbul edilir. Döyüş sursatlarının çatdırılması, adətən, yuxarıdan aşağıya – mərkəzin anbarlarından, stansiyalardan və başqa boşaltma yerlərindən birliyə mərkəzin nəqliyyatları ilə, birliyin anbarından birləşmələrə və hissələrə birliyin nəqliyyatı ilə, birləşmənin və hissənin anbarından bölməyə qədər hissənin nəqliyyatı ilə təşkil edilir.

Motoatıcı və tank hissələrində artilleriya sursatlarının bölmələrə çatdırılması bu hissələrin avtomobil nəqliyyatı ilə, lazım gəldikdə isə bölmənin döyüş təminatı məntəqəsinə qədər və silahın yanına qədər həyata keçirilir [3, s.74-76].

Artilleriya bölmələrinə hissənin anbarından döyüş sursatları birbaşa atəş mövqələrinə və ya təminat taqımlarının yerləşmə yerlərinə verilir. Tələb olunduqda döyüş sursatlarının çatdırılması üçün bölmələrin avtonəqliyyatı cəlb oluna bilər. Birliyin anbarlarından döyüş sursatları birbaşa olaraq, arada qalan orqanlara girməyərək bölmələrə, artilleriya döyüş sursatları isə atəş mövqələrinə çatdırıla bilər.

Döyüş sursatları artilleriya qruplarının nəzdində fəaliyyət göstərən artilleriya hissələrinə (bölmələrinə) tərkibindəki bu hissələri (bölmələri) ayırmış birləşmənin (hissənin) qüvvə və vasitələri ilə daşınır.

Yuxarı komandirin qərarına əsasən şəraitdən asılı olaraq birləşmənin və hissənin avtomobil nəqliyyatı özünə döyüş sursatları daşıya bilər. Belə ki, döyüş sursatlarını birliyin anbarlarından daşıyarkən birləşmənin (hissənin) nəqliyyatından, birləşmənin (hissənin) anbarlarından daşıyarkən isə bölmələrin nəqliyyatından istifadə edilməsi mümkündür. İkinci ešelonda (ehtiyatda) yerləşmiş birləşmə (hissə) döyüş sursatlarını, adətən, öz avtomobil nəqliyyatı ilə daşıyır.

Bəzi hallarda döyüş sursatlarının birləşməyə (hissəyə) daşınması dəmiryol, dəniz (çay) nəqliyyatı vasitəsi ilə boşaltma stansiyaları və ya limanlara qədər, həmçinin hava nəqliyyatı ilə həyata keçirilir. Bu zaman döyüş sursatlarının boşaldılması, qəbulu və yığılması yükalanın qüvvə və vasitələri ilə təşkil olunur.

Döyüş sursatlarının hava nəqliyyatı ilə daşınması enmə, paraşütlə və paraşütsüz tullama üsulları ilə həyata keçirilir. Konkret sursat nümunəsinin hava nəqliyyatından tullanılması istismar sənədlərinin və “Yüklərin paraşütlə tullanılması üzrə Təlimat”ın tələblərinə uyğun olaraq təşkil edilir.

Paraşütlə tullanılması nəzərdə tutulan döyüş sursatları hərbi nəqliyyat aviasiyası nümayəndəsinin rəhbərliyi altında üzərində içərisindəki yükü bildirən marka ilə markalanmış paraşüt-desant tarasına qablaşdırılmalıdır. Enmə üsulu ilə daşınan döyüş sursatları təyyarələrə (vertolyotlara) öz ştat qablaşdırma materiallarında (tarada) altlıqların üzərinə və paketlərə yığılmaqla yüklənilir. Paraşütsüz üsulla ancaq tüfəng və tapança patronlarının tullanılmasına icazə verilir. Bu zaman bir qablamanın çəkisi 60 kq-dan çox olmamalıdır. Döyüş sursatları birləşməyə (bölmələrə) maddi-texniki təminat bölməsinin nəqliyyatı ilə daşınır. Döyüş sursatlarının daşınmasının təşkili və həyata keçirilməsi üzrə cavabdehlik hissə komandirinin maddi-texniki təminat üzrə müavininə həvalə edilir.

Tankların, özüyəriyən artilleriya qurğularının və topların, piyadaların (PDM) və desantın döyüş maşınlarının (DDM), zirehli transportyorların döyüş dəsti döyüşün gedişində (arxa cəbhəyə çıxarılmadan) birbaşa döyüş düzlüklərində, marş zamanı isə dincəlmə, yaxud təyin edilmiş rayonlarda, həmçinin dayanacaqlarda və ya göstərilmiş mövqələrdə doldurulur.

Sursatların birbaşa döyüş maşınlarının yanına daşınması mümkün olmadıqda döyüş sursatları olan avtomobillər texnikaya yaxın məsafədə yerləşdirilir. Döyüş maşınları növbə ilə avtomobil nəqliyyatının yerləşdiyi rayona çıxarılır və döyüş dəsti doldurulur.

Döyüş sursatlarının düzgün istismarı – döyüş istifadəsinə keyfiyyətli və vaxtında hazırlanması, döyüş vaxtı istifadə normalarına və qaydalarına ciddi riayət olunması, vaxtında və keyfiyyətli texniki xidmətin keçirilməsi, saxlanma və nəqlənmə zamanı təhlükəsizlik və yanğın əleyhinə tədbirlərə ciddi riayət olunması ilə əldə edilir [1, s.98-101].

Döyüş sursatlarının istifadəyə hazırlanması onların doldurulmasından, mərmilərin üzərindən yağların, qumun, çirkin silinməsindən, baxışından, təyinatına, yığılma partiyalarına və çəkinin dəyişmə işarələrinə görə qruplaşdırılmasından ibarətdir. Birləşmənin (hissənin) anbarında bütün ehtiyat döyüş sursatları, adətən, avtomobillərdə və qoşqularda saxlanılır. Komandir müavininin göstərişinə əsasən ehtiyat döyüş sursatlarının bir qismi yerə yığıla bilər. Yerə yığılmış döyüş sursatları sığınacaqlarda və

ya açıq meydançalarda yerləşdirilir. Son doldurulma vəziyyətinə gətirilmiş döyüş sursatları hündürlüyü 2 metrə qədər olan, doldurulmayan döyüş sursatları isə hündürlüyü 2,5 metrə qədər qalaqlara (ştabellərə) yığılır. Bir meydançada aralarındakı məsafə 40 metrdən az olmamaq şərti ilə üçə qədər qalaq (ştabel) yerləşdirilir. Adi döyüş sursatları üçün açıq meydançalar biri-birindən 50 m məsafədə, xüsusi təyinatlı döyüş sursatları və pirotexniki vasitələr üçün 100 metrdən az olmayan məsafədə seçilir. Döyüş sursatları olan nəqliyyat vasitələri və qalaqlar sığınacaqlarda yerləşdirilən zaman onlar arasındakı məsafə iki dəfə azaldılır.

Bir qalaqda və bir avtomobildə, adətən, eyni kalibrli və eyni yığılma partiyalı artilleriya sursatları yığılır. Bir qalaqda yığılan döyüş sursatlarının həcmi istismar üzrə əsasnamələrdə (təlimatlarda) təyin edilmiş ölçülərdən çox olmamalıdır.

Nasaz (istifadəyə yararsız) döyüş sursatlarının birləşmənin (hissənin) anbarlarında və bölmələrdə saxlanmasına, həmçinin onların saz döyüş sursatları ilə birlikdə nəql edilməsinə icazə verilmir. İstifadəyə və nəql edilməyə təhlükəli döyüş sursatları aşağıdakılardır:

- partlayış və yanğın təsirinə məruz qalmış, zərbə izləri olan və naməlum əzikli, yanğından qalmış partladıcı, həmçinin yürüş vəziyyətində qoyulmamış, membranı əzilmiş və ya cırılmış partladıcı son doldurulma vəziyyətinə gətirilmiş artilleriya sursatları;
- qoruyucu tipli partladıcıları olan mühəndis minaları istisna olmaqla qalan bütün növ doldurulmuş minalar.

İstifadəyə yararsız döyüş sursatları müəyyən edilmiş qaydada məhv edilir. Döyüş sursatlarının məhv edilməsi haqqında akt tərtib edilir, hərbi hissə komandiri tərəfindən təsdiq olunur və “Partlatma işlərinin uçotu jurnalı”nda müvafiq qeydlər aparılır. Təmir tələb edən döyüş sursatları ordunun artilleriya baza və anbarlarına təxliyə edilir.

Döyüş sursatlarının nəql edilməsi üçün yanğınsöndürmə vasitələri və qırmızı bayraqlarla təchiz olunmuş avtomobillər və qoşqular ayrılmalıdır.

Döyüş sursatlarının nəql edilməsi zamanı aşağıdakılar qadağandır:

- maşının mühərrikini açıq alovla qızdırmaq;
- avtomobillərin (avtoqatarların) yaxınlığında siqaret çəkmək;
- maşın kolonunu (nəqliyyat vasitələrini) yaşayış məntəqələrində saxlamaq;
- döyüş sursatları ilə birlikdə yandırıcı mayelər (kerosin, benzin və s.) daşımaq.

Döyüş sursatlarını ancaq saz qablaşdırma materiallarında nəql etməyə icazə verilir. Avtomobillər və qoşqular onların yükqaldırma qabiliyyətli, banın və yükün qabaritləri, yolun keçmə qabiliyyəti nəzərə alınmaqla yüklənir. Döyüş sursatları olan yeşiklər banın uzununa və eninə cərgələrlə üstdəki cərgənin yeşiklərinin hərəkət zamanı düşməməsi şərti ilə yüklənir. Yuxarı cərgənin yeşiklərini banın bortunun kənarlarından 1/2 hündürlüyündən çox olmamaq şərti ilə, yeşiyin hündürlüyü 16 sm olduqda onun 1/3 hündürlüyü qədər çıxarılmasına icazə verilir.

Avtomobil nəqliyyatı bölməsinin komandiri (maşın başçısı) və sürücü döyüş sursatlarının nəql olunmasına dair sənədlərin tələblərini dərindən bilməlidirlər. Onlar döyüş sursatlarının qəbul edilməsindən yükalana təhvil verənə qədər sursatların saxlanmasına cavabdehlik daşıyırlar.

Maşın başçısına və ya sürücüyə döyüş sursatlarının daşınması üçün tapşırıq verərkən avtomobil nəqliyyatı bölməsinin (sursat daşıyan bölmənin) komandiri aşağıdakıları göstərir:

- öz qoşunlarının vəziyyəti və düşmən haqqında məlumatları;
- getmə vaxtını;
- əsas və ehtiyat hərəkət marşrutlarını;
- döyüş sursatlarını alanı, çatdırılma məntəqəsini (döyüş yerini) və vaxtını;
- nəql olunan döyüş sursatlarının miqdarını və adını (indeksini);
- qayıtma vaxtını;
- təyin edilmiş yerə gəlmə haqqında və tapşırığın yerinə yetirilməsi haqqında məruzə etmə qaydalarını [1, s.158-159].

Maşın başçısına, bunlardan əlavə, mühafizə üçün ayrılmış qüvvə və vasitələri, onların tərkibini göstərir.

Nəticə

Müasir dövrdə hissə və bölmələr üçün döyüş sursatları ehtiyatı döyüşün əvvəlində yaradılmalı, döyüş gününə olan məsrəfi, azalmayan ehtiyatları, döyüş gününün sonuna ehtiyat normaları müəyyən edilməli, həmçinin döyüş sursatlarının gəlmə müddətləri və miqdarı düzgün planlaşdırılmalıdır. Döyüş sursatlarının lazımı ehtiyatlarının yaradılması, düzgün eşelonlaşdırılması, saxlanması və qorunması ilə briqadanın döyüş hazırlığında müvəffəqiyyətin qazanılmasına nail olunur.

Ədəbiyyat

1. Наставление по обеспечению боевых действий соединений и частей сухопутных войск. Часть 3 Техническое обеспечение. Москва, Военное издательство 2006. 271 с.

2. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qoşunlarda döyüş sursatlarının döyüş dəsti və qoşun ehtiyatı normalarının müəyyən edilməsi haqqında təlimat. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 21 sentyabr 2014-cü il tarixli 14 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2015, 10 s.

3. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qoşun (gəmi) təsərrüfatı haqqında Əsasnamənin qüvvəyə minməsi haqqında təlimat. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 4 iyul 2014-cü il tarixli 1 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2014, 168 s.

Аннотация**Организация обеспечения боеприпасами мотострелковой бригады
Айдын Наджафов, Азер Гаджиев**

В этой статье произведен анализ по совершенствованию материально-технической базы, организация обеспечения боеприпасами, своевременного создания войсковых запасов, правильное их эшлонирование и целенаправленное применение в современном бою.

Ключевые слова: материально-техническое обеспечение, боеприпасы, материальные средства, подвоз, запасы.

Abstract**The organization of infantry brigade's maintaince with rockets and ammunition
Aydın Najafov, Azer Hajiyev**

In the article it was analyzed the enhacement of logistics, the organization of supplies maintaince, establishment of necessary troop reserves and proper echelons and identified the rules of their application.

Keywords: logistics, ammunition, material means, transport, reserve.

UOT 355/359

DAXİLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ HAQQINDA

polkovnik-leytenant Sahib Mürsəlov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının

Xülasə. Məqalədə daxili təhlükəsizliyin etimologiyasından, prinsiplərindən və ona yönələn təhdidlərin təsnifatından bəhs edilir.

Açar sözlər: daxili təhlükəsizlik, ictimai-siyasi sistem, daxili və xarici şərtlər, daxili və xarici təhdidlər.

Daxili təhlükəsizlik dövlətin milli təhlükəsizlik sistemində əsas yer tutur. Çox zaman daxili təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin sinonimi kimi istifadə edilir. Müasir qloballaşma şəraitində daxili aləmlə xarici amillər arasında qarşılıqlı təsirin dərinləşməsi ölkənin daxili təhlükəsizliyini müxtəlif tip təhdidlərlə üz-üzə qoyur. Odur ki, qloballaşma şəraitində ölkənin daxili təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ən vacib məsələ hesab edilir.

Məqələnin məqsədi daxili təhlükəsizliyin milli təhlükəsizlik sistemində yeri və rolunu, ona təsir edən əsas daxili və xarici şərtləri, həmçinin təhdidləri aydınlaşdırmaqdır. Təhlil zamanı tarixi, politoloji və müqayisəli təhlil metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

İnsan cəmiyyətinin yaranması və inkişafı hər zaman təbiətdən, düşmən və texniki obyektlərdən gələn müxtəlif təhdidlərin aradan qaldırılması ilə bağlı olub. Məhz bu səbəbdən insan cəmiyyətinin ən mühüm fəaliyyət və inkişaf şərti təhlükəsizliyin təmin olunması hesab edilir.

Təhlükəsizlik insanın, cəmiyyət və dövlətin həyati mühüm maraqlarının daxili və xarici təhdidlərdən mühafizə olunmasından ibarətdir.

“Milli təhlükəsizlik” termini nisbətən yaxın keçmişdə meydana çıxıb. XX əsrin II yarısından Avropa və Asiya ölkələri xalqlarının leksikonunda “müdafiə qabiliyyəti”, “dövlət təhlükəsizliyi” anlayışları olmayıb. Hesab edilir ki, bu termin ilk dəfə 1904-cü ildə ABŞ Prezidenti D. Ruzveltin Konqresə ünvanladığı müraciətində işlədilib. Həmin müraciətdə Panama kanalı zonasının birləşdirilməsi “milli təhlükəsizlik” maraqları kimi əsaslandırılmışdır [1, s.5].

Əksər ölkələrdə istifadə edilən “dövlətin təhlükəsizliyi” anlayışı, ilk növbədə konstitusiya quruluşunun qorunması, suverenliyin və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi anlamını verir. Lakin buna insanın və cəmiyyətin müdafiəsi prizmasından yanaşmaq lazım gəlir. Dövlət özünün bütün atributları, institutları və orqanları ilə insanların və cəmiyyətin maraqlarına xidmət etməlidir.

Təhlükəsizlik sabitliklə vəhdətdədir. Sabitlik – destruktiv amillərin təsiri altında sistemin öz funksiya və xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq qabiliyyəti kimi başa düşülür. Təhlükəsizliklə sabitlik arasında birbaşa asılılıq mövcuddur. Sistem nə qədər sabit olarsa, onun təhlükəsizlik səviyyəsi də yüksək olar [2].

Hazırda ictimai həyatın bütün sahələrinin qloballaşması və beynəlmilləşməsi şəraitində daxili və xarici təhlükəsizlik arasında sərhədlər itmiş, bir çox təhdidləri, məsələn, beynəlxalq terrorizm, narkobiznes, ekoloji və təbii fəlakətləri hansısa bir bölgüyə ayırmaq mümkün deyil [3].

Təhlükəsizliyin təmin edilməsinin ümumi sistemində daxili təhlükəsizlik həlledici yer tutur. Bütün dövlətlər tarixboyu xarici və daxili təhdid və çağırışlarla rastlaşıb. Lakin daxili səbəblər – dövlətin daxili-siyasi sabitliyinin pozulması dövlətin mövcudluğuna ciddi zərbə vura bilər [4].

Daxili təhlükəsizlik ölkənin daxili-siyasi həyatının və bütün atributlar daxil olmaqla ictimai-siyasi sistemin təhlükəsizliyi deməkdir. Ona görə də onun təmin edilməsi, təkcə siyasi deyil, həm də iqtisadi, hərbi, ideoloji və informasiya sahəsinin fəaliyyəti, eləcə də təşkilati və digər üsul və vasitələr kompleksidir. Bu zaman forma, üsul və vasitələrin seçilməsinə həlledici rol siyasətin özünə və ölkənin siyasi rəhbərliyinə məxsusdur.

Daxili təhlükəsizlik bir sıra daxili və xarici şərait və amillərdən asılıdır və müvafiq prinsiplər əsasında siyasət subyektləri tərəfindən formalaşdırıla bilər. Dövlətin daxili təhlükəsizliyinin təmin edilməsi siyasətinin formalaşdırılması qanunauyğunluqlarını əks etdirən prinsipi iki qrupa bölmək olar. Birinci qrupa aşağıdakı prinsiplər aid edilir:

– **alternativlik**, bu o deməkdir ki, strateji istiqaməti taktiki və əməliyyat səviyyəsində saxlamaqla təhlükəsizliyin, o cümlədən daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi daxili və xarici siyasi vəziyyətlə müəyyən edilən çoxşaxəli siyasi fəaliyyətdən ibarətdir;

– **qarşılıqlı uyğunlaşma prinsipi** daxili təhlükəsizliyin təmin edilmə siyasətinin müxtəlif sosial-siyasi sistemlərinin dəyərləri, məqsəd və maraqları nəzərə alınmaqla qarşılıqlı təsir əsasında aparılmasını tələb edir;

– **çeviklik prinsipi**, daxili təhlükəsizliyin effektiv siyasəti çərçivəsində məqsədyönlü siyasi idarəetmə ilə müəyyən edilən siyasi proseslərlə yanaşı, dövlət və cəmiyyətin həyatında özünü tənzimləyən proseslərin, həmçinin münaqişələrin həllində qeyri-güc və güc metodlarının istifadəsini tələb edir [5, s.11].

İkinci qrupu dövlətin daxili təhlükəsizliyinin təmin edilməsi siyasətinin siyasi texnologiyalar səviyyəsində formalaşdırılması prinsipləri təşkil edir. Bu prinsiplər:

– simmetrik və bir-birini əvəz etmək xüsusiyyətinə malikdir, bu da təhlükəsizlik siyasətinin alternativlik və çeviklik prinsiplərinin həyata keçirilməsinə imkan verir, bəzi hallarda təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahələrində diqqəti dövlət və ictimai-siyasi idarəetmədə (“möhkəm” strategiyalar), digər hallarda özünü tənzimləyən ictimai prosesləri (“yumşaq” strategiya) stimullaşdırmada cəmləşdirir;

– bu prinsiplər kifayət qədər universal xarakterə malikdir və müxtəlif təbiətli sosial sistemlərin təmin edilməsi üçün istifadə edilə bilər. Bu universallıq sayəsində, sosial sahədə sinerji (qarşılıqlı əlaqə) effekti təmin olunur, bu da müəyyən şəraitdə insan, cəmiyyət və dövlətin təhlükəsizlik səviyyəsini siyasi idarəetmədən daha effektiv təmin edə bilər;

– bu prinsiplərin iyerarxiyasının əsasını sistemli yanaşma təşkil edir. Bu, o deməkdir ki, bu cür prinsiplər dövlətin bütövlüyünün və müvafiq imicinin yaradılması əsasında onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi texnologiyalarına aiddir, digəri – yeni təhlükəsizlik səviyyəsini müəyyən edən yeni strukturların yaranma texnologiyalarına, üçüncüsü – dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sisteminin fəaliyyəti çərçivəsində yeni funksiyalar və mənəvi (intellektual, informasiya), sosial (ictimai), siyasi, iqtisadi, hərbi, milli və ekoloji proseslərə inteqrasiya xarakteri verir [5, s.11–12].

Təklif edilən prinsiplərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, “yumşaq” siyasi strategiyaların istifadəsi ədalətli və güclü dövlət imicinin təmin edilməsi və saxlanması siyasəti əsasında yeni təhlükəsizlik səviyyəsini əldə edilməsini nəzərdə tutur. Bu halda münaqişələrin həlli üçün əksər hallarda güc tətbiq olunmur. Digər hallarda daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsində “çevik” siyasi strategiyaların tətbiqi nəzərdə tutulur. Onların əsasında dəyər, məqsəd və maraqlar sahəsində istənilən qəsdlərə əməli reaksiya verən güclü dövlətin imici formalaşdırılır və saxlanılır. Dövlətin daxili təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə praktiki siyasətdə bir-birini tamamlayan bu cür strategiyalar dialektik qarşılıqlı əlaqədədir, bu da ümumilikdə siyasətə strateji istiqamət, alternativlik, taktiki çeviklik və əməliyyat effektivliyi verir.

Beləliklə, daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi prinsipləri dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin neqativ daxili və xarici siyasi proses, hadisə və amillərə qarşı davamlı ola bilməsi ilə xarakterizə edilən şəraitin formalaşmasına yönəlmişdir [6, s.14].

Ölkənin daxili təhlükəsizliyinə təsir edən **əsas daxili şərtlər** aşağıdakılardır:

- adət-ənənə, mənəviyyat, həmçinin xalqın özünü dərk etməsinin özünəməxsusluğu;
- fərdin cəmiyyətdə daxili azadlığı;
- inkişafın tarixi mərhələləri və ritmi, özünü-təşkilətmə prinsipləri, həmçinin təhlükəsizlik sisteminin, milli maraqlar və cəmiyyətin dəyərlərinin müdafiəsinin təşkili ənənələri;
- fərd və cəmiyyətin öz vətəninin müdafiəsi üzrə aktiv fəaliyyət qabiliyyəti;
- cəmiyyətdə baş verən siyasi proseslər;
- fərdin cəmiyyətdə siyasi mədəniyyət səviyyəsi.

Bütün bu şərtlər ölkənin bütövlüyünə, xüsusilə də daxili və siyasi təhlükəsizliyinə təsir göstərir və milli təhlükəsizliyin ümumi sistemində daxili təhlükəsizliyin xüsusi yerini və rolunu müəyyən edir.

Əmin-amanlıq, həmrəylik, cəmiyyətdə ictimai razılıq, xalqın vəhdəti, azadlıq, düzgünlük və ədalət daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Millətin bu və digər ənənəvi dəyərləri və mentaliteti, konstitusiya və demokratiya prinsipləri, vətəndaşın hüquqlarına riayət olunması ilə ahəngi XXI əsrdə dünya ictimaiyyətinin siyasi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində öz yerini tutmalıdır.

Daxili təhlükəsizlik strategiyasının formalaşdırılması və realizə olunması zamanı təkcə siyasi dəyərlərin deyil, həm də fərdin, cəmiyyətin və dövlətin həyatı vacib maraqlarının müdafiəsi üzrə prioritetlərin müəyyən edilməsi zəruridir.

Təhlükəsizliyin daxili aspekti fərdin sosial-iqtisadi, mülki və siyasi hüquqlarının təmin edilməsi və etibarlı müdafiəsindən ibarətdir. Bəşər sivilizasiyasının tarixi inkişaf təcrübəsi göstərir ki, müəyyən şəraitlərdə cəmiyyətin, hətta hakimiyyətin özünün təhlükəsizliyi əhalinin müxtəlif təbəqələrinə, sosial qruplara və dövlətin ayrı-ayrı vətəndaşlarına münasibətdə repressiv siyasət yolu ilə təmin edilə bilər. Belə siyasət yürüdən hakimiyyət nəinki cəmiyyətin və şəxsiyyətin maraqlarını ciddi təhdid edir, həmçinin antihumanist və antixalq qüvvəsi kimi çıxış edir.

Bu hakimiyyətin fəaliyyəti həm vətəndaşlar, həm də cəmiyyət üçün o halda ciddi təhlükə yaradır ki, həmin fəaliyyət dərinə kök salmış iqtisadi, sosial-siyasi, mədəni və digər strukturların dağılmasına, əhalinin yaşayış səviyyəsinin kəskin sürətdə aşağı düşməsinə, sosial qruplar arasında qarşıdurma hallarının artmasına gətirib çıxarır. Cəmiyyətdə real və mövcud hakimiyyətin yürütdüyü siyasət ölkənin milli maraqları ilə ziddiyyət təşkil edərsə, suverenliyin və təhlükəsizliyin zəifləməsinə, dövlətin nüfuzunun itirilməsinə gətirərsə, həmin hakimiyyət cəmiyyətdə destruktiv qüvvəyə çevrilir.

Beləliklə, daxili təhlükəsizlik – ictimai-siyasi sistemin bütün atributlarını əhatə edən sosial sferanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Onun təmin edilməsi yalnız siyasi deyil, həmçinin iqtisadi, ideoloji, informasiya, təşkilati və digər forma, vasitə və metodlar kompleksini nəzərdə tutur. Lakin bununla yanaşı, forma, metod və vasitələrin seçimində həlledici rol siyasətin özünə, ölkənin siyasi rəhbərliyinə, şəxsən ölkə liderinə və rəhbərinə məxsusdur.

Ölkənin daxili təhlükəsizliyinə təsir edən əsas xarici şərtlər isə aşağıdakılar hesab edilir [5, s.13-14]:

1. ölkənin coğrafi vəziyyəti;
2. dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu;
3. dövlətin ətrafında mövcud olan siyasi vəziyyət, digər dövlətlərlə münasibətlərin xarakteri;
4. dövlətin və cəmiyyətin tarixən formalaşması, inkişafı və mövcud durumu;
5. təbii qoruyucu hüduqların mövcudluğu;
6. xarici təhdid və təhlükələrin dərəcəsi.

Müasir şəraitdə daxili təhlükəsizlik bir sıra amillərdən asılıdır:

1. Dövlət hakimiyyətinin və siyasi sistemin vəziyyəti, xalqın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının təmin olunması üzrə onun fəaliyyəti, daxili nizam-intizamın mühafizə olunması, digər dövlətlərlə sülh və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi.

2. Dövlət hakimiyyəti və orqanları ölkənin inkişafında maraqlı olmayan, çirkin antidövlət məqsədləri güdən qüvvə və elementlərin təsirinə məruz qalır. Belə ki, bir sıra ölkələrdə fəaliyyət göstərən “kriminal industriya” siyasi məqsədlərin həlli üçün geniş təsir imkanlarına malik olur:

- dövlət siyasətinə təsir göstərir;
- millətçi və separatçı hərəkatları dəstəkləyir, onları silah və pulla təchiz edir;
- silahlı münaqişə zonasında iri hərbişdirilmiş qruplaşmaların hərbi əməliyyatlarını maliyyələşdirir;
- KİV-ə, kompüter və informasiya şəbəkələrinə müdaxilə edir;
- seçkinin və referendumun nəticələrini dəyişməyə cəhd göstərir;
- cəmiyyətdə müxtəlif cür kataklizmlər yaradır.

3. Beynəlxalq arenada bir çox ölkələrin resurs uğrunda mübarizəsi kəskinləşmiş, nəticə etibarlı ilə təhlükəli proseslərin – siyasi böhranların, qarşıdurmaların, müharibə və münaqişələrin meydana gəl-

məsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, 1998-ci ildə Yaponiya və Braziliyada valyuta böhranı Rusiyada ABŞ dollarına münasibətdə rublun enməsinə və inflyasiyanın artmasına yetərli təsir göstərmişdi. 2000-ci ildə Qərbi Avropa ölkələrində benzin böhranı ilə əlaqəli payız hadisələri Rusiya Federasiyasında yənəcə-sürtgü materiallarının qiymətlərinin yüksəlməsinə, onun ardınca isə qida məhsullarının qiymətlərinin artmasına səbəb olmuşdu. 2001-ci ilin payızında neftin qiymətinin enməsi bütün dünyada daxili-siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdi.

4. Son illər daxili-siyasi təhlükəsizlik problemi ona görə kəskinləşib ki, dövlət hakimiyyətinin əhalinin şüur və davranışına təsiretmə imkanları kifayət qədər artıb. Rəsmi hakimiyyət sərəncamında olan güc strukturları və nəzarət altında olan KİV-in köməyi ilə əhaliyə münasibətdə müvəffəqiyyətli irimiqyaslı kompaniya aparır. Bütün bunlar ayrı-ayrı ölkələrin vətəndaşlarının müdafiə olunmaq, həmçinin hakimiyyəti islah etmək və ya dəyişmək qabiliyyətini zəiflədir.

5. XX əsrin sonlarında Qərbi Avropanın, Mərkəzi Asyanın, Şimali Amerikanın, Rusiyanın ayrı-ayrı regionlarında islamın təsirinin əhəmiyyətli dərəcədə güclənməsi daxili-siyasi təhlükəsizlik problemini kəskinləşdirir. Xüsusən də suriyalı qaçqınların Avropa ölkələrinə pənah gətirməsi bu ölkələrin daxili təhlükəsizliyi üçün ciddi problemlər törədir. Avropanı ksenofobiya dalğası bürüməkdədir. Bundan istifadə edən ultrasağlarmiqrantlar əleyhinə şüarlar səsləndirir, millətçi qüvvələri onlara qarşı yönləndirir.

Beləliklə, ölkənin durumu və inkişafından asılı olaraq, daxili-siyasi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılar hesab edilə bilər:

- cəmiyyətin özünün siyasi quruluşunun, onun siyasi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- hakimiyyət qolları arasında hakimiyyətin bölgü prinsipinin praktiki olaraq həyata keçirilməsi;
- vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və onun ictimai həyata təsirinin gücləndirilməsi;
- təsirli fəaliyyətin təmin edilməsi məqsədilə mərkəzi və yerli hakimiyyət subyektləri arasında saquli xətt üzrə balanslaşdırılmış hakimiyyətin yaradılması;
- bütün çağırışlara, o cümlədən beynəlxalq terrorizmə, islam radikalizminə, separatizmə münasibətdə mərkəzi və yerli hakimiyyət subyektlərinin adekvat reaksiyası. Bu reaksiya sistemli və qabaqlayıcı xarakterə malik olmalıdır, əks təqdirdə hakimiyyətin fəaliyyətsizliyi özbaşınalıq eyforiyasına gətirib çıxara bilər;
- cəmiyyəti və onun vətəndaşlarını real mühafizə edən dövlət siyasətinin formalaşdırılması, inkişafı və təkmilləşdirilməsi, bu prosesdə vətəndaşların rolunun artması [5, s.18–19].

Beynəlxalq həyatın bütün sferalarını əhatə edən geosiyasi kataklizmlər XX əsrin sonlarında daxili təhdidlərin, münaqişə və təhlükələrin yaranması prosesini sürətləndirib. Bu mərhələdə daxili təhlükəsizliyə aşağıdakı təhdidləri göstərmək olar:

Daxili təhdidlər:

- dövlət hakimiyyətinə rəhbərlik edən hakim elitanın səhvi;
- bir sıra ölkələrdə baş verən iqtisadi, sosial-siyasi, milli, dini və digər proseslərdə qeyri-sabitlik (Yunanıstan, Avropa Birliyi ölkələri, Türkiyə, İraq, Suriya və s.);
- millətçiliyin, icmalararası və digər ziddiyyətlərin doğurduğu münaqişələr;
- hakimiyyətin hərəkətsizliyi nəticəsində ayrı-ayrı ölkələrdə və regionlarda yaranan siyasi ekstremizmin və terrorizmin, mütəşəkkil cinayətkarlığın mövcudluğu və yüksəlişi;
- cəmiyyətdə şəxsiyyətin hüquqlarının məhdudlaşdırılması və tapdanması.

Xarici təhdidlər – digər dövlətlərlə xarici ziddiyyətlərdən meydana gəlir. Onlar sırf xarici siyasət, milli-dövlət maraqları sferasına aid olur. Xarici təhdidlər ümumi mənbəyə, həmçinin özəl və spesifik səbəblərə malik olur. Onlar birlikdə hərəkət edir, baxmayaraq ki, hər dəfə ön plana ya ümumi, ya xüsusi, ya da az təsadüf edilən səbəblər çıxır. Beynəlxalq arenada və ya hər hansısa bir regionda sabit qüvvələr nisbəti, ilk növbədə hərbi-strateji və siyasi tarazlıq pozulan zaman həmin səbəblər özünü büruzə verir.

Bu şəraiti gözdən keçirərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, həmin təhdidlərin ümumi mənbə və səbəbləri əksər ölkələr üçün yeni əsrdə aşağıdakı kimi təxmin edilə bilər:

1. Bu gün dünyada elə qüvvələr mövcuddur ki, onlar üçün hərbi güc bu və ya digər məsələnin həllində əsas arqument kimi qalmaqdadır. Son illərin hadisələri onu göstərir ki, bir sıra dövlət rəhbərləri öz hegemonçu və millətçi məqsədlərini güc vasitəsilə həyata keçirməyə cəhd göstərir. Onların digər ölkələr və xalqlar üçün təhlükəli niyyətləri qalmaqdadır və həmin niyyətlər də real hərbi gücə söykənir. Bu ona dəlalət edir ki, sosial problemlər, beynəlxalq mübahisə və ziddiyyətlərin hərbi güc yolu ilə həllinin yolverilməzliyi hələ ictimai rəydə qəti şəkildə təsdiqini tapmayıb. Bu cür vəziyyət özünü ABŞ-ın 1991-ci ildə İraqa, 1999-cu ildə Yuqoslaviyaya, 2001–2002-ci illərdə Əfqanıstana, 2004-cü ildə İraqa müdaxiləsində göstərir. 2008-ci ilin avqustunda Rusiyanın Gürcüstana hərbi müdaxiləsi, 2011-ci ildən başlamış və hələ də davam edən “Ərəb baharı” və 2014-cü ildə Ukraynanın Krım bölgəsini özünə ilhaq etməsi də analoji misal kimi qeyd oluna bilər.

2. “Qaynar rayonlar”ın yaxınlığında yerləşən regionlarda beynəlxalq münasibətlərin subyektləri arasında münaqişələrin kəskinləşməsi mümkünlüyü. Belə rayonlar: Qərbi Avropada – Yuqoslaviya, Mərkəzi Asiyada–Əfqanıstan, Tacikistan, Yaxın Şərqdə – Fələstin, Suriya, İraq və s. hesab edilir. Həmin regionlarda hərbi-siyasi şəraitin qeyri-sabit olması və ayrı-ayrı ölkələrin və sistemdənəkar faktorların öz hərbi potensialını artırması regional və beynəlxalq təhlükəsizliyi ciddi təhdid edir. ABŞ və NATO SQ-də ixtisarlara hərbi imkanların aşağı enməsinə gətirməyib, əksinə, qoşunların yeni və təsirli silah növləri ilə təchiz edilməsi bu boşluğu aradan qaldırır.

Zaman ötdükcə müxtəlif ölkələrə qarşı siyasi, iqtisadi və digər təzyiq vasitələrindən istifadə etməklə cəhdləri nəzərə çarpır.

Beləliklə, texniki və texnoloji üstünlüyə yiyələnmək cəhdi özünün həm psixoloji, həm də maddi əhəmiyyətini saxlayır. Hansısa bir ölkənin yeni silah növlərinin yaradılması istiqamətində texnoloji meyli dövlətlər arasında münasibətlərdə şübhəli mühit, etimadsızlıq yarada, habelə daxili sabitliyi zəiflədə bilər.

Müasir şəraitdə daxili-siyasi təhdidlərin səviyyəsini azaltmaq üçün hansı tədbirlər görmək lazımdır?

1. Təhdidlərə reaksiya onların xarakterinə və miqyasına uyğun adekvat və zamanında olmalıdır;

2. Daxili-siyasi proseslərin inkişafında öngörmənin, proqnozlaşdırmanın təmin edilməsi, qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi ölkənin daxili təhlükəsizliyini sarsıdan təhdidlərin aradan qaldırılması və neytrallaşdırılması istiqamətində vaxtından əvvəl preventiv tədbirlərə çevrilməlidir;

3. İstənilən dövlətin təhlükəsizlik sisteminin beynəlxalq regional (Ümumavropa, Asiya-Sakit okean) və qlobal təhlükəsizlik sistemləri, həmçinin digər dövlətlərin, xüsusən də qonşu dövlətlərin milli təhlükəsizlik sistemləri bir-biri ilə əlaqəlidir. Burada kollektiv təhlükəsizlik sistemi xüsusi yer tutur (məsələn, “MDB ölkələrinin Kollektiv Təhlükəsizliyi haqqında” müqavilə);

4. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi vəzifələrinin həlli üçün cəm edilən bütün qüvvə və vasitələrdən rəşional və effektiv istifadə. Bura daxildir: SQ, təhlükəsizlik xidmətləri, DİN-in qoşun və qüvvələri, kəşfiyyat, sərhəd xidmətinin orqanı və qoşunları, mülki müdafiə (təbii fəlakətlərlə mübarizə), gömrük xidməti, vergi polisi və s.;

5. Daxili təhlükəsizliyin xarici təhdidlərdən təmin edilməsi. İstənilən ölkənin daxili və xarici-siyasi təhlükəsizliyi ilə silahlı qüvvələrinin durumu arasında bilavasitə qarşılıqlı əlaqə mövcuddur;

6. Demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyan və ya artıq o yolda olan dövlətlərdə dövlət hakimiyyət sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;

7. Cəmiyyətdə harmonik millətlərarası münasibətlərin formalaşdırılması, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi və sosial-siyasi sabitliyin saxlanılması;

8. İnsanın və vətəndaşın şəxsi təhlükəsizliyinin, onun konstitusion hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi [5, s.19].

Yeni əsrdə daxili təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas istiqamətləri hesab edilə bilər:

– konstitusion müddələrin realizəsi prosesində hakimiyyətin əsas qanadları arasında “qarşıdurma” səviyyəsini azaldılması;

– müxtəlif siyasi qüvvələrlə davamlı balans yaratmaq, məsuliyyət sferalarını müəyyənləşdirmək və imkan daxilində onların səylərini birləşdirməklə dövlət idarəçiliyində və cəmiyyətdə sosial-siyasi proseslərdə təsirli iştiraka nail olmaq;

- geniş xalq təbəqələrinin dövlət və cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə sosial-siyasi proseslərdə iştirakı;
- icraedici hakimiyyətin fəaliyyəti, büdcə xərcləri, kadr siyasəti üzərində mülki və parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi, SQ-dən təyinatı üzrə istifadə edilməsi;
- cəmiyyətin durumu, böhran şəraitinin yaranma səbəbləri və onları aradan qaldırma tədbirləri haqqında dövlət və hökumət başçılarının xalq qarşısında vaxtaşırı hesabat verməsi.

Nəticə

Beləliklə, deyilənlərdən bu qənaətə gəlmək olur ki, etibarlı daxili təhlükəsizlik təmin edilmədən dövləti sabit, möhkəm və qüdrətli saymaq olmaz. Müasir dünyada daxili təhlükəsizliyin etibarlı təmin edilməsi, yalnız demokratik prinsiplərə ciddi əməl etməklə, demokratik ruhlu islahatları davam etdirməklə mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Проскурин. Национальная безопасность страны. Москва, 1991, 65 с.
2. Зеркалов Д. В.. Политическая безопасность. Книга 1. Проблемы и реальность. 2,5 МБ Хрестоматия. К.: Основа, 2009, 631 с.
3. Внутренняя и внешняя безопасность (bugabooks.com/book/136.../12-1-vnutrennyaya-i-vneshnyaya-bezopasnost.html).
4. Внутренняя безопасность государства (www.milresource.ru/VV-Chapter-1.html).
5. Жуковский М.В. Основы государственного управления в сфере национальной безопасности / Лекция. М.: ВАГШ, 2000, 1,5 п.л.
6. Жуковский М.В. Политические аспекты национальной безопасности / Лекция. М.: ВАГШ, 2002, 1,5 п.л.

Аннотация

О некоторых вопросах внутренней безопасности Сахиб Мурсалов

В статье рассматривается этимология внутренней безопасности, ее принципы и классификация угроз, создаваемых для нее.

Ключевые слова: внутренняя безопасность, общественно-политическая система, внутренние и внешние условия, внутренние и внешние угрозы.

Abstract

About some issues of internal security Sahib Mursalov

The paper deals with the etymology of internal security, its principles and the classification of the threats posed to it.

Keywords: internal security, socio-political system, internal and external conditions, internal and external threats.

UOT 355/359

ŞAH SƏFİ (1629-1642) ZAMANINDA ORDU TƏŞKİLATI**Şahin Ağayev***AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu*

Xülasə. Məqalədə Şah Səfinin zamanında Səfəvi dövlətinin ordu təşkilatı tədqiq olunur. Ordunun ştat strukturu təsvir edilir. Bundan əlavə, məqalədə ordu birləşmələri və onların yaradılmasına öz töhfəsini verən faktorlar təhlil edilir.

Açar sözlər: Şah Səfi, ordu, tufəngçilər, qulam, qızılbaş, qorçı, topçu.

Bütün dövlətlər yarandığı zaman öz təhlükəsizliyini və həyatını təmin etmək üçün ilk öncə ordusunu qurur. Səfəvilər dövləti yarandığı zamandan öz torpaqlarını ordusu hesabına qazanıb və genişləndirib. Bu ordunun sayəsində onlar qonşu dövlətlərin hücumlarından qorunub və ölkələrini inkişaf etdirə bilib.

1629-cu ildə Şah Abbasın vəfatından sonra hakimiyyətə onun nəvəsi Şah Səfi gəldi. Şah Abbasın zamanında Səfəvi ordusu yenidən qurularaq regiondakı ən güclü ordulardan birinə çevrildi. Bu ordunun sayəsində Şah Abbas, hətta babalarının əldə edə bilmədiyi qədər torpaqları öz nəzarəti altına aldı, ölkəni regionun söz sahibi olan dövlətlərdən birinə çevirdi ki, həmin dövrdə osmanlı dövləti belə onlara hücum etməyə cəsarət edə bilmirdi.

Şah Səfinin zamanında Səfəvi ordusu babası Şah Abbasın qurduğu kimi qalırdı. Pietro Dellavalli həmin dövrdə Səfəvi ordusunun 4 əsas hissədən ibarət olması barədə məlumat verirdi: tufəngçilər, qulamlar, qızılbaşlar, qorçilər. Bu 4 qrupdan başqa, digər hərbişdirilmiş dəstələr də mövcud idi.

Tufəngçi dəstələri Şah Abbasın yeni yaratdığı ordunun tərkibinə daxil idi. Onların bayraqlarının ortası ağ, qıraqları isə yaşıl haşiyəli idi [1, s.19-20]. Dellavalli yazır ki, orduda qoşunların əhəmiyyətinə görə tufəngçilər ən aşağı təbəqə idi. Bu ordu Anton Şerlinin məsləhəti ilə yaradılmışdı. Orduya aid olan hərbiçilər şəhər və kəndlərdə yaşayırdı və il ərzində dövlətdən maaş alırdılar. Amma onlara ehtiyac olan zaman ilk çağırışda orduya gəlməyə məcbur idilər [2, s. 275-276].

Tufəngçilər əvvəllər piyada olmuş, qısa tufəng, qılınç və xəncərlə silahlanmışdılar. Onlar qüvvətli kəndlilər arasından seçilir, qoşunun iranlı ünsürlərini (Taciklər) təşkil edirdilər [3, s. 583]. Bundan əlavə, "Tarixə Soltani" əsərində 3 min cığatay tufəngçisinin olması barədə məlumat verilir [4, s.241]. Bu fakt göstərir ki, tufəngçi dəstələri təkcə fars mənşəli insanlardan formalaşmırdı.

Tufəngçi dəstələrinə tufəngçiəğası rəhbərlik edirdi. Bu vəzifənin adı bəzən "ağasigəri" kimi də qeyd olunurdu. Tufəngçiəğası Səfəvi dövlət təşkilatında bir neçə vəzifəni icra edə və digər qoşunların da daxil olduğu birlikləri idarə edə bilirdi.

Tufəngçiəğasının səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarət idi: tufəngçilərlə bağlı olan bütün məsələlər; tufəngçilərin seçilməsi; onların təlim-təربiyəsi və yetişdirilməsi; döyüş mövqelərinin seçilməsi; məvaciblərinin ödənilməsi [5, s.5].

Tufəngçilər ordusunda tufəngçiəğasından sonra ikinci yeri minbaşısı tuturdu. Tufəngçi minbaşısı min nəfər tufəngçiyə rəhbərlik edirdi. Onun vəzifəyə təyin və vəzifədən azad olunması tufəngçiəğasının ixtiyarında idi. Minbaşılardan tabeliyində yüzbaşılar xidmət edirdi [6, s.196]. Yüzbaşılar yüz nəfərin rəhbəri idilər. Onların tabeliyində isə zabitlər xidmət edirdi. Belə zabitlərə pəncahbaşısı (50 nəfərə rəhbərlik edirdi) və dəhbəşilər (10 nəfərə rəhbərlik edirdi) daxil idi. Bəzən bu zabitləri tufəngçiəğası da adlandırırıldı [7, s.245].

İsgəndər bəy yazır ki, tufəngçi dəstələri daha çox müdafiə mövqelərində döyüş aparırdılar. Onların əsas müdafiə obyektləri isə sərhəd məntəqələrdə yerləşən qalalar idi [8, s.21].

Şah Səfi zamanında səfəvilərin iki əsas tufəngçi ordusu var idi. Bunlar Xorasan və İsfəhan tufəngçi qoşunları idi. Tufəngçilər arasında Mazandaran tufəngçiləri ad çıxarmışdılar. Ümumilikdə, tufəngçilərin sayı 20 min nəfərdən ibarət idi [2, s.275-276]. Bu iki tufəngçi ordusundan əlavə, bir də ehtiyat tufəngçi ordusu da var idi. Onların sayı min nəfər idi [8, s.166].

Tufəngçi dəstələri Avropa ordularından ilhamlanaraq yaradılsa da, bir müddət sonra onların silahları səfəvilərin özündə hazırlanmağa başladı. Şerli qardaşlarının səyahətnaməsində qeyd olunur ki, İranda olan tufəng lülələri bütün dünyadakı tufənglərdən daha yaxşı idi. Şahın İsfahanda olan imarətində bu cür tufəng lülələrinin düzəldilməsi ilə məşğul olan iki yüz nəfər çalışırdı. Onlar təkcə tufəng deyil, ox, kaman, qılınc, nizə və s. düzəldirdilər [9, s.81].

Şah Səfinin zamanında ikinci ordunu qulamlar ordusu təşkil edirdi. Zamanında I Şah Abbas qızılbaş əmirələri ilə müəyyən problemlər yaşadığından hərbi məsələlərdə onların söz sahibi olmasını həzm edə bilmirdi. Buna görə də o, yalnız özünə tabe olan yeni bir ordu yaratmağı qərara aldı. Bu ordunun tərkib hissəsi 1540–1553-cü illərdəki Qafqaz yürüşləri nəticəsində dövlətin ərazisinə əsir kimi gətirilmiş gürcü və çərkəz mənşəli insanlar və onların övladlarından formalaşdı.

Əbdülhüseyn Nəvayi yazır ki, Şah Təhmasib tərəfindən İrana gətirilmiş çərkəz, gürcü və digər xristian mənşəli bu insanlar şahın qulamları adlanırdı. Onlar islamı qəbul etdikdən sonra ya hərbi birliklərə cəlb olunur, ya da dövlət istehsal müəssisələrində çalışmağa başlayırdılar [10, s.225-226]. Lakin sonradan xristian dininə mənsub olan bir çox insan da könüllü şəkildə yeni yaradılan bu orduda xidmətə daxil oldu [2, s.172-173].

Müxtəlif mənbələrdə bu ordunun şəxsi heyətinin sayı haqqında verilən məlumatlardan müəyyən etmək olar ki, onların sayı 30-40 min civarında idi.

Yalnız şaha tabe olan bu ordu haqqında Dellavalli qeyd edir ki, onlar uşaqlıqdan şahın himayəsində olduqlarından İslamı qəbul edirdilər. Bu təbəqəyə qoşulan insanlar heç vaxt bu təbəqədən azad ola bilməzdilər. Onlar atlı olaraq döyüşürdülər. Onların silahları ox, tufəng, balta və qılıncdan (hilal şəkilli) ibarət idi. Şah onların tufənglə silahlandırılması üçün səy göstərirdi [2, s.276-277].

Şah Səfi özünü döyüşlərdə müsbət göstərmiş qulamları qızılbaş və türk tayfalarının hərbi rəhbərliyinə təyin etməklə babasının çəkdiyini təhlükədən (qızılbaş tayfalarının mümkün üsyanından) özünü sığortalamağa çalışırdı. Məhz buna uyğun olaraq Şah Səfi öz qulamı Cəmsid sultanı Əbiyurdun hakimi təyin etdi. Bundan əlavə, Cəmsid sultan Əburlu Əfşarlarından olan döyüşçülərin rəhbərliyinə gətirildi [8, s.22]. Qarabağda Davud xanın Əfşarların rəhbərliyinə gətirilməsi də buna misal ola bilər.

Qulamlara Qullarağası rəhbərlik edirdi. Qullarağası Qorçibaşından sonra ən mühüm vəzifə hesab olunurdu [5, s.7]

Qullarağasının vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Qullarağasının təsdiqi və vəziri divani alinin imzasından sonra qulamlar təbəqəsinə tiyulların, məvaciblərin və digər ödənişlərin paylanması;

2. Onun rəyi və vəziri əzəmin razılığı ilə tabeliyindəkilərə hakimiyyət səlahiyyətlərinin verilməsi, yüzbaşı və minbaşılardan seçilməsi;

3. Qulamlara məxsus digər məsələlərin həlli, eləcə də onlarla bağlı olan bütün mühasibatlıq sənədlərinin qullarağasının möhürü ilə təsdiqlənməsi [1, s.14–16].

Qulamlar müxtəlif xristian əsilli millətlərdən toplanıldığından onların arasında ortaq istifadə oluna biləcək dil məsələsi ortaya çıxırdı. Dellavalli yazır ki, ordudakı qızılbaşlar türk mənşəli olduğundan türk dilində (yəni Azərbaycan dili) danışırdı və ordunun dili türk dili idi. Şahın qulamları müxtəlif millətlərə məxsus olsalar da, öz aralarında türk dilində danışırdılar. Qulamlar fars dilində heç bir söz bil-

mirdilər. Ordu komandanları və şah öz əmrlərini türk dilində verirdi. Bununla da, türk dili sarayın, dövlət xadimlərinin və əsilzadələrin dilinə çevrilmişdi [2, s.72].

Şah Səfi zamanında III ordunu qızılbaşlar təşkil edirdi. Şah Abbasın və Şah Səfinin zamanında qızılbaşların sayı təqribən 70 min nəfər idi. Onların 50 min nəfəri orduda və dövləti işlərdə çalışır, dövlətdən maaş alırdı. Qalan 20 min nəfər isə öz əməkləri hesabına dolanır, ticarət və əkinçiliklə məşğul olurdular. Onlar da qızılbaş əsilzadələrindən hesab edilirdilər [2, s.278].

Qızılbaşlar döyüşə həmişə atlı gedirdilər. Səfəvilərdə piyadalara elə də önəm verilmirdi. Onların silahları ox, kaman, qılınc, nizə, xəncər, balta və sipərdən ibarət idi. Onlar tüfəngdən istifadəni özlərinə yaraşdırmasalar da, Şah Səfinin zamanında onların arsenalına tüfəng daxil edilmişdi. Yalnız onların komandirləri tüfəng götürmürdü [2, s.278].

Qızılbaşlar azad idilər. Onlar istədikləri vaxt verilən məvacibdən imtina edə, şahın ordusundan xanın və ya sultanın xidmətinə, bir xanın xidmətindən digər bir xanın xidmətinə keçə bilirdilər. Döyüşlərdə onlar, yalnız məvacib aldıkları şəxsədən əmr qəbul edirdilər [2, s.279].

Qızılbaşların hamısı bəy adını daşıyırdı. Tabeliyində yüz nəfər hərbi qulluqçusu olanlara yüzbaşı deyirdilər. Yüzbaşılardan özləri də sultanların tabeliklərində idi [2, s.45].

Şah Səfi zamanında Səfəvi ordusunun IV əsas növünü qorçilər təşkil edirdi. Qorçilər ordusu Şah İsmayılın zamanında formalaşdırılmışdı. Onlar el və əşirətlərin süvari ordularından qalma idilər və I Şah Abbasın islahatlarına kimi Səfəvi ordusunun ən güclü ünsürünü təşkil edirdilər. Uzun bığ saxlamaq onların xüsusiyyətlərindən idi [11, s.87–88].

Qorçilər, əsasən, şah sarayının və çadırlarının mühafizəsini təşkil edirdilər. Qorçilər qızılbaşlar arasından seçilirdi. Onlar heç bir xana, sultana tabe deyildilər, yalnız şaha xidmət edirdilər. Onların sayı 12 min nəfər idi. Silahları, əsasən, digər qızılbaşlarda olduğu kimi idi. Onlar döyüşə atlı gedir və başlarına qızılbaş taqları qoyurdular [2, s.281]. Qorçilər azad insanlar kimi yaşayır, müharibə başlayan zaman isə xidməti yerlərinə qayıdırdılar [12, s.324].

Qorçilərin komandiri qorçibaşı adlanırdı. Qorçilər qorçibaşının rəhbərliyi altında öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirirdilər. Qorçibaşı döyüş vəziri hesab olunur və əmirəlməra rütbəsini daşıyırdı [6, s.189].

Qorçibaşı bütün hərbi qüvvələrin komandiri idi. Səfəvi dövlət təşkilatında vəziri əzəmdən sonra ikinci şəxs hesab olunurdu. Qorçibaşının vəzifələrinə ordunun hücumunu təşkil etməkdən əlavə, ordunun işlərinə nəzarət, orduya qəbul, müxtəlif hərbi qrupların yaradılması və ehtiyat hissələrin toplanılması daxil idi [5, s.189–191]. Bundan əlavə o, ölkədəki bütün silahxanalara və cəbbəxanalara ali nəzarəti həyata keçirirdi. Süvari və piyada dəstələri, topçular və tüfəngçilər də onun nəzarəti altında fəaliyyət göstərirdilər [6, s.85–88].

Qorçilərin maaşları qorçibaşının və vəziri divani alinin təsdiqindən sonra, tiyul torpaqlarından illik olaraq ödənilirdi. Qorçibaşının tabeliyində müxtəlif qorçilər fəaliyyət göstərir və müxtəlif işləri yerinə yetirirdilər. Həmin qorçilər qorçibaşı tərəfindən təyin olunurdular. Qorçilərin müxtəlif növləri var idi: çalma (dəstar), qılınc, xəncər, kaman, nizə, şam (tirkeş), sipər, zireh, əlcək, (dəstkeş), çəkmə, ayaq-qabı, cam, yaraq, ağız, əcərli və s. [5, s.192].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz ordulardan əlavə topçu ordusu da Şah Səfi zamanında səfəvi ordusunda yer alırdı. Topçuların sayı təqribən 9 min nəfərdən ibarət idi. Onların bayraqları ortası yaşıl, qıraqları ağ haşiyəli idi.

Topçulara topçubaşı rəhbərlik edirdi. Topçubaşı minbaşılardan, yüzbaşılardan, topçu, carçı və topxananın rəhbəri hesab olunurdu. Onun tabeliyində onların illik gəlirləri, məvacibləri, ənamları, tiyulları onun icazəsi və vəziri divani alinin hesablamaları ilə verilirdi. Həmçinin topçular və topxana ilə bağlı olan digər məsələlər də onun imzası ilə təsdiq olunurdu [5, s.13–14].

Müharibə vaxtlarında top arabalarının döyüş yerlərinə çatdırılması, topların mövqelərinin seçilib yerləşdirilməsi topçubaşının səlahiyyətləri daxilində idi [5, s.24].

Topçubaşının tabeliyində Topxana minbaşılıarı vardı. Onların vəzifəyə təyin və vəzifədən azad olunması topçubaşının ixtiyarında idi. Həmçinin onların məvacibini də topçubaşı təyin edirdi [5, s.13–14].

Topxana şah qüvvələrinin tərkibində idi. Buraya daxil olan toplar, əsasən, düşməndən qənimət olaraq ələ keçirilən toplar idi. Lakin şah bu toplardan istifadə etmək istəmirdi. Çünki onsuz da ləng hərəkət edən orduya bu cür topların qoşulması dağlıq ərazilərdən keçən zaman böyük problemlər yaradırdı [2, s.52]

İsgəndər bəy, osmanlıların Xosrov paşanın yürüşündən sonra geri qayıtdıqları zaman öz toplarını ataraq qaçmaları barədə məlumat verir. Bu qələbədə səfəvilər osmanlılardan təqribən 32 topu qənimət olaraq ələ keçirdilər.

Hər bir vilayətin topçubaşısı var idi. İsgəndər bəy İrəvan qalasının topçubaşı Murad bəyin adını çəkirdi. Qalaların müdafiəsi zamanı toplardan geniş istifadə olunurdu.

İsgəndər bəy səfəvilərin arsenalında olan toplar haqqında məlumat verərək Yuldaş, qala dağidan, Həsərət, Əjdaha, kuhe geran, baliməz və badlican toplarının adını çəkirdi. Səfəvilərin özlərində xüsusi toplar hazırlanırdı. İsgəndər bəy, Murtuzaqulu bəy topçubaşının rəhbərliyi ilə Köhnə İrəvan şəhərində topun tökülməsi haqqında məlumat verirdi.

Toplardan tək-cə müharibə zamanı deyil, adi vaxtlarda da istifadə olunurdu. Şah Səfi bəzən öz məclislərində toplardan yaylım atəşi açdırmaqla atəşfəşanlıq edirdi. Belə məqsədlər üçün əjdaha toplarından istifadə olunurdu.

Ədəbiyyat

1. Mirzə Əli Nəqi Nəsiri, Səfəvilər dövrü sultanlarının ləqəbləri və məvacibləri (farsca), Yusif Rəhimlinin redaktəsində, Məşhəd, 1372.
2. Pietro Della Valle, Pietro Della Vallenin səfərnəməsi (İrana aid hissələr, farsca), İsfahan elektron təhqiqatlar mərkəzi (elektron versiyada).
3. Jan Batist Taverniye, Taverniye'nin səfərnəməsi, Əbutərəb Nurinin tərcüməsində, (farsca), Tehran, 1369.
4. Həsən Hüseyini Əstərabadi, Sultanların tarixi- Şeyx Səfidən Şah Səfiyədək (farsca), Ehsan Eşraqinin redaktəsində, Tehran, Elmi, 1366.
5. Mirza Səmia, Təzkirətül moluk, Məhəmməd Dəbir Səyyaqinin redaktəsində, IV cild (farsca), Tehran, 1368.
6. Məhəmmədrəfi Mirzə Rəfia, Mirzə Rəfiyanın dəsturəl moluku (farsca) Tehran, 1371.
7. Vilyam Flor, 5 liman şəhərinin 1500-1730-cu illərdəki siyasi və iqtisadi tarixi, Tehran, 1356.
8. İsgəndər bəy Türkmən Şəhrneşin və Məhəmməd Yusif Movərrəx, Zeyle tarixə aləmarayi Abbasi, Tehran, 1317.
9. Antoni Şerli, Şerli qardaşlarının səfərnəməsi, Əli Dəhbəşinin redaktəsində (farsca), Tehran 1362.
10. Əbdülhüseyn Nəvayi, İran siyasi məktub və sənədləri, 1038-1105-ci illər, izahlarla birlikdə, İsfahan elektron təhqiqatlar mərkəzi (elektron versiyada, farsca).
11. Kempfer Engelbert, Kempferin səfərnəməsi (farsca), Keykavus Cahandarinin redaktəsində, Tehran, 1365.
12. Adam Oleariusun səfərnəməsi: Səfəvilər dövründə İran bir almanın nəzərində (farsca), İsfahan elektron araşdırmalar mərkəzi (elektron versiyada).

13. İran tarixi (Səfəvilər dövrü), Kembric universiteti, Yaqub Ajandın tərcüməsi (farsca), Tehran, 1380.
14. Vladimir Minorski, Səfəvi dövlət təşkilatı (farsca), Tehran, 1334.

Аннотация

**Организация армии во времена Шаха Сафи (1629-1642)
Шахин Агаев**

Эта статья анализирует армейскую организацию государства Сефевидов во времена Шаха Сафи. В статье описывается структура армии. Кроме того, в статье отдельно анализируются армейские подразделения, а также факторы, которые способствуют их созданию.

Ключевые слова: Шах Сафи, армия, кулам, кызылбаш, корчи, артиллерист.

Abstract

**Army organization in the time of Shah Safi (1629-1642)
Shahin Aghaev**

This article deals with the army organization of the Safavid state in the times of Shah Safi. The article describes the structure of the army. In addition, the article separately analyzes army units and also the factors that contribute to their creation.

Keywords: Shah Safi, army, kulam, kyzylbash, korchi, artilleryman.

ELMİ MƏQALƏLƏRİN TƏRTİB EDİLMƏSİNƏ DAİR TƏLƏBLƏR

Təqdim edilən məqalələr jurnalın elmi istiqamətinə (hərbi-nəzəri elmlər, hərbi-xüsusi elmlər, hərbi təbabət, milli təhlükəsizlik) uyğun, aktual elmi problemlərə aid tədqiqatların ilk dəfə dərc olunması üçün nəzərdə tutulmuş materiallara malik olmalıdır. Məqalələr üç dildə (Azərbaycan, rus və ya ingilis) təqdim edilə bilər.

Məqalə MS WORD mətn redaktorunda 12-lik Times New Roman şrifti ilə yığılmalı, sətirlərarası məsafə 1 olmalıdır. Məqalənin birinci səhifəsinin yuxarı sol tərəfində UOT (UDK) indekslər göstərilməlidir. Mətnin əvvəlində məqalənin adı, müəllif(lər) haqqında məlumat (onların adı tam şəkildə, elmi dərəcəsi, elmi adı və hərbi xidmətdə olanlar üçün hərbi rütbəsi), müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı və telefon nömrələri qara rəngli qalın şriftlə verilməlidir. Bu məlumatlardan sonra üç dildə (Azərbaycan, rus, ingilis) 5–6 sözdən ibarət açar sözlər, daha sonra isə məqalənin yazıldığı dildə qısa xülasə (100 sözdən çox olmamaqla) göstərilməlidir. Xülasədə tədqiqat işinin mahiyyəti, müəllif(lər)in aldığı elmi nəticələr, işin elmi cəhətdən yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır.

Məqalənin mətni 6-10 səhifə (A4 formatında) həcmində olmalı, səhifələrdə isə bütün tərəflərdən 20 mm boş məsafə saxlanmalıdır. Səhifələrin nömrəsi səhifənin aşağı hissəsinin sağ tərəfində qoyulmalıdır. Cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, şəkillər və fotolar mətnin daxilində yerləşdirilməklə məqaləyə daxil edilə bilər.

Elmi məqalədə mövzu üzrə qısa təhlil verilməli, onun aktuallığı əsaslandırılmalı, həll olunmalı məsələlər açıqlanmalı və onların həlli yolları göstərilməli, əldə edilən nəticələr, işin elmi cəhətdən yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.

Elmi mənbələrə edilən istinadlar mətnədə kvadrat mötərizədə verilməlidir (məsələn, [1] və ya [1, s.119]). Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı istinad olunan ədəbiyyatların mətnədəki ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 10 ildə nəşr edilmiş elmi məqalələrə, monoqrafiyalara və digər etibarlı mənbələrə üstünlük verilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilirəkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının “Dissertasiyaların tətbiqi qaydaları” barədə qüvvədə olan Təlimatının “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” bölməsinin 10.2–10.4.6 bəndlərinin tələbləri əsas götürülməlidir.

“İstifadə edilmiş ədəbiyyat”dan sonra məqalənin adı, müəlliflər haqqında məlumat və xülasə (məqalənin yazıldığı dildən əlavə, yuxarıda qeyd edilmiş daha iki dildə) verilməlidir.

Müəllif(lər) məqaləni çapa tövsiyə edən kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarışı, məqalənin A4 formatında çap olunmuş nüsxəsini, məqalənin elektron variantı yazılmış CD və ya DVD diski, eləcə də məqalə müəllif(lər)ini əlaqə saxlamaq üçün telefon nömrələrini təqdim etməlidir.

Redaksiyaya daxil olmuş məqalələr anonim rəyçilərin rəyindən (2 müsbət rəydən) sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə olunacaq. Təqdim olunan məqalənin dərc olunmasından imtina edildiyi halda jurnalın redaksiyası yazılı şəkildə müəllifə imtina cavabı göndərəcəkdir.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

Представленные для публикации в журнале статьи должны соответствовать научным направлениям (военно-теоретические науки, военно-специальные науки, военная медицина, национальная безопасность) журнала и содержать материалы, отражающие результаты исследований научно-актуальных проблем, предназначенные для первичной публикации. Статьи могут быть представлены на одном из следующих языков - азербайджанском, русском или английском.

Статья должна быть подготовлена в редакторе MS WORD, шрифт Times New Roman – 12. Междустрочный интервал – одинарный. На левой верхней части первой страницы должны быть указаны индексы УДК (UOT). В начале статьи должны быть указаны полужирным черным шрифтом название статьи, сведения об авторе(ах) (полное имя, учёная степень, учёное звание)

и воинское звание для военнослужащих, место работы с указанием адреса(ов), адрес электронной почты и номер телефона. Далее должны быть приведены ключевые слова на азербайджанском, русском и английском языках (состоящих из 5-6 слов), а затем краткая аннотация (не более 100 слов) на языке набранной статьи. В аннотации должны кратко отражаться сущность исследования, полученные научные результаты автора(ов), научная новизна работы, ее прикладное значение, и т.д.

Статья должна быть в объеме 6-10 страниц (в формате А4 машинописного текста). Поля страницы со всех сторон 20 мм. В статье могут быть размещены таблицы, графики, диаграммы, рисунки и фотографии.

В статье приводится краткий анализ по содержанию работы, а также обосновывается актуальность темы, раскрываются решаемые задачи и указываются способы их решения. Кроме этого, должны быть изложены полученные результаты, новизна работы, ее прикладное значение и т.д.

Ссылки на научные источники должны указываться в квадратных скобках (например, [1] или [1, с.119]). Указанный список литературы в конце статьи должен нумероваться в порядке последовательности цитируемой литературы в тексте. В списке литературы предпочтение должно отдаваться научным статьям, монографиям и другим надёжным источникам последних 10 лет.

Библиографическое описание цитируемого источника должно соответствовать требованиям раздела 10.2-10.4.6 “Использованная литература” положения “О правиле оформления диссертаций” Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.

После раздела “Использованная литература”, кроме языка, на котором написана статья, пишется название статьи, сведения об авторе(ах) и аннотация еще на двух других языках, указанных выше.

Автор(ы) вместе со статьей должен(ы) предоставить выписку из протокола заседания кафедры или учреждения рекомендовавшего ее для публикации, один экземпляр напечатанной статьи, его электронный вариант, написанный на диске CD или же DVD, а также контактные телефонные номера.

Поступившие в редакцию статьи после рецензирования (2 положительных заключения), по представлению редактора по специальности или одного из членов редакции будут рекомендованы в печать. При отказе печатать статью редакция журнала в письменной форме уведомит об этом автора(ов).

RULES TO COMPILE SCIENTIFIC ARTICLES

Articles, submitted to be published in this magazine must be appropriate to the norms and standards of researches being covered by this magazine (military theoretical sciences, military special sciences, military medicine, national security) The articles can be submitted in three (azerbaijan, russian and english) languages.

An article should be typed in MS WORD text editing Times New Roman – with 12 shrift, 1 inter-line space. UDC (UOT) kind of indexes are to be put on the left of the top of the first page. The topic of the article, information about the author, (full name, scientific degree, scientific duty, military rank for servicemen), the names of the ventures where the authors work for, the address of the very ventues, authors’ e-mail account and phone numbers must be given in bald black color. After this information, key words in three languages (azerbaijan, russian, english) consisting of 5-6 words, then summary (no more than 100 words) in the language in which the article is produced are to be written. The essence of the study, scientific results got by author(s), scientific significance, practicality are to be briefly written in the summary.

The text of the article is to be 6-10 pages (A4 format) and the dimension of the pages must be from all sides 20 mm. Numbering of the pages would be on the right side of the bottom of either page. Schemes, graphics, diagrams, pictures and photos may be included by inserting them in articles.

Brief analysis is to be given, the topicality of the subject is to be proved, the issues which are going to be solved must be clarified and the ways of the solution, the results, economic efficiency and etc. are to be clearly shown in a scientific article.

The references linked to the scientific sources, must be noted in bracket at the end of the sentence which is extracted from a source. (for example, [1] or [1, p.119]). The list of the reference at the end of an article is to be in sequence of the references within the article. The sources of latest 10 years should better be preferred in the reference list.

While giving the bibliographic description of the references, the requirements 10.2-10.4.6 "References" which is in force of "Rules for application of Dissertations" instruction of Supreme Attestation Commission of the Azerbaijan Republic attached to the President must be referred.

The summary of the article is to be designed in two more languages besides the language, the article is written. The summaries in various languages must appropriate to the content of the article. Scientific results, topicality for the subject, essence for applicability are to be reflected in the summary. The summaries must be seriously scientificaly and grammaticaly edited. In either summary, the full name of the article and the author must be put on.

Contact number is to be noted at the end of the article to keep in touch with the author. While the author submits the article, an excerpt from a protocol of the organization or department where he or she works, a printed copy of the article, herewith a burnt digital copy on CD or DVD are to be handed over as well.

Only twice reviewed papers will has adopted to publish in journal after considering by editor. When paper is rejected then author will be informed about it.

Çapa imzalanıb 21.01.2018. Ofset çap üsulu.
Formatı 60x84 1/8. Fiziki ç.v.18. Sifariş 443.

Hərbi Nəşriyyatın mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, akademik Ş.Mehdiyev – 144,
“Qızıl Şərq” hərbi şəhərçiyi

Polonez əməliyyat taktiki raket kompleksi

Maksimal atış uzaqlığı: 200 km

Raketin çəkisi: 780 kq

Döyüş başlığı hissəsinin çəkisi: 140 kq

Zərərvurma radiusu: 80 metr

Maksimal uçuş müddəti: 310 metr/saniyə

Döyüşə hazırlıq vaxtı: 10 dəqiqə

İstismar müddəti: 10 il

Bir döyüş maşınında 8 raket olur. Bu kompleks düşmənin əməliyyat düzülüşünün bütün dərinliyində onun nüvə və kimyəvi hücum vasitələrinə, kəşfiyyat-zərbə sistemlərinin yerüstü elementlərinə, qoşunların əsas qruplaşmalarına, bazalarda yerləşən aviasiyasına, hava hücumundan müdafiə vasitələrinə və obyektlərinə, idarəetmə məntəqələrinə, radioelektron vasitələrinə, arxa cəbhə və digər obyektlərinə zərbə vurulması üçündür. Bundan başqa, kompleks vasitəsilə dənizsahili istiqamətlərdə düşmən donanmasının yerləşmə məntəqələri dağıdılır və onun döyüş gəmiləri məhv edilir.